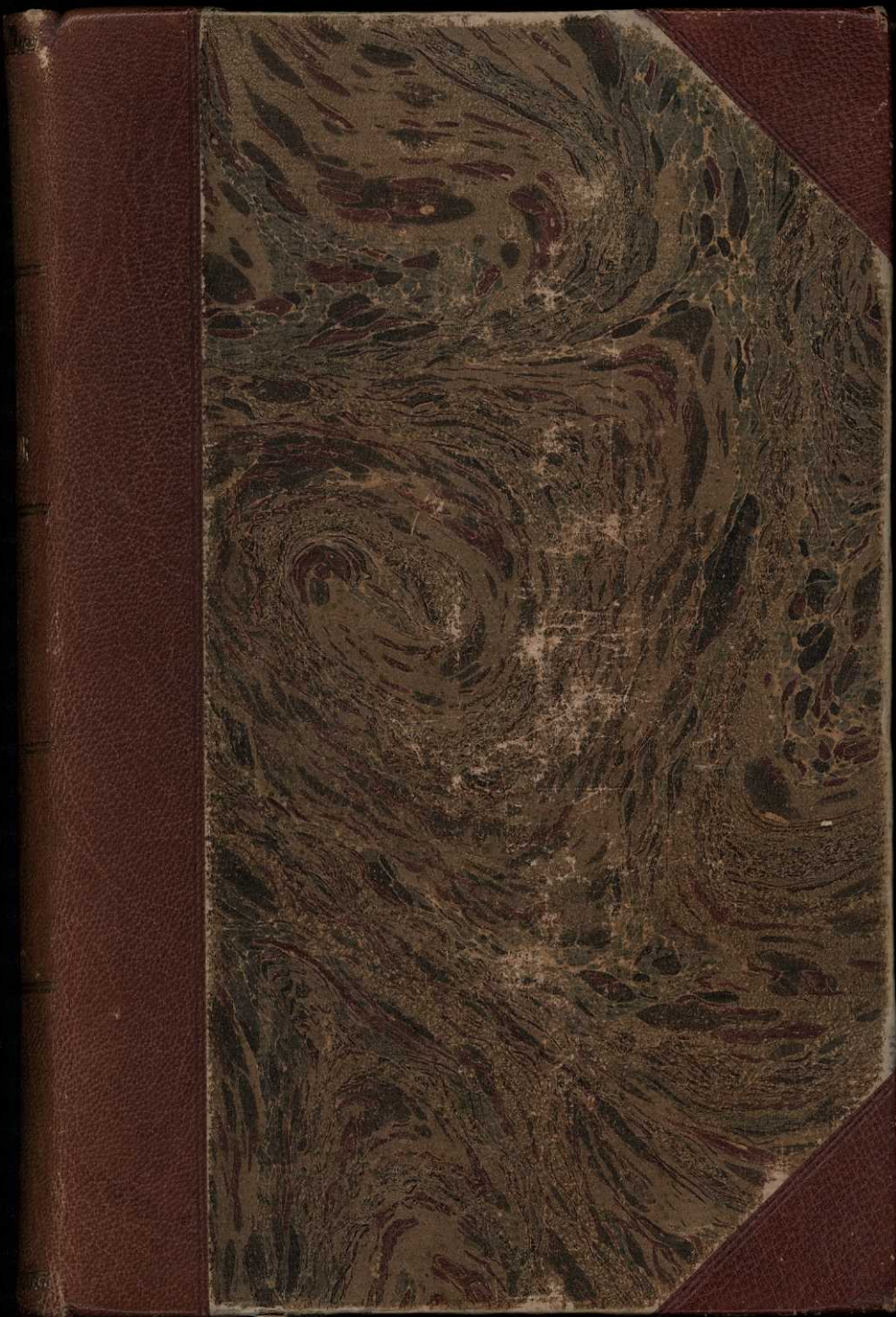

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

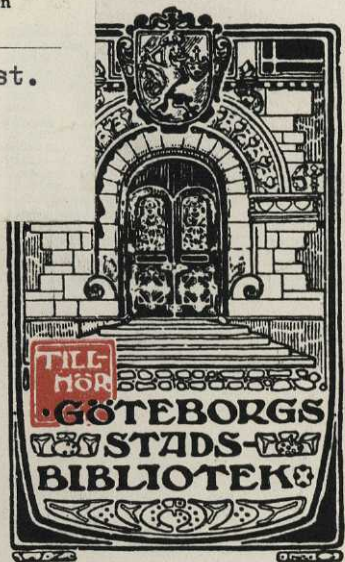

Allmänna Sektionen

Kyrkohist.
Sv.

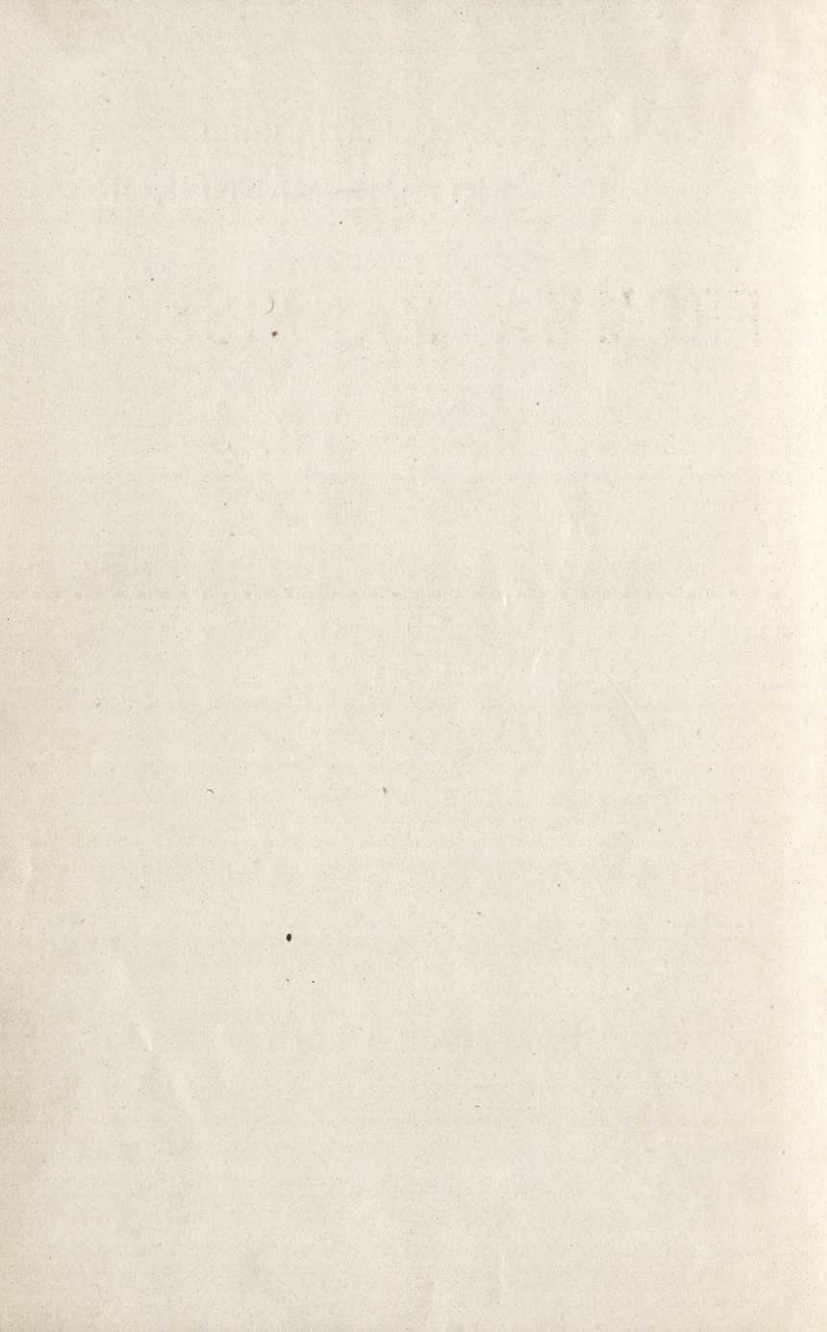

* MARTIN KOCH *

FROMMA MÄNNISKOR

MARTIN KOCH

FROMMA MÄNNISKOR

SKISSER OCH STUDIER FRÅN DEN KRISTNA
FÖRESTÄLLNINGSVÄRLDEN I SVERIGE

STOCKHOLM - ALBERT BONNIERS FÖRLAG

CREDO

Veterinärfilosofi — det var ett av de briljanta slagord, som den gamle Strindberg kastade i skallen på den unge. Och däri ligger sammanpressat hela den leda, allt det förakt en människosjäl kan känna inför den intellektuella kättja, som driver till synd mot den helige ande — till lösligt umgänge med sanningen — till tomma fysiologiska slagord åt hjärtan, som hungra efter helighet och tro.

Veterinärfilosofi — det var slammet, som följde med åttiotalets guld. Den förklarade för nyfrälsta vetenskapsläsare, att religionen är detsamma som katten för gamla käringar — sista trösten.

Eller lite finare: religionen är en utlösning av omedvetna erotiska drifter. Det är besynnerligt, att könsbegäret upptar en så stor plats i dessa frigjorda fantasier. Pragmatikern William James undrar stillsamt, varför herrar fysiologer bundit den religiösa känslan just vid sexualorganen — kunde den inte med ungefär lika goda skäl anses vara ett uttryck för matsmältningsorganens förvillelser? — Men de goda veterinärfilosoferna synas på denna punkt glömma sitt vetenskapliga tänkande och förirra sig in i någon sorts mystik, en hemlig längtan efter det okända.

Reformationens källa och upphov var Luthers rasande iver att få gifta sig med en nunna — säga en del katoliker. Och vilka katoliker sen, vilka människor! I

sina ord blotta de skamlöst sina egna sjäalars trängtan. Enligt samma utmärkta historieförklaring skulle den egentliga orsaken till svenska kyrkans reformation under Gustav Vasa vara den, att Olaus Petri, cisterciensermunken från Örebro, inte kunde hålla sitt kött i styr. Han gifte sig också mycket riktigt med sin Kristina och fullbordade därmed den svenska reformationen redan innan Luther hemförde som brud sin Katarina och därmed nådde målet för den religiösa omvälvningen i Tyskland.

En ännu finare förklaring: religionen är ett gemensamt namn på olika slag av sinnessjukdom. Inför de psykiatriska avhandlingarna om Jesu Kristi sinnessjukdom börjar man dock bli lite trött och undrar om inte de lärda herrarna fått problemet en smula om bakfoten — vartill ju en veterinärfilosof är så att säga predestinerad. Läs för resten — eller läs inte! — de Loosters avhandling »Jesus Christus vom Standpunkt des Psychiaters» (Bamberg 1905) eller en studie av Binet-Sanglé, »La folie de Jésus, son hérédité (!), sa constitution, sa physiologie» (Paris 1908—09).

Det allra finaste är naturligtvis att förklara religionen såsom ett uttryck för människornas fruktan inför det övernaturliga. Och så släpar man fram den stackars negern igen, han är så trevlig att ha i en vetenskaplig religionshistoria, han visar oss nämligen religionen i dess mest primitiva skede: negern är rädd, därför dyrkar han sina »makter»; hans religion är till sitt innehåll och väsen ingenting annat än fruktan. Och sen lägger man lite utvecklingslära på det där, så kommer man fram till vår tid och vår tids religion: den är ingenting annat än fruktan. Man har »förklarat» en företeelse med ett brottstycke av företeelsens historia. Höffding har med all önskvärd skärpa underkänt argumenteringen. Med samma

metoder skulle man kunna ådagalägga och sannfästa, att människan är egentligen en apa — eller en padda — eller en amöba. Men därmed vore inte så värst mycket förklarad av människans eget väsen.

Negern och de andra vilda herrskapen i religionshistorien lära oss säkerligen om religionens väsen ingenting mer än vad C. P. Tiele uttryckt så: grundföreställningen i varje gudsbegrepp är makt. Men understundom förnimmer även den mest primitiva människa sig själv som en makt och ligger ingalunda alltid som en hund inför gudomen. Och även där så sker, är det ju orimligt, att fruktan skulle vara den enda eller ens den starkaste känslan hos människodjuret. Om vilden smickrar och smeker sin avgudabild, så sker väl detta på grund av en viss förhoppning, en viss tillförsikt, att dennas »makt» ska kunna komma tillbedjaren till godo i livets vedervärdigheter. Fruktan är säkerligen inte ens på det mest primitiva stadium den starkaste av de krafter, som driva människan att söka sig en gud. Men tro, förtroende för tillvarons hemliga makter! Att de dock till slut ska visa sig vara mäktigast i det goda!

Men låt oss för all del inte lägga utvecklingslära på det där och sedan inbilla oss, att vi förklarad religionens väsen. Saken är nog vidlyftigare än så.

Betydligt mer allvarlig är den förklaringen, att religionen till sitt väsen är etik — att de sedliga kraven äro det viktiga och värnadsvärda i alla religionsformer, medan de olika föreställningarna, dogmerna och riterna äro bara olika sätt att med mer eller mindre estetiska hjälpmedel göra de sedliga kravens hälsosamma medicin smaklig för människobarnen — pudersocker på beska piller.

Det låter säga sig om skilda religionsformer, men

är tyvärr endast alltför ytligt. Undersöker man tanken lite närmare, ska man finna, att hemligheten med religionen såsom sådan alltjämt är olöst.

Sant är visserligen, att ingen religionsform kan tas på allvar, som inte fruktbart utvecklar föreställningen om en högre sedlighet. Men att religion och etik inte äro till sitt väsen identiska, framgår redan därav, att det finns respektabla etiska system, som äro — eller sträva att vara — kemiskt fria från allt vad religion heter. De franska skolbarnen lära i stor utsträckning åtnjuta förmånen av undervisning i sådan religionsfri moral i stället för de bortlagda lektionerna i kristendom. Man har svårt att värja sig för en känsla av medlidande med dessa barn. Känner man sig inte på förhand — innan man någonsin sett en lärobok i denna nyttiga disciplin — förvissad, att vad som bjudes är konstgjort och sterilt som alla surrogat, en samling ord, som kanske inte äro tomma, men döda; stenar i stället för bröd? Etiken pekar hän — som en död vägvisare — till fjärran ideal, men lär oss intet om hur hjärtats oro under vandrigen ska stillas och om hur kraft ska vinnas för att vi må kunna nå vår längtans drömda hem.

Men religionen! Där den är ren och sann — hur gör den inte alla höga drömmar levande var stund! Vi se inte längre hän i namnlös längtan mot ouppnåeliga ideal, vi uppleva dem, söndag och vardag, i levande verklighet. Vi uppleva oändligheten inom oss, trots vår mänskliga begränsning. Förgäves söker moralisten att med mödosamt snidade ord avbilda sanningen, som han ser i fjärran. Det lyckas väl inte bättre för den religiöse att uttrycka sin tro — och därför blir alltid hans tal så obegripligt för den utomstående — men när moralen faller på denna svårighet och blir liggande som ett vackert men livlöst

ting, då lever religionen vidare, obekymrad om svårigheten att uttrycka med ord det som kan omedelbart förnimmas som sanningens verklighet. Vad moralen aldrig kan ge, det ger religionen: gåvan att i ögonblickets brinnande liv uppleva tillvarons djupaste hemlighet.

Och alltjämt är religionens väsen en olöst gåta för den, som inte är delaktig. Den är inte etik — den är inte så och inte så — negativa bli alla bestämningar, en positiv förklaring som täcker hela begreppet religion, den finner man aldrig.

Om det varit mödosamt för den fromme att medge, att religionen inte är världsförklaring, inte är astronomi, fysik, biologi etc., att den över huvud taget inte har att göra med de områden för exakt kunskap, där den rationella forskningen måste obestridd härska, om detta varit den fromme mödosamt att medge, hur mycket svårare för honom att slutligen erkänna, att religionen har heller ingenting direkt med etik att göra! Men att människan genom religionen förenas i det innerligaste samliv med den hemlighetsfulla makt, vilken hon förnimmer såsom den högsta uppenbarelse av livet. Och att under detta samliv de sedliga kraven mogna i hennes hjärta lika självklart som det regnvåta, solbelysta trädet blommar och bär mognande frukt.

Med vilken makt människan genom religionen förenas i detta innerliga samliv, det är tillvarons hemlighet och skall så alltid förbli. Att ha förtroende trots allt för denna makt, utan att någonsin därom kunna få någon annan kunskap än aningens; att ge sig hän åt den, viss att den är fast bestående och ej en tillfällighet, som av en ny tillfällighet bortdunstar; att lita på att den är god enligt våra aningar om det goda — det är den religiösa känslan, i allmänna ordalag beskriven. Tron på

värdets bestånd, säger Höffding. Visshet om att livet har en mening, förtroende för tillvaron, säga andra. Alltjämt så allmänna ord — men närmare sanningen kommer man nog inte.

Förtroende för tillvaron — trots allt. När människan mögnat och sett till botten i tillvarons fasa, då prövas i ångestens eld hennes själ: vågar hon ännu tro — eller vågar hon inte?

De livsodugliga, de våga inte. Deras hjärtan springa sönder i skärvor, ty där fanns för mycken orenhet. De böjas som trälar till jorden, de grina ett dreglande hån och inbilla sig vara stora hädare, som genomskådat tillvarons meningslösa intighet. De leta efter stenar — eller smuts, åtminstone — att kasta efter de raka människor, vilkas hjärtan voro fasta och härdades av elden till livsduglig mandom.

Enkelt och vackert säger Birgitta i en av sina uppenbarelser:

— Världen är ett fattighus; där är mörkt och styggt, fullt av rök — det är världskärlek, som förmörkar själens förstånd — och sot — det är köttets lusta. Men du är införd i ett rikt sällskap, i det hus, där det är skönhet utan fläck, värme utan rök, ljuvhet utan leda.

Låt oss komma överens om, att det verkligen finns en hel hop i tillvaron, som intet förnuft kan reda ut och förklara. Men vi drivas av en tvingande instinkt, att så sant vi vilja leva, möta livet med förtroende, trots allt obegripligt eller fasansfullt. Vi kunna inte sannfästa att detta vårt instinktiva förtroende är berättigat. Vi ha helt enkelt intet val: vilja vi leva, så måste vi tro att livet rymmer en hemlighetsfull mening och ett

bestående värde. Det är sammansatt av mycket som vi kalla ont, men det skall aldrig stanna vid detta onda och förbli däri.

Denna instinktiva visshet ligger naturligtvis bortom allt förnuft. Den kan aldrig logiskt analyseras upp och kan aldrig objektivt rättfärdigas. Men den är tydligen på det närmaste förenad med människosjälens högsta och dyrbaraste egendom, det som förlänar åt det mänskliga dess adelskap bland allt levande: förmågan att fälla värdeomdömen. Och värdeomdömen av vad slag det vara må: intellektuella, etiska eller estetiska.

Om vi ingenting annat vore än högt utvecklade och anpassade djur, såsom biologerna påstå, varför känna vi en instinktiv förkärlek för sanningen? Vilket intresse kan djuret ha för sanningen? — Varför öppnar sig vårt hjärta som ett ljusnande leende inför en god handling? Och drar sig samman i mörk ovilja inför en ond?

Vad skulle gott och ont angå oss djur? Vad skulle det angå oss, att det möjligen bleve bättre på jorden, om människorna gjorde det goda? — Och varför sträcka vi våra händer emot något vi kalla vackert — och vända oss bort med leda inför något vi kalla fult? Vilket heligt jubel fyller oss inför skönheten? Den är ju bara en illusion vi skapa oss själva av materia, som i sig själv skulle vara utan all mening? Men varför längta vi ständigt att skapa oss på nytt denna renande och höga illusion?

Vad är för resten det sanna? Hur veta vi att något är sant? Och vad är det goda, vad är det sköna? Kan något förnuft konstruera det logiska tänkande, med vilket sådana omdömen i vårt innersta skulle kunna sannfästas och göras oemotsägliga? Även det renaste tänkande är ju endast ett tämligen klumpigt redskap, med vilket vi

bearbeta förståndet. Och när förståndet äntligen ger ljud, tonar så att vi känna oss förstå — vad sker i det ögonblicket? Att förstå — vad är det? Vad var det, som i vårt innersta gav oss visshet, att tänkandets apparat sköttes riktigt — eller oriktigt?

Vad tjänar det till att säga, att vi veta detta eller att mänskligt förnuft någonsin ska kunna fatta det? Vilka värdeomdömen vi än fälla om sant och osant, gott och ont, skönt och fult, aldrig fälla vi dessa omdömen i tankens verkstad, men djupast inne i vår innersta hjärtekammare, där sorlet av evighetens oändliga liv så stilla susar likt det hemlighetsfulla bruset i havssnäckans skal.

Allt det där gjorde ju redan Kant färdigt. Åtminstone så långt, att ingen klok människa längre gitter att i förnuftet söka orsaken till de värdeomdömen vi fälla. Men i varje stund vi leva, fälla vi faktiskt omdömen — som för oss själva äro avgörande — om det sanna, det rätta, det sköna — alldeles oavsett det tillfälliga innehållet i dessa omdömen. Då återstår för oss att vinna största möjliga klarhet rörande det förhållande i vilket vi själva befinna oss till den outgrundliga livets makt, som driver oss att utföra detta av intet förnuft betingade andliga arbete. Det mänskliga intellektet lämnar oss där i sticket. Men människan har andra kunskapskällor än intellektet. Dessa måste också användas. Och användas just där intellektet enligt sin natur ingenting mer förmår — men heller inte användas förr, på intellektets bekostnad.

Det är livets vilja, som talar inom människan, när hon fäller sina värdeomdömen — även om dessa värdeomdömen skulle kosta människan själv hennes eget liv. Hon gör då detta offer i den starkaste, mest förtröstansfulla visshet, att hon därmed bäst tjänar efter måttet av sina krafter det oändliga, eviga Liv, varav hon endast

är en begränsad, förgänglig bärare genom dödsskuggans dal, i begränsningens och förgängelsens mörker. Hon dör som segervinnare sin död, inte för dödens och förintelsens skull, men för livets skull — till vilket hon har ett så gränslöst förtroende bortom allt förnuft.

Här möta vi den makt, som hemligen lever i tillvaron, möta den i vårt innersta och möta den så nära, att vi känna dess starka, trygga hjärta slå. Den, som känner en visshet över och bortom allt förnuft, att denna levande makt i livet finns, att den lever i människohjärtat liksom i världsrymden, att det är den, som lär oss jordens barn att skilja mellan sant och osant, gott och ont, skönt och fult — den som tror och vet detta, han har religion, vad han än må kalla sin tro, i vilka former den än må klä sig och på vilka vägar han än har nått den. Han förstår vad författaren till Ebréerbrevet menar när han säger:

— Men tron är en viss tillförsikt om det man hoppas, en övertygelse om ting som icke synas.

Detta är medveten religion. Men det är inte religionens ursprung, ty ursprunget ligger däri, säger Tiele träffande, att människan har det Oändliga inom sig, redan innan hon är medveten därom, vare sig hon själv märker det eller inte.

Närmare religionens källa i vårt inre kunna vi inte komma. Vi se den och ana den, men kunna inte nå den med tankar och ord. Och söka vi följa källsprångets väg upp till medvetandets ljusare område, måste vi först passera mystikens dunkel. Detta dunkel härrör av omöjligheten att utsäga någon positiv bestämning av det gudomliga. Den bild därav som ska ges måste inestängas och omgivas med ett nät av negationer så tätt, att ingen

positiv tanke kan slippa igenom dess maskor och förvandla det gudomligt oändliga till ett mänskligt begränsat. Dionysius Areopagita beskriver sålunda det absoluta:

— Alltings orsak är varken själ eller kunskapsförmåga; ej heller har den inbillningskraft eller omdöme eller förnuft eller intelligens. Den är varken antal eller ordning eller storhet eller litenhet eller likhet eller olikhet. Den varken står eller rör sig eller vilar — är varken tillvaro eller evighet eller tid; ej tillgänglig ens för intellektuell beröring. Den är varken vetenskap eller sanning — ej konungslighet; ej ett; ej enhet; ej gudomlighet eller godhet; ej heller ens ande, såvitt vi veta —

Etcetera ad libitum — tillägger William James, som i sina föreläsningar *Den religiösa erfarenheten* citerar denna karaktäristiska tirad.

Mystiken kan betecknas som ett utsägbart kunskaps-tillstånd, i vilket människan spränger gränserna mellan individen och det absoluta. Passivt och övergående förnimmer mystikern en oändlig förstoring av jaget. Återkommen till verkligheten, försöker han förgäves att på människors otympliga språk uttrycka vad han erfarit av det eviga.

Jordens store religiöse tänkare och diktare, hur skilda de än ha varit till tid och rum och åskådning, överensstämma dock däri, att de endast med negationer kunna uttrycka det gudomligas väsen.

Den gamle kinesiske mästaren Laotse skapade det hemlighetsfulla och mångtydiga namnet Tao, varmed han i brist på annat namn betecknade det Högsta. Men det Tao som kan nämnas är icke det eviga Tao. Kan namnet uttalas är det icke det eviga namnet.

De gamle vedantafilosoferna i Indien kunde endast svara med tystnad, när de tillfrågades om gudomens väsen. Om den kunde ses av oss, skulle den inte vara vad den är. Den är det otänkbara — och dock det varigenom tanken tänker. De använde om honom ordet Om, som betyder ja. Ett ord som endast bekräftar, ingenting mer utsäger.

De gamla judarna vågade inte skriva gudens namn av fruktan att förnärma honom — att förminska honom genom en begränsande bestämning. Väsensnamnet be-tecknades endast genom konsonanterna j-h-v-h. Den som högt föreläste ur de heliga böckerna fick själv infoga de vokaler som krävdes. Det blev Jahveh. Ordet betyder: han som är den han är. Det bekräftar — men säger heller intet mer.

Även Platon nalkas endast med negationer det gudomliga mysteriet — det är i Symposion, Sokrates berättar vad kvinnan från Mantinea sagt honom:

— Vänd emot skönhetens hela vida hav och blickande ut över det, skall han (den rätt förberedde) i omätlig vishetssträvan föda en mångfald av sköna och storslagna tankar, ända tills han, härigenom stärkt och fullkomnad, varseblir ett visst och i sitt slag enastående vetande — — — han är fulländningen nära och blir plötsligt varse något till sin natur underbart skönt, just det, Sokrates, för vars skull han underkastat sig alla de föregående mödorna. Vilket sköna för det första alltid existerar och varken uppstår eller förgår, varken till- eller avtager och vidare varken är skönt i ett avseende och oskönt i ett annat, varken i ena stunden är skönt, i den andra icke, varken i jämförelse med ett är skönt, i jämförelse med ett annat fult, ej heller är skönt här, fult där, skönt för somliga, fult för andra. Icke heller skall detta sköna te sig för honom

på samma sätt som ett ansikte eller händer eller något annat kroppsligt, ej heller såsom någon tanke eller något vetande och icke såsom tillhörande något annat, till exempel någon levande varelse eller jorden eller himlen eller vad det vara må; utan såsom något städse enhetligt och i och för sig varande, som allt det andra sköna har del i och som, medan allt det uppstår och förgår, aldrig blir varken större eller mindre eller undergår någon annan förändring.

Från nyplatonismen, hellenismens sista sällsamma livsyttring, kom under medeltiden den kristna mystiken, som genom Dionysius Areopagita uppnådde sin första stora blomstring. Denna mystik vimlar av liknande negationer. Det starkaste uttrycket för den begränsade människans hjälplöshet inför det gudomliga finner man kanske i *Theologia Germanica*:

— Om det fullkomliga, enda goda vore något, det ena eller det andra, som skapelsen förstode, så vore det icke allt, heller icke det enda, och det skulle då heller icke vara fullkomligt. Därför kallar man det Intet. Man menar därmed, att det är intet av det, som skapelsen kan begripa, inse, tänka eller nämna.

Dessa tänkare i olika trakter av jorden, vilka okända och oberoende av varandra kommit till så fullkomligt likartade resultat, ha med visshet var och en i sin stad upplevat den djupaste religiösa erfarenheten. Bortom dogm och dikt ha de skådat Guds anlete, bländats av evighetens ljus, förfärats av tillvarons storhet. De ha återvänt till jordelivet med tomma händer, men med hjärtat fullt intill bristning. De ha varit som budbärare, vilka av budskapets oerhörda tyngd blivit mållösa. Och budskapet har tydligt för dem alla varit detsamma. De ha sett

detsamma, hört detsamma, stått inför samma väldiga Herre och Gud. De ha sedan i skuggornas värld burit vardagstimmarnas bördor med det inåtvända leendet hos den, som vet den goda sanningen, men inte kan säga den.

Vad de måtte ha längtat efter döden!

Av de stora religiösa mästarna, som alla med samma energi avböjt de positiva och begränsande bestämningarna av det gudomliga, har dock en tagit ett avgörande steg från negationerna — en har varit tillräckligt ren i sitt hjärta att om livets herre, förnummen i hänryckningens stund, våga använda ordet Fader. Själv kallade han sig enkelt och självklart Människosonen — människobarnet.

Om detta är ett avgörande steg så till vida, att det slutgiltigt och med största styrka uttrycker människosjälens innerliga, förtröstansfulla närmande till den Oändlige, vars namn är utsägbart, så är det å andra sidan ett steg, som på ett avgörande sätt gör slut på enigheten mellan dem, som skådat Gud. Namnet Fader är ju en klar, positiv och begränsande bestämning av den Hemlighetsfulles väsen.

Även om man med hårfin dialektik söker rädda gåtan undan en profanerande lösning genom att kalla namnet Fader en analogi, som endast bildligt utsäger Guds väsen, så kvarstår dock det faktum, att av alla analogier, som kunde hämtas från människors tankar och ord, har just denna om Guds faderskap och människornas barnskap trängt sig oemotståndligt fram, lämnat kretsen av analogiernas bleka spegelbilder och tagit det verkligas fasta gestalt.

Många vägra emellertid att erkänna detta namn såsom ett uttryck för Guds väsen. De vägra redan av det skälet, att däri är utsagd en annan bestämning såsom förutsättning för faderskapet: Guds personlighet.

Det är väl ungefär på denna punkt de första dogmerna diktas. Och den som älskar att bevara sin andes renhet inför den Gud, som endast kan anas, inte fattas, han gör säkerligen klokast i att inte ta parti i dessa strider, men betrakta dogmerna såsom paradoxala dikter, orimliga försök att med bilder av konkret styrka tillfredsställa människornas begär att veta något om Gud.

Redan det första dilemmat är påtagligen olösligt och kan endast uttryckas i paradoxens form. Man har avlägsnat sig långt från den rena åskådningens negationer, när man tillgriper en så grovt positiv och snävt begränsande bestämning av gudomen som att göra honom personlig. Det oändliga, absoluta och fullkomliga är borta. Kvar finns endast en helt vanlig föreställning, en gud efter människans beläte med personliga säregenskaper av just så hög kvalitet som människan, stackare, är i stånd att tänka sig.

Men å andra sidan är faktiskt personlighet den högsta form av liv vi kunna tänka oss. Vi förmå inte föreställa oss en människa, som inte är — om än i aldrig så ringa grad — en personlighet. Och ju starkare hennes personliga egenart är — hennes väsens rikedom och begränsning — desto högre skatta vi henne. Med instinktiv visshet känna vi, att personligheten är det för människan avgörande. Därav bindes vår föreställningsförmåga. I samma ögonblick vi föreställa oss Gud såsom något bestämt existerande, föreställa vi oss ovillkorligen en personlighet — såvitt vi vilja ge honom åtminstone samma värde som vi ge det bästa mänskliga. Och ju starkare vi förnimma Gud, desto kraftigare söka vi utforma i vår föreställning hans personliga egenart, hans väsens rikedom och begränsning.

Dilemmat är lika olösligt som ofrånkomligt.

Guds personlighet är den första dogmen, och den är oupplösligt förenad med varje försök människan gör att gå från mystik till verklighet — att aktualisera, levandegöra med ögonblickets liv, sin föreställning om tillvaron såsom ett meningsfullt, oändligt värde.

Förnekar man radikalt detta värde, då är man fri från religion och fri från varje gudsföreställning — men först då. Denna konsekventa pessimism torde emellertid vara oändligt mycket mer sällsynt än vad de många skrånande otroshjältarna ge vid handen. Att förneka en viss religionsform, exempelvis kristendomen eller någon variation därav, är ju på det hela taget ingen märkligare bedrift i och för sig själv. Men att förneka ett bestående värde, en god mening i tillvaron, det är en förnekelse, som förtjänar namnet radikal. Den finns nog här och där — i ord. Människan har ju en obegränsad förmåga — om hon vill använda den — att ljuga inför andra och inför sig själv. Men att fullt medvetet, ärligt och allvarligt vara förvissad i sitt innersta, att tillvaron är ingenting annat än ett spel av tillfälliga krafter, så att säga kemiskt fria från varje värde eller varje mening, det uthärdar säkerligen ingen människa. Hon skulle då säga ja eller nej till vad som helst, planlöst och utan förmåga att därmed förena något värdeomdöme. Hon skulle i själva verket inte kunna existera någonstans — utom på dårhuset.

Den som föreställer sig ett meningsfullt värde i tillvaron, men avstår från att aktualisera denna föreställning, den människan är, skulle man kunna säga, subjektivt religiös. Hon nöjer sig med sin egen visshet utan ord och söker inga uttryck därför, inga trosbekännelser, inga dogmer, ingen objektiv, för andra begriplig formulering av sin innersta erfarenhet. Det behöver inte

betyda egensinne. Det kan också tyda på en själens kyskhet, som drar sig undan från ett alltför lösligt och packaktigt umgänge med heliga ting.

Många sådana människor hängiva sig däremot gärna åt kampen mot någon viss religionsform, exempelvis kristendomen, vilken de av det ena eller det andra skälet betrakta såsom en mindrevärdig eller skadlig företeelse i tiden. De mest respektabla förnekare befinna sig i denna kasus — nämligen de, som gjort klart för sig vad förnekelsen innerst gäller.

Men mängden av människor låter sig inte nöja med vaga, subjektiva förnimmelser. Det förefaller, som om de inte vågade lita på det ensamma, egna jagets erfarenheter. De måste ha dem bekräftade av andra, de måste se dem uttryckta i objektiva, påtagliga, lättfattliga formler, kring vilka de många kunna samla sig. Människan är ju ett sällskapsdjur, och hennes första omsorg sedan religionen gripit henne är att bilda församling. I denna psykiska miljö ha dogmerna sin naturliga växtplats och sin hälsosamma, uppfostrande betydelse.

Det förefaller vara en obetvinglig naturkraft, som driver människorna bort från de subjektiva, osäkra förnimmelserna av det meningsfulla oändliga, den rena åskådningen av det utsägbart gudomliga, till den objektiva, säkra, påtagliga teologiska läran, som skänker en sådan trygghet, emedan den stöder sig på föregivna konkreta uppenbarelser i historisk tid; man vill helst ha en skriftlig förbindelse från Gud. De enbart negativa bestämningarna äro för mängden en styggelse. Rastlöst arbeta människobarnen att positivt bestämma sin Gud, vilket i realiteten alltid blir detsamma som att förflacka och fördumma föreställningen. Gudsbegreppet bearbetas, tills det blir ett troget avtryck av människobarnens egna små enfaldiga,

trånga, hatfulla själar, där de goda, oföränderligt värdefulla egenskaperna ligga som små guldorn i en dypöl.

Den, som tycker att denna gudomens mytifiering är ett profanerande av det gudomliga, må hämta den tröst han kan i religionshistorien. Så säger exempelvis Tiele: Går människan framåt i vetande, i behärskandet av naturens krafter, i förnuftig och sedlig insikt, så måste nödvändigt hennes religion hålla jämna steg därmed. — I den mån folken förbättras, bli även deras gudar bättre, har en annan vis man sagt. — Detta gäller naturligtvis inte endast förgångna tiders utveckling, men även kommande tiders, vilka sålunda så småningom skola se människorna lämna nu rådande, ofullkomliga religionsformer och tillägna sig en allt renare åskådning. Det förefaller emellertid föga sannolikt, att denna åskådning någonsin skall kunna bli renare än den vi finna hos mystikens mästare i skilda tider och länder. Vad vi med större sannolikhet kunna vänta, är nya dogmer, nya dikter om Gud, vackrare, sedligt högre för visso, men dock alltid omskrivningar i diktens form av det utsägbara.

Herrar teologer erkänna naturligtvis inte, att dogm är dikt. I sitt stora arbete *Evangelisk dogmatik* säger professor N. J. Göranson:

— Det som gör det dogmatiska arbetet till vetenskap, är, att resultatet riktar sanningssinnet med en ny kunskap, vilken icke är abstrakt såsom den s. k. exakta, utan som står i direkt sammanhang med andens högre livsintressen. Representanterna för den exakta kunskapen bruka invända, att den vetenskaplighet, varom här är fråga, icke mycket skiljer sig från drömmar och illusioner. Det är dock den väsentliga skillnaden, att ett samvetsgrant tänkande här liksom i all forskning måste användas. Illusioner och drömmar förflyktigas inför det samvetsgranna

tänkandet, men dogmatikens instinktivt religiösa innehåll består.

Ett samvetsgrant tänkande måste användas! Verkligen! Och för vad? För att förse gudomen med de positiva bestämmelser, som så många av de stora religiösa genierna med bestämdhet avböjt. Men föremålet för detta samvetsgranna tänkande kan inte flyttas från instinktens dunkel till medvetandets klarhet. Det tänkande, som äger rum om dessa ting, skapar inte exakt kunskap, men »riktar sanningssinnet» med kunskap om förgängliga symboler för det bestående innehållet — det instinktivt religiösa. Att kalla sådant för vetenskap är att leka med ord, att skapa dunkel i stället för klarhet. Dogmerna äro uppenbarligen dikter, höga och heliga dikter i bästa fall, ett arbete som kan ge nya, åskådliga bilder av föremålet, men aldrig nytt, exakt vetande.

Den tyske filosofen Jakob Friedrich Fries säger:

— Das Schönste, welches wir nur auszudenken vermögen, scheint das richtigste Bild der ewigen Wahrheit zu sein. — Diese religiöse Ueberzeugung ist nicht nur bildlich, sondern in ihrer Ausführung ganz dichterisch. Ihre Wahrheit ist die Wahrheit im tiefen inneren Ernst des Dichters.

Höfding, som citerar uttalandet i sin Religionsfilosofi, anmärker mot uttrycket »das richtigste Bild», emedan det lätt skulle kunna förleda till dogmatik — ett tänkande, som tydligen är mer samvetsgrant än det göransonska.

Att dogmen är dikt betyder endast, att den naturnödvändigt saknar objektivt sanningsvärde. Subjektivt sanningsvärde kan den ju ha lika väl som varje annan dikt. I den mån den ger en ärlig symbol för en djupt känd religiös erfarenhet, når den diktningens högsta, mest sublimes höjder. Men om den utger sig vara objektivt

vetande, då ljuger den. Och religiösa motiv, som kunna trivas blott på bekostnad av sanningskärleken, kunna inte bevara något etiskt värde.

Dogmen är ett människoverk, framsprunget ur en brinnande andes längtan att uttrycka vad han i sitt innersta förnummit av gudomen. Det må vara sant vad Fichte säger, att varje föreställning om Gud är föreställningen om en avgud. Men det beror därpå, att människorna, även när de göra så gott de kunna, aldrig förmå frigöra sig från människonaturens ofrånkomliga begränsning, enkannerligen dess enfald och skurkaktighet. Även när människorna anstränga sig att tänka och tala vackert om sin gud, utrusta de honom med hemska egenskaper, helt enkelt emedan deras föreställningar om den högsta sedliga skönhet äro just precis så hemska.

Människan undgår inte att röja sina innersta hemligheter, sina begrepp om sant och osant, rätt och orätt, gott och ont, skönt och fult, när hon yppar sin religiösa tro och beskriver sina föreställningar om den Högste. Och den, som vördar gamla testamentets gud som ett symbolum för etisk skönhet, han skall avstå från att beskärma sig över de sedliga förvillelser, vilka hedningarna anse självklart tillhöra gudomen.

Men den, som ger sig dogmerna i våld, han äger förmånen att vara delaktig av en objektiv tro, vars trygghet ökas i den mån anhängarna äro talrika; han har positiv religion, vars giltighet grundar sig därpå, att den Oändlige skulle ha uppenbarat sig i mänsklig begränsning år — för att säga människorna vad de skola göra och vad de inte skola göra, säga dem livets hemlighet och dödens hemlighet och allt vad därmed sammanhänger. Han är en lycklig man. Han kan vad så många av de stora religiösa genierna aldrig kunde, han kan tala flytande

om det outsägliga — för så vitt han lärt sig riktigt sina dogmers läxa.

Religionens ursprung ligger däri, säger Tiele, att människan har det Oändliga inom sig, redan innan hon är medveten därom, vare sig hon själv märker det eller inte.

Hur blir den enskilda människan medveten om detta? Hur blir hon en medveten religiös personlighet?

Det kan naturligtvis inte bli tal om att här analysera upp i hela dess vidd detta oerhört omfångsrika psykologiska problem. Hela den stora grupp av människor, vilka äro från födelsen helstöpta troende, och vilkas hela liv ter sig som en gudstjänst, stormig eller stilla, gå vi med vördnad förbi. En psykisk realitet av detta slag sammanhänger tydligen på det starkaste med den rena åskådningen av det Oändliga, vars väsen är ofattbart.

Säkerligen ha vi att göra med samma psykiska realitet i varje fall av religiös erfarenhet. Den är naturligtvis mer eller mindre intensiv hos olika människor; och mer eller mindre kontinuerlig. Inte ens de väldigaste gudsmän ha förmått att under ett helt liv behålla så att säga den religiösa strömmen i sin själ vid samma spänning. Den religiösa känslan rör sig inom människan i en ständig böljegang mellan hänryckningens frigörelse och den materiella begränsningen — från hög hänförelse till djup ångest, från jublande frimodighet till misströstan och förtvivlan. Men det är endast enstaka, utvalda andar, som nå de svindlande höjder av salighet, där jorden tindrar under deras fötter som en stjärna blott bland andra stjärnor, och där sfärernas harmoni kringbrusar dem som en helig hymn till livets Fader. De flesta människor få nöja sig med att förnimma en blekare avglans

av denna utsägliga härlighet — men hur vag denna erfarenhet än må vara, ingriper den dock avgörande i deras liv.

Själva innehållet av den erfarenhet, som göres av dessa människor, undandrar sig all undersökning. Förgäves söker man i mängden av dokument från omvända få en klar föreställning om vad det är som skett i omvändelsens ögonblick, vad det är som blivit sett och hört och förnummet. Det är deras hemlighet. Men deras visshet är bergfast. De ha tydligen alla erfarit något likartat, något som helt och hållet förändrat tillvaron för dem. De försöka kanske förklara — men för sådant finns inga ord. Deras egna uttryck bli famlande obegripliga och meningslösa — så tillgripa de gamla kända formler och föreställningar ur den inlärdas trosläran, vilken kanske förut känts tom för dem som urtröskad halm, men som nu plötsligt blivit levande med en strålande skönhet och härlighet.

Förgäves säger man dem, att allt vad de nu tro på strider mot förnuftet. De svara: så mycket sämre för förnuftet, ty den visshet jag nu har är mer omedelbar och känns riktigare än den förnuftet har givit eller kan ge. De avvisa tvivlaren på samma sätt som gammalt folk avvisa småförnuftiga barnungar — vilkas frågor dock kunna förefalla så logiska i all otymplighet.

De ha erfarit något, dessa omvända. Livets natt har öppnats av en himmelens blixtnatt och visat dem allt det utsägliga — visat dem tillvarons goda mening. Känner man deras ärlighet, måste man tro dem. Och den avgörande inre erfarenhet de gjort strider i själva verket alls inte mot förnuftet. Den ligger helt och hållet utanför det område, där förnuftet bejakar eller förnekar. Det är endast de dogmer, med vilka de religiösa erfarenheterna

symboliseras, som förnekas av förnuftet. Och förnekas endast i den mån dessa dogmer förege sig meddela objektiv, exakt kunskap om det Oändliga. Där dogmen ärligt erkänner sig vara ingenting annat än en dikterisk omskrivning av det förnumna, där nöjer sig förnuftet med att kräva av diktaren det vackraste och bästa — att inte människornas själar må förgiftas av det som skulle vederkvicka dem.

Men om själva innehållet i den religiösa erfarenheten inte kan undersökas, så kan naturligtvis omvändelsen i sina olika former — liksom det religiösa livet i sina olika former — bli föremål för undersökning. Och intet studium kan vara mer ägnat att öka kunskapen om människosjälens, som i denna stund av omvälvning visar sig naken precis sådan den är, visar vad den i gudsförnimmelsens brinnande smältugn stöter ifrån sig såsom slagg och vad den behåller av stort och smått såsom självklart livsnödvändigt.

Vi kunna exempelvis tänka oss en ung tjänsteflicka, som en frikväll går med några manliga och kvinnliga kamrater till frälsningsarmén. De roa sig ungt och kungligt. Ingen av dem tycks ha en tanke på att någonsin bli lika tokig som de stackare, vilka förkrossade knäböja vid botpallen där framme.

Nästa frikväll upprepas historien. De hade ju så skojigt sist. Den upprepas gång på gång. Slutligen blir tjänsteflickan en möteskväll allvarlig — kanske bara för en försvinnande sekund, men den sekunden innehöll något obeskrivligt nytt för henne. Hon övervinner kanske känslan, går dit igen med sina kamrater. Men hon skämtar inte lika friskt. En vacker dag går hon dit ensam! Hon skyggar ännu för avgörandet, men kan inte låta bli att gå till mötena — nu alltid ensam eller i sällskap med

någon allvarlig kamrat. En kväll ligger hon vid bönpallen! Snart uppträder hon i uniformen, de forna kamraternas förvåning, skämt och hån tar hon med orubbligt lugn. Hon vet något, som de inte veta. Hon är omvänd, frälst.

Vad har hänt inom henne?

Exemplet är så allmänt och schematiskt uppställt, att det lämnar rum för de mest olika möjligheter.

Vulgärpsykologen är genast färdig. Hon såg en vacker karl bland frälsningssoldaterna. Eller hon blev svagsint av musiken och skränet. Mera kan inte den stackars vulgärpsykologen. För honom är alltid en kvinna sådan som denna tjänsteflicka ett erotiskt driftdjur eller en hysterica. Vad hon än hade gjort skulle han ha förklarat med samma trollformel: erotica — hysterica. Det förefaller som om formeln vore något för omfattande och därför intetsägande. Den lämnar inte ringaste förklaring, varför hon faktiskt gjorde detta — och inte något annat, som också hade varit lika erotiskt eller hysteriskt.

Låt oss för en gångs skull ta flickan på allvar! Hon har passerat en ärlig, djupt upprörande omvändelse. Hur går en sådan till?

Det sannolika är, att hon inte medvetet strävat efter att komma i närmare beröring med det gudomliga. Vi tro henne: hon gick dit först för att ha roligt åt de tokiga religiösa. Omvändelseprocessen har sålunda först senare begynt i hennes omedvetna själsliv, i det så kallade undermedvetandet. Exemplet är för lite detaljerat för att lämna några vidare upplysningar — det kan ha varit en långsamt framskridande process, under vilken den religiösa verkligheten nästan omärkligt höjt sig över tröskeln till hennes medvetande — tills hon en vacker dag av någon fullkomligt likgiltig tillfällighet märker,

att den religiösa känslan fyller henne med glädje och en glädje över all beskrivning — allt annat är henne tomt eller fientligt. Hon märkte kanske en dag till sin förvåning, att kamraternas gäckande skämt inte längre gav genljud inom henne. När det pinade henne, när hon hellre ville vara bland de andra, då var hon väckt till medvetande om sin belägenhet. Då längtade hon dag och natt efter botpallen — för att få saken avgjord, för att smaka den fulla förkrosselsen och sedan ingå i den fulla, klara härligheten.

Men omvändelsen i detta fall kan också ha varit plötslig och ofrivillig. Den möteskvällen, då hon kände ett obeskrivligt allvar inom sig under bara en liten försvinnande sekund — det kan ha varit den stund, då blixten från det gudomliga träffade henne. Ännu är hon inte medveten. Men en dag hör hon kanske från talarestolen några ord, vilka hon plötsligt förstår på ett alldeles nytt och levande sätt, förstår dem i ljuset från allvarets ögonblick. Det är som om lysande eldslågor skulle flamma upp ur hennes innersta — hon ser den gudomliga sanningen. Och när hjärtat stormat ut, när hennes av tårar förblindade ögon åter börja urskilja yttervärlden — då har saken redan förevarit, då har hon legat vid botpallen och sagt allt, allt — och är omvänd, frälst, underbart, stilla lycklig.

Man kan förstå, att en sådan erfarenhet skall vara avgörande för hennes liv och framstå som ett direkt ingripande av en personlig Gud. Hon skall aldrig kunna förneka verkligheten av vad hon själv upplevat, då den Oändliges starkhet grep henne och lyfte henne från jorden, så att hon ingenting mer visste själv, men fördes genom stormens alla farligheter till den andra stranden, där allt var ljuvlighet och ro.

Båda dessa förklaringar av tjänsteflickans omvändelse ha det gemensamt, att processen mognat i det undermedvetna själslivet. Men även andra möjligheter finnas. Hon kan tänkas medvetet ha sökt omvändelsestunden.

Hon behöver därför inte ha fört sina kamrater bakom ljuset hela tiden. Åter kan utgångspunkten tagas i det ögonblick, då hon förnam allvaret inom sig. Hon försöker övervinna känslan av att vara eftersökt av gudomen, men hon vet att så är det. Hon försöker för en tid föra sina kamrater bakom ljuset, men det går inte länge. Hon kan inte glömma vad hon känt, hon vill bli fullt delaktig av det stora, härliga allvar hon anat, hon strävar medvetet efter att bli helt omvänd och frälst, prövar sig var dag med allt större oro: kan hon ännu säga, att hon har tron? — nej, ännu inte! Hon vinnlägger sig att i det yttre uppfylla alla villkor — och bidar undret. Ty om hon inte förnimmer det som en påtaglig verklighet, kan hon inte tro, att något för henne avgörande har inträffat. En dag kommer plötsligt stormen över henne — och förloppet blir detsamma som vid den plötsliga, ofrivilliga omvändelsen. Skillnaden är endast, att denna varit frivillig och medvetet eftersökt.

En sådan omvändelse kan naturligtvis ske långsamt, utan dramatisk kulminering. Om ifrågavarande tjänsteflickas omvändelse skall kunna förklaras så, måste förut sättas, att hon hela tiden från och med det första besöket på frälsningsarmén fört sina kamrater bakom ljuset angående sina verkliga motiv. Hon har deltagit i deras skämt, men endast som skyddande förklädnad för sin hemliga längtan att bli såsom en av de frälsta. Ett sådant fall är säkerligen mer allmänt än man kunde tro. I en miljö, som är likgiltig eller fientlig mot religionen, är kryptoreligiositeten en rätt naturlig företeelse.

Om man nu vet, hurudan flickan varit före omvändelsen, och sedan iakttar henne i hennes nya sätt att leva, kan man måhända bilda sig en föreställning om, vilka tankar, ord och gärningar hon vill avstå ifrån, emedan hon betraktar dem som onda och ovärdiga en Guds tjänare — samt vad hon oreflekterat och självklart behåller, emedan det inte faller henne in, att sådant kunde anses olämpligt eller ont. Man kan därvid göra underliga upptäckter. —

Härmed äro skisserade och på det givna exemplet tillämpade de fyra stora omvändelsetyper, som William James analyserat upp i sina föreläsningar om den religiösa erfarenheten. Givetvis äro därmed inte möjligheterna uttömda, livet är rikt och slösar med former. Om innehållet i formerna, erfarenheten själv, och om de tusentals olika vägar, på vilka skilda människor nå de stora huvudvägarna, som föra till omvändelsen, är här naturligtvis ingenting sagt. Den ena drives till religiösa funderingar av någon stor glädje, den andra av någon tung sorg, den tredje av sjukdom och fruktan för döden, den fjärde helt enkelt av ledsnad vid livets tomhet — här stå alla livets möjligheter öppna.

Gemensamt för alla här skisserade förklaringar av tjänsteflickans omvändelse är emellertid att den fullbordades. För att tala med James: den ägde för flickan det slående element, som avgjorde saken. I en mängd fall, kanske de flesta, avlöper det så, att människan visar alla yttre tecken till omvändelse, sedan tröttnar hon och allt blir vid det gamla. Det slående elementet har fattats, någon verklig religiös erfarenhet ligger inte till grund för omvändelsen, endast nyfikenhet, ledsnad vid det invida vardagslivet och begär att pröva något nytt, eller andra liknande tillfälliga stämningar.

Den psykiska process, som kallas omvändelse, är naturligtvis inte någon specifikt kristen företeelse. Men det för processen karaktäristiska är, att den alltid utmynnar i någon religiös åskådning. Lever människan under inflytande av någon viss religiös propaganda, exempelvis kristen, och därunder genomgår en omvändelseprocess, då glider hon självklart utmed linjen för minsta motståndet in i den religionsform, som bjudes henne fix och färdig i samma ögonblick hon lämnar den heliga eldens smältugn. Har hon oöverskådliga generationers arv av kristendom i blodet, och har hon själv under långa barnaår i skolan blivit påtvingad med psykiskt våld de kristna trosläror, då har hon intet eget val, omvändelsen gör henne automatiskt till kristen. Men därmed är naturligtvis ingenting ådagalagt varken om arten av den religiösa erfarenhet, som i omvändelsen uppleves, eller om kristendomens sanningsvärde gentemot andra religionsformer.

Trosbekännelser blomstra, vissna och dö, men den rena religiösa åskådningen förblir alltid människans oförytterliga arvedel. Och ständigt skall den, som upplevat undret, med bävande hjärta gripa efter dogmernas heliga diktning, som för honom fått en så hög och levande inre sanning. Men skall han tvingas att mot bättre vetande tro, att den kunskap dogmerna ge har inte endast inre verklighet men även yttre, då väntar honom ständigt samma kamp, samma omöjlighet att förena tro och förnuft. Och kampen blir förtvivlad i samma mån han vet, att vad han upplevat i sitt hjärta är verkligare än all yttre verklighet — och att hans krav på ärlighet i alla ting, även de yttre, har givits honom av samma livets Herre, som låtit honom erfara det utesägliga.

Och när kampen slutat, när tron äntligen vunnits

med ärliga medel utan svek som kunde göra bördan mindre tung än den måste vara — hur jublade inte människan, som stod som segervinnare! Äntligen får hon leva, leva fritt, leva sin egen tro — ty liv utan tro är döden.

Kampen mellan tro och förnuft är emot naturen och har ingen grund i tingens eget väsen eller sammanhang. Den grundar sig uteslutande på den solida mänskliga dumheten — den fromma dumheten och den ofromma. Naturlig och nödvändig är däremot kampen mellan förnuftet å den ena sidan och de särskilda religionsformerna å den andra. I den kampen tjänar förnuftet det evigt levande, medan religionsformerna, i det ögonblick de förnekas och allvarligt angripas, äro dömda av livet själv till förgängelse, likt blomster som givit sin frukt och luta mot vissning för att ge rum åt en ny och rikare blommande sagovärld.

Du livets Fader, hur tackade dig inte i alla tider den ärlige segervinnaren i denna kamp! Även om han i segerns ögonblick, skälvande av smärta, ropade likt Augustinus:

— Herre, om vi äro bedragna, så är det av dig!

Det är kanske de ärligaste ord av tacksamhet, som någonsin stigit från människor till Gud.

SCHARTAUANER

Om bohuslänningarna säger redan Plinius, att vikverjarne (hilleviones) på hans tid betraktade sitt Ranrike som »en annan värld». Och ännu i dag får främlingen, som förirrat sig till dessa fjärran från stora stråkvägar liggande bygder, en stark känsla av att ha kommit just till en annan värld, mer bistert kärv, mer ålderdomligt mörk än den, där vanda färdevägar trampas. Och även det bohusländska folket förefaller på något vis främmande i sitt eget land — främmande bland de söndertrasade, nakna bergen, som tungt resa sig ur jorden likt hårda, mörka tankar — främmande även på hemgårdens strand, vid havets rolöst sorlande öderymd — verkligt hemma endast i en annan värld, långt bortom hav och land, högt över mulna tankars skyar — av evighet till evighet hemma endast i gudstankens sagovärld, snart återvändande från dödsskuggans dal, där de vandrat sina tunga steg under Herrans tuktan, återvändande som befriade själar i saliga änglars skepnad med fröjdefulla, snabba vingslag till det rätta fadershemmet i himmelens ljusa, gyllene stad.

Aldrig såg jag de jordiska tingen tyngda av en så dyster hårdhet som när jag en vinter reste omkring i Bohuslän, dröjande mig kvar vecka efter vecka för att söka fördjupa mig i den alldeles säregna art av svenskhet, som stillatigande träder en till mötes ur detta folklands själ. Trött och missmodig över att gång på gång förfela den formel, som skulle uttrycka vad jag såg av

det levande i det som levde hos våra dagars hilleviones, sökte jag intala mig att jag jagade efter en chimär, att den säregna art av ålderdomlig svenskhet jag tyckte mig härnere intuitivt förnimma, i själva verket inte vore någonting av svensk ande men av mystiskt norsk eller till och med bigott engelsk eller puritanskt skotsk. Någonting religiöst i varje fall, och av helt annan art än den moderna religiositet jag kände från det övriga landet. När jag följde denna tankegång, tyckte jag mig dock plötsligt förstå, att den säregna form av kristendom, som förhärskade i dessa bygder, vore i ovanligt hög grad ett uttryck för de psykiska behoven hos detta folk, att här med andra ord rådde en sällsynt harmoni mellan folksjälens och de religiösa föreställningarna, och att varje undersökning på något annat område, exempelvis ekonomisk eller historisk, skulle ha mycket litet att säga om det väsentliga, om det levande i folkets ande. En folkpsykologisk undersökning i Bohuslän måste huvudsakligen bli en undersökning av folkets religiösa föreställningar.

Och det blev mig snart klart, att de aktuella religiösa föreställningarna äro till den grad präglade av gammal svenskhet på gott och ont, att varje steg jag tog in till Svarteborgs hemligheter blev ett steg närmare svenskhetens största tid i historien, till sextonhundratalet och dess kärva storvulenhet i anden, dess världsliga pessimism, dess ångestfyllda djävulstro, dess överlämnande åt Gud ensam att trots människans syndiga förnuft ge åt livets vanvett någon mening och dess självklara föreställning, att människan har en rättslig plikt emot Gud att tro, att hålla för sann den för mänsklig tanke obegripliga lära som predikas av prästerna på den Eviges vägnar — detta bokstavligen kunnande och försanthållande av invecklade dogmer betraktat såsom oändligt viktigare än den

i dogmatiken olärdes enkla förtröstan till Guds faderskärlek för sina jordiska barn.

Svarteborgs hemligheter — med Svarteborg menar jag naturligtvis inte den hedervärda landskommunen av Tunge härad, det expressiva namnet blir för mig ett adekvat uttryck för hela den schartauanska teokratien på västkusten, enkannerligen i Göteborgs och Bohus län. Svarteborgs slott hette ju fordom Raneborg, om vilket gamle prosten Johan Oedman så flärdfritt berättar. »Men sedan samma Slott blev af Drottningen i Hudt i Tanums Sockn om Natte-Tijd oförmodeligen upbrändt, för thet Kong Rane hade giordt henne Orätt ock öfwerwäld, sade hon wid sitt afwijkande ther ifrån: Nu skal thet ej mer heta Raneborg, utan Swarteborg, hwilket thet alt sedan blefwit kalladt.» — Denna lilla skildring innehåller in nuce hela Bohusläns historia. Var i hela Sverige ligga gravarna mer tätt — var har för resten på något annat håll det hemska ordet Gravarne blivit namnet på ett helt samhälle? Var lever den uråldriga sagan så stark som här bland stenhögar från hedenhös och vida fält med mossiga runhällar? Från socken till socken finner man namn och minnen från bondekungar och deras blodiga inbördes fejder långt före historisk tid. Och i vilken svensk landsända har historiens gudinna gått fram med så hård och blodig stilus som här? Svenska, norska och danska krigshärlar ha i tur och ordning genomtågat landet, härjat, bränt och mördat under århundrade efter århundrade. Landet är ur historisk synpunkt ett enda oerhört gravfält, en enda samling svartbrända ruiner på den söndersplittrade berggrunden, där de efterlevande byggt sina fattiga hem på en mark, som höljer med blommor dräpta wenders och skottars tusenåriga sago-gravar, och där bonden tyckes ännu vända sin plog för-

siktigt i mullen att inte ovarsamt rubba de gömda grundstenarna till någon kämpeborg, som jämnades med jorden före historiens tid. Och här kan man träffa unga människor, som tyckas mer hemmastadda i Holmbergs stora historia om Bohuslän än i Odhners lilla om Sverige.

Bohusläns färger — det är svart av bergen och ödsligheten, blått av havet och trosvissheten, och en strimma blodrött av vilda sagor och månghundraårig krigshistoria.

Ja, här är blodiga minnens Svarteland — och den mörkaste gudaläras Svarteborg ännu i dag. Liksom kyrkan i landsförsamlingen med samma namn — Thomas Thorilds födelseort — har hela taket fullmålats med helvetets brinnande eldar och de ruskigaste fantasiernas djävlar och kvalda andar, så välver sig över det bohuslänska folkets föreställningsvärld ett tungt valv av helvetessyner, som skymmer himmelens ljus för deras längtan. Vad brusar havets tumlande vind, vad mumla de tungsinta skogar? Dödsångest och helvetesskräck! Prästens uppgift är att hålla folket inestängt i denna tankevärld och att utrota hos dem varje ljusare, försonligare syn på tillvaron. Eller rättare och rättvisare: det är en av hans uppgifter i Svarteland.

— Katekesundervisningen är ett av den schartauanske prästens verksamaste medel vid denna strävan. Här användes nämligen på många håll icke den vid konfirmationsberedningen annars vanliga luterska katekesen med kort utveckling (antagen år 1878), utan antingen någon modifierad form av H. Schartaus undervisning i Kristendomskunskapen eller också en av vederbörande präst själv tillverkad katekes, som av lärjungarna avskrivs ord för ord. I Schartaus katekes lägges redan vid de första frågorna huvudvikten vid tron på varje bokstav i bibeln samt på Athanasii symbolum, som bland vår kyrkas bekännelseskriter representerar den mest renodlade medel-

tidsdogmatiken: läran om den enhetliga treenigheten och om Kristi på en gång mänskliga och gudomliga natur. Är det nödvändigt till salighet att veta detta? frågar Schartau och svarar själv: Ja, vilken som vill salig värda han skall för allting hava den allmänneliga kristliga tron; den henne icke fullkomlig och ren håller, han bliver utan tvivel förtappad evinnerligen. (Kurs. här!)

Jag har framför mig två olika handskrivna katekeser, s. k. luntor, resultatet av den prästerliga kristendomsundervisningen i två olika församlingar i Bohuslän. Utrymmet tillåter inga utförliga citat av denna pastorala pedagogik, dess moraliska halt framgår redan av följande lilla stickprov: Varmed straffar Gud i evigheten? — Med helvetets plågor. — Varvid förliknas i Guds ord plågorna i helvetet? — Vid en mask som aldrig dör och vid en eld som aldrig utslocknar. — Huru länge fortfara helvetets plågor? — I all evighet. — Är Gud rättfärdig endast uti att (så) straffa? — Nej, Gud är rättfärdig även uti att belöna. — Varmed belönar Gud? — Gud belönar med salighet.

Den vanliga katekesen är tydligen alldeles för blöt i dessa ting, eftersom de stackars prästerna här måste göra sig en så stor egen möda att riktigt kraftigt framhålla den höga skönheten i sin kristliga lönemoral.

Det stora utrymme, som i dessa specialkatekeser ägnas åt nådens ordning skall i annat sammanhang belysas. Sedan jag tagit del av den hemmagjorda bohuslänska dogmatiken förefaller inte gamle Norbeck så medeltidsmässig längre och N. J. Göranssons evangeliska dogmatik blir här nere bara ett dåligt skämt av en modern samhällsomstörtare.

En stor del av skolundervisningen anslås ju, åtminstone i folk- och småskolor, till kristendom. Heltids-

läsningen kan taxeras till 28 timmar i veckan under 34,5 veckor per läsår, halvtidsläsningen i skiftande former är vanligen utsträckt till 30 à 33 timmar per vecka under 17 veckor per läsår. Normalplanen för undervisningen upptar 5 timmar kristendom per vecka. Men det finns skolor, där planen blivit ändrad därhän, att ända till 12 timmar per vecka av den dyra skoltiden anslås till grundläggande undervisning i det ämne, som sedan på ett så lysande sätt omhändertages av prästerna själva vid konfirmationsundervisningen.

Heltidsläsning bedrevs i hela länet under år 1913 vid 364 folk- och småskolor. Halvtidsläsning vid 390. De ambulerande skolorna voro 44. Av halvtidsläsande skolor finns en förtjusande form, som kallas »mindre folkskolor», där småskolan undervisas 4 månader om året och folkskolans alla fyra klasser samtidigt lika lång tid — denna form är vanlig i Bohuslän.

Ovanstående ingalunda vackra siffror bli betänkligt försämrade, om man bortser från Göteborg och de andra städerna och tar hänsyn endast till landsbygden. En för sitt fack varmt intresserad överlärare har meddelat mig, att under år 1913 bedrevs på länets landsbygd heltidsläsning vid 25,9 proc. av samtliga folk- och småskolor, medan halvtidsläsning bedrevs vid 74,1 proc. På andra håll i landet ställa sig dessa förhållanden sämre endast i två län — Skaraborgs och Kronobergs. Hela det glest bebyggda, fattiga Norrland har ordnat dessa ting för sig på ett betydligt bättre sätt.

Naturligtvis vore det orätt att ge de schartauanska prästerna hela skulden för detta förhållande. Men å andra sidan ha dessa präster alltför tydligt ådagalagt sin ovilja mot all annan undervisning än deras säreget kristliga för att man ska kunna ha något förtroende för

deras vård om folkundervisningen. En ung lärare berättade mig, att han vid sin ankomst till en folkskola på landsbygden fann såsom enda material för undervisning i naturkunnighet några av ålder och slitning oläsliga exemplar av en för nära nog ett halvt sekel sedan oduglig och från förlaget bortrensad liten lärobok. Han anmälde för skolrådet, att nya läroböcker måste anskaffas. Prästen vägrade kategoriskt. Läraren framhöll, att under sådana omständigheter kunde han inte meddela någon undervisning i ämnet. Prästen var genast böjd att acceptera en sådan lösning av problemet, han frågade troskyldigt: behövs det verkligen någon undervisning i naturkunnighet? — Endast genom att hänvisa till lagen kunde läraren framtinga de läroböcker han behövde.

I detta sammanhang förtjänar antecknas vad folkskoleinspektören skriver om dessa ting i sin berättelse för år 1915: »Materiellens rikhaltighet beror ofta på läraren själv. Är han intresserad, förfärdigar han en del själv och förmår lätt(!) skolrådet att skaffa det han önskar.»

Samme unge lärare, som ovan nämndes, skrev till några förlag i Stockholm och tiggde ihop ett 50-tal böcker till ett litet skolbibliotek, som han bad att få skänka församlingen. Prästen vägrade att ta emot gåvan! Men bönderna i skolrådet togo emot! Prästen fogade sig motvilligt och med några hånfulla ord. Den unge läraren efterträddes av en »rätt» lärarinna, som när hon såg biblioteket utbrast: »Kära barn, vad är det ni har för böcker, tänk vad er förre lärare har vilsefört er!» Böckerna lånades sedan inte ut vidare.

Man får en föreställning om arten av den censur som utövas över den världsliga litteraturen, när man i Göteborgs Stifts Tidning ser det kända märket H. Fl. R.

bitterligen klaga, att i senaste upplagan av Rodhes läsebok för småskolan antalet psalmer inskränkts från 33 till 16. Tankegången tycks vara, att barnen helst inte skulle läsa andra böcker än bibeln och psalmboken, men om andra böcker nödvändigt skola förekomma, böra dessa böcker inte innehålla annat än valda stycken ur bibeln och psalmboken. Samme kritiker skriver: »Likaså är det ovärdigt, att i den s. k. 'roliga visan' (sid. 42), vilken för övrigt alldeles icke innehåller någonting, som kan vara roligt ens för ett barn, låta mor hoppa som en toka. 'Hopp, mor Annika, hopp, mor Annika.' Ett skimmer av löje borde väl icke bredas över ett namn och en person, som i Guds heliga ord fått sin plats räst intill Gud själv.» — Jag har förgäves genomlevat vår luterska kyrkas bekännelseskriterier för att finna det ställe i vår dogmbyggnad, där modern fått denna höga plats. Skulle möjligen katolicismen i berörda stycke vara mer överensstämmande med den heliga skrift än den luterska protestantismen?

Vid ett större lärarmöte i norra Bohuslän för ett år sedan behandlades samma hemska läsebok, som endast innehåller 16 psalmer och dessutom den smutsigt hädiska visan »Hopp, mor Annika». Den närvarande schartauanske prästen fördömde i de starkaste ordalag den nya upplagan av läseboken, gav i förbigående en pastoral spark åt den ännu hemskare läsebok, som fröken Anna Maria Roos givit ut, framhöll att läseböckerna bli sämre och sämre för varje ny upplaga, nu har det gått så långt i uselhet, att Selma Lagerlöfs ande vilar över de små, oskyldiga barnens böcker. — Samme präst förklarade i sin inledningspredikan vid mötet: »Den lärare, som inte låtit den helige Ande föra sig till en sann tro på Kristus (= blivit schartauan enligt alla konstens regler för nådens

ordning), han är olämplig som lärare och en styggelse inför Gud, ty han kan ingenting gott uträtta i sitt ämbete.»

I sin anförda berättelse skriver också folkskoleinspektören om lärarpersonalen: »Brist på examinerade lärare råder fortfarande vid folkskolan. Platsernas skötande av gamla utarbetade lärare eller av småskollärarinnor länder ej till (folk)-skolans bästa. I allmänhet utmärker sig lärarkåren för ordentlighet, samvetsgrannhet och nit. Lärarinnorna stå nog främst i detta avseende.»

Lärarinnorna äro i stor utsträckning schartauaner.

Vidare skriver inspektören: »Skolvägarna äro ofta långa och därtill mindre goda. Flerstädes är befolkningen så gles, att skolorna ej kunna ökas.» (Jfr Norrbottens län!)

»Den årliga undervisningstiden och lärotimmarnas antal i veckan äro i allmänhet(!) de lagstadgade.»

Enligt den schartauanska åskådningen äro skolorna antingen kristna (de som lära kristendom) eller hedniska (de som inte lära kristendom). Då andra ämnen än kristendom måste läras i skolorna, betraktas dessa med misstro. Skolrådet i Grebbestad vägrade på sin tid att bygga skolorhus. Kronofogden tvang dem och beställde själv bygget av en entreprenör. Skolrådet vägrade betala. Kronofogden reste till skolrådsordföranden och hotade med utmätning! Då kröp betalningen fram. Skolhuset i Grebbestad byggdes enligt normalplanen, vilket i Bohuslän är ganska ovanligt. Man kan nämligen bygga billigare — och sämre.

När en av länets folkhögskolor för några år sedan invigdes, rasade bygdens prästerskap. Gamle prosten klagade, att Gud så hemsökt honom på hans ålderdom, att Satan fått fritt spel med folkhögskola i församlingen.

Den yngre komministern bedyrade för allt folket, att om något vore av Satan, så vore det folkhögskolan. — Samme komminister varnade särskilt sina konfirmationsflickor att besöka denna ruskiga läroanstalt: »Jag ser hellre att mina flickor bli skökor, än att de gå på folkhögskola!»

Ännu för några år sedan fanns i en församling i norra Bohuslän en kvinna, kallad Gamla Maja, som fungerade såsom lärarinna. Hon lärde barnen bibel och psalmbok utantill — men tio år gamla kunde dessa barn endast med nöd läsa innantill och knappt alls skriva. Prästen i församlingen framhöll henne som ett föredöme för lärarpersonalen: »Det är så bra med Gamla Maja!» — Två unga lärarinnor, som nyss kommit till församlingen, gingo första söndagen pliktskyldigast i kyrkan. Prästen utför i sin predikan emot dem: »Här springer ni och låtsas vara pedagoger — ni är djävla-pedagoger!» — Det är lätt att förstå vilken auktoritet dessa lärarinnor sedan skulle äga inför barnen och församlingen.

Men nog och övernog! Det torde vara tillräckligt att hänvisa till Göteborgs Stifts Tidning för vidare bevisning rörande arten av de schartauanska prästernas intresse för folkundervisningen. Att lärarpersonalens arbete inte befrämjas av så tryckta förhållanden torde vara uppenbart. Jag vill i detta sammanhang endast erinra om småskollärarinnan i nordligaste Bohuslän. Hon skötte sin tjänst på ett sätt, som nödgade skolorådet lämna henne de bästa tjänstgöringsbetyg. En kort tid därefter uppsades hon helt oförmodat från tjänsten genom ett av prästen utfärdat skolorådsprotokoll, där motivet för hennes uppsägning angavs vara, att hon »höll sig till den sämre ungdomen, besökte danstillställningar och hyste hos sig män i skolhuset om nätterna». Hon överklagade och domkapitlet upphävde skolorådsbeslutet efter en mängd

skriverier. Prästen angavs jämväl hava yttrat, att lärarinnan haft olovligt umgänge med gifta män. Lärarinnan instämde prästen till häradsrätten. Ehuru ingen bevisnings-skyldighet ålåg henne, företedde hon inför rätten för sin person läkareintyg på virgo intacta. Dessutom tog kommunalordföranden på sin ed, att han hört prästen beskylla lärarinnan för olovligt umgänge med gifta män. Prästen svor sig fri från denna del av åtalet. De andra beskyllningarna måste han stå för, eftersom de voro protokoll-förda. Man kunde då vänta, att han skulle göra samma överloppsgärning som lärarinnan, nämligen förete bevis för sitt påstående. Men ingalunda! Han föredrog att krypa bakom sin befattning som skolrådsordförande, vars plikter han sökt fylla efter måttet av sitt förstånd — så blev han frikänd! Målet fullföljes f. n. i hovrätten, som kommunicerat med prästen. Han är känd som en inkarnation av schartauanism och pastoralt tyranni.

Lärarinnans enda brott torde ha bestått däruti, att hon tillhörde en nykterhetsförening på platsen, där små danstillställningar stundom anordnades av ungdomen. De schartauanska prästerna hata och förfölja efter bästa förmåga inte endast nykterhetsrörelsen, men även alla fri-religiösa sammanslutningar — över huvud taget allt som är ägnat att minska deras egen personliga maktställning gentemot församlingen. Det finns många anekdoter, som belysa de schartauanska prästernas uppskattning av ett gott bord och ett gott glas, och det finns ingenting orimligt i att en präst härnere skulle ha fällt det bekanta yttrandet: Det är bättre att en man ligger full i diket än att han tillhör en nykterhetsförening.

Ja, här blev det en ganska mörk bild av schartauansk enfald, som sträcker sig ända till gränsen för det klart kriminella. Jag skyndar mig att erkänna, att anförandet

av drastiska anekdoter är en på intet sätt tillfredsställande metod för undersökning. Men även dessa höra till bilden, ehuru endast till den yttersta ytan. Och sedan jag nu framhållit en liten del av det som tilldrar sig det första sensationella intresset i fråga om schartauanismen i lära och leverne — med lätthet skulle hela denna bok ha kunnat fyllas med lika drastiska och lika belysande historier — skall jag i det följande försöka gå själva den schartauanska läran en smula närmare in på livet.

Jag minns en vinterdag i ett av norra Bohusläns små fisklägen. Middagsljuset vissnade bort under askgråa töckenskyar, natten reste sig redan med våta mörker långt ute till havs. Ett ögonblick skymtade solen fram genom himlens vinterdis — men den ägde intet levande ljus, den var bara en död och blodröd sten, som av sin egen tyngd gled ner från fästet till den hårdfrusna världsrymdens botten. Och markerna logo ett iskallt spökleende — så överkligt syntes det rödvioletta skimmer, som gled över snövidder och sotsvarta berg — innan mörkret åter strök denna skugga av ett glädjelöst leende bort från den gamla jordens ishårda anlete. Ingen vind gick genom frostig rymd, havet låg blytungt öde och stilla.

Några käringar kommo tysta bygatan fram. De voro svarta från hjässa till fot — dödens sändebud i dödens timme. Svarta schaletter, svarta klänningar — deras ansikten tycktes svartnade av ålder, och deras blickar, svarta av dödande hat, ville aldrig släppa mig. Eller var det inte hat? Var det skadeglädje inför en förtappad? Förakt för främlingen, som måste anses okunnig om den rätta salighetsvägen? — Det fanns inte en tråd av deras kläder, som inte var indränkt i katekesvisdom, och varenda rörelse de gjorde tycktes noga inlärd efter Henric Schartaus

Kristendomsundervisning, trettioandra och trettiotredje sidan. I deras hjärtan fanns varken dagens soliga ljus eller nattens ångestmörker, varken livets värme eller dödens köld, ingen glädje, icke heller någon sorg, ingen frimodighet, icke heller någon förskräckelse, men en stilla förnøjelse i egenrättfärdighet och hat mot alla andra, en jämn trygghet, såsom när sjön har saktat sig efter stormen och står stilla. De kunde icke förskräckas för Guds vrede, änskönt de visste, att de förtörnat honom med sina synder, icke ängslas för helvetet, änskönt de väl visste, att de förtjänat det, och deras synder kunde icke förorsaka dem något kval, änskönt de ganska tydligen kunde påminna sig dem. De voro endast några konstgjorda, sterila religionsmaskiner, svarta hopar av gudelig bokstavslärdom.

De försvunno bortom några stugor mellan bergknallarna. Och i samma ögonblick de voro borta, mindes jag hela synen såsom något så överkligt, att drömmen äger fastare gestalt. Den inkarnerade religiösa enfalden hade gått förbi mig, och mina ögon hade svidit av dess alltför skärande brutala verklighet — och i nästa ögonblick stod jag och stirrade efter tomheten där spökgestalterna försvunnit och kände inom mig den bekanta protesten mot sinnevärldens gyckelspele: inte finns det såna djur!

Men de heliga djurens doft hängde ännu kvar i luften — inte kyrksamhetens lavendel — men, om bilden inte är för djärv, surnad kyrksamhet, Guds ords lavendeldoft, som övergått till ättiksyra. Solen var borta och natten kom, inte ur blånande skymningsdunkel, men ur töcken-skyar, som liknade kall och svartnad aska. Fyrarna lyste fram därute mellan kobbarna så självklart som om dagen aldrig varit — som om natten med dess formlösa mörker,

i vilket allt flyter samman till en bottenlös överklighet, vore det enda givna och naturliga. Man har en känsla av, att när detta urtidsmörker skingras härnäst av gryningens ljusning, kan vilken förändring som helst ha inträffat i detta gyckelbildernas sceneri, där till och med de hårda bergen resa sig med så medvetna rörelser och byta så överraskande gestalt i de snabbt skiftande dagrarna, att de förefalla inte endast som levande men som personligt viljande och sökande väsen. Att här till och med understundom kan vara sommarsol — och badgäster — och muntert plaskande leksaksbåtar med vita segel — att arbetets skoningslösa hav även kan vara ett tidsfördrivens lättjefulla vatten — det förefaller visserligen att vara en så orimlig tanke att den blir komisk — men ändå inte mer vansinnig än att den kan tänkas som en möjlighet bland alla andra.

Det hemskaste är, att ingen mystik sveper denna överklighetens ständigt skiftande värld i sina slöjor av oändliga aningar om något större och vissare bakom tingens ytlighet. Intet sådant finner man här, intet fördjupande i sådana själens ordlösa och obeskrivliga upplevelser, som äro levnadens enda fasta behållning för den i mystikens hemliga visshet invigde. Nej! Människorna här, de veta nog, att de vandra som främlingar genom döds-skuggans dal, men de veta det inte av djupa och oförklarliga känslors längtan hem till fader Gud — de veta det av ett pinat tänkande, som vridit sig fram genom allt slags förnuftsakrobatik till den trösterika slutsatsen, att det jordiska förnuftet ljuger och att den verkliga sanningen är för människan fullkomligt obegriplig, den kan endast läras utantill som en pliktskyldig katekesläxa att uppläsas för den kontrollerande gudomsläraren. Prästen är inte mystagog, inte magiker ens, han är rätt och slätt

läraren, som undervisar människorna i förnuftsakrobatiken och förhör dem deras läxor.

I en farligare ställning stå inga jordens barn till det gudomliga. Här ha människorna torrlagt sin aningarnas och känslolivets kunskapskälla, de ha därtill av sagt sig sitt mänskliga förnuft och satt all sin lit för de eviga tingen till en annan människas kunskap i de heliga formlerna — en människa, som visserligen krånglat sig fram till en prästexamen, men som dock i hela sitt innersta väsen är lika uppfylld som alla andra av den enfald och skurkaktighet, som äro köttets arvedel. Ve denne präst, om han inte är en »rätt lärare», om han inte själv handlar åtminstone i god tro och ger i ärlighet sin bästa kunskap åt de människor, som drivas av lönnlig ångest till hans kyrka och till hans kammare! Ett större ansvar för andens arbete kan knappast tänkas än det som vilar över denne präst, ty de människor han har att leda äro hjälplösare än barn, och han bidrar själv var dag till att göra dem än mer hjälplösa, än mer beroende av undervisningens bottenfasta ärlighet. Att denna religiösa omyndighet hos gemene man inte är evangelisk, det torde vara självklart för var och en, som stiftat bara en aldrig så ytlig bekantskap med gamle Martin Luther. Att med obetingad lydnad och blind tro, en fides implicita, antaga den av kyrkan erbjudna sanningen, det är den rena katolicismen.

När en präst står i denna position av absolut auktoritet gentemot sina församlingsbor, ligger naturligtvis maktmissbrukets frestelse snubblande nära för honom. Och den saken kan utan vidare betraktas såsom självklar, att det personliga maktbegäret gått det schartauanska prästerskapet så i blodet, att det handlar i fullkomligt god tro, även när handlingarnas drivkraft är ingenting annat än den pura egoismen. Prästvåldet i Göteborgs

stift är inom de trängre gränserna precis samma psykologiska företeelse som prästvåldet inom den mer vittfamnande katolska kyrkans gränser. Och denna företeelse tycks vara oundviklig överallt, där den bokstavsträlände trosbekännelsen göres till grundvillkor för människobarnens hopp om salighet.

Den luterska reformationen gjorde visserligen andarna fria. Men friheten är ett mångtydigt begrepp, och protestantismen ger rum åt alla slags tydningar, från den mest radikala, som i sak är ingenting annat än det rationella tänkandets frigörelse från varje auktoritetstro, till den mest reaktionära, som i sak är ingenting annat än ett fortsatt påvedöme, endast med andra människor såsom påvar. Det är denna reaktionära form av protestantism, som i Bohuslän är förhärskande, och det ligger därför i sakens natur, att man här finner realiserade de möjligheter till en fortsatt katolicism, vilka ligga dolda i den från halvmesyrrer inte alldeles fria luterska protestantismens lära. Jag skall i fortsättningen av denna lilla undersökning inte försumma att påpeka schartauanismens tendenser till katolicism. Den absoluta auktoritet, som tillerkännes »rätte lärare», är endast ett första steg bort från reformationens andliga frihetsverk. Och inte endast i de stora principerna, men även i tusen småting träder denna tendens i dagen. Säkerligen har mången vandrare i likhet med mig gripits av underliga känslor inför inskriptionen över porten till Grebbestads på 1890-talet byggda kyrka. Där står med snirklade, förgyllda bokstäver *Pater Noster*. Mäster Olof skulle säkerligen ha undrat, varför inte svenska språket duger, varför just munklatin måste användas (man kunde ha väntat dativform), när begynnelseorden till Herrens bön skulle lapidariskt inristas över en svensk

kyrkoport — och även ett vår tids barn erinrar sig med vördnad den enkla, vackra inskriptionen Gudi, varmed gamla svenska kyrkor även i Bohuslän helgades åt den Herre, som våra fäder gåvo tro och huldhet. Här i Grebbestad glimmar fram en reaktion, som söker sig tillbaka ända till tiden före Uppsala möte. Så långt kan emellertid inte befolkningen följa med. De läsa inskriptionen på svenska såsom Pastor Nilsson. Den tysta kritik, som ligger i denna tolkning, försöka andra avvärja genom att med jesuitisk dialektik försvara pastor Nilssons oskyldiga äregirighet att för evärdliga tider förbinda sitt namn med den kyrka han älskat och tjänat. Principen förefaller en smula äventyrlig.

Schartauanismen tycks i sin praktiska tillämpning vara huvudsakligen ett sätt att leva, en allmän uppfattning av tillvaron i dess helhet. Den eskatologiska prägel, som karakteriserade urkristendomen och som så småningom förbleknade, när det befanns, att världen, alla ängsliga profeter till trots, envist vägrade att gå under, den återfinnes här, om också modifierad och mer svåråtkomlig. Läran om de yttersta tingen har fått en individuell tillämpning. Det är föreställningen att döden när som helst, kanske i nästa ögonblick, skall höja sin blanka lie, som hos den enskilda människan suggererar fram den för nådaverket nödvändiga ångeststämningen. I denna stämning skall han med svett och möda lära sig de för frälsningen nödvändiga uttrycken för den rätta läran. Det är inte mycket, som i sak skiljer denna uppfattning från de lägre religionernas krassa besvärjelsemagi. I den känsla av livets ovisshet och tillvarons överklighet, som är det rationella tänkandets och det religiösa förnimmandets gränsområde, klamrar sig den skrämde fast vid de frälsningsföreställningar, som påtvingas honom med

auktoritetens makt, och dessa föreställningar bli för honom det enda reella i tillvaron; föreställningarna om Gud treenig, om himmel och helvete och om den helige Andes nådeverk få för den troende en så grovt materiell realitet, att de förefalla honom som orubbliga klippor i levnadens evigt forsande ström, bland vars virvlar och svall var fattig själ förgås, som inte lyckas finna de hårda fästen Gud av nåd har givit. Detta är schartauanismens praktiska grundstämning och allmänna livs-åskådning: en mörk dödsskugga, som höljer de stenhårda lärosatsernas trosfästen. I denna skymning härskar prästen, tillgodoseende gudsrikets och sin egen maktlystnads intressen.

Den som har sett en sådan präst med komiskt knubbig pondus bege sig till tjänsten en söndagsmorgon — hört honom hälsas med sammanringningens högtidliga klockeklang av den ängsligt spejande ringaren precis i det ögonblick då »läraren» sätter foten inom kyrkogårdsgrunden — den som hört honom dela sönder sin predikan lika omsorgsfullt som han benar sin stekta makrill — exordium, Fader vår — första delen; I: A och B och C; II: A och B och C; III: A och B med a och b och c, och C med a och b med 1 och 2 och 3 och c — andra delen; I: A och B och C; II: A med a och b och c, B och C, o. s. v. ända till applicatio — den som har hört honom med oändlig omsorg läsa om två gånger varje viktigare ställe i den oftast mer än lovligt enfaldiga utgjutelsen för att de ivrigaste av de svartklädda troende därnere i kyrkan skola kunna få tid att med sina styvnade nävar skriva upp den dyrbara lärdomen — den som sett honom sedan under katekesförhöret som en kråmande tupp promenera upp och ner i kyrkans mittgång under de krassaste funderingar om den mest snustorra dogmatiska

visdom, alltsomoftast kastande till hela åhörareskaran någon fråga, vilken genast uppfångas av de svartklädda käringar, som rest sig upp i kyrkobänkarna, ivriga att kunna överglänsa varandra med raskt upprabblade svar, lärda utantill som ett rinnande vatten: enblindlärare-plägarförvillasigså — atthantagerrörelserföruppväckelse — kunskapochhövertygelseförtro — ochettärbartleverneförensannkristendom — ochdessutombeskriverochavmålarhansalighetensvägheltförvänt — såatthansätterdetvidbörjan-avsalighetensväg — somickeförekommerförränlängrefram — ochdetsomskullevaravidförstabörjan — detkommericke-medförränlängrefram — den som har hört denne präst varna sina troende för alla fina och grova synder, framför allt från att läsa tidningar, delta i det politiska livet och kritisera överheten, som av Gud blivit tillsatt för att härska över människorna den lilla tid vi äro främlingar och gäster i denna värld, som vi egentligen alls ingenting ha med att göra — den som hört och sett allt detta, börjar snart nog förstå den rätta innebörden av det självkära, belåtet maktmedvetna leende, som präglar den prästerliga fysionomien mer än vanligt i denna landsända.

Somliga präster föredraga att mer i smyg tvinga in sin fårahjord i de politiska fällorna längst till höger, andra framdundra öppet i predikstolen den politiska visdom de inhämtat i den ultra-konservativa pressen. Kanske är detta en av de hårfina distinktioner, som för tid och evighet skilja anderbergianer från redhinare — andra sins emellan oförsonligt hätska små grupper att förtiga.

Må så vara att en lära av så utpräglat intellektualistisk karaktär som schartauanismen avslöjar sitt verkliga innehåll endast hos sina lärdaste och knepigaste uttolkare. Men hos gemene man kan inhämtas vilken realitet alla dessa knep få i det olärda folkets föreställ-

ningsvärld. Ställer man till en enkel troende den frågan: vad är det för en säregen lära som kännetecknar schartauanismen? så får man oföränderligt till svar, att schartauanismen är visst ingen säregen lära, den är absolut ingenting annat än ren kristendom enligt bibeln — samma svar som man får av varje kristen, till vilken av de oändligt många olika kristna trosläror han än må ha anslutit sig. Går man honom närmare in på livet medger han dock, att den som inte tror så eller så, den kan inte kallas för en verklig kristen. Vad är det då, man måste tro i Göteborgs stift?

Hela föreställningskomplexet, sådant det avspeglar sig i medvetandet hos gemene man av de troende, kan i yttersta korthet återgivas sålunda:

Världen och köttet äro av Djävulen. Det nyfödda människobarnet tillhör också Djävulen, till dess det i dopet blivit delaktigt av Guds första nådesförbund. De flesta människor förlora sedan på grund av sina synder redan under den första barndomen sitt i dopet undfångna nådesförbund med Gud. Inför den högste domaren utkräves nämligen samma ansvar av det minderåriga barnet som av den vuxna människan, och vid detta domsförfarande har barnet såväl som den vuxna människan endast att vänta sig ett av de båda alternativen: antingen obeskrivliga plågor i helvetet under en tidrymd, som aldrig i evighet tar slut, eller en lika obeskrivlig, evig salighet i himmelen. Några lyckas dock genom att avhålla sig från varje känd synd bevara sig i nåden. Dessa äro de lyckliga, som förblivit sant troende under hela livet — här kommer man snubblande nära calvinismens lära om de utvalda, som aldrig kunna förlora nåden. För att undgå det hotande straffet och vinna belöningen måste andra och svagare människor redan från barnåren sträva att komma till

försoning med den Gud, som tänkes så absolut rättfärdig. Denne Gud, som är tre och ändå bara en, har av nåd gått de i synden försjunkna människorna till mötes. Han har sänt sin son, som är den treenige Gud själv, till världen för att människorna skulle mörda honom. Därigenom har den treenige Gud själv såsom Kristus lidit straffet på mänsklighetens vägnar, och de som sedan tro på honom frälsas från de eviga straffen och förvärva den eviga saligheten. Sedan denna försoning skett, har en möjlighet öppnats för människorna i alla tider att bli saliga. Men Gud vet av evighet, vilka människor som skola bli saliga och vilka som skola bli fördömda. De saliga rädda sig från helvetet genom att tro att allt detta är sant och att Kristus har blivit dödad till deras frälsning. Detta kunna de icke tro av sitt eget förnuft, ej heller av sin egen kraft komma till frälsning, och svårare blir det dem för var gång de fallit ur tron. Gud sänder sin helige Ande, som är den treenige Gud själv, till människorna och verkar i deras inre. Denna verkan sker inte på en gång eller genom känslorna, den sker enligt en fastställd ordning, som är så orubblig, att Gud själv inte skulle kunna ändra den. För ett barn räknar denna nådens ordning endast tre trappsteg: kallelsen, upplysningen och nya födelsen. För en vuxen människa däremot fyra: kallelsen, uppväckelsen, upplysningen och nya födelsen. Människan kan inte själv veta på vilket trappsteg hon befinner sig, sedan hon känt den helige Ande börja sitt verk i hennes hjärta, hon måste gå till en präst i enrum och tala med honom, sanningsenligt bikta sina innersta tankar och känslor för honom, att han därav kan sluta sig till hennes tillstånd och hjälpa henne fram på salighetens väg. Vad en människa därunder anförtror prästen, får han

inte yppa för någon, inte ens för en domare om det är fråga om ett brott. Däremot tycks det vara tillåtet för prästen att för sina egna intressen använda vad han så fått veta. Om en kristen anförtror sig åt en medkristen, får denne lika litet som prästen yppa bikthemligheten. De människor, som uppnått nya födelsen, äro frälsta, deras synder tillräknas dem inte vidare. De människor, om vilka Gud visste, att de aldrig skulle bli frälsta, kunna visserligen vara mycket bra människor och känna något i sitt hjärta, som de inbilla sig vara tro på Gud och den helige Andes verk, men det är bara misstag av dem, de ha inte den rätta kunskapen och gå ohjälpligt förlorade. Detta strider inte mot Guds allmakt och godhet, ty han har inte av evighet bestämt hur det ska gå med varje människa, han har endast förutsett det; därmed räddar han sig undan förebråelsen att vara orättfärdig, ty människan väljer av sin egen fria vilja att gå den orätta vägen eller att följa den helige Andes kallelse till den rätta vägen.

Det tjänar ingenting till att vidare fördjupa sig i denna besynnerliga föreställningsvärld bland gemene man. Det må endast tilläggas, att de troende ingalunda uppfatta detta som ett sätt att bildligt föreställa sig det ovetbara, nej, alla trosföreställningar äga för dem en absolut realitet. Himmel och helvete äro inga symboler för det absolut goda och det absolut onda. Himmelen, det nya Jerusalem, är faktiskt för dem en stad med gator av guld, där vita änglar promenera omkring med palmer i händerna, sjunga och musicera o. s. v. Ju mer trogen en människa under livstiden varit, ju fler frestelser hon besegrat, dess bättre bostad får hon i den himmelska staden. Man tycks föreställa sig en boning i Guds när-

het på samma sätt som man föreställer sig en bostad med centralt läge i staden. — Helvetet tänker man sig också bokstavligen och grovt materialistiskt som en sjö, brinnande med blåa, stinkande svavellågor. »Nedersta helvetet» blir alltså dybotten i denna sjö, där intet levande dör men oavbrutet uthärdar en pina, som väl tänkes jämförlig med dödsminutens kval uttänjda i ofantliga tidrymder utan slut. Och dessa plågor ha intet som helst förnuftigt ändamål, avse inte att förbättra, rena och slutligen befria de lidande, de avse endast att ge uttryck åt gudens groteskt primitiva, barnsligt enfaldiga begär att hämnas på de »syndare», som trasslade till jordelivet åt sig under de korta sekunder av evigheten de levde i lustans och dödens värld.

Redan att kalla dessa ting ovetbara är en hädelse, ty man vet alltsammans genom skriften. Man kan visserligen inte begripa det, eftersom Guds vilja är för människorna ofattbar, men man kan och skall lära sig det i många och långa katekestycken och att tro på sanningen därav, annars äger prästen rätt att bannlysa (= utestänga från nattvarden) och fördöma (= på Guds vägnar vägra syndernas förlåtelse). Man skyggar visserligen för tanken, att alla människor, som ha någon avvikande åsikt, skola evigt fördömas — exempelvis i främmande land, där man aldrig hört talas om Henric Schartau och hans »nådens ordning» — men å andra sidan har man den levande och självklara föreställningen, att detta och endast detta är den verkliga, rena kristendomen, allt annat är hedendom, människors eller Satans påfund. »Schartauan» är ingen godkänd benämning, endast ett förklenligande uttryck, som de halvandliga och skrymtaktiga och världsliga använda om en verklig kristen.

Den pastorala historieskrivningen påminner alltför mycket om det akademiska »äremnet» för att man skall kunna betrakta dess idealiserande skönmålningar såsom tillräckligt vederhäftiga. Isynnerhet gäller detta biografierna över Henric Schartau, som i vår tids litteratur är skildrad nästan uteslutande av författare, vilka haft intresse av att framhålla föremålets tilltalande sidor och efter bästa förmåga överskylda de mindre tilltalande. Denna omständighet ökar ytterligare de i och för sig stora svårigheterna för en senare tids människor att med hjälp av tillgängliga kunskapskällor bilda sig en riktig föreställning om gångna släktens stormän.

Det kan emellertid icke bestridas, att Schartau var på sitt område en stor man, en mäktig personlighet. Detta omdöme förringas ju på intet sätt av det icke ovanliga faktum, att han under sin livstid var endast föga känd och uppskattad. Sådana män bland hans samtida som Esaias Tegnér och C. A. Agardh, de framstående medlemmarna av det mycket omtalade »Härbärgets» i Lund, dolde icke, att de för Henric Schartau hyste t. o. m. en avgjord antipati. Schartaus ära som religiös nydanare lider därav säkerligen ingen nämnvärd skada.

Han föddes i Malmö den 27 sept. 1757. Hans föräldrar voro rådmannen Anders Olaus Schartau och Anna Katarina Falkman. Det nu så berömda namnet är bildat av det skånska ortsnamnet Skartofta, där den store religiöse lärarens farfarsfar var kyrkoherde, en länk i en från Jutland härstammande lång släktkedja av präster.

Ungefär 12 år gammal förlorade Henric Schartau sin mor. Hennes far, borgmästaren i Malmö Henrik Falkman, övertog omsorgen om barnen, då deras förhållande grumlades därav att fadern gifte om sig. Vill man spekulera över betydelsen av barnaårens erfarenheter, kan

man här finna orsaken till stagnationen i Schartaus känsloliv och till det påfallande juristiska draget i hans religiösa lära. Men säkerligen skulle man med god vilja kunna ur samma orsaker konstruera fram rakt motsatta resultat. — Efter grundliga studier blev Schartau prästvigd år 1780 i Kalmar med infödingsrätt i Lunds stift.

I religiöst avseende var säkerligen den stora mängden av den tidens människor slöa vanekristna, för vilka de religiösa talesätten icke ägde några som helst levande värden. Vår svenska »bondrokoko» kunde väl aldrig ens närmelsevis jämföras med den glänsande urbild av lättfärdig ytlighet och religiös skepticism, som med sin trolska spira styrde världen från Versailles, men för tungt allvarliga sinnen var dock tiden även härhemma tillräckligt vriden ur led att de skulle känna det som ett livsnödvändigt krav ur djupet av sitt innersta att vrida den rätt igen. Och även denna strävan hade på Schartaus tid gjort sig kraftigt gällande; i sin trängtan efter levande religion hade folksjälén allt bestämdare vänt sig bort från upplysningstidens ortodoxa själasörjare. I pietismen sökte man vederkvickelse under den andliga torkan — först och främst: ett personligt samliv med Gud.

Under senare hälften av 1700-talet var herrnhutismen den mest betydande pietistiska rörelsen i Sverige liksom i övriga luterska länder. År 1791 giver gamle C. C. Gjörwell, som tillhörde de herrnhutiska bröderna och systrarna, i ett av sina många vackra och lustiga brev följande lilla stämningsbild från en fest på Brödraförsamlingens bönesal i Stockholm: »Salen, belägen mitt uti en trädgård, städad och snygg, uppfylld av folk, och deras andakt beledsagad av en vacker både vokal- och instrumentalmusik, denna åter bestridd av bara syskon — det är ju något rätt vackert i sitt slag? Med denna oskyldiga

kyrkoakts begående förbinder jag då alltid åtanke av min räddningsdag, den 9 september. Således sitter jag bland det goda folket ingalunda orörd; och varför skulle icke en Gudi helgad tår få rinna uti förbindelse med så många respektabla människors förenade och upplyftade känslor till Gud, och ibland vilka jag alltid sitter den ovärdigaste, ty min enfaldighet emot de flestes ibland dem är jämförelsevis ingen.» — Vilken sällsam rosendoft i dessa ord! Men även doften av parfymerat puder! »De lärda mödors patriark» ursäktar sig i de eleganta slutorden för den intellektuella skillnaden mellan honom och de givetvis andligen ganska fattiga trossyskonen. Men tidens underström av sentimentalitet, romantikens förebud, bryter fram även hos honom och pressar fram en Gudi helgad tår, när han lyssnar till den vackra sång och musik, som exekveras till Guds ära av de enkla församlingsmedlemmarna.

När Gjörwell år 1791 skrev ner denna lilla stämningbild, då hade redan Henric Schartau, fjärran från Stockholm, utkämpat sitt livs avgörande kamp. Från 1781 till 1787 hade han varit herrnhutare, om också inte inskriven i församlingen. Den brytning som skedde var definitiv och till sina följder synnerligen betydelsefull. På Brödraförsamlingens många bönesalar i landet fortfor man ännu i många år att ge sig hän åt känslosvall och tårars ljuva glädje — men skild från dem fullbordade i stillhet den obemärkte prästmannen nere i Skåne sitt religiösa nydaningsarbete till en mera manlig gudomstro, ett kärvare allvar inför evighetens frågor.

Den nyss prästvigde Schartaus sökande ande hade vänt sig bort från upplysningsteologernas rationalistiska härklyverier. Väl fann han då hos herrnhutarna det starkt personliga Gudstillägnande han krävde, men han fann

också mycket, som syntes honom vara en usel andlig föda. Det var i denna pietism något äckligt sött, något hållningslöst blött, som slutligen blev alltför motbudande. Med oredigt känslösvall berusade sig människorna i stället för att av religionens allvar låta gripa sig helt, med förnuft och vilja, inte endast med lösliga känslor. Man dyrkade sidohålet i Jesu kropp, man frossade av »den söte Jesus'» blod, man svärmade i starkt erotiska talesätt från Höga Visan om församlingens brudkärlek till brudgummen Kristus. De sedliga kraven drunknade i bottenlösa kärleksord. Man fröjdades så mycket åt att Kristus fullbordat hela försoningen, och man talade så ljuvligen om att tron var till fyllest för rättfärdiggörelse, att man glömde trons betydelse för detta livet, dess självklara frukter av goda gärningar. Och man sköt det personliga ansvaret så långt ifrån sig, att man tog till lottkastning vid avgörandet av alla viktiga spørsmål, dragande Gud ner till en vardagsbestyrens skyddspatron.

På allt detta reagerade Henric Schartau med avsmak och leda. Möjligen gick han därvid längre i motsatt riktning än han annars skulle ha gjort, och många av de motbudande lagiska överdrifterna i våra dagars schartauanism, härstammande visserligen från Schartau, men renodlade och ytterligt utvecklade av sterila själsörjare och slaviska eftersägare i läran, ha sin upprinnelse i Schartaus personliga behov att göra avståndet mellan sig och herrnhutarna så stort som möjligt — dock alltid inom den luterska protestantismens ram. Men då herrnhutarna gå till överdrift i åtskilliga ting, som inom denna protestantism lågo längst bort från katolicismen, låg det i sakens natur, att Schartau skulle under sin reformatoriska strävan komma i mångt och mycket betänkligt nära en katolsk uppfattning.

Givetvis överskred han själv aldrig gränsen. Därtill var han bl. a. en alltför lärd teolog. Men var och en är inte lika hemmastadd i detta system av ofta hårfina distinktioner som en teologisk vetenskapsman, och när nu läran speglas i den vulgära prästuppfattningen eller i gemene mans allmänna medvetande, så ter den sig ofta förvillande lik ett slags halvpatism.

Det ligger i sakens natur, att det överdrivna betonet av kristendomens reaktionära tendenser gör sig framför allt gällande vid den schartauanska lärans säregna huvudpunkter. När Schartau, efter att hos ortodoxa och pietister förgäves ha sökt ett trosliv han kunde gilla, slutligen började på egen hand realisera sina religiösa föreställningar, var det naturligtvis vid utformandet av det för honom väsentliga han starkast gav uttryck åt sin egenart och åt det behov han kände att effektivt protestera mot såväl den slöa vanekristendomen som det upplösande känsloruset. Och det för honom väsentliga var att komma till visshet, att med hela sitt andliga väsen, med känslorna i den mån han kunde räkna dem till detta andliga väsen, men främst med sitt tänkande förnuft och sin sedliga vilja erfara frälsningsvisshet.

Bakom detta ligger ett världsförakt, som i sin pessimism är föga luterskt, en grundåskådning på tillvaron såsom ett fasansfullt spel av onda makter, ur vilket människan kan rädda sig endast genom att så långt som möjligt avstå från världen och i stället klamra sig fast vid den hjälp ut ur tillvaron Gud ger — ungefär som om Han utkastade livbojar till varelser i havsnöd, till dem som annars skulle hjälplösa sjunka i Ondskans öde hav. Den hjälp Gud sänder skola dessa nödställda tillägna sig med sitt förnuft, som visserligen är eländigt svagt

och av djävulen förmörkat, men dock det enda säkra verktyget för trons tillägnande.

Den psykologiska realiteten bakom denna grund-åskådning tyckes hos Schartau ha varit en stark men kall intellektualism, som, kuvad och behärskad av en övermäktig religiös lidelse, dock aldrig kunde bringas till tystnad. Därav blev följden, att han inte kunde känna hela sitt jag genomträngt av den frälsningsvisshet han lidelsefullt sökte, förrän han lyckats övertyga även sitt intellekt. På den punkt, där människor med mindre intellektuell lidelse låta sig övertygas av de närmast liggande irrationella faktorer, känna sig slutgiltigt tillfredsställda med känslornas spontana utslag, där krävde Schartau en reda i kausalsammanhanget, som han sökte vinna genom den mest omsorgsfulla dialektiska utformning av den religiösa upplevelsen.

Det är denna dialektiska gestaltning av känslolivets religiösa erfarenheter, som resulterat i den för schartauanismen så väsentliga och karaktäristiska läran om nådens ordning.

Denna schartauanska *ordo salutis* kan, förklarad av oskickliga lärare, lätt få ett sken av katolicism. Den kan då av okunniga lärjungar uppfattas som ett slags trappa, på vilken man har att mödosamt stiga uppåt steg för steg till saligheten. Faran ligger därvid nära, att detta klättrande uppfattas som ett villkor för saligheten, som alltså skulle bero på människornas egna prestationer av Gudi behagliga verk i enlighet med katolsk uppfattning, och ej bero på Guds nåd och Kristi försoningsverk för de hjälplösa människorna i enlighet med lutersk uppfattning. Det torde inte vara för mycket sagt, att storhopen enkla schartauaner uppfattar den salighetsordning de arbetat sig igenom, såsom en nära nog mekanisk

prestation, en långsamt fortskridande magisk rening och helgelse, som slutligen berättigar dem till salighet.

Från vilden, som genom att vidröra ett heligt ting förskaffar sig dess »mana» och blir »tabu», genom den katolska föreställningsvärlden, där den svaga människan medelst heliga riter blir delaktig av Guds kraft och sedan kan utföra de goda verk, varmed saligheten köpes, och till den vulgära schartauanismen, som uppdelar vägen till frälsning i en mängd stationer, som alla måste passeras under svett och möda och med iakttagande av den strängaste ordning — i hela denna utvecklingsserie återfinna vi ett så starkt släktdrag, att vi kunna hänföra dem till en och samma religionsuppfattning.

Helt avskild därifrån synes den religiösa uppfattning vara, som i Luther fick en av sina väldigaste manifestationer: den som utgår från själens obeskrivliga, omedelbara erfarenhet av Gud och från denna uppenbarelse hämtar sin hemliga visshet och sin barnsliga förtröstan till den evige Fadrens kärlek.

Schartau hade själv stora svårigheter att klara detta teologiska dilemma. Sedan han så starkt betonat människans egen andliga verksamhet, måste han dock bevara den luterska tron, att Gud är den allt bestämmande faktorn vid omvändelsen. Rent teoretiskt ordnar han denna dissonans till harmoni: Gud är den, som tar första steget, han skapar i människan förutsättningar för att ta emot gåvan. Det kommer sedan an på människan att begagna sig av det givna. I levande livet blir säkerligen denna skolastik skäligen innehållstom.

Det må emellertid erinras, att Schartau aldrig betraktade sig själv som dogmatisk nyskapare eller reformator. Det var det allvarliga religiösa livet han ville utveckla, icke läran. På dödsbädden uttryckte han ju

den blygsamma förhoppningen, att de efterlevande möjligen skulle minnas honom som »en passabel bondpredikant». Först hans eftersägare ha upphöjt hans grundsatser till dogmatiska lärosatser. Det är dock uppenbart, att Schartau icke uppfunnit sin ordo salutis, snarare upptäckt den, så som man upptäcker en naturlag eller riktigast: starkt accentuerat betydelsen av en gammal upptäckt. Accentuerat den så starkt, att den framstår som kärnan i den luterska läran. Meningen skulle då vara, att det psykiska förloppet vid omvändelsen sker i en naturbestämd ordning; omvändelsen är riktig i den mån förloppet utvecklats sig i enlighet med den psykologiska grundlag, som utformats i ordo salutis. Vad professor Edv. Rodhe säger i sin homiletiska studie, »Schartau såsom predikant», synes bekräfta en sådan förklaring: »Han (Schartau) såg människor, som förlitade sig på Guds kärlek, när de icke hade rättighet därtill — det vill ju med andra ord säga, att de icke visste vad som menades med Guds kärlek — och människor, som icke vågade lita på Guds löften, när Gud icke ville annat, än att de skulle tillägna sig dem. Båda dessa slags människor behövde höra predikan om salighetens ordning». Kunskapen om ordo salutis var alltså »ingen onödig lyxartikel för en kristen människa. Viss kunde hon aldrig bli, om hon icke lärde sig känna igen Guds Andes verk». Hela den avgörande artskillnaden ligger hos Schartau däri, att med nådelöften voro förbundna vissa kännetecken, icke vissa villkor. Distinktionen synes härfin, och man kan inte förtänka enklare »lärare» och lärjungar att de förbise den.

Att den psykiska processen vid omvändelsen sker efter en naturbestämd lag översattes till religiöst språk sålunda, att den Helige Ande bearbetar människohjärtat

enligt en bestämd metod. Endast den på detta sätt bearbetade kan äga frälsningsvisshet. Enligt Schartau är salighetsvägen till den grad strängt utstakad, att icke ens den allsmäktige Guden kan göra en människa salig, som vill på annat sätt än Gud utstakat, komma därtill.

Första »kännetecknet», första »graden» eller »trappsteget» är kallelsen: den Helige Ande låter en kraft av Guds ord gå in i människans hjärta, »som så ljuvligt intager hennes sinne, att hon därigenom blivit dragen till uppmärksamhet på detta Guds ord, och varmed ibland följer en rörelse, som åstadkommer blödighet, att människan faller tårar» (stora katekesen 2: 582).

Andra »kännetecknet» är uppväckelsen, varvid den sovande, i synden säkra människan i noga bestämd ordning erfar sju olika känslor: 1) oro, 2) ängslan, 3) dödsfruktan, 4) räddhåga för synden, 5) iver i bönen, 6) angelägenhet om räddning samt 7) större angelägenhet om Guds ord. — Skulle människan erfara känslan nummer sju före exempelvis känslan nummer ett — eller något liknande — då far hon vilse på salighetens väg och undgår säkerligen icke helvetet.

Tredje »kännetecknet» är upplysningen. Den uppväckta människan blir därav delaktig i fyra portioner, vilkas inbördes ordning icke kan rubbas: de två första äro upplysningar av lagen, 1) om människans förvända vandel, 2) om hjärtats syndafördärv och vanmakt; de två senare äro upplysningar av evangelium: 1) om begynnande insikt om räddning genom Jesu försoningsverk, 2) om barnskapet såsom befrielse ur fördärvet.

När nu detta har visats människan, »så står det i hennes fria val att antingen vandra vidare eller vända om». — Gud är nämligen allsmäktig, men Han har givit människan en fri vilja, annars hade Han inte kunnat

göra människan ansvarig och utkräva straff av henne. Den människa, som låter den Helige Ande föra sig vidare på salighetsvägen, uppnår nu det fjärde »kännetecknet», den nya födelsen. »Därtill höra tvenne stycken: 1) att Guds Ande verkar den sanna tron i människans hjärta, 2) lägger Han grunden till Guds belätes ånyo upprättande i människans hjärta då Han giver henne förstånd, vilja och förmåga att lyda Guds lag.»

Med detta har människan, enligt Schartau, nått frälsningsvisshet.

Det är självklart, att gemene man kan inte på egen hand leta sig fram längs denna krångliga salighetsväg. Det vore orimligt begära, att en enkel man eller kvinna av folket, strängt upptagen av nödvändiga vardagsbestyr, skulle kunna med tillbörlig klarhet utforska sitt eget inre, så att visshet kunde vinnas, om ifrågavarande själ för momangen befunne sig exempelvis vid andra graden av det tredje »kännetecknet» eller möjligen vid tredje graden av det andra — för att inte tala om den ödesdigra, för evigheten avgörande förvillelsen, att någon tror sig vara vid andra graden av det fjärde »kännetecknet», då själstillståndet i själva verket endast kan anses motsvara fordringarna vid den fjärde »upplysningen» eller t. o. m. bara vid den första »kallelsen». För att få den livsnödvändiga klarheten i dessa högviktiga spørsmål har den enkla mannen eller kvinnan av folket att vända sig i enrum till en »rätt lärare».

Nu inses ljusligen hur betydelsefullt det är, att denne lärare icke är en »syndasäker», en »sovande» eller endast »halvandlig» man. Han måste själv vara »pånyttfödd» enligt den schartauanska ordo salutis för att kunna vägleda andra. Hur plägar en blind lärare förvilla sig? frågar Schartau i sin katekes och svarar: Han tager rörelser

för uppväckelse, kunskap och övertygelse för tro, och ett ärbart leverne för en sann kristendom; och dessutom beskriver och avmålar han salighetens väg helt förvänt, så att han sätter det vid början av salighetens väg, som icke förekommer förrän längre fram; och det som skulle vara vid första början, det kommer han icke med förrän längre fram.

I det föregående sökte jag framhålla den psykiska realitet, som hos Schartau tog sig uttryck i föreställningarna om ordo salutis. Han kände ett starkt behov att åstadkomma en fastare frälsningsvisshet, än den som kunde vinnas hos de ortodoxa upplysningsteologerna eller hos de känslösvamlande herrnhutarna. Det lider intet tvivel, att han med sitt försök att förena ortodox renlärighet med ett personligt fromhetsliv tillmötesgick ett på hans tid hos ganska många djupt känt behov. Att han för dessa människor var en »rätt lärare» framgår av hans Brev i andliga ämnen — en på trycket utgiven samling av de epistlar han tillskrev personer, som hos honom sökt råd och undervisning i salighetssaken. Det lönnliga skriftermålet ansågs av Schartau såsom ett så positivt gott, »att med åsidosättande av denna del av nådesinrättningen min herre aldrig kunnat komma i åtnjutande av dess hela välsignelse; men också är det en på återlösningen grundad visshet, att med iakttagande av denna och andra nådesordningens huvudsaker återlösningen omöjligen kan för min herre bliva overksam». — Denna kategoriska försäkran gavs inte åt någon okunnig man av folket, men åt en av Sveriges mest kunnige och berömde män, utgivaren av våra gamla landskapslagar jur. d:r C. J. Schlyter, som på äldre dagar ägnade sin arbetskraft åt utgivandet av Schartaus egna skrifter.

Schartaus metod för själavård påminner om en läkares.

Han gör först en diagnos, konstaterar på vilken punkt i nådens ordning »patienten» befinner sig; därefter undersöker han tillståndets orsaker, inger »sjuklingen» gott hopp och föreskriver det för situationen lämpliga sättet att färdas vidare framåt salighetens väg. Han varnar för växlande känslöstämningar, man kan icke känna sig rätt omvänd, icke erhålla frälsningsvisshet, förrän man passerat nådens ordning i rätt följd från trappsteg till trappsteg, därför blir det viktigaste att med upplyst förstånd akta på »kännetecknen».

Schartau var givetvis även strängt upptagen av personliga besökande. I sina »Studentminnen» skriver P. G. Ahnfelt bl. a.: »Hans inre kammare var en riktig helgedom, ett sanktuarium dit man ej ingick utan beredelse genom bön. Knäböjande personer lågo här och där i yttre rummet, en och en insläpptes i sänder och ut gick ingen utan varaktigt intryck. Det är ej för mycket sagt, vad någon om honom yttrat, att en helgongloria ofta omstrålade hans ansikte. Glansen därav var aldrig större än när man såg honom på nära håll, i enrum, uti hans djupt i huset ingående halvdunkla studerkammare.»

Henric Schartau, som efter att år 1780 ha blivit prästvigd och år 1785 vald till komminister i Lund med Råby och Bjellerup som prebende, befordrades 1793 till kyrkoherde i Stora Råby och Bjellerups församlingar, utnämndes 1813 till kontraktsprost i Torna kontrakt och dog i Lund den 3 febr. 1825.

Man kan inte värja sig från en misstanke, att den helgongloria, varom Ahnfelt bildligt talar i ovan anförda ord, har för våra dagars schartauaner fått en alltför reell karaktär, och att Henric Schartaus bild liknar i de trognas minne alltför mycket bilden av en i laga ordning kanoniserad lärare. Det schartauanska prästerskapet

synes också efter fattig förmåga sträva efter att, envar på sin ort, realisera det alltmer heliggjorda idealet, som givits dem av Schartau. Att i kammaren emottaga lönnliga skriftermål av församlingsmedlemmarna och att på ett bestämmande sätt ingripa så djupt som möjligt i deras enskilda liv, det har blivit »den rätte lärarens» kanske viktigaste uppgift. I varje fall är denna uppgift tydligen den mest betydelsefulla för bevarandet av prästens maktställning.

Huruvida de prästerliga händer, som göra så närstående ingripanden i främmande människors liv, alltid äro tillbörligt rena, huruvida det ens är möjligt att tänka sig de mänskliga verktygen så underbart befriade från smutsen av alla jordiska lidelser — det skall här inte diskuteras. Det finns inga skäl att sätta de schartauanska prästernas personliga heder och pastorala rättrådighet under debatt. Men det måste å andra sidan framhållas, att även om dessa »rätte lärare» av någon besynnerlig anledning kunna anses bättre än alla andra människor, så kan väl ändå inte göras gällande, att de skulle vara förmär än människor. Och all psykologisk erfarenhet visar, att med den mänskliga naturen är oskiljaktigt förenad en mängd fula svagheter, som, även om de kunna i stor utsträckning behärskas, dock aldrig kunna helt upphävas. Det finns alltså redan a priori tillräckliga skäl att till den schartauanske prästen rikta slavens ord till de romerska triumfatorerna: Tänk på att du är en människa! — När den av själaångest upprörda människan står i prästens lönnkammare och blottar sina innersta hemligheter, så står där människa mot människa — även om den pastorala människan anser sig aldrig så helgad och höjd över jordisk smuts. Vad som sker mellan dessa två är biktens hemlighet — men kanske märker sedan

en make att maken behärskas av en främmande vilja, kanske blir en arbetare plötsligt avskedad av sin arbetsgivare och söker sig sedan förgäves nytt arbete på milsvida håll, kanske blir någon annan människa i församlingen liksom på en hemlig befallning lämnad ensam och skydd som en pestsmittad — prästen sitter i sin kammare och styr människornas själar, belönar där han behagar belöna och straffar utan rannsaking och dom, där han vill bestraffa. I våra dagar sker väl denna maktutövning med större diplomatisk försiktighet än förr, men alltjämt är det i första rummet kvinnorna, som behärskas av det prästerliga inflytandet — och föra detta vidare. Därvid måste man tro, att prästen alltid handlar ärligt och i god tro; dock alltid efter måttet av sitt förstånd och sitt omdöme, och man behöver inte vara pessimist i någon högre grad för att finna garantien emot maktmissbruk förtvivlat svag. Även om de otaliga, oftast rent groteska anekdoterna om schartauanska präster icke kunna tillskrivas någon beviskraft, äro de dock beaktansvärda uttryck för vad folkfantasiens föreställer sig om »rätte lärares» art. Och folkfantasiens opererar gärna på en viss grund av erfarenhet.

Av de ovan citerade orden i Schartaus brev till C. J. Schlyter synes hur betänkligt nära redan lärofadern kom till den uppfattningen, att »befrågandet» av lärare skulle vara en i och för sig god gärning, som berättigade den sökande till delaktighet i återlösningens välsignelse. Från en sådan rent katolsk tolkning kan man rädda de anförda orden endast med hjälp av en hårfin dialektik. När mästaren gått så tätt intill gränsen för luterdomens tänjbarhet, kan det inte förvåna, att han i sin katekes mellan huvudstycket om Altarets sakrament och Hustavlan infört en avdelning om Skriftermål.

Även på andra ställen i sin Kristendomsundervisning talar han därom, och jag anser här lämpligt anföra in extenso ett stycke av »sextonde timmens» undervisning, med kursiveringar för att framhålla vad jag anser anmärkningsvärt.

583. Huru skall man då tala med en sådan lärare? — Man skall helt och fullt tala ut allt det, som ligger en på hjärtat, utan att låta fruktan eller blygsel hålla sig tillbaka; och man skall taga emot det som han säger utan misstroende och följa troget hans råd till alla delar.

584. Vad fruktan plägar ibland hålla en uppväckt människa tillbaka? — Hon är rädd att hon blir avvisad, eller att läraren omtalar för andra det som säges för honom.

586. Vad blygsel plägar ibland hålla bekymrade själar tillbaka? — De tycka att det är skam att tala om sådant för läraren som de blygas att omtala för andra.

587. Är det då icke hånligt? — Nej, läraren vet hurudan han själv har varit, och han är dessutom van vid att höra sådant av andra bekymrade människor, som hava talat vid honom.

589. Kan då icke en rätt lärare misstaga sig? — Jo, visst kan det hända; men när läraren är rättsinnig, så lagar Guds Ande så, att hans misstag icke länder till någon skada.

590. När är det isynnerhet nyttigt att giva sig i förtroende med en rätt lärare? — När man har råkat i någonsådan synd, som av överheten plägar straffas; på det att den brottsliga människan icke må komma att lida för sina synder.

591. Skall då icke lagen ha sin gång och syndaren stå sitt straff? — Nej, icke utan såframt en oskyldig annars skulle komma att lida i stället för den brottslige.

593. Skall hon (den uppväckta människan) då icke själv bära tillbaka det, som hon har stulit eller på orätt annat sätt fått? — Nej, det skall läraren göra i hennes ställe; ty annars skulle hon bliva upptäckt och utskämd.

596. Är det då alltid nödigt att den, som får sitt igen, skall veta att det är orättfärdigt gods som blir återburet? — När det återburna godset är av mycket ringa värde, eller när den, som får sitt igen, skulle kunna räkna ut vem som hade haft det ifrån honom, så bör det skaffas tillbaka på vad sätt som helst, endast att den brottslige icke bliver upptäckt, ty Gud skulle icke av någotdera ha någon ära.

Utan att närmare pröva inför vår tids uppfattning den moraliska halten av denna lära nöjer jag mig med att påpeka, hur konsekvent all makt tänkes förlagd i prästens händer. Ty konsekvensen av bikten är givetvis, att »läraren» avkunnar syndernas behållande eller förlåtande i enlighet med Kristi ord till de lärjungar, för vilka han efter sin uppståndelse uppenbarade sig: Tag den Helige Ande. Vilka I förlåten synderna, dem äro de förlåtna, och vilka I behållen dem, dem äro de behållna (Joh. 20: 22, 23). — Man behöver inte veta mycket om den religiösa oron för att förstå, vilken betydelse denna »löse- och bindenyckel» äger för en människa i själanöd. Schartau själv talar med den lugnaste likgiltighet om den av ängslan plågade människa, som avhände sig livet sedan hon haft ett samtal i enrum med honom.

När redan läromästaren går så pass långt till ytterlighet, är det begripligt att hans lärjungar och efterägare i sin strävan att behålla hans lära utan att äga hans levande ande, konservera dogmerna till den benhårdaste katekeslärdom. Givetvis betraktas nu varje församlingsmedlem såsom »syndasäker», som icke i enrum »befrågar» läraren. Frågar man förste bäste troende, vad en människa har att göra för att vinna frid med Gud, blir svaret med nära nog matematisk visshet, att människan skall uppsöka den eller den »rätte läraren», det är det första nödvändiga; sedan hon sålunda överlämnat sig åt en främmande mans omsorger, har hon endast att av honom låta sig ledas framåt salighetsvägen genom alla dess knepiga stationer. En människa, som underlåter att i andliga ting »befråga läraren», kan inte anses som en rätt kristen. Det lönnliga skriftermålet uppfattas sålunda faktiskt utan några hårfina distinktioner som ett villkor för saligheten, såsom en av de prestationer människan har att fullgöra för att på katolskt vis bli berättigad till frälsning.

Dessa båda lärosatser — det lönnliga skriftermålet och nådens ordning — äro för schartauanismen det väsentliga. Eller riktigare: denna religiösa föreställningsvärld får sin säregna prägel genom det starka accentuerandet av dessa båda allmänna dogmer. Här är ju varken tid eller plats att undersöka hela dogmbyggnaden — därtill skulle krävas volymer — utan jag måste nöja mig med att påpeka, att Schartaus religiösa källskrifter voro utom bibeln i främsta rummet Luthers kyrkopostilla, J. Arndts »Sanna kristendom», skrifter av M. F. Roos och Scriverers »Själaskatt». Biskop Billing uppger i sin minnesteckning »Henric Schartau», att dennes skrifter förete mitt under åtskillig olikhet en mycket stor och i ögonen fallande frändskap

med hovpredikanten Anders Nohrborgs mycket spridda postilla »Den fallna människans salighetsordning». Schartaus föreställningsvärld är uppenbarligen till stor del uppbyggd av religiösa idéer från femton- och sextonhundratalet. Den schartauanism, som ännu lever stark på västkusten, strävar med all makt att konservera dessa idéer och realisera dem i våra dagar. Ännu i nådens år 1916 — efter Schleiermacher, att inte tala om Kant, efter C. P. Tiele, Adolf Harnack och Rudolf Eucken, att inte tala om Darwin, efter franska revolutionen, kapitalismens utveckling, den materiella produktionens industrialisering, efter utbrottet av nu pågående världskrig om handelsvägar och marknader, efter allt, som gjort vårt förnimmande, tänkande och viljande artskilt från gamla tiders, finns i vårt land ännu ett starkt parti, vars strävan är att för vår tids människor göra till levande verklighet de religiösa föreställningar, som voro naturliga uttryck för troslivet under 16:de, 17:de och 18:de århundradet. Man behöver inte läsa H. Fl. Ringius' berömda järnvägspredikan för att förstå vilka konflikter, som därav måste uppstå.

Det påstås, att en dotter till Schartau, efter att på äldre dar ha åhört en predikan av en schartauansk präst, lär ska ha yttrat, att denne präst varit mer schartauansk än Schartau själv. Säkerligen återfinner man här som på så många andra områden den kända skillnaden mellan förkunnaren och hans eftersägare — skillnaden mellan det levande ordet och den själlösa upprepningen. Men det häpnadsväckande är, att de ålderdomliga trosföreställningarna faktiskt äro levande realiteter för folket — kanske mer än för prästerna — i denna landsända. Orden bli inte döda ord, främmande för folksjälen. Det kräves ingen ansträngning för att upptäcka dessa trosformers

levande liv — det kräves snarare någon ansträngning för att inse deras vördnadsvärda ålder. Den lärde engelske biskopen av Salisbury, som i livstiden skrev den enda passabla svenska kyrkohistoria som existerar, har en smula förhastat och tydligen under inflytandet av moderna uppsalateologer betraktat det schartauanska systemet såsom föga mer än ett historiskt minne. Detta lik äger dock en omisskännlig vitalitet.

Man kan gärna ge biskop Billing rätt i, att Schartaus inflytande förutan, skulle den svenska kyrkan i sin helhet vara sig ganska olik såväl i fråga om predikan och katekisation som i fråga om församlingsliv. Detta vida inflytande tillhör dock säkerligen historien, och sådana män som Nathan Söderblom, N. J. Göransson och Vitalis Norström torde ha kommit vår tid åtskilliga steg närmare. Men jag vet präster i Göteborgs stift, vilka med bävan betrakta biskop Rodhes djärva radikalism! Och de skaror av enkla troende, som resa milslånga vägar för att hos sådana präster få den rätta uppbyggelsen, de vittna bäst om likgiltigheten i de sekelgamla föreställningarna om nådens rätta ordning.

När man besinnar i vilka århundraden dessa föreställningar ha sin upprinnelse och drar sig till minnes, att just under dessa tider utfördes det väldiga tankearbete, genom vilket den svenska evangeliska kyrkans grundmurar reste sig ur bråtet av raserad papism och vrakad calvinism, då kan man knappast längre förvåna sig, att schartauanismen med sina starkt reaktionära tendenser innehåller så mycket som även med den välvilligaste tolkning måste sägas ligga åtminstone på gränsen till främmande trosformer. Ingen annanstans i vårt land känner man sig stå så nära vår historias stora tid med dess starka brytningar och dess krav på

bastant och väl bekräftad visshet rörande de eviga tingen, ingen annanstans i Sverige ser man klarare vad den betydde på gott och ont, i styrka och svaghet, den gamla mäktiga drömmen om ett gudsfolks stat, där kyrkan var tillvarons medelpunkt och där prästen var den jordiske härskaren och den himmelske representanten. Och var inte just detta en av de former som svenskheten tog sig en gång? Ett bondefolk, som sang sina tungsinta psalmer bakom plogen och las var ledig stund sin bibel, vars första blad var fullskrivet med döda fäders och mödrars namn. Deras tankar krävde knappast uttryck därutöver, ty stort mer gav inte livet då åt dem att tänka på. Där något mera en gång krävdes, hjälpte alltid prästen. Vårt folk har nu i stort sett lämnat denna form av tillvaro — ehuru avståndet ännu inte är så oerhört stort över hela linjen, som man inbillar sig i storstädernas industrikvarter — men det vi fått i stället är inte med visshet så mycket förnämligare, föreställningsvärlden inte odisputabelt så mycket sannare, att vi kunna med förakt vända oss bort från det gamla, även om mycket av dess brutalare uttryck väcker vårt ogillande och vår avsmak.

Först och främst är det uppenbart, att de föreställningar för vilka vi rygga tillbaka såsom för något alltför krasst och rått, de ha dock förmått försona de gamla med tillvarons fasa och ingivit dem en levande förtröstan till oförgängliga värden. Allvaret i de sedliga kraven, nykterheten i det manliga tänkandet, andakten inför det andeliv, som höjer sig ur jordens djup, det är värden som bevarats och utvecklats, medan våra fäder behärskades av de föreställningar, som vi nödgats övergiva. Och för de värden, som så lämnats oss, skola vi en gång ansvara för våra efterkommande — må då våra egna, nyförvärvade föreställningar, hur blekt abstrakta de än må

vara, inte lämna oss alltför hjälplösa under vandringen genom dödsskuggans dal!

Att de gamla orkat mycket, som nu förefaller oss oerhört, beror i sista hand på styrkan i deras tro. Hur de själva förnummo de religiösa värden, som gåvos dem av deras tro, kan inte inses av en utanför stående. Trosföreställningarnas former kunna analyseras, inte deras levande liv. Men då vi här stå inför en alltjämt bevarad, säreget utformad ålderdomlig tro, kunna måhända ännu ett par spörsmål upptagas till behandling av en för detta trosliv främmande: Vad är anledningen till, att schartauanismen bevarats så länge just i denna landsända? Och vad är anledningen till, att denna säregna föreställningsvärld upptagits och vidare utformats av just detta folk?

Anledningen till att schartauanismen så länge bevarats i Göteborgs stift kan sägas vara den, att det schartauanska prästerskapet från början vetat att förskaffa sig ett så starkt grepp om sina församlingsbor — men ett sådant svar rör sig alltför mycket med ytliga faktorer. I själva verket torde frågan vara omöjlig att besvara så isolerad. Den hänger oupplösligt samman med det större problemet: vad är anledningen till, att den schartauanska föreställningsvärlden upptagits och utvecklats just av befolkningen inom Göteborgs stift?

Henric Schartau levde och verkade i Lund, besökte endast flyktigt Göteborg. Och ändå var det på västkusten hans åskådning slog så djupa rötter, att den blivit bestående där ännu i våra dagar. Förhållandet är anmärkningsvärt. Lars Levi Læstadii lära lever ännu kvar i nordligaste Sverige — där han själv hade sin verksamhet, bland lappar och finsksvenska nybyggare. Så med alla andra sådana lokalt begränsade föreställningsvärldar, de ha utvecklat sig kring sina skapare. Men schartau-

anismen har i Skåne, i Schartaus omedelbara närhet, endast haft en relativt svag blomstring under lärarens egen livstid, numera torde endast föga därav finnas kvar i denna landsända. I Nysätra församling i Västerbotten lär egendomligt nog finnas kvar en tämligen regelrätt schartauanism, uppkommen så, att några s. k. gammalläsare i församlingen — namnet därav att de samlades för att läsa bibeln, Luthers skrifter och Nohrborgs postilla om salighetsordningen — av en händelse fått tag i någon bok av Schartau och blivit särdeles tilltalade av den konsekvens, med vilken denne nye mästare utvecklat den redan hos Nohrborg påbörjade tankegången. Om denna uppgift är riktig — och jag har den från vederhäftigaste håll, ehuru jag icke varit i tillfälle ännu att på ort och ställe övertyga mig — så kan man säga, att läseriet i Nysätra blivit av Schartau räddat från det förfall, som drabbade rörelsen på andra håll i landet, där den urartade till känsloupprörda excesser under nattliga möten. Den lilla episoden vore i så fall särdeles karaktäristisk — och hedrande för schartauanismen med dess sakliga nykterhet!

Men bortsett från detta sporadiska undantagsfall — möjligen finnas fler liknande, exempelvis i nordöstra Småland — måste man gå till Göteborgs stift och närmaste gränstrakter i Västergötland och Dal för att finna schartauanismen i sin blomstring. Vad kan anledningen vara, att de frön, som såddes ut i Lund och spriddes över hela vårt land, endast på västkusten slog så fasta rötter att den schartauanska kulturen där kunde uppväxa och utveckla hela sin kraft?

Schartau verkade aldrig som universitetslärare i Lund, men bland såväl professorer som studenter hade han åhörare och lärjungar vid sina predikningar och sin

katekesundervisning. Det kan tas för givet, att dessa studenter, väl huvudsakligen unga teologer, representerade i tämligen jämn fördelning hela Syd-Sverige. Om någon särskild landsända varit relativt starkare representerad i denna lärjungeskara, torde det ha varit just Göteborgs stift, vars gamla religiösa traditioner kunna anses ha påverkat de unga prästämnena redan från början i en sådan riktning, att de kände sig sympatiskt dragna till Henric Schartaus allvarliga och sedligt stränga åskådning.

De unga återvände till slut som prästmän till sina hemstift. De gingo ut i skilda landsdelar, de förde med sig den lära de inhämtat — men många måste uppge försöket att sprida den i sina församlingar. Befolkningen var oemottaglig, kamrater och grannar bland prästerskapet höllo sig avvisande — svårigheterna blevo för många och för tunga för en stor del av de unga präster, som i ensamhet kämpade en hopplös kamp.

Dock inte i Göteborgs stift! Och även om man antar, att Schartaus unga lärjungar här funno marken beredd av de allvarliga religiösa traditionerna och att deras kamrater och grannar bland prästerskapet ägnade dem sympati och bistånd, så att de inte behövde i ensamhet gagnlöst förspilla sina krafter, men fingo dessa mångdubblade av hjälpen från likasinnade — även om man gör detta antagande, som emellertid ingalunda är oantastligt, så återstår ändå oförklarad det avgörande, nämligen att befolkningen i detta stift var så mottaglig för den lära deras unga präster inhämtat hos Henric Schartau i Lund. Frågan tränger sig återigen fram: Varför var just denna befolkning så mottaglig, medan folket i andra stift var oemottagligt?

Att i hela dess vidd utveckla detta intressanta folk-

psykologiska problem skulle kräva volymer. Jag kan här endast påpeka några faktorer, som jag tror ha mycket att betyda när man vill finna ett tillfredsställande svar på frågan.

Ehuru det i detta sammanhang inte har så mycket intresse, torde det i alla fall behöva påpekas, att schartauanismen icke kan kallas en sekt, den rör sig inte med lekmanpredikanter och konventiklar. Denna pietismens yttre apparat har vrakats, medan däremot det för pietismen centrala, det personliga gudsförhållandet, har bibehållits och med all makt accentuerats. Schartauanismen är kyrklig, ja, högkyrklig, dess reaktionära tendenser återföra den till sextonhundralets svenska statskyrka. Den är därjämte ytterst renlärig, efter egna föreställningar om vad som kan anses vara en ren lära, motsvarande behovet av visshet. Denna precisering av lärans innebörd hjälper oss så till vida närmare problemets kärna som den klargör, att det folk, vilket anammade schartauanismen som sitt evangelium, icke kan ha drivits av några separatistiska böjelser eller av något begär att opponera emot världsliga och andliga statsmakter.

Snarare tvärtom. Under sjuttonhundralet fördes ett oförsonligt utrotningskrig emot pietister av alla slag, särskilt dippelianare, herrnhutare och swedenborgare, och inga tecken tyda på, att dessa kätterska trosriktningar varit folket kärare här än annorstädes. Ortodoxien synes i stället ha haft ett lättare arbete här och vunnit sin seger snabbare och mer fullständigt än annorstädes i landet. Däremot kan man säkerligen så till vida tala om en för schartauanismen gynnsam ovilja emot äldre förhållanden, som de gamla statskyrkoprästerna under sjuttonhundralet på grund av föga värdig vandel fört kyrkan till ett påtagligt och djupt förfall. Konsistorium tycks

ha varit lika överseende gentemot den svaga pastorala moralen som det varit oblidkeligt strängt vid utrotandet av mer eller mindre svärmiska trosmeningar utanför de kyrkliga. Redan på denna grund utsattes de första unga schartauanerna med sina stränga sedliga krav för en på sina håll mycket stark ovilja, såväl från mindre allvarliga präster som från de folkelement, vilka föredrogo en »låg och behaglig» sedlig nivå. I sin tämligen vördnadsfria skildring »Göteborgs stift under 1700-talet» sammanfattar den kände samlaren av historiska minnen Wilhelm Berg sitt omdöme om brytningstiden sålunda: »Man kan under dessa förhållanden icke finna annat än helt naturligt, att en del tänkande män och kvinnor började längta efter ett bättre sakernas tillstånd, och med hängivenhet vände sig mot förkunnarna av ett varmare och sannare religiöst liv.» — Uppenbarligen var det just med sådana känslor hos den bästa delen av befolkningen som de unga schartauanska prästerna emottogos i detta stift, när de grepo sig an med det av allt att döma nödvändiga arbetet att förbättra den kyrkliga ordningen.

Men även denna förklaring är otillräcklig. Det finns ingen anledning antaga, att förhållandena varit sämre i Göteborgs stift än annorstädes, när Henric Schartaus unga lärjungar gingo ut till sin verksamhet i livet. Orsaken till det olika arbetsresultatet kan inte slutgiltigt sökas hos prästerskapet, den måste sökas hos befolkningen.

På denna punkt i resonemanget möter man den populära »folkpsykologi», som söker förklara sakerna med lyrisk landskapsmålning — den äkta svenska flykten från verkligheten. Schartauanismen är skrämmande som havet, mörk och dyster som skärgårdens nakna klippor, säger denna förträffliga förklaring, alltså är läran precis passande för västkustens folk. Av detta får man emellertid inte

veta hur det kommer sig att sjömän — havets arbetare — och fjällbor — ödebygdernas tungsinta barn — i allmänhet inte äro schartauaner, ofta tvärt om. Schartauanismens estetiska aspekt — om denna fruktansvärda begreppskakofoni kan tillåtas — må kunna beskrivas med uttryck, hämtade från västkustlandskapet, men någon förklaring gives därmed aldrig — så mycket mindre som Schartau själv veterligen aldrig i sin lära omsatt några intryck från hav och fjäll; han var till kropp och själ en son av det ohjälpliga plattlandet Skåne.

Men miljön ger oss i alla fall en utgångspunkt för bedömandet av folkets allmänna lynne. På det viset nämligen, att landskapets karaktär bestämmer folkets sätt att leva och livnära sig — och bestämmer därigenom hela deras förnimmande, viljande och tänkande, hela det psykiska komplex, som sedan efter sin art föreställer sig de ideella värdena.

Jag bortser här från svårigheten att fastställa det gemensamma i ett flertal människors sjäsliv och utgår ifrån, att något sådant gemensamt finnes, naturligtvis med många undantag och med oändligt många smärre variationer, bland en människomängd, som lever under likartade förhållanden. Det skulle också föra för långt att uppta till behandling den ännu outforskade rasfrågan. Jag nöjer mig med att påpeka det faktum, att västkustfolket — isynnerhet det bohuslänska — är i eminent grad ett blandningsfolk, vilket än mer ökar svårigheterna. Såvitt man inte vill slå sig till ro med den hypotesen, att vi i Bohusläns puritanska religion möta yttringar av skotskt och anglosachsiskt blod i folkstammen — förutom de eventuella yttre påverkningarna från kväkarnas och söndagsskolornas land. Men sannolikheten av en sådan hypotes vore alltför oberäknelig.

Vid det försök till förklaring jag skulle vilja framlägga föredrar jag framför ett kvasivetenskapligt ordande hit och dit att hellre hålla mig till mina egna iakttagelser — så begränsade de än äro — och att lita på dem endast i den mån jag fått dem bekräftade av vederhäftigt folk. Först och främst: vilka äro de psykiska egenskaper, som med eller utan härledning från säregna levnadsförhållanden kunna sägas vara gemensamma för den bohuslänska befolkningen?

Alldeles uppenbar träder här till mötes en egenskap, som negativt kunde uttryckas såsom brist på känslsamhet och positivt såsom kärv självbehärskning. Det finnes trakter i Sverige, där befolkningen liksom går främlingen till mötes med öppen famn och översvallande hjärtlighet — i Bohuslän äger det raka motsatta rum: främlingen mötes med misstänksamhet ända till ovilja; en hårdnackad självtillräcklighet gentemot andra människor kan sägas vara en bohuslänsk nationaldygd. Oviljan mot främlingen beror inte därpå, att bohuslänningen skulle vara böjd för att känna sig underlägsen, vilket också kunde göra honom skygg och lömsk mot andra — nej, tvärtom. Bohuslänningens självuppskattning föreföll mig så stark, att den verkade osvensk — i varje fall överraskande i ett land, vars folk i sin helhet avgudar allt främmande och föraktar allt inhemskt. I denna gammaldagsvrå av landet råder en helt annan ande i berörda avseende, man måste gå till Skåne för att finna en sådan lokalpatriotism, att inte säga skrytsamhet med det egna. Om det annars är naturligt för svensken att gärna gå ur vägen och stå hjälplös mot påträngande främlingar, så står bohuslänningen hellre nackstyv i vägen för andra, nära nog ohövligt självmedveten. Men inte på skåningens bullrande, yverborna sätt

— nej, med en otillgänglig tystlåtenhet, en sträv kantighet, som ger intryck av något stenhårt och ödsligt.

Med allt detta är emellertid bohuslänningen en sällsynt rättskaffens man. Jag har träffat gamla länsmän som förklarar, att under hela deras tjänstetid ha de knappt haft att göra med något enda grövre brott, begånget av infödingar (jag bortser naturligtvis här konsekvent från de inflyttade stenhuggeriarbetarna). Några av yrket betingade säregna vålds- eller egendomsbrott synas vara okända hos fiskarna. Deras egna, av en intressant kommunism präglade fiskelag sammanhållas i regel icke av skrivna överenskommelser, oaktat stora summor omsättas och fördelningen är ytterligt invecklad. När jag frågade en betrodd fiskare rent ut, hur detta kunde gå, betraktade han mig med en obeskrivlig min av stolt förvåning — det var tydligen för honom och därmed för alla hans kamrater en besynnerlig föreställning att det inte skulle gå. En fiskares blotta ord ger honom den kredit han behöver; utrustningen numera är mycket dyrbar, vadfabrikanter kunna ligga ute med hundratusental i fordringar, det faller dem inte in att dessa skulle vara osäkra.

Inåt landsbygden försäkras råda jämförliga förhållanden. Visserligen saknas här ingalunda de bland allmogen vanliga smärre egendomsbrotten, men dels tyckas dessa spela mindre roll här än på de flesta andra håll i landet, dels är det visst inte säkert, att sådana smärre egendomsbrott beteckna orättrådighet hos folket; ofta kunna de bero på en primitiv eller förvänd rättskänsla, som saknar motiv att avstå från »rättfånget» hittegoods, självpantning och självkompensering i tysthet, hämnd och skadegörelse hos privat ovän, m. m.

Samtliga ovannämnda konstituerande egenskaper

träffas hos såväl »troende» som icke troende. Den mängd människor jag frågat har svarat, att de goda och dåliga (osympatiska) egenskaper jag här nämnt, kunna icke betraktas såsom resultat av schartauanismen, men tillhöra den genuina, ursprungliga folksjälén i Bohuslän.

Den påfallande rättskärleken hos befolkningen för-
anledde mig att forska efter spår av rättshaveri, medaljens
frånsida. Då endast få grövre kriminella mål uppgåvos
förekomma, tänkte jag mig, att i stället en påfallande
mängd smärre civilprocesser skulle påträffas, utgörande
den nödvändiga ventileringen av den till rättshaveri över-
drivna rättskänslan. Men nej! Endast sörbölingarna (in-
vånarna i Sörbygden) tyckas vara kända för den process-
lystnad, som ger bondadvokaterna landet runt fullt upp
att göra. För övrigt hänvisade man allmänt till den
säregna religionsformen, som icke tolererade rättsliga
tvister, knappt ens att de troende fingo vittna vid tinget.
Bohuslänningens odisputabla böjelse för saklig rätt korre-
sponderar uppenbart med schartauanismens juridiska be-
tonande av rättfärdighetskravet. Brott och tvistemål böra
helst lönnligen avdömas av prästen. Om en böjelse för
formella rättstvister finnes, uppslukas den sålunda av den
stora rättsangelägenheten inför Gud — och de många
små rättstvister i prästernas kammare.

Här ha vi av allt att döma en folkkaraktär, som
är lika säregen som den religiösa läroformen. Många
andra beröringspunkter mellan de jämförda objekten kunna
urskiljas; alla bli dock en smula godtyckliga. Jag be-
traktar den för havets arbetare naturliga känslan av hjälplöshet
inför blinda naturmakter såsom ett ytterligt starkt
motiv till religiositet i allmänhet, icke såsom ett
motiv till någon speciell religionsform. Kunde vi finna

ett särskilt behov hos folksjälén, som alldeles påtagligt tillfredsställdes av just den schartauanska tron, då kunde sammanhanget kanske bli klarare.

Finns ett sådant behov? Naturligtvis! Svårigheten är bara att urskilja det. Jag vågar givetvis därom inte påstå något, men jag tror mig vara på rätt väg när jag påpekar följande omständigheter:

Någonting obestriddigen säreget för Bohuslän är den ekonomiska historien, utvecklande sig genom alldeles speciella tillstånd av omväxlande överflöd och ödeläggande kriser. Härmed äro vi framme vid sillfrågan — förr eller senare kommer man dit i Bohuslän. Därvid är framför allt att lägga märke till sillfiskets periodicitet. Från de äldsta uppgifter därom — under kriget mellan Olof den helige och Olof Skötkonung (1000-talet) — till våra dagar kan man urskilja vissa perioder av rikt fiske invid stränderna omväxlande med perioder av sillens frånvaro från kusten, vilket på grund av föga utvecklade fiskredskap i realiteten blev detsamma som sillfiskets upphörande. Perioderna av tillgång och brist synas ha varit ungefär lika långa, i genomsnitt 70 år.

Mellan 1260—1341 rådde en sådan högkonjunktur. Fisket blev av betydelse, yttre skärgården bebyggdes, allmän välmåga rådde, folkmängden tillväxte, emedan främlingar strömmade dit från skilda håll, staden Marstrand uppväxte vid den utmärkta hamn, där köpmanfartygen möttes, dess invånares rikedom visade sig i klosteranläggningen och bildandet av en högskola. Varje period av rikt fiske har visat liknande följder av välmåga, uppsving och rikt pulserande liv. Därmed förenades naturligen överflödsvanor, folket tumlade sig i syndarus. Fredrik II:s ordningsregler av år 1561 sökte reglera sederna under sådana tider och bekämpa »ogudligt leverne,

dryckenskap, otukt, skörlevnad, mord, mandråp, slagsmål o. d.». Vid fisket anställdes särskild fältskär, som för »tullaren» skulle anmäla alla färska sår, att konungens rätt till böter bleve bevakad. — Under 1700-talet började trankokningen, fiske med landvadar hade efterträtt garnfisket, det krävde mer folk och gav större utbyte. Inlandsbönderna övergåvo sin jord och strömmade till kusten, från alla håll i landet lockades folk dit, t. o. m. förbrytare deporterades till fisket. Höga exportpremier gynnade »verken», men fördärvade den arbetande befolkningen, som missgynnades — även här alltså en tendens till kapitalistiskt herravälde. Befolkningen levde för dagen under fylleri och allmän osedlighet. Omkring år 1808 upphörde denna sista »stora» period.

Genast inträdde allmän nöd. Man kan ta för givet, att varje lågkonjunktur i stort sett visat samma bild av mänskligt elände. De som kunde reste därifrån med sina förtjänade pengar, inlandsbönderna återvände till sin övergivna och vanvårdade jord, de människor som voro för fattiga att rädda sig med flykt måste stanna såsom vrak. På detta sätt har Bohuslän haft alla obehag av såväl hög- och lågkonjunktur, men knappast någon bestående vinst. Inte förrän i våra dagar har man försökt organisera tingen mera i överensstämmelse med sunt förnuft.

Det ligger i öppen dag, att befolkningen i en landsända, som under alla kända tider haft att genomleva en ekonomisk utveckling med så t v ä r a, katastrofala omskiftningar, den befolkningen måste ha därav blivit påverkad på ett säreget sätt. Här kan inte närmare undersökas hur pass omfattande och djupgående denna påverkan visar sig vara, endast en sida av problemet kan i detta sammanhang påpekas, nämligen påverkningarna på det religiösa livet. Den gamle forskaren Axel Vilh. Ljung-

man, vars arbeten ännu åtnjuta högt anseende, har i någon av sina otaliga skrifter, jag minns nu inte vilken, sammanfattat de olika förklaringar, som allmogen sökt göra gällande inför det för folket så betydelsefulla fenomenet av sillfiskets periodicitet. Det övervägande flertalet av dessa mer eller mindre fantastiska förklaringar är av rent religiös karaktär. Guds vrede antages ha åstadkommit lågkonjunkturerna, och denna Guds vrede, motiveras med olika försyndelser av människorna, från allmän ogudaktighet till nekat silltione åt prästerna, från misshushållning med sillen till söndagsfiskande, från missnöje hos folket till visad »hårdhet» mot sillen när den »har sin rolighet» (leken!), från människornas allmänna otacksamhet mot Gud till deras speciella oförskämdhet att använda sillen till gödsel. — Förklaringar i verklighetens värld äro påfallande fåtaliga: nya fyrar ha blivit tända eller man har bränt tång på stranden, vilket skulle ha skrämt sillen; valarna ha »underlåtitt» att föra sillen mot stränderna — det är på detta plan alltsammans. Av ren naturmystik finner man lika litet eller ännu mindre: sillens allmänna »nyckfullhet» eller sillens inre naturdrift (mystisk sådan, ej biologisk); slutligen är den serie förklaringar, som bygger på trolldom, försvinnande liten, Ljungman anger endast en (kopparhästen som sänktes i havet), själv har jag förgäves hört efter sådant var jag gått fram i kustlandet.

Det anmärkningsvärda är här bristen på mystik och känslöargumentering, medan det snusförnuftiga resonerandet dominerar. Man får ett intryck av, att havet här blivit blottat på all sin vidunderlighet och förvandlats till en vardaglig arbetsplats — eller att människornas själar blivit av stormarna lika rensopade från känslolivets vegetation som skärgårdens klippor och hållar vända

sig dystert nakna mot oändlighetens vidder. I vilken mån sjäslivet fått denna prägel just av fiskearbetet och därmed förknippade ekonomiska förhållanden må lämnas osagt. Havet har ju dock på andra håll sin egen rika mystik — i sin art lika rik som skogsbygdernas och skymningsdunklets. På andra håll — men inte här i Bohuslän! Tyder inte det på, att människornas säregna grundsyn på tillvaron här blivit bestämd av det praktiska livets säregna förhållanden, vilkas förklarande uppfattats såsom i första hand en praktisk angelägenhet för det resonerande förnuftet?

Svårigheten, att inte säga omöjligheten, att finna en förnuftig förklaring har emellertid å andra sidan skapat en känsla av ovisshet inför tillvarons mest elementära problem. Denna känsla av ovisshet har sedan dominerat inför alla andra problem, ända till de högsta, mest över-svinnliga livsgåtorna. När det under sekler ingått i ett folks medvetande, att själva den materiella grunden för levnaden är påtagligt otillförlitlig, att den uppenbarligen vacklar och alltid på ett oförklarligt sätt har vacklat, liksom under trycket av regelbundet återkommande jordbävningar — då ligger intet förvånande däri, att detta folk känner allt annat i tillvaron lika otillförlitligt och vacklande och att de redan i och för sig på ett allmängiltigt sätt problematiska utsikterna till evig frälsning här te sig isynnerhet ovissa. Det är emellertid för den mänskliga naturen något olidligt, något radikalt omöjligt, att framleva livet under sådana förhållanden. Man måste på ett eller annat sätt skaffa sig någon känsla av visshet, i nödfall nöjer man sig med en tankekonstruktion.

Om allt detta är riktigt — om bohuslänningens psyke utmärker sig för brist på känslsamhet och en hårdnackad självuppskattning, som inte finner orimligt att

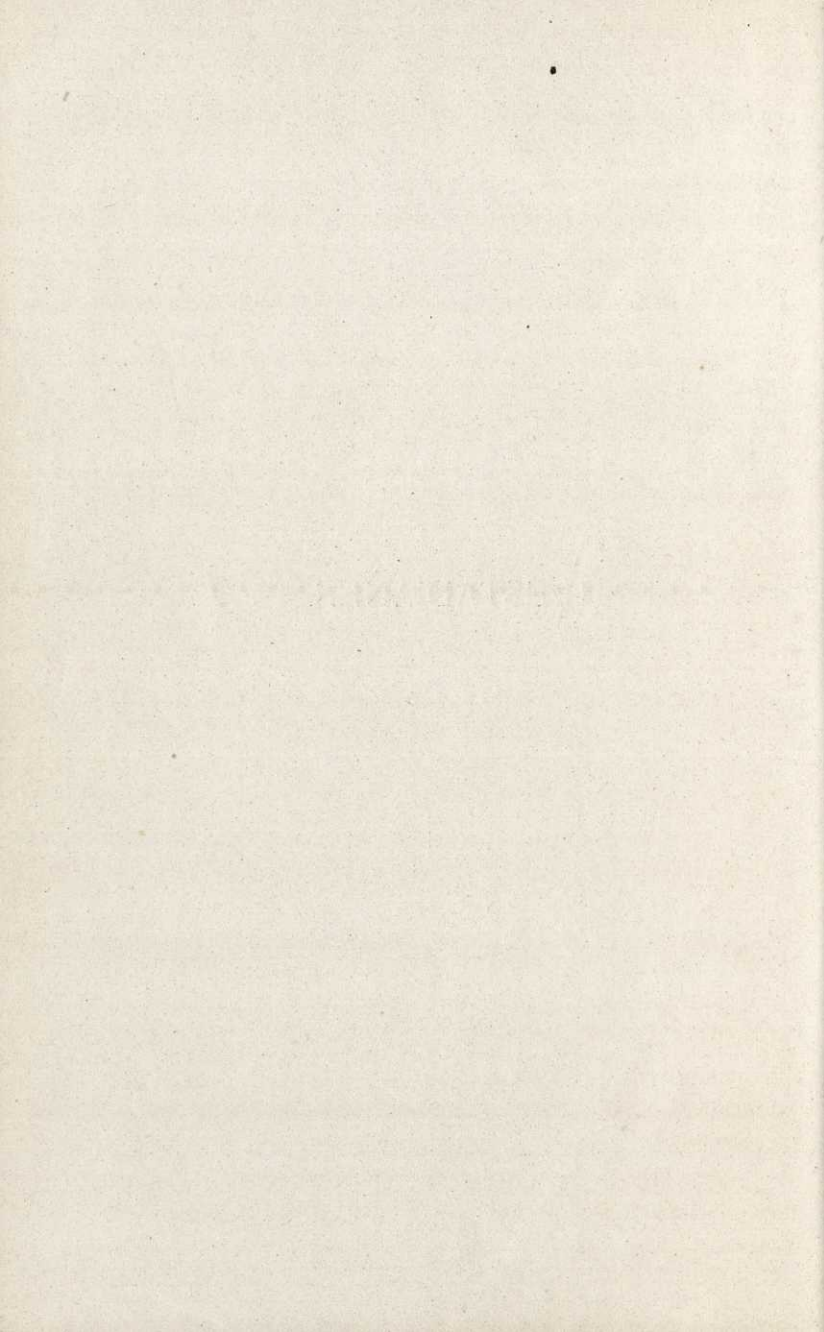
Gud sätter i gång vilken oerhörd och världsfamnande apparat som helst för att hjälpa någon liten Simonsson eller Johannesson eller Andreasson till rätta — om han redan inför de omedelbara materiella problemen på grund av de säregna livsförhållandena måste känna en otrygghet, som sedan gör sig gällande inför alla hans övriga livsproblem — om hans grundsyn på tillvaron mer eller mindre medvetet bestämmes av de praktiska problemen och av nödvändigheten att med förnuftet resonera sig fram till en förklaring, som medför trygghet — då är i själva verket bohyslänningen mer än andra människor i landet på ett naturligt sätt disponerad för den schartauanska tros läran, vilken sålunda tillfredsställer ett säreget psykiskt behov hos honom och därför uppenbarligen måste ha funnit alldeles särskilt mottagliga sinnen just i denna landsända.

Givetvis har de schartauanska prästernas arbete varit tacksammast bland den kvinnliga befolkningen, liksom läran än i dag räknar mest kvinnor bland sina anhängare; men det är ju ett drag som är gemensamt för alla religiösa rörelser. Att hustrurna välsignade de unga prästmän, som lyckades få bukt med männens vilda liv, det behöver inte vidare motiveras. Man kan också lugnt räkna med, att många män anlade den schartauanska religionsåskådningen på grund av de tvångsmedel, över vilka prästerna förfogade på katolskt vis: åt uppenbara syndare vägrades nattvarden även på dödsbädden, löse- och bindnyckeln användes hänsynslöst vid de döendes skriftermål, och med den prästerliga förbannelsens helvetesångest fingo många själar fara in i evigheten. De många andra, som av sådana skräcksyner läto förmå sig att hellre sträva efter salighetens krona, även om de av denna livets högsta vinning mer fingo känna tyngden och hårdheten än dess gyllene

ljuvlighet, dem känner man sig böjd att minnas i skymningsljuset av Ebréerbrevets tungsinta ord: »I tron äro thesse alle döde, och hafwa dock intet fått af löftet; utan sett thet fjerran efter, och trott ther uppå, och låtit sig nöja, bekännande sig wara gäster och främmande på jorden. Ty the som sådant säga, gifwa tilkänna, at the söka et fädernesland.»

Schartauanismens salighetsväg kan förefalla hård och tröstlöst stenig; men det var och förblir den sedliga människoandens ära, att hon inte väljer den lättaste allfarväg förbi alla olika svårigheter, som resa sig hindrande för henne, när hon söker sig hem till sitt för evigheten tryggade fädernesland.

LÆSTADIANER

Jag låg nedbäddad i risslan och åkte i snabbt glidande fart över snövidderna på väg mot en liten finnby i det nordligaste Lappland. Skymningen föll med ett tungsint mörker, som tycktes digna ned till jorden i namnlös för-tvivlan, allt djupare, allt svartare. Det blev natt.

Hästens bjällror skramlade monotont och irriterande, timme efter timme — som om det gällt att här i ödslig-hetens dödsrike krampaktigt hålla fast vid den svaga rest av liv som gömdes i de spröda ljuden.

Och stjärnorna stego fram däruppe ur det botten-lösa mörkret. Det var först ganska lustigt att se hur plötsligt en stjärna strålade där nyss allt var öde och tomt. Men fler och fler dök fram ur nattens djup, man fick en känsla av att de hade lossnat någonstans i rymden och nu regnade ned, strömmade ned som en flod av silvergnistor, allt större ju närmare de kommo jorden. Omöjligt att vända sig bort, det var bara att ligga stilla på rygg och se dem komma, fastsnörd i risslan mellan pälsar och fällar — bara att ligga stilla på rygg och stirra in i nattrymdens hela förkrossande storhet. Ett blekt skimmer strålar fram i norr, kastar sig ut över himlavalvet till en båge av ljus över jorden, ordnar sig i raka, dallrande draperier av blåvita strålar — norr-skenet tändes.

Man bländas av denna härliga vinterprakt. Men så fort man blundar, pressas tårarna fram av luftens stål-

hårda köld. Med en doft av isig renhet, utan liv, står ödemarken runt omkring, mil efter mil, frusen och dödstyst under evighetens ändlösa stjärnehimmel.

Jag somnade till slut. Och risslan glider alltjämt fram genom snön, timme efter timme. I halvslummern känns de gungande och slingrande rörelserna över markens ojämnheter som en båtfärd i sjögång — ty vi ha ingen ordnad väg att följa, endast ett halvt igensnöat spår efter en timmersläde genom skogar och över vida myrar.

Plötsligt hörs en människoröst. Halvt vaken igen, gonar jag mig i den sköna känslan att det ändå finns levande varelser i närheten — den isiga tomheten börjar kännas alltför tryckande. Men vad språkar han om, den där karlen? Pratar han kanske med mig och vill ha svar? — Nej, han sjunger ju! Jag blir klarvaken och lyssnar. Tätt framför mig sitter skjutsbonden, nedhukad i sin vida hundskinnspäls. Med torr och frusen stämma sjunger han, försiktigt för att inte störa, ur sitt hjärtas ensamhet en dyster, entonig hymn. Han tystnar, börjar omigen — och nu hör jag även orden:

Jag går mot döden var jag går.
Min väg, bland dolda skiften,
må löpa jämnad eller svår,
så bär den dock till griften.

Halvhögt viskar han fram sin psalm, medan vi glida allt längre in i den livlösa ödemarkens natt. Och gnistrande av silverprakt högt över oss tåga stjärnorna fram genom rymden.

Plötsligt avbryter han sången och ropar:

— Nu lyser det i byn!

En liten prick av varmt ljus blinkar långt, långt

framför oss. Och detta första tecken av mänskligt liv efter många timmars ensamhet i livlös stillhet ger en sällsam glädje — vi börja prata och skratta och känna åter blodet dansa varmt inom oss, som om vi blivit räddade äntligen ur någon sällsam fara eller själanöd.

Så att när vi slutligen vid muntert klingande bjällror dansade in på den jämna bygatan mellan mörka finnstugor, då hade vi för längesedan övergått till andra och gladare sånger, lättfärdiga skulle man kunna säga — men det var en bister lättfärdighet, som tyngd av skuldmedvetande trampade runt i smorlädersstövlar kring brudtanken, utan att våga sig fram till det definitivt sedeslösa. Och skjutsbonden försäkrade också upprepade gånger att några oanständiga visor ville han visst inte sjunga! —

Morgonen kom med ett guldblandat solljus över vita snövidder — så skinande att ögat knappast kunde utvärda denna obarmhärtiga glans av flammande vithet runt omkring. Det var 40 graders köld, och allt var så stilla som om själva luften frusit fast över jorden.

Här och där i den lilla byn märktes dock liv och rörelse. Ur varenda stuga, sammankrupna allesammans till en mörk liten klunga mitt i den vita ödemarken, steg skorstensröken käpprakt mot höjden. På en och annan vedbacke stod en finnkarl och sågade ved, klädd i tjocka vadmalskläder, skinnmössa över öronen och väldiga skinnvantar.

Där borta kommer en ren löpande in på bygatan, pulkan efter honom slänger tvärs över den glatta vägen fram och tillbaka, och lappen, som sitter gränsle över sitt primitiva åkdon, har fullt göra med hämlarna och för resten med hela kroppen för att hålla sig på rätt köl. Efter honom rusar hans gumma fram i sitt ekipage med

samma svindlande fart — de försvinna båda i ett moln av yrande snö vid vägkröken.

Många pulkor ha rusat in på detta sätt under natten i Vittangi kyrkoby, och många skidspår hit ha dragits upp i snön på flera mils omkrets häromkring från de olika små lapplägren, som i dag stå tomma, medan renhjordarna ute i skogarna och på myrarna vaktas endast av några kvarlämnade drängpojkar. Ty i dag firas Marianpäivä i Vittangi, Marie bebådelsedag, en av lappfolkets stora kyrkohelger.

Samesfolket, de vandrande, ha inte så många tillfällen att besöka kyrkan.

Om sommaren ligga de högt i fjällen, ända fram emot de norska fjordarna. Mot hösten bryta renarna upp och flytta nedåt de svenska bygderna. Vid Andersmässan, den 30 november, ha de uppnått kyrkbyarna, och då firas höstens stora religiösa fest. Då begravas sommarens döda, som legat provisoriskt förvarade, gömda under stenkummel, i väntan på snö och farbara vintervägar. Vid Andersmässan flyttas alla dessa till sitt sista vilorum. Då döpas även sommarbarnen, mödrarna kyrktagas, bröllop firas och nattvarden anammas. Alla slags ecklesiastiska plikter uppfyllas inom ramen för statskyrkans ämbetsmyndighet, därefter tillfredsställes grundligt begäret efter det verkliga religiösa ruset, som bekommes hos lekmannapredikanterna.

Under vintermånaderna uppslukas lapparna av den svenska vildmarken, där kyrkorna kunna skiljas av tiomilavägar. Men på vårkanten börja renarna åter bryta upp och söka sig till fjällen. När folket under dessa flyttningar åter närmar sig templen, blir tid att fira kyrkohelg igen. På somliga orter är påsken en lämplig

tid för sådant ändamål, på andra håll, såsom här i Vittangi, är Vårfrudagen bekvämare.

Och därefter går färden åter upp mot högfjällen, sedan vandringsfolket frossat sig mätta av religionsmystik och proppat sig fulla av den læstadianska förkunnelsen, så att själarna skola kunna ha förråd därav att leva på över hela sommaren, då väl ännu minnet av Sarakka och andra hedniska lappgudar kan spöka bland fjällen i oroväckande närhet av kåtorna.

Hedendomens mörker skall ju vara tillryggalagt, och lapparna äro kristna. De äro t. o. m. ivrigare kristna än de flesta andra här i landet. De äro læstadianer här uppe och kalla följaktligen sig själva och sina bofasta trosfränder i finnmarken för »de kristna» i skarp och medveten motsättning mot alla som inte dela deras särregna trosföreställningar. Ingen som inte är medlem av en læstadiansk församling kan i anda och sanning och med visshet kallas en kristen.

Den man som ännu mer än 50 år efter sin död härskar med en så levande kraft över människors sinnen måste ha varit en kraftgestalt av ovanlig resning. Namnet häntyder ju på en gammal lärdomssläkt, och alltifrån Carl Gustavs tid till Adolf Fredriks tillhörde Arjeplougs pastorer denna släkt. Den förste prästen Læstadius tog namnet efter byn Læstad i Ytterlännäs socken i Ångermanland, där han föddes år 1614 av bonden Nils Olofsson och dennes hustru Agatha. År 1772 blev en Karl Læstadius bergsfogde vid Nasafjälls silververk med 75 riksdalers lön; efter flera år lämnade han befattningen och försökte slå sig fram som nybyggare. På flera olika håll i det nordliga Lappland satte han plogen i jorden, men resultatet blev aldrig annat än nära nog bottenlös fattigdom. I sitt första giftermål hade han en son, Karl Erik, som

blev komminister i Jockmocks lappmarks pastorat. Hustrun dog, och nybyggaren, som väl redan glömt den högre bildning han en gång fått, hemförde en fattig, fyrtioårig nybyggardotter som sin andra hustru. I detta äktenskap föddes den 10 januari 1800 sonen Lars Levi, som på moderns armar bars sex à sju mil genom yrande snöstorm till närmaste präst för att döpas. Det var denne Lars Levi Læstadius som växte upp till en av de väldigaste och mest säregna gestalter vår svenska kyrkohistoria äger. Han uppfostrades i Kvickjock hos sin halvbror fil. doktorn och komministern Karl Erik — som tycks ha varit ett av de i fattigdom förkvävda genier, vilkas bortglömda gravar ligga så tätt strödda över vår andliga odlings marker.

Från barndomen medförde Lars Levi minnet av en bottenlös fattigdom med trasor och svält. Fadern var en glad och lättlivad man, som inte gick ur vägen för spriten, men som då i dåligt ölsinne gjorde livet för hustrun till ett martyrium — en på den tiden vanlig historia i ödemarkens många ensamma nybyggerhem. Hustrun var en tyst och tungsint kvinna, som med undergiven tro och fromhet bar sitt öde.

Lars Levi tycks i unga år ha varit en vild och våghalsig krabat, som endast med svårighet tyglade sina frustande köttens lustar. I sin självbiografi sysslar han mycket med minnen från ungdomens många kärlekshistorier — tillägger dem till och med en viss betydelse för hjärtats uppmjukande till den ömhet som kräves för ett rätt anammande av en allvarlig tro! Hans omdöme i denna punkt torde dock vara felaktigt. Det finns ingen möjlighet att förebrå honom någon lösaktig ömhet i det religiösa känslolivet. Men onekligen ge hans funderingar om kärleken en intressant inblick i hans egen föreställningsvärld.

Redan under sin gymnasietid började han ägna sig åt botaniken, inom vilken vetenskap han med tiden blev en världsbekant forskare, medlem av in- och utländska lärda sällskap, riddare etc.

Tidigt hade han vuxit in i naturens vilda, kärva storhet och fått sitt sinne präglad av ödslighetens och armödets spartanska heroism. Oförmögen att anpassa sig efter den relativa civilisation som mötte honom i Uppsala, tycks han från första stund ha reagerat på dess flärd med ett bistert hat mot världen — ett hat som år efter år växte och stegrades till en titanisk våldsamhet. Lp

Själv ville han bli nybyggare i Lappland som sin fader, men en mecenat rådde honom att bli präst, och rådet åttlyddes. Ingenting tyder på att detta viktiga steg vållat honom några djupare bekymmer. Han prästvigdes år 1825. Han blev genast t. f. pastor i sin fäderneförsamling Arjeplog; biskopen skrev emellertid utan att fråga honom en ansökan i hans namn till Karesuando lediga pastorat, Læstadius kunde inte opponera sig, fick pastoratet och fördes på detta patriarkaliska sätt, hela tiden utan eget initiativ, till den plats där hans levnads väldiga verk skulle utföras.

Till en början verkade han dock mer som botaniker än som präst. Själv kände han sig alldeles maktlös gentemot den vilda befolkningen, och hans egen andes eld var till synes på väg att fullkomligt förkvävas i det tunga mörkret.

Det stod illa till på den tiden bland Norrbottens människor. Brännvinet flödade, folket syntes räddningslöst förlorat i en avgrund av råhet och sedeslöshet. Medan den unge prästen pliktskyldigast predikade inne i kyrkan för några gummor, som räddat sig dit för att få en stunds vila från eländet i hemmen, sålde klockaren bränn-

vin åt byns karlar och ordnade orgier på backen utanför kyrkoportarna. Och när prästen gick där förbi på hemväg, fick han tiga snällt, det kunde hända att annars visades honom kniven. Våldsamma slagsmål, renstölder och kortspel voro befolkningens dagliga sysselsättning, klockaren höll lönnkrog, och taket på kyrkan var betalat med bötesmedel för församlingsbornas horsbrott.

Måste inte allt högre mänskligt liv ohjälpligen utsläckas bland dessa människodjur i denna nakna, dystra fjällbygd, utan solens ljus under långa vinterveckor och utan nattens vila under en kort och hetsig sommars ändlösa soldygn? Prästen stängde sig inne, ensam i sitt lilla smutsiga pörte, eller strövade omkring i fjällen och samlade sällsynta blommor — och kämpade för resten som en förtvivlad mot sitt eget kött under sjätte budets tunga kors.

Jag vet inte om historien om hans bröllop är mer än en legend — men den är tillräckligt karaktäristisk. Under ett av sina botaniska strövtåg hade han träffat en nybyggarflicka. Skogsdunklet och ensamheten i hennes bygd förde dem alltför nära varandra — vildmarksdriften brann väl i sommarluften och gjorde dem galna. De möttes hastigt som två eldsflammar och skildes genast. Men när prästen några månader därefter satt i sitt pörte, böjd vid elden, tyngd av gudsövergivna tankar, kom nybyggarflickan glidande på skidor till hans dörr, steg in till honom och krävde sin rätt som hans hustru. Där blev en stunds ursinnig kamp mellan två hårda viljor — den unge mannen såg väl sista hoppet om ett människovärdigt liv och en ärofull verksamhet som forskare försvinna, om han nu skulle bindas fast vid denna okunniga barbarkvinna. Men kampen slutade därmed att han trumpet

anvisade henne en plats i köket, där hon sedan skulle stanna som hans hustru.

Legenden må vara sann eller inte, den vittnar om det intryck Læstadius gjort; och den talar om hans allvarliga, manliga styrka, som inte brast under pliktens tyngsta bördor. Faktiskt har han i kyrkoboken noterat med egen hand sitt faderskap långt före sitt bröllop.

Hur denna styrka slutligen höjde sig från det passiva motståndet till det aktiva handlandet och den slutliga segern över vildmarkens fruktansvärda helvetesvärld, det skulle bli alltför långt att här berätta. Endast de yttre konturerna kunna antydast. Han förlorade en späd son, och detta tycks för första gången på allvar ställt honom inför dödstankens bottenlösa fasa. När han så själv blev svårt sjuk, fick han i sitt eget hjärta erfara dödsskuggans kyla, vilken skakade honom i hans innersta, lösgjorde de kämpakrafter som ännu legat bundna i hans andes djup och gav honom den subjektiva vissheten om tillvarons hemlighetsfulla, oförgängliga fortvaro utöver den timliga dödens gränser. Denna visshet gav evighetsvärde åt de sedliga kraven och en ny, okuvlig makt i kampen för deras realiserande.

Strax därefter avlade han i Hernösand sin pastoral-examen. En bisarr figur! På sin gråa vadmalsjacka bar han hederslegionens stjärna, förvärvat genom vetenskapliga meriter. Som ett bihang till sin pastoralavhandling utgav han en skrift på latin, *Crapula mundi*, i vilken han gav fritt utlopp åt sitt kärva vildmarkshjärtas proletäriska världsförakt, gisslande tidens ondska, flärd, lättfärdighet och andliga förfall.

Återkommen till sin församling, började han höja sin ande till den väldiga örnflykt genom ödemarkens mörker, som på några få år spred en hälsosam skräck,

ett nytt liv och ett hittills okänt sedligt allvar bland vår nordligaste befolkning.

Han hade nu definitivt ställt sig på samma plan som denna befolkning och tillgrep folkets eget vardagsspråk för att bli förstådd. Det gör sig inte i tryck. Mycket kan helt enkelt inte tryckas på svenska, även om man på denna väg går längre i fördomsfrihet än den mest fördomsfrie skribent ännu någonsin gjort i detta land. Finska språket, dessa bygders modersmål, äger kanske ett mindre förråd av svordomar än det svenska, men i gengäld äger det en oändlig rikedom av sexual- och ekrementglösor, vilka med en förbluffande, tjurig fantasi variera dessa båda älskade föreställningskomplex. Læstadius grep hänsynslöst med båda händerna ur denna rikedom av levande och verkligt fula ord, när han för sina intresserade åhörare började utmåla det tillstånd i vilket de befunno sig. Och nu först fingo de underliga evighetstankarna ett levande liv för detta folk!

Som predikant var han övervägande lagisk. Han bearbetade de förstockades hjärtan liksom med storslägga för att uppmjuka dem och lära dem att känna sin synd. De vildaste helvetesstraff utmålade han för dem och grep med hårda nävar i deras innersta, svidande ångest: dödsfasan, förintelsens dova, mörka skräck. Den bättring som för dem först var av nöden rörde dryckenskapen, de måste avstå från brännvinet, som var all sedlig faras källa.

I början av Læstadii verksamhet som väckelsepredikant märktes ännu inga yttre tecken till undret som förbereddes. Inga rop av ångest, inga snyftningar från förkrossade, ingenting av den extatiska rörelse som mest gjort læstadianismen känd. »Den Helige Ande var ännu inte på färde, och något rätt förkrossat hjärta fanns

inte i hela församlingen,» säger Læstadius själv, därmed vittnande om det höga värde han själv satte på liikutuksia, den extatiska rörelsen. Ännu stod belackaren, lönnkrögaren i kyrkdörren med buteljen i hand och grinade åt tokiga prästen — men då tog han inte i betraktande att åhörarna, som alltmer drogo sig till kyrkan, numera förstodo såsom levande verkligheter den förkunnelse de hörde i sina egna råa ord från predikstolen. Åhörarna tittade betänksamt från klockaren till prästen och från prästen åter till klockaren — och vad såg man? Jo, två svarta korpar plockade varje väckelsens ord ur klockarens öron, så att de inte skulle göra någon verkan där!

Vad låg nu för realitet bakom detta folkliga bildspråk?

Man måste först och främst förstå vad brännvinet betydde för detta folk. Man sökte inte därmed ett plus i välbefinnande, man sökte inte en leende, solljus livsglädje, som gav anden en svingande rytm av lätta danssteg genom tillvaron. Nej, man sökte i förtvivlan det dödstunga ruset. Tyngd till jorden under ödemarkens ensamhet och mörker, sökte människoanden bryta sig ut ur sin isolering, sökte skaffa sig något aldrig så litet innehåll, någon spänning i tillvarons tomhet, och sökte i bedövningen fly bort från vissheten om dödens än mer fasansfulla tomhet och förintelse. Människornas begär att berusa sig var en känsla som liknade panik. När de flydde bort från dödstanke, ställde sig predikanten i deras väg och hotade dem med något som var ännu värre än döden: de eviga helvetesstraffen.

Hans andliga styrka visade sig däruti, att han i denna situation förmådde ge dem en levande känsla av att det fanns något som var ännu mer fasansfullt än de tankar, som jagade dem in i rusets bedövning. Han lyckades

hejda dem mitt i paniken genom att resa en ännu värre fruktan i deras väg, genom att med deras eget råa språk göra begripligt för dem sin egen visshet om livets oförgänglighet, om allvaret i de sedliga krav som därmed äro förknippade och om rättfärdigheten i de hemska straff som drabba syndarna.

Så hejdade han dem och samlade dem omkring sig, så meddelade han dem sin egen trosvisshet, så visade han dem på den stränga kampen mot synden, den kamp som gav en ny spänning åt deras tillvaro. Brännvinet, som varit ett symptom, föll bort när tomhetskänslan vek för ett nytt, allt uppslukande innehåll, och evighetstanken strålade fram som en gnistrande stjärnebild i deras andliga natt.

Omkring år 1846 hade denna väckelse fullkomligt brutit igenom. Och sedan de hårda vildmarkssinnena blivit krossade, låg barnasjälens skälvande, hjälplös, naken hos dessa människor. Alla synder som under årtal gömtes i mörkret skrekos fram i dagen av de förkrossade syndarna. Lönnkrögare stälpte ut sitt brännvin på marken och ropade till Gud och människor om hjälp i själanödets och helvetesfasans marter. De som kände sig frälsta ur synden jublade i extatisk fröjd — liikutuksian började visa sig, nådemärket, den Helige Andens verk i människohjärtat. De som kastade sig på marken och vred sig i ångest över sina synder måste ju också tröstas och uppbyggas, inte endast lag, men också evangelium skulle förkunnas, och när Læstadii medhjälpare, lekmanpredikanten Johan Raattamaa, år 1848 i Lainio i Tornedalen för första gången på Guds vägnar meddelade ovillkorlig syndaförlåtelse för dem som hörde och trodde, då exploderade de upprörda känslorna i en så våldsam glädjeextas att minnet av denna liikutuksia lever än i dag.

Nu var grunden lagd för den fulltoniga læstadianismen, det religiösa ruset, det heliga vanvettet. Rörelsens våldsamhet väckte motstånd också, isynnerhet sedan en till fanatism uppjagad skara »kristna» i Koutokeino mördat två män som betraktades såsom världens och djävulens hantlangare. Det var i november 1842. Læstadius lyckades dock skilja sig från allt ansvar i detta mål.

Han utgav även under ett par år en liten tidning, »Ens ropandes röst», vilkens råa skrivsätt inbragte honom många mothugg och smädelser. Men det bestående resultatet av hans verksamhet var sådant, att slutligen nära nog alla måste med vördnad erkänna det stora och goda däri. Av den förvildade människohopen, som i panisk förtvivlan dränkte sig i brännvin och smutsade sig med alla slags brott, hade blivit en ordnad, strängt disciplinerad skara, som med bistert allvar upptog och utkämpade tillvarons hårda strider här uppe i ödemarken.

Læstadius dog den 4 februari 1861 i Pajala, dit han blivit förflyttad från Karesuando.

Så gick det till när lapparna, barnasinnetts folk, och finnarna, tungsinnetts folk häruppe, blevo delaktiga av det starkaste andliga liv. Än i dag äro i allmänhet människorna norr om finska språkets gräns i vårt land anhängare av læstadianismen. Och det är denna lära som sätter sin säregna prägel på kyrkohelgerna här. Den Marianpäivä jag bevistade i Vitangi bar uppenbarligt vittne därom.

En sällsam syn i en lutersk statskyrka! En färglysande tavla! Bänkarna fullsatta av lappar, klädda i skinnkoltar, brokiga mössor, röda schalar och dukar — rött är den allt dominerande färgen. Till vänster sitta kvinnorna, till höger männen. På golvet mellan bänk-

raderna ha de kvinnor slagit sig ned som ha barn att sköta — där är ett liv och ett vimmel som allra minst ger intryck av andakt. Barnen rulla om varandra på golvet — här och där visar en liten våt fläck var de suttit stilla någon minut — de minsta skrika tills mödrarna med sublim oblyghet lägga dem vid bröstet. De större ungarna slåss eller smekas, en och annan hund listar sig fram genom myllret — och under tiden predikar prästen, på finska, med sina lungors fulla kraft för att bli hörd. Finnarna bilda svarta fläckar i tavlan, människens mörka vadmalskläder och kvinnornas svarta, vida klänningar och vita huvuddukar.

Nattvarden utdelas. Gång på gång fylles altarrunden av hungrande kristna. Nya skaror tassa fram på mjuka skinnpjäxor. De blanknötta och fårade vildmarksansiktena svettas i värmen, pälsarna äro tunga och den stora ugnen dånar och brinner. Det lilla träkapellet fylles småningom av en obeskrivlig lukt — djurhudar, upphettade människor, hundar och våta barn. Orgeln klagar, oavbrutet gnälla och skrälla några skrovliga röster, som sjunga nattvardens finska ritualsång medan folket, vandringsfolket och de bofasta från byn om varandra, strömma fram med ögon som glöda av extatisk fröjd för att äta sin gud och undfå kraften och bli tabu.

Därute brinner en guldblank sol över snöviddernas flammande vithet. Men solen dalar, kyrkfolket försvinner från vägarna, kärleksmåltiderna ätas därinne i de små mörka finnstugorna, bland vilka dock ett och annat högre timmerhus vittnar att kulturen med sina större fordringar börjat tränga ända hit upp.

Prästen har gjort sin tjänsteförrättning, och om aftonen samlas folket kring sina egna lekmannapredikanter

för att undgå ruset — det religiösa ruset, brännvinet är alltså — åtminstone officiellt — bannlyst.

Det læstadianska partiet har hunnit dela sig i två grenar, som nu bekämpa varandra med näbbar och klor. Jag går först till Nikokas pörte om kvällen. Där hålla de moderata hus. Men jag kommer för sent. Extasen har redan gått av de församlade, predikanten sitter instängd i lillkammaren och äter. Lapparna ha också tagit fram sina matskrin. De ligga på golvet i pörtet — stora vardagsrummet — eller sitta kring väggarna. Bland massor av täcken, fällar och filter vila de så lugnt, som om ingen storm av eld helt nyss gått fram genom deras själar. Kaffepannan kokar i den öppna spiseln, piporna stoppas, barnen gnälla sig i sömn och de sista trötta orden gå stillsamt mellan barnafromma människor, som längta till sömnen för att nästa dag stå upp till förnyat andligt frosseri.

Men i andra ändan av byn ligger den andra læstadianska församlingens bönehus. De människor som där hålla till äro de som gå längst till ytterlighet. De betrakta det andliga skällandet som en helig plikt, ett dyrbart arv efter lärofadern, och de försumma intet tillfälle att kasta sig över främlingar, isynnerhet kvinnor, med de råaste skällsord, som skola anses ägnade att uppväcka de sorglösa ur syndadvalan.

Därborta ligger det lilla bönehuset, nedhukat i snön under vinternattens tunga mörker. Det lyser matt ur de immiga fönstren — och hör skränet! Det ljuder vida omkring, därinne går liikutuksian fram som en oemotståndlig svallvåg av vanvettig extas.

Ett moln av ånga böljar ut från den överhettade lokalen när vi öppna dörren och stiga in. Skränet därinne skär i öronen, det är en mängd olika ljud, som blandas

till en fruktansvärd symfoni. Ett surrande som av en svärm rasande bin — ur detta stiga gälla tjut, som tystna hastigt och åter börja — fräsande stämmor skrika oavlåtligt samma ord — men synen som möter oss i dörren är hemskare än man kunde tro.

Salen är överfylld av folk, under det låga taket tycks inte finnas kvar en enda munfull frisk luft att andas. Överallt svartklädda kvinnor med vita huvuddukar — en ung kvinna vänder sig om och skränar oss till mötes, men hon är nog den enda som märker oss främlingar. I ena hörnet står en klunga lappar, omfamnade hårt par om par — i det andra hänger en grupp finngubbar i gråa vadmalskläder om halsen på varandra, de vagga fram och tillbaka, de tjuta med sina lungors fulla kraft. Är det ångest? Är det jubel? Omöjligt att höra! De ord, som växlas så, ha knappast någon förnuftig mening, men skola dock betyda att de förlåta varandra alla synder. Detta upprepas åter och åter i en ständig flod av skrik och tjut, de höra säkerligen inte varandra, de tjuta för tjutets egen skull de ord som fastnat på deras tungor och nu upprepas automatiskt, därför att andra ord skulle kosta dem tankeanstängning, och därmed vore extasen slut.

Ensam för sig står en gammal man, skägget är vitt men ansiktet är ännu vitare av extasens kramp. Hans ögon stirra rätt fram, rakt i ansiktet på oss, men han ser oss inte, han bara gallskriker, och här är det fråga om ångest, ren, oförfalskad själanöd. Hans skrik är alldeles oartikulerat, hans ögon ha ett uttryck av en så bottenlös, fasansfull förtvivlan, att jag sett ett motstycke endast hos en melankoliker på ett hospital.

Bredvid honom står den ene predikanten, möjligen är också den gamle predikant. Men den, som uppen-

barligen håller ledningen, står mitt i rummet med knutna nävar, munnen har dragits snett i skäggstubben av krampanfallet, han stirrar också rätt emot oss utan att se — annars skulle vi för visso fått vår dom i hårda förbannelser. Han skriker inte fullt så vilt som de andra — det låter snarast som om han med dämpade tjut vilade sig en smula efter de långa timmarnas möda att åstadkomma detta ståtliga vanvett — eller kanske naturrevolution är det riktigare uttrycket.

Men se där — en svartklädd käring reser sig upp i salens bakre ända, hon klättrar över bänkarna, klättrar över alla dem som där packat ihop sig, kryper som ett svart djur över de andra tjutande djuren, kommer fram till predikanten och kastar sig handlöst om halsen på honom! Och genast smäller den gamle syndaren till med ett gasttjut, ihållande och envist, som gällde det att överrösta kvinnan han fått på halsen.

Hon meddelar honom syndernas förlåtelse som tack för att han givit avlösning åt församlingen!

När man ser dessa vilda, våldsamma scener, nödgas man tänka på hur föga isynnerhet lappbefolkningen ännu avlägsnat sig från seder och bruk under den tid, då de ännu voro hedniska barn i vildmarken, då de joikade sina sällsamt suggestiva sånger om onda och goda andar, människor, djur och ting, och då de läto sig hetsas till vanvettig extas av nåiden, som vid sin trolltrumma drev upp sig själv till en sådan hänryckning, att han tuggade fradga och blev liggande sanslös på marken, medan hans själ utan kroppens hjälp utkämpade de nödiga striderna mot alla onda andar och mot dödsrikets skuggor.

Efter ungefär en halvtimme sjunker denna storm av eld, krampen släpper, extasen är slut. Man sjunger en psalm — och allt är åter stilla och lugnt. Dödströtta

söka sig de kristna hem. Hettan ångar ännu omkring dem i den bistra kölden. Och högt däruppe i rymden flammar norrskenet och tindra stjärnorna över människobarnens mörka vintervägar.

Det första — och veterligen enda — försöket som gjordes år 1884 att missionera i Stockholm är värt att uppmärksammas — kyrkoherde Karl Edquist i Kiruna berättar därom i sin bok »Ropande röster i ödemarken».

Efter Læstadius' död hade hans trogna medhjälpare, lekmanpredikanten Johan Raattamaa, övertagit ledningen. I en rörande tilltro till det objektiva, överallt och för alla människor lika giltiga sanningsvärdet i de primitiva vildmarksbarnens kristendom lät han sända två predikande finnmarksbor till Stockholm, att även Sveriges huvudstad skulle bli delaktig av den verkliga frälsningens evangelium. Varför skulle inte även stockholmarna få höra några osminkade sanningens ord om sin syndfullhet — och få känna liikutuksians salighet? Efter all den missionsverksamhet, som under århundraden utgått från det kristna sydsverige till Lappland, var ju vildmarkens missionsföretag i huvudstaden ett det vackraste uttryck för tacksamhet.

Det gick emellertid inte efter beräkning. De utsända missionärerna måste i sinom tid rapportera till Raattamaa att utsikterna syntes ganska mörka. Deras brev meddelas översatt i sin helhet i kyrkoherde Edquists bok. Ett högeligen intressant kulturdokument! Det förefaller som om Raattamaas avsikt varit att söka förbindelse med Waldenström och Svenska missionsförbundet — en bisarr föreställning! De lappländska missionärerna kommo också hastigt underfund med att en sådan samverkan var orimlig. De skriva bl. a.:

»Nu pågår här ett stort möte. Vi ha bevistat de delegerades konferens. När Waldenström hälsade på oss, frågade han om læstadianerna ännu ha liikutuksia som förr. Vi svarade ja. Då reste han sig och började härma de kristnas rörelser genom att hoppa och lyfta på fötterna. På min fråga, vad han hade för uppfattning av liikutuksian, svarade han att han inte förstod sig på den. Det var någonting för honom främmande.»

Vem känner inte igen vår gamle bekante Waldenström i denna ordknappa skildring?

Den waldenströmska försoningsläran blev en oöverstiglig skiljemur. Hela det lösliga föreningsglammet med dess ytlighet och bjäfs, vilket följer den moderna pietismen, väckte lapplänningarnas leda:

»Här ha många församlingar enat sig om att gemensamt insamla penningar till förmån för såväl inre som yttre mission. Och för dessa medel utsänder generalförsamlingen missionärer kring hela världen. Andens enhet tyckes det inte så mycket vara fråga om. Men vi förmoda att om vi icke predika Kristi lidande (læstadianismens Kristusmystik), icke Kristus såsom den där fullgjort lagen (læstadianismens oförsonliga motsats till den waldenströmska försoningsläran), om vi predika så att inga rörelser uppkomma (liikutuksia!), utan hålla långa böner och lagpredikningar (læstadianerna hålla inga böner och predika numera evangelium), sjunga, prestera orgel- och fiolmusik och flitigt dekorera möteslokalerna med blommor och bladgirlander, då skola vi nog ha Andens gemenskap med waldenströmarna.»

De læstadianska missionärerna voro vanda vid en kärv asketism, som inte tillät ens enkel renlighet eller snygghet, än mindre flärd och prål. Det hån de utösa över en gudsdyrkan som syntes dem alltför världslig

har i våra dagar upptagits — från en helt annan utgångspunkt! — och utförts med svidande skärpa av den unge norske författaren J. F. Vinsnes, som i sin bok »Broremand» gisslar de norska missionsvännernas och läsarnas blöta själar och lösa leverne, sirapfesterna och de andliga basarerna till ära för den gud som sådant folk förstår och hyllar — Chokladguden kallas han i Norge, Kaffeguden vore väl det riktiga svenska namnet.

Stockholmarna gingo år 1884 miste om læstadianismens primitiva tro och extatiska jubel. Vildmarkens missionsföretag i huvudstaden krossades mot Waldenströms ecclesia triumphans.

Senare tiders religiösa tungomålstalare ha ingenting väsentligt gemensamt med de hänförda barnasjälar som i liikutuksian ge så oartikulerade uttryck åt sina känslor. Den ytliga likhet som finns är av samma art som likheten mellan sinnessjuka människors joller och starka, friska barnaskrik i upprörda ögonblick.

Kyrkoherde Edquist berättar om åtskilliga fall av liikutuksia han bevittnat. Typiskt är följande om en kvinna, som vid nattvardsgång greps av rörelsen:

»Men då (vid altaret) stannade det inte vid ett melodiskt kvidande rop. Hela hennes kropp skalv. Kvinnan kastade sig fram och tillbaka vid altarrunden. Halsduken ryckte hon av huvudet och svängde den framför sig. De två som knäböjde bredvid henne tog hon om halsen. Bibelspråk citerade hon med en röst som hördes över hela kyrkan. Och när hon skulle mottaga brödet och vinet, måste prästen lägga sin hand på hennes huvud för att få henne stilla.»

Här är alldeles uppenbart fråga om ett krampaktigt försök att ge uttryck åt en våldsam känsla, som annars skulle kännas kvävande, sönderslitande. Kvinnans full-

komliga oförmåga att behärska uttrycksmedlen och hennes under hänförelsen fullkomligt nedtystade självkritik öppna för henne en väg att utan alla hämmande instinkter glida ut i det paradoxala, det omåttliga, orimliga — just det hon kräver för att få något som liknar balans mellan hennes sätt att vara och den förnimmelse av det oerhörda, som flamlar skyhögt i hennes själ. Alltså ett tillstånd hos henne som är artskilt från tungomålstalarens, vars dolda bakhandsmotiv spökaktigt grina fram tvärs genom den konstlade extasen: att säga något riktigt fint, något så utrikiskt att ingen kan förstå det — medan den arma finnmarkskvinnan ingenting bättre vill än göra sig förstådd, finna det rätta, oerhörda, men begripliga uttrycket för det som uppfyller henne. Tungomålstalaren åter: kantänka Guds speciella sändebud, sämre duger inte, det kära jaget är mer benådat av helig ande än allt annat levande, det kära jaget måste till varje pris fram och lysa, och förkunnar så i djuriskt oartikulerade ljud sin grymtande självhävdelse — medan læstadianen, gripen av liikutuksian, helt glömmet sig själv, uppgår i allt levande med en salig känsla av att allt ont, alla sorger, all synd är borta, med en brinnande, lidelsefull strävan att giva varjom och enom samma visshet om andens vingburna flykt genom himlarnas strålande riken. Eller gripen av ångest söker han kränga själen ur kroppen, att få dess brännande uselhet och lusta borttvagen i Lammets blod — och skrikande av namnlös fasa, söker han hejda världarnas folk, framstormande i syndasäkerhet, söker få dem räddade ur samma själanöd han känner, söker få dem fram till samma frälsningens strömmande blodvåg från korset. Självförglömmandet är liikutuksians psykiska särmärke — självhävdelsen är tungomålstalandets.

»Vid en konfirmation,» berättar kyrkoherde Edquist, »förflöt allt lugnt och stilla, tills konfirmationsfrågorna framställdes. Då utbröt liikutuksia bland konfirmanderna. Och när akten var slut, blev den så våldsamt att hela kyrkan genljöd av snyftningar, gråt och rop. Flickorna togo varandra om halsen, vaggade fram och tillbaka och tycktes vara alldeles förtvivlade. Äldre læstadianer gingo omkring och försäkrade barnen att synderna voro förlåtna, och då kunde det hända att klagolåten utbyttes i jubelrop. I två timmar varade liikutuksian. Och när den till sist var över, sågo konfirmanderna ut som om de uttömt all sin kraft. De voro slöa och förgråtna. Deras första stora liikutuksia hade tydligen gripit djupt in i deras liv. Och nu behövde de tid att hämta sig.»

Det är begripligt att den som lever ett ödsligt och glädjelöst liv, där endast möda och pina är verkligt i tingens värld och allt annat är tomhet — det är begripligt att en sådan människa, som då plötsligt får uppleva ett andens rus, avslöjande gränslösa möjligheter till de mest intensiva livsförnimmelser, ägnar sedan hela sitt liv åt att söka återfinna de värden hon undfick i sitt rus av hänförelse. Vägen är given: endast i samma rus kan samma sällhet återfinnas. Kyrkoherde Edquist berättar om en mer än två timmar lång, våldsamt rörelse:

»Senare på kvällen träffade jag en av gummorna, som haft den mest våldsamma liikutuksia. Hon låg påklädd på en fäll, som var utbredd på golvet. Där vaggade hon fortfarande fram och tillbaka. Och hennes ansikte präglades av salig berusning.»

Inte alltid går det så våldsamt till. Exempel på en mera stillsam och gripande vacker rörelse är följande:

»En Kristi himmelsfärdsdag var det gudstjänst i en av Nederkalix' församlings utbyar. Mot slutet av predikan

reste sig en kvinna och började tala under starka rörelser. Hon prisade Gud för öppnad himmel och manade alla att gå den väg som leder dit. Nästan hela församlingen brast i gråt, särskilt ungdomen. Stunden var för övrigt så gripande, att man inte gärna kunde hängiva sig åt någon kritisk granskning av rörelserna och deras upphov. Aldrig förr eller senare har jag känt en sådan stämning åtfölja psalmen 'I himmelen, i himmelen', som nu sjöngs. Och den stämningen tog sig uttryck i en stor stillhet efter gudstjänstens slut. Människorna sutto en lång stund alldeles stilla, fast ingen talade. Det var som om de inte velat bryta andaktsstämningen. Endast den nämnda kvinnan utbrast:

— Det är för stort, jag mäktar ej att fatta detta allt, o, nej!

När man försöker att utifrån tränga en religiös folk-rörelse in på livet, måste man resignera inför omöjligheten att förstå, med sitt förnuft fatta och begreppsmässigt tillägna sig, det mysterium som kallas religion. Det levande däri, det som gör de underliga föreställningarna för den troende värdefullare än t. o. m. livet, det förblir för främlingen, för den icke-religiöse, något obegripligt. Ty hela företelsen är ju irrationell, ligger utanför förnuftets område. För detta faktum måste man böja sig — och böja sig med vördnad, när över tros livet vilar den ärliga övertygelsens skimmer, den hemliga visshetens stjärneglans.

Men den sida av religionen som så att säga vändes utåt bör kunna göras till föremål för en förnuftsenslig undersökning. De vitt skilda former den religiösa rörelsen ikläder sig äro företeelser av högsta värde, synes det mig, för den folkpsykologiska undersökningen. Se bara på förhållandena i Sverige! Skillnaden är svindlande mellan

å ena sidan den benhårda dogmatiken hos de schartauanska pietisterna på västkusten och å andra sidan den fantastiska mystiken hos de læstadianska pietisterna i Lappmarken. Skillnaden är naturligtvis huvudsakligast ett uttryck för olikheterna i folkpsyket. Ett studium härav skulle säkerligen ge åtskilliga bidrag till vårt folks välbehövliga självkänedom. Hittills ha vi dock alltför mycket nöjt oss med romantiserande frälsnings-lyrik — och mer eller mindre plumpa karikatyrer.

Emellan schartauaner och læstadianer — för att fortsätta exemplet — finns emellertid inte endast den oerhörda olikheten, betingad av begripliga faktorer. Där finnas även förbluffande likheter. Vid samtal med læstadianer, som veterligen inte ha en aning om schartauanismen, kan man få upp föreställningar som verka direkt importerade från västkusten — jag tänker naturligtvis på egendomligt utformade detaljer, inte på huvudpunkter i kristendomen.

Från Bohuslän reste jag direkt upp till Lappland — och fick så ett starkt intryck av människosjälens begränsning och egenrättfärdighet, envar själ på sin ort lycklig ägare av patenterade, absoluta evighetssanningar. Schartauanen kallar sig med ett obeskrivligt högdraget tonfall kristen till skillnad från de »halvandliga och skrymtaktiga» vanekristna. Precis detsamma gör læstadianen. Om man sammanförde dessa båda kristna till ett samtal i andliga ting? Hur schartauanen skulle håna norrlänningens extatiska tjut i liikutuksian! Och hur læstadianen skulle håna sörlänningens snustorra förnuftsresonemang om »nådens ordning»! Men jag undrar om inte hatet och förbannelserna först riktigt skulle flamma upp, när dessa kristna upptäckte de inbördes likheterna hos varandra — säkerligen skulle de båda betrakta dessa likheter såsom

det fräckaste av djävulens alla hädiska bländverk i motpartens förtappade själ!

Här är emellertid inte plats att närmare ingå på sådana jämförelser. Och det förefaller mig dessutom som om man just vid dessa likheter i alla de olika skiftande trosformerna skulle stå inför det obegripliga i religionen, där vägen öppnar sig inåt sådana själens hemligheter som bli levande verkligheter endast för den religiösa känslan, och som kunna på sin höjd konstateras, men icke förklaras av en främling i de troendes värld.

Den psykologiska forskningen i Sverige tycks heller inte mycket ha sysslat med dessa ting. Åtminstone är litteraturen på området mycket tunn och gles, sträcker sig utöver uppbyggelseskrifterna endast till några få kyrkohistoriska och pastoralhistoriska avhandlingar. En sådan andens storman som Læstadius, så bisarr och med ett modernt ord söndersplittrad i hela sin titaniska kraft, står ännu fullkomligt oförklarad i vår historia — kommer väl också att så förbli. Det förefaller omöjligt att någonsin kunna förstå vad som hänt i detta säregna sjäsliv — en vetenskapsman som blev predikare, en skeptisk, materialistisk filosof som skrev en vidunderlig avhandling om själens absoluta obefintlighet, samtidigt som han var en själsörjare, en domedagsprofet som få! Avhandlingen fick namnet Dårhushjonet. Han var en kall, obarmhärtig iakttagare i verklighetens värld — och levde samtidigt ett annat liv i en lidelsefull extas, som jagade vita blixtar genom hans själ och framkallade för honom de vidunderligaste syner. Han var en blodfull man, brinnande av köttets hedniska lustar — och han var samtidigt en plikt-människa och en domare av obönhörlig stränghet, kanske värst emot sig själv. En enda människa tycks ha förmått inverka blidkande och mildrande på hans hårdhet — en

fattig, enfaldig lappflicka, som länge vandrat omkring och sökt en levande tro. Han träffade henne i Asele och skriver själv därom bl. a.: »Hennes enfaldiga berättelse om sina vandringar och erfarenheter gjorde så djupt intryck på mitt hjärta att det ljusnade även för mig: jag fick denna afton, som jag tillbragte i sällskap med Maria, känna en försmak av himlens glädje.» — Ur dessa rader ropar en fjällhög och stenhård tragik. En själ som förtär sig själv i sin egen eld och som förtvivlad söker en stunds svalka i den mest paradoxala ödmjukhet och som i denna situation inför lappflickan Maria känner en försmak av himlens glädje! Himlens glädje — vilka ord om sådant!

Det är inte bara det religiösa troslivets vanliga gåta som ger ett ogenomträngligt dunkel åt Læstadii inre liv. Hela företelsen är så förbluffande fylld av motsägelser att man förgäves söker ett svar på frågan: hur kunde han leva med all denna splittring inom sig? Hur klarade han inför sig själv de motsägelser om vilka han var så medveten? Hur lyckades han samla så motsträviga och inbördes kämpande krafter till en positiv insats av den bestående betydelse hans livsverk ändå äger än i dag?

När dessa frågor måste stå obesvarade, är det klart att det blir än mer vanskligt att i läran söka spåren av en personlighet som inte låter sig på långt när restfritt förklaras; spåren kunna sålunda knappast identifieras. När man går att ta närmare del av det fattbara själsinnehållet i den læstadianska läran, måste man därför lämna åsido de möjligheter till förklaring som kunna komma av känne-
domen om lärofaderns personlighet. Man är hänvisad till att söka besvara denna enda fråga: varpå beror det att just detta folk har med sådan iver anammat just denna

lära? Det måste givetvis bero på några speciella psykiska behov hos just detta folk. Vilka äro dessa behov?

Låt oss då först se till vad den læstadianska läran innehåller. I det föregående nämnde jag någonting om råheten i ordvalet och om de extatiska rörelserna, liikutuksian. Dessa företelser äro visserligen oskiljaktigt förenade med læstadianismen och tilldra sig givetvis det första, sensationella intresset. Men de ligga på ytan och kunna ingalunda sägas utgöra lärans egentliga patos.

Læstadianismens grundlära kan i korthet framställas på följande sätt:

Gud bor så högt ovan molnen att han är oåtkomlig för människorna, förgäves söker den enskilde syndaren att med sina böner nå fram till honom.

Gud har åt församlingen överlåtit makten att förlåta synderna.

Den enskilde syndaren måste därför bikta inför församlingen och där få avlösningen för sina synder.

Guds ord och vilja måste predikas i församlingen och av församlingen. Därav följer att ordet måste muntligen förkunnas för att ha någon kraft. Det lästa ordet, som man tar del av i hemmets ensamhet, är utan egentlig nytta. Därav följer också att ingen sann kristendom kan finnas och ingen salighet vinnas utanför församlingen,

Med församlingen menas en samling kristna, d. v. s. læstadianer. Utanför denna församling finns ingen verklig kristendom. Minst två sådana kristna behövas för att konstituera en församling. Dessa båda kunna då meddela varandra förlåtelse för alla synder. Ensam äger dock människan icke denna makt, knappt någon religiös kraft alls.

Församlingslivets helgd och makt är det väsentliga,

det avgörande. Ensamhetens maktlöshet är starkt betonad.

Det är inte svårt att se vilket psykiskt behov hos just detta folk som här tagit sig uttryck. Ödemarkens ensamhetsångest ropar ju ur varje ord av denna primitiva dogmbyggnad. När religionen äntligen kom in i vildmarks-människans hjärta, reste sig ur varje vrå av denna människas innersta den vissheten, att ensam förmådde hon intet. Övergivenhetens fasa och spöksyner identifierade hon genast och självklart såsom det religiösa livets föreställning om helvetet. Och glädjen, tryggheten att vara tillsammans med andra människor överfördes lika självklart till det religiösa planet såsom övertygelsen att Gud har åt församlingen givit makten över evighetsvärden. Bara en enda människa till vid min sida — och jag äger möjlighet till frälsning!

Här synes med spökaktig tydlighet hur de materiella förhållandena avspeglar sig i den ideella föreställningsvärlden.

Men en lära som stannade vid denna omformning av ensamhetskänslan vore ännu ingen religion. Därtill kräves väl också individens egna medvetande om sin ohjälpliga uselhet, sin pina och sin vanmakt — och en hemlighetsfull, paradoxal visshet att tillvaron i alla fall äger ett oförgängligt värde.

All psykologisk erfarenhet ger vid handen att det individuella syndamedvetandet är en nödvändig förutsättning för det religiösa tillstånd som kallas väckelse. En människa, som ställes inför de strängaste etiska krav, skall vara sällsynt självkär eller på annat sätt moraliskt idiotiserad för att inte i någon mån känna sig underhållig. Blir då hennes samvete sårat, bör hon ganska lätt kunna hetsas fram till den känsla av ångest för sig själv som

på det religiösa språket kallas syndamedvetande. Och det finns en domedagspredikant som kan göra sig förstådd för varje människa — döden. Det ligger i sakens natur att dödstankarna bli hemmastadda gäster i den övergivna tystnaden hos ödemarksfolket. Särskilt nybyggarens under långa tider sysslolösa liv präglas av en fruktansvärd dysterhet. I det föregående vidrördes hur den paniska känsla som därunder uppstått och tagit sig uttryck i tunga brännvinsorgier och rusets hela sedliga förfall vändes av helveteshotet till självbesinning och till en ordnad kamp för erövrandet av de evighetsvärden som förespeglats och suggererats fram för människorna av en överlägsen andlig personlighet.

Emellertid äro dödsföreställningarna inte den enda vägen till extas. Även föreställningarna om Kristi död, blod, pina, sår och törnekrans, som en gång för alla gjort de troende så rena, kunna, stegrade till Kristusmystik, utlösa den jublande hänryckning, i vilken människosjälen föres bort som i ett rus av svindlande lycka. Man gråter, skriker, omfamnar varandra, skrattar, jublar — vittna även du, o syster, o broder, att mina synder äro förlättna! — I Jesu Kristi namn och blod, de äro dig förlättna!

Så sker avlösningen. Under dessa orgier av ångest och glädje, fasa och jubel, biktas hemliga synder, ovänner kasta sig i varandras armar och berätta om allt ont de gjort eller velat göra varandra och förlåta så för Kristi skull.

Synderna häruppe äro förnämligast alkoholism, hor och renstöld — många byar ha bildats ute i ödemarken genom att tjuvar slagit sig ner där vid renarnas vandringsvägar för att med bössa eller rännsnara sköta sitt hantverk. Folkmaterialet håller sig inte så friskt här som

man kunde tro. De horsbrott, som med hänsynslös öppenhet bekännas av den omvända, gälla inte alltid »naturliga» ting, men stundom även päderasti och annan perversitet. I regel är omvändelsen så ärlig och stark, att exempelvis renägare med visshet räkna med, att bara tjuven »fått rörelsen», ska han inte endast bekänna, men även till sista öret ersätta.

Det är av allt uppenbart, att dessa människor söka i liikutuksian inte endast gudomliga evighetsvärden, de söka även helt enkelt människor att meddela sig med, innan de återvända till ensamheten och tystnaden.

Därmed är den læstadianska religionsuppfattningen konstituerad: en bister beslutsamhet, som reser sig i dystert tungsinne till kamp för själens frälsning och som i församlingen vinner målet, då den kristne av sina trossyskon tillförsäkras förlåtelse för de synder han biktat.

Det skulle föra för långt att vidare följa det psykologiska sammanhanget i dessa företeelser. Sedan jag försökt ge en föreställning om hur den religiösa uppfattningen här fått sin säregna form av folkets speciella psykiska behov, måste jag påpeka hur de förändrade behoven så småningom omformat den religiösa uppfattningen.

Det tycks vara så, att vägen till ett stegrad religiöst liv går för den enskilda människan från ångest genom tröst och löften om nåd till väckelse och helgelse — för att hastigt skissera ordo salutis. Men det tycks också vara så, att detsamma gäller för en hel befolkning, som plötsligt blivit bibragt syndakänedom och helvetesskräck. Denna känsla kan inte behållas för länge, den brister om den inte med omsorg omhändertages och utvecklas genom det fröjdefulla budskapet till segerkänsla och frälsningslycka. Det är utvecklingen från lagisk till

evangelisk förkunnelse, den utveckling som inom læstadianismen är ganska märkbar.

Læstadius själv var en utpräglat lagisk predikant, men hans efterföljare insågo nödvändigheten att läka de samveten som av lärofadern sårats och att ingiva de förkrossade den segervisshet som kommer av tron på Kristi försoningsverk. Och detta har blivit gjort med sådan framgång, att numera finns knappt spår av någon lagisk förkunnelse inom församlingen, all predikan är där ljuvlig uppbyggelse. Den lagiska förkunnelsen, fördömandet och syndagisslandet, riktas mot de otrögn. Detta är säkerligen inte endast kyrkopolitik för att sammanhålla de trogna, men även ett uttryck för de förändrade behoven hos de människor som passerat första och värsta stegen på vägen till frälsning. De nya behoven måste tillfredsställas — och människoanden skapar genast de föreställningar som kunna tillfredsställa.

De læstadianska predikanterna ha kommit ganska långt bort från lärofaderns vinande gissel över alla syndare, när de förkunna sådana läror som följande:

— Vi, som kommit in i frihetsriket, behöva ej vara i trældom och räddhåga. — Gud fader ser ej i oss mera synder än i sin egen son. — Därest laglärarne få predika i församlingarna, åstadkommer detta samvetsömhet hos de kristna, därhän att sorgsna anleten snart visa sig mitt i församlingen även hos de fria barnen. — Jesu rike är intet annat än nådens och syndaförlåtelsens rike, där vi äro fria från laguppfyllelsen och fria från att leva efter köttet.

Nå, men vad återstår då mer för människan att göra, sedan hon uppnått detta avundsvärda tillstånd? — Jo, hon måste tro — översatt: hon måste alltjämt vidmakthålla

sin självsuggestion. Och detta tycks vara ett verkligt förtvivlat arbete, som kräver all kraft hos de kristna.

Krustanken är för dessa människor självklar, den behöva de inte suggerera fram. Men vad som pressar svetten över deras pannor är svårigheten för dem att tro att de verkligen äro rena — trots den syndfullhet de märka hos sig själva. Att smälta och tillägna sig den ljuvligt läskande saften i detta paradoxala tillstånd, det är deras arbete. Se här några belägg ur læstadianska skrifter:

— Tron eder rena, män och kvinnor, unga och gamla. — Det är mig en glädjande sak att höra att du alltid förmår tro dig själv frigjord. — Det hjälper nog ej taga sig före annat än att trots allt tro Herren Jesu renhet såsom vår.

Observera att Kristus själv är höjd över allt tvivel! Det är endast fråga om huruvida den kristne verkligen trots allt är lika ren som Kristus själv!

Genom att på detta sätt hetsa sin känsla lyckas den troende tidvis suggerera sig själv fri från syndamedvetandet — han lever då i en sällsam frid och trygghet — till dess tvivlen åter komma. Han vet ju ändå hurudan han är — kan det verkligen vara möjligt att han dock är ren? Så börjar på nytt det förtvivlade arbetet att återställa suggestionen.

Tyvärr måste jag helt förbigå den Kristusmystik som på detta sätt uppstår hos dem, för vilka Kristi blod och sår bli sällsamma andliga realiteter, som nämnas om och om igen i oändlighet, som om i dessa ord innebodde en kraft vilken vid ordets nämnande överginge till den kämpande kristne och gjorde honom oantastlig.

I stället måste en annan sak vidröras, som synes mer betänkelig. Bikten inför församlingen kan ersättas

med bikten inför någon enskild, helst predikanten; två kristna äro ju redan en församling. Om därvid ett brott yppas, så uppmanar väl i regel biktfadern den brottslige att försona, eventuellt angiva sig själv för myndigheterna. Men biktfadern anser sig icke själv kunna röja bikt-hemligheten. Med andra ord: den svenska statskyrko-prästens position till bikten är usurperad av dessa kristna laici! Den finske biskopen G. Johansson uppger, att på detta sätt brott blivit dolda för den borgerliga rättvisan, vilka brott biktats och förlåtits i församlingen. Jag diskuterade under min resa denna sak med en lekman-predikant, som fasthöll vid rätten och plikten att bevara bikthemligheten. Denne predikant — som är född i Dalarna och först år 1885 som fullvuxen man kommit till Finnmarken — hade dock svurit domareed, han var nämndeman! Även om man välvilligt tolkar förhållandet så, att biktfadern vägrar ge syndernas förlåtelse innan brottet försonats — vilket ingalunda är så säkert, till och med Judas Iskariot skulle ha fått förlåtelse, om han endast biktat sig, säger en lärofader, och faktiskt kräves av den biktande endast att han erkänner sig tro att han är ren genom Kristus — det återstår dock alltid den möjligheten att brottslingen avstår från syndaförlåtelsen och går fri!

Læstadianismen räknar säkerligen åtskilliga tusen anhängare i Sverige, norr om den finska språkgränsen och i det nordligaste Norge — dessutom i nära nog hela Finland och i Nordamerika, dit den överförts av emigranter.

Folkrörelsen kan inte kallas en egentlig sekt. Den är ju bildad inom statskyrkans ram och har ännu inte brutit sig därur. Ansatser till separation ha dock inte saknats bland de mest radikala. Där inköptes vid ett

tillfälle — på nittioalet, om jag inte minns fel — ett parti kaffebröd och några flaskor saft i och för ordnandet av en enskild nattvardsgång. Några av de moderatare lyckades dock avvärja denna brytning med statskyrkan, och det inköpta kaffebrödet förtärdes till några koppar försoningskaffe och fick aldrig höja sig till den avsedda bestämmelsen att symbolisera Kristi lekamen. Læstadianismen är — liksom schartauanismen — ett parti inom kyrkan, men ett parti med eget församlingsliv och egna lekmanpredikanter.

Læstadianismen utgör numera till och med två partier, som till på köpet inbördes bekriga varandra under ett särdeles argsint och saftigt gräl.

Vid Læstadii död började småpredikanter sticka upp huvudet och öppnade en ursinnig strid i det tysta mot den försonligare anda som införts av Læstadii vänner, särskilt en och annan statskyrkopräst. Förhållandet är analogt med de frasradikala demagogernas uppträdande inom sociala folkrörelser. Dessa radikala læstadianer kallas västlæstadianer, hålla till i Jukkasjärvi och Gellivare socknar och äro de råaste, brutalaste, mest till ytterlighet gående av dessa finnmarkskristna.

De moderatare östlæstadianerna, som hålla till i Tornedalen, ha under tidens lopp utvecklat sig därhän, att de själva anse sig vara rätt och slätt luteraner. Med denna gren löper rörelsen i tidens fullbordan ut i den stora gemensamma, tämligen karaktärslösa vane-kristendomen. Liksom det går med de romantiska radikalerna — de nyktra till och bli vanliga släta borgare.

Någon skillnad i läran finns egentligen inte. Och sannerligen får inte främlingen se noga efter om han ännu skall kunna upptäcka någon större skillnad i uppträdandet! Även hos östlæstadianerna finns råhet till-

räckligt att förbluffa ganska fördomsfria sörlänningar, liikutuksian brusar lika vilt på dessa luteraners konventiklar och absolutismen är alltjämt för dem en dogm — trots Luther. Försöket att skilja de båda grupperna teoretiskt så, att västlæstadianerna skulle vara våldsamare lagpredikanter och östlæstadianerna mer evangeliska förefaller knappast tillfredsställande. Båda rasa med lagens svärd — mot sina motståndare. Och fägna med evangeliets ljuvlighet — sina vänner.

Det måste dock erkännas att själva schismen, redan faktisk, kan ge anledning till att skiljaktigheter i läran skapas, där de inte finnas. På något vis måste ju brytningen förklaras och ursäktas — även teoretiskt. Man kan inte alltid bibehålla intresset för den personliga antagonismen mellan gruppernas ledare som ursprungligen skilde dem. Prosten P. O. Grape i Neder-Torneå och den finske pastorn Laitinen, lekmannapredikanterna Rautio, August Lundberg, Snickar-Tomas, Johan Sirkamaa, Mikko Pääkölä och Isak Porromäki ha varit stridbara män och fört sin och östlæstadianernas talan med all önskvärd kraft.

Från dem skilde sig redan i Raatamaas livstid »pikku saarnajat», småpredikanterna, som de hånfullt kallades, men som räknade den store ordets man Purnu-Jonas till sin ledare, och med honom hans »predikantgesäller» Viktor Apelqvist, Samuel Vettasjärvi, Isak Kuoksu, Isak Nikku, Frans Parakka, Leipo-Kalle, Jöns Mäntyvaara, Pikku-Kalle och Kilvon-Lars-Pekka. Början till schismen tycks ha varit att dessa västlæstadianer — som de senare kallades — ville göra rörelsen sekterisk, skild från kyrkan och prästernas modererande inflytande. Det är kanske inte så obegripligt, att många av dem som tagit del av Læstadius'

egen ytterligt förenklade lära, tyckte att en predikokost som sysslade så mycket med språkets råaste ord var inte svårare än att litet var borde kunna åstadkomma den. En och annan ärekär själ blev smickrad av denna självkänsla och gick så långt i demokratisk iver att förenkla förkunnelsen som gärna var möjligt. När prästerna, de som deltog i rörelsen, ingrepo mot detta, uppfattades inte välmeningen annorlunda än som ett slag i ansiktet på den heliga folkligheten, ett förräderi mot den heliga ande. Och den primitiva demokratismen sökte sig en egen väg, den behövde naturligtvis inte sakna anhängare, lika litet som den andra, kyrkligare riktningen. Och så var striden i full gång.

En formell skillnad framträder däri att östlæstadianerna resignera inför tidens lyxbegär och tillåta sina anhängare sådana saker som att hänga upp gardiner i fönstren — sådana »djävulens kalsonger» tolereras inte hos västlæstadianerna, vilka för övrigt så gott de förmå vidmakthålla gamle Læstadii förakt för renlighet och den enklaste snygghet, att inte tala om prydlighet och komfort. En kvinna som kläder sig i hatt och klackskor tillhör i deras ögon djävulen, likaså en man som förekommer i krage, guldring, klockkedja, stadskängor o. d.

Mängden av yttre sårmärken som här uppstått har emellertid i hög grad tillfällighetens ursprungsprägel, även om åtskilligt kan vara nog så karaktäristiskt för den fattige nybyggarens eller lappens sjäsliv. Däri bottnar tydligen det isynnerhet i gamla tider starka ivrandet mot kyrkornas prydande, mot orgelmusik o. d. Det våldsamma andliga »skällandet», fördömandet, tillhör samma sjäsliv. Men förmodligen är det uteslutande tillfälliga konflikter som framkallat oviljan mot fotografering, mot prästerståndet, till och med mot kyrkobesök, det talades

en tid om en särskild kyrkodjävul, som narrade människor att gå i kyrkan! Skolflickorna skola ha schaletter på huvudet i skolsalen, vilket motiveras med ett lösslitet och händelsevis framtrillat ord av Paulus: varje kvinna som beder eller profeterar med obetäckt huvud vanärrar sitt huvud. Och det är inte alldeles säkert att skolläraren kan övertyga föräldrarna att flickorna ha annat att göra i skolan än att bedja och profetera!

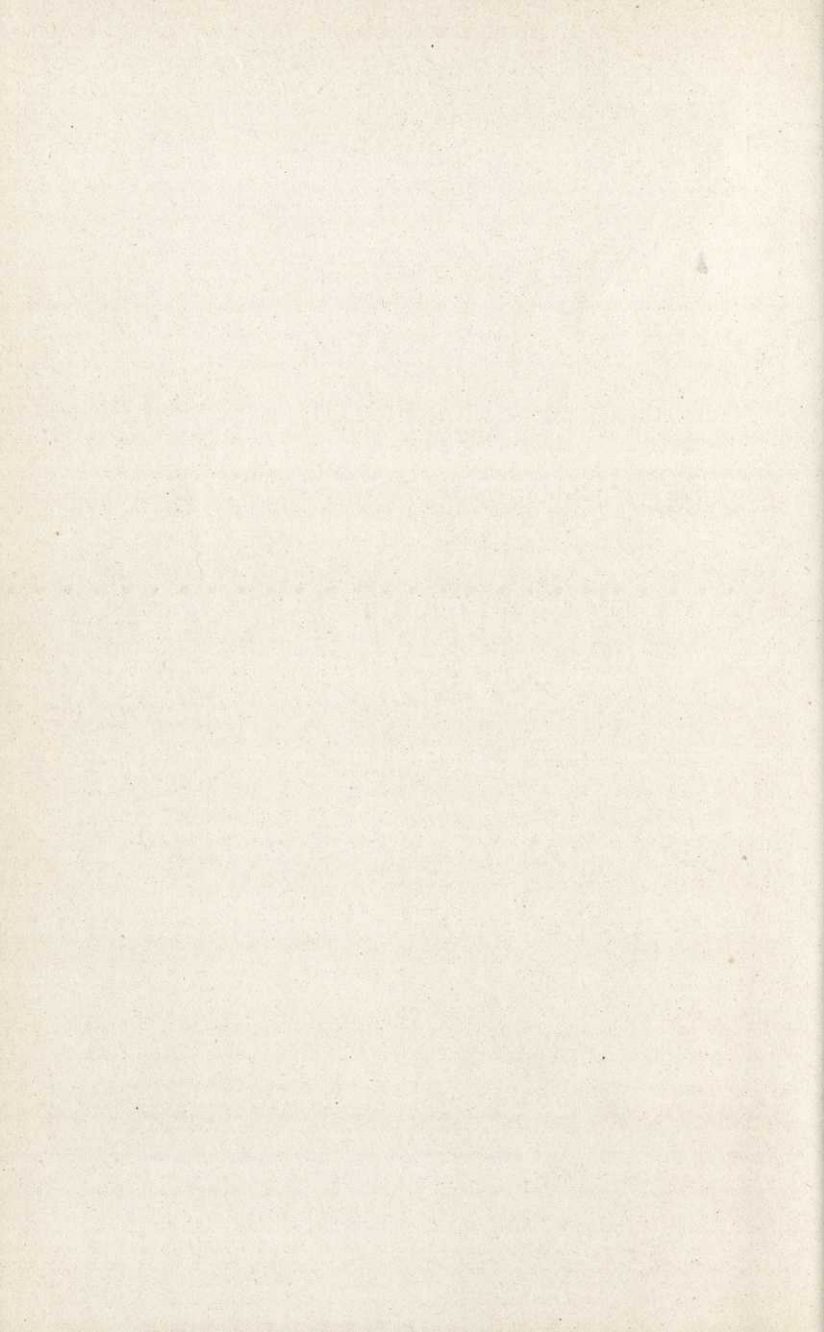
Men det tjänar ingenting till att belamra utrymmet med sådana oväsentligheter. Dessa småflickor i sina tunga, svarta långklänningar, sina vita schaletter och sina dystra ansikten, och dessa småpojkar i sina grova vad-malskläder, sina lappsockor och sin lillgamla bisterhet över ögonen — de växa upp i tungsinne och mogna till en naturlig, nattmörk pessimism som är djupare och starkare än någon sentimental betraktare kan ana. Ty den læstadianska läran är tydligen ett av de mäktigaste uttrycken för den pessimism som ligger bakom den religiösa pietismen: vissheten att världens uselhet och människans elände aldrig med jordiska medel kunna ändras till någon aldrig så ringa förbättring. Därtill kräves ett övernaturligt ingripande, ett under, en paradoxal nåd av en ofattbar, gudomlig makt.

Även om man inte helt vill ge sig denna pessimism i våld, torde man inte kunna förneka att den synes åtskilligt mer pålitlig till sitt sanningsvärde än den sortens lösliga optimism, som ävlas att med allt slags socialt och politiskt plåstrande ge uttryck åt sin lätt enfaldiga världsförbättrarglädje och sin en smula löjliga goda tro på människorna.

Klyftan mellan dessa båda tankevärldar tycks bli allt bredare. Till största skada för dem båda. Den sortens billiga optimism som tagit sig uttryck i de sociala folk-

rörelserna och den sortens modlösa pessimism som tagit sig uttryck i de religiösa folkrörelserna löpa ut var för sig in absurdum, om de aldeles förlora en till självbesinning och självuppfostran tvingande kännedom om varandra.

KYRKAN

I skogarnas mörker mumlar en hednisk sång — om safternas vårligt stigande rus med leende solblänk — om fröjd, som spårlöst försvann, och om jordlivets pinande möda, försvunnen för intet mål likt skuggan av tågande moln — om ishård och vintrig natt, som välver sin livlösa stjärnglans förbi för att sjunka i tystnadens djup — om solblix och glimmande guldljus, när dagningen stiger, än strålande ung, sitt hopplösa öde till mötes.

Om intigt liv, som växer till ny och lönlös ävlan, mumlar i mörkret jordandens hedniska sång.

Men skälver då rymden av helgmålsringning i fjärran — koppardån, silversång, levande malm — då tystnar den tungsinta tomhetens sus — i bergland, mossa och böljande skogars vidd går en bävande undran — jordandens bundna själ anar i stillheten Gud.

I skogsdunklet anar man mossiga gudar med kärrvattensblod och kalla dödmansögon — eller något ludet ofolk med fräcka sinnen och heta begär, förstuckt i skuggiga snår, där kåda och porsris ånga om kvällen av soldagens samlade glöd. Ser man, halvt dolda av ris och stenar, uråldriga kullerstenar satta till gånggrift över någon man, som för årtusenden sedan kanske var ung och stark, tills hans hjärna brast för en stenyx — finner man griften skall man märka de små inhuggna

groparna i den flata takhällen. Där offrade den dödes närmaste efterlevande åt hans ande; det var den gud de bådo om hjälp, han hade hjälpt dem förr, när han var ung och stark, och att han för den där stenyxan nu skulle vara borta för alltid var uppenbart orimligt. Man offrade åt den dödes ande lika självklart som man offrade åt ofolket i jorden, i bergen och vattnen.

Vart hem hade sin egen gud, som bodde kanske under någon underlig sten utanför kojan, eller anade man hans hemliga boning i själva den grova bjälke, som bildade åsen i stugans tak — om det inte rent av var han, som satt ovanpå takåsen och tjöt ner genom det öppna spjället någon mörk och stormtung natt. Son hade följt far i döden under många århundraden och gått samma hemlighetsfulla väg till de oräkneliga gudarnas värld för att själv bli gud för sina efterlevande, innan människorna i skogslandet fingo en större och mäktigare gud att gemensamt dyrka under bestämda former. Hur det gick till är ännu okänt, och inte vet man heller den gudens namn eller varför han dyrkades. Möjligen var Uller den förste store guden i Sverige, och möjligen var han till god hjälp i arbetet med att hacka upp jordbitarna, om han inte rent av var ägare av den makt, som kom sädeskornen att växa upp med nya skördar ur jorden. Säkert var han dock inte ensam gud, men hade vid sin sida andra mäktiga väsen, Frö och Tor, kanske också redan tidigt Oden.

Man vet så litet om detta, knappt någonting. Men möjligen dyrkades samtidigt Uller och Tyr och Frö och Tor, om också olika generationer höllo sig med förkärlek till någon särskild ås, av skäl som vi nu inte kunna ana. De platser, där folk samlades för att tillsammans dyrka de högsta makterna, kallades Vi eller Harg

eller Hov; om dessa namn användes under olika tider eller om olika gudars tempel vet man inte.

Ett nytt folk trängde in i skogslandet, de kallade sig göter; människor med blänkande vapen, med klarare ögon och rakare ryggar. De blandade blod med de bofasta svearna, de voro av samma hårdföra ras. På vävda kläder lyste nu silversmycken, som hade varit mynt i främmande land, de buro namn av en mäktig härskare långt ute i världen, Augustus hette han, men ingen kunde läsa namnet; runskrift var det högsta göterna förstodo, och det var ändå en stor nyhet i skogslandet, där man hittills bevarat minnet av stora händelser genom att hugga in i sten figurer, som föreställde stridande män.

Nu började Odin få stort anseende; det var väl inte göterna, som fört hans dyrkan med sig, men den högre odling, till vilken göterna möjligen voro orsak, medförde behovet av en finare gud. Odin var inte bara stark men även vis, skicklig i vapenkonst och slug när så behövdes. Han var en gud för krigshövdingar mer än för bönder, en härskarornas och stridens herre, härskare i bragdrika hjältars himmel, det strålande Valhall, där torrvedsblossen lyste genom röken från gästfri härd, doftande av stekt fläsk och vin — väl också av mäns blod från de dagliga vapenlekarna.

Odins vapen var inte den otympliga hammaren, men det blanka, smidiga spjutet. Hans trogna visste också, att makten vinnes med slughet, där styrkan rasar förgäves. Vid odinsoffren drack hövdingen vin, så fint skulle det vara — den gamle Dundertor fick nöja sig med sura mjödet. Han var bara en drumlig och grovlemmad bondegud, som slogs för det bullrande nöjets skull med sin klumpiga hammare av sten. Men han var ock en gud att älska för bönder! Inte bara, när de tänkte på det

välsignade regnet, som gjorde värnarna så vackert gröna, men även när de fröjdade sig åt, hur härligt han mörbultade alla onda jättar och troll i världen. De glömde honom aldrig, de ha inte helt glömt honom ännu, när storfolkets Odin länge tillhört de sagor, som blivit glömda.

Möjligen kan man säga, att gudarnas tempel bestodo av två rum, ett större för menigheten och ett mindre för gudabilden och offerprästen. Även tror man, att offren voro i stort sett likartade vilken gud de än gällde: med rykande blod besvuros de hemliga makterna, dödsdömda människor skreko i kapp med de bundna djuren, när de fördes tillsammans fram inför mörka gudars ögon.

Hövdingarna blevo kungar, var och en på sin ort; de förde folkens talan inför gudarna och skipade lag och rätt mellan de sina såsom fäderna lärt. Sedan foro de ut på rövertåg och togo sin rikedom var de kunde eller satte livet till. Och snart kommo smycken av guld till skogslandet, guld från den sällsamma staden Miklagård, som kallades Byzans av sina egna, långt borta från snölandet i norr. Där bodde härskare, som mätte upp skimrande skatter åt vildmännen för att de skulle lämna staden i fred, helst även hjälpa härskaren i hans egna strider.

Men rövertågen väckte oro i världen, nu skulle barbarerna tämjas. Inte med svärd av järn, andens vapen hade redan slipats skarpa därute i den gammalkloka världen, medan snölandets människor voro som barn. All världens samlade lärdom hade fått en fristad på de engelska öarna och strålade därifrån ut i den stora europeiska natten. Irland hade på 400-talet blivit kristnat, hundra år senare hade irländarna i klostret Bangor sin tids mest berömda lärosäte, där lästes till och med grekiska. Där bodde de män, som skapade tidens kultur, Aldhelm, Beda Venera-

bilis, Kädmon, Kynewulf och andra; irländarna bildade kloster i Italien och Schweiz; en engelsman, Winfrid-Bonifacius, införde kristendomen i Tyskland, och när Karl den store samlade de frankiska och germanska stammarna i Centraleuropa till en enhet, kommo från England de förnämsta av hans medhjälpare i denna kulturkamp. Och det var i den anglosachsiska litteraturen på 700-talet germanernas första stora episka dikt bevarades — den är av svenskt ursprung, heter Beowulf och handlar om en svensk hjälteyngling.

När vildmännen från det mörka skogslandet längst i norr började bli alltför besvärliga i Europa, sände Tyskland och Frankrike alltfler kristna män hitupp; Ebo kom och Ansgar kom och Unne kom, mäktiga gudsmän i Hamburg och Bremen förstodo, att man skulle börja med att skicka missionärer för att sedan i lugn och ro kunna bilda europeiska kolonier i Skandinavien. Så kom till Sverige läran om den gud, som ville frälsa människorna från allt ont. Hur därvid tillgick, känner man inte närmare. Några skriftliga anteckningar om den tyska missionen i Sverige ha bevarats, de härstamma från mästern Adam av Bremen. Vi veta dock, att även engelska missionärer ha medverkat till kristendomens seger i Sverige, ehuru några direkta anteckningar inte bevarats därom. I den mån Hamburg och Bremen splittrade sina krafter i inbördes strider, tog det engelska inflytandet överhand i Norden; att denna engelska kristendom var mer praktisk än dogmatisk tror man sig också veta. Vi skulle alltså vara berättigade att säga, att redan från kristendomens första tid härhemma ha vi svenskar hämtat teologi från Tyskland och praktisk religion från England.

De hedniska bondehövdingarna i skogslandet värjde manligen sina fäders tro och sin makt att döma och offra

på fädernas vis. Men alltför väl kända gudar förlora dock sin makt över sinnena, när aningen släpps fri att söka högre rymder, större hemligheter än förut. I de små lerkojorna vid de uppbrutna, magra värnarna tänkte man på saken några hundra år och gick alltmera skygg till gamla offerplatser. Namnet hedning blev ett skällsord. Sigrid Storråda fick heta hundhedning och hade ingen ro i sin själ förrän hon tvätt av sig skymfen i många mäns blod. Men Olof, hennes son, lät visligen vattenösa sig av Sigfrid, kristianernas vandrande biskop, förmodligen engelsman, ett tusen och åtta år efter Kristi födelse. Enligt en gammal tradition skedde det vid Husaby källa i Västergötland.

De små kungarnas blot på gudarnas gårdar hade förlorat kraften att fylla sinnena med heligt rus. Den nye guden var starkare, men han måste dyrkas med nya hemligord, som endast de främmande gudsmännen kände — de togo offerskålen ur konungens hand. Lagsagan hade han redan förlorat, ty allt som gömdes i minnet av fädernas ord om rätt gick redan i arv inom lagmannens släkt, för att ingenting av folkets samlade visdom i jor-diska ting skulle glömmas och förloras. Men svärdet till folklandets värn var i konungens vård.

Tolv år sedan västgötarnas bondehövding Olof, kallad Skötkonung, blivit döpt, fick hans folk en egen biskop, Turgot, invigd av den tyske kyrkofursten Unvan i Bremen, och genom honom delaktig av den välsignelse, som genom handpåläggning fördes mellan biskoparna från all välsignel-ses källa i världen, från den väldige, som bodde i Rom och ägde Kristi egen makt och härlighet — den så kallade apostoliska successionen; den har genom handpåläggning gått i oavbruten följd från gamle Turgot ända ner till Nathan Söderblom.

Men de vildaste bondemännen, som sågo att kristianerna fingo makten, de samlade sig till ett blodigt motstånd, och i skogslandet sprungo många små klara vattukällor upp på de platser, där heliga gudsmän stupat för hedniska yxor. Och inte bara i svearnas och göternas många skilda folkland reste sig trogna torsdyrkare och odinsoffrare, själva kyrkofurstendömet Bremen, där Unvan härskat, störtades av rasande vender. Då måste de svenska kristianerna åter söka stöd i England — och så förde de så småningom korset till seger.

Allt medan åren gingo samlades än här än där i skogslandet menigheten till ting, och beslöt att den kristna guden skulle dyrkas. Präst valde allmogen själv bland de fromma bönder, som visste mer än andra om den nya gudsläran. Värdigheten gick ofta i arv från far till son, de erfarnare klerkerna fingo undervisa de yngre, det var hela lärdomen. Folklandets biskop var ännu alltjämt en vördad utländsk missionär, från England eller Tyskland mest; hans ställning var redan så pass mäktig, att biskopsvalet var en politisk händelse. Men ville biskopen själv söka välja folkets präster, sade tinget nej. Och folkets råd och vilja om gudsdyrkans ordning förde lagmannen samman i en särskild kyrkobalk. Nu kristnas bygdekungarna och vilja själva sätta biskop till. Tingsmenigheten sorlar dock för högt — först deras ord och sedan kungsord! Västgöotalagen gömmer stolta minnen: kung välje biskop, fråge först ändå om folkets lov!

Styva händer ha redan lärt sig skriva bokstäver på pergament och räkna mynt, som präglats hemma i skogslandet. Och inhemska män blevo biskopar. Den förste kristne kungen hade varit död en mansålder, när hans efterträdare, västgöternas hövding Inge, fick ett märkligt brev. Till svenskarnas konung, stod det skrivet, och

kom från den väldige i Rom, påven Gregorius VII, som själv och utan mellanhänder nu vände sig till hyperboréerna. Han ville, att en svensk biskop skulle sändas till Rom, och han ville, att folket skulle betala tionde, att delas mellan präst, kyrka och de fattiga. Och när det återuppståndna kyrkofurstendömet Bremen syntes bli för stort och mäktigt, skilde den nye påven Danmark och Sverige därifrån och gjorde dem till ett eget kyrkofurstendöme med egen ärkebiskop. Herr Eskil i Lund fick denna heliga makt i sina händer år 1152.

De första små gudshusen av kådiga timmerstockar voro inte längre högtidliga nog. Av råhuggna stenblock murades samman den trånga, dunkla borgstuga, där människorna, än skyggande för tankens storhet, när den ekade mot valv, som tycktes dem så skyhögt spända, sökte nalkas nu den gud, som lärt dem ana andens rena liv, av ingen jordisk ävlan tyngt. Där ofolk dyrkats förr och dödats andar, vid Harg och Hov, stank inte längre kvalmig offerrök och blod — men genom öppnad kyrkodörr, när mässan firades med trolska hemligord för Fader, Son och Ande, där smög en doft av Österlandets kryddor ut kring karga marker och spred en sällsam sötma med var vind, som lekte i soltindret över majgrön björk och for med tungsint furusus kring vida skogar. Förenat var nu landet bortom haven med hela världens jordiska gudsrrike, delaktigt av dess odling och dess klokskap; vildmännens barnasinnen hade fångats under andens lydnad.

Guds rike var av denna världen, påven visste därom bättre besked än Kristus. Den helige fadern krävde romarriket i arv — och än mer: han ville vara hela jordens härskare, lagstiftare och domare. Ty kyrkan var Guds rike, allmänligt och ensamt liksom Gud var ensam och

allsmäktig. Kyrkofurstarna i de olika länderna skulle införa påvens vilja och fingo därför makt och värdighet ur hans händer; tecknet därpå var pallium, kragen av vitt ylle, som legat en natt på den helige Petri grav. Påvarna visste snart att ta bra betalt för detta signum, de kände maktens värde. Gudsrikets tjänare, från den högste till den lägste, skulle vara fria från timliga bekymmer och från alla jordiska band, för att helt kunna ägna sig åt kallelsten. De njöto därför sitt tionde, men måste avstå från äktenskapet och i celibatet spåka sitt kött. Den kyrkliga hierarkien med sin pyramidiska gestaltning var en trogen avbild av feodalismen, tidens världsliga organisation; den återspeglade som ett högt och enande ideal de känslor och tankar, varav människorna uppfylldes under var dags möda att av den tunga jorden vinna och förkovra sitt liv.

Härhemma bland skogslandets fria bönder, samlade i många små folkland med var sin hövding, blev aldrig feodalismen så genomförd som i den övriga världen, och den stora, världsfamnande kyrkan förmådde heller aldrig helt inordna Sverige i den internationella hierarkien. Under hårda strider mot den främmande viljan i Rom bevarade det blonda bondefolket alltid en god del av sin egen fria vilja. Men tron, som bjöds dem färdig och utformad, den gav ett högre värde än förut åt deras liv, och därför togo de emot och lärde tacksamt, för att sedan under seklernas gång i kungliga bragder med tanke och svärd använda den andens frihet de nått.

Just denna andens frihet och makt var det oförgängliga värdet i denna tro, om den också till en början inte skilde sig mer från fädernas hedendom än att den nye guden var starkare än alla de gamla. Så småningom fick man dock klart för sig, att den nye guden kom med högre krav: människorna skulle i levnaden visa vad de

inom sig kände vara sant och gott och skönt. Och här började för våra fäder den stora tragedien: människosjälens medvetna kamp för att bli delaktig av de oändliga ideal hon anar — en kamp mot kött och blod och mot naturens egen begränsning.

Den allmänna trosläran försökte nu lösa människosjälens problem med en trollkonst. Människonaturen var syndig och alltför svag att av egen kraft göra det goda, som krävdes för ett evigt liv. Därför skulle vissa rituella handlingar utföras i Guds namn, varigenom människan tilltvang sig en viss portion av Guds egen heliga kraft. Och denna kraft, förvärvad genom magiska medel, satte henne i stånd att trots den syndiga naturens svaghet utföra det pensum av goda gärningar, som förelagts henne såsom villkor för saligheten. Det hela var ännu en rent mekanisk trolldom, som utfördes med prästens hjälp. Och dock ett stort steg uppåt från det förgångna — det krävdes ofrånkomligen goda gärningar.

Herr Eskil i Lund sammankallade ett möte av alla Nordens biskopar omkring år 1140. Där predikades celibat av den påvliga legaten Teodignus. Men biskoparna voro redan världsliga nog och ville inte höra på det örat. För den, som ville så helt tjäna Gud, funnos redan åtskilliga danska kloster i Skåne, och i Alvastra byggdes det första svenska munkahuset — för cistercienserorden — år 1143.

Knappt hade den danske Eskil blivit Nordens ärkebiskop, förrän han — naturligtvis — började blanda sig i svenskarnas timliga ärenden. Men de nationella känslorna voro redo för striden, och samma år hölls i Linköping det första svenska kyrkomötet, varvid frågan om en svensk ärkebiskop var den förnämsta. Den engelske kardinalbiskopen Nicolaus Brakespear hade varit i Trond-

hjem och invigt Norges ärkebiskop, han kom till Linköpings möte med pallium till den svenske. Men småkungar och prelater kunde naturligtvis inte enas om saken, och pallium lämnades i förvar hos Eskil i Lund för framtida behov.

Linköpingsmötet beslöt däremot, att peterspenningen, skatten till påven, skulle betalas. Det ser ut som om de svenska prelaterna med detta löfte ännu år 1152 köpt sig fria från celibatet, ty om något sådant talas inte i beslutet. Östgötahövdingen Sverker var också där och tycks ha funnit klokt att stå på kyrkans sida, eftersom han samtyckte till påveskatten.

Vid samma tid var Erik hövding i Uppland. En from man och trofast krigare åt kyrkan. När han åtta år senare dräptes utanför kyrkdörren i Uppsala av en dansk prins, som sökte sig ett passande kungarike, ville folket ha honom förklarad helig. Men Sverker i Östergötland ville inte! Namnet helig var tydligen redan en makt i folkets sinnen och därmed en politisk makt, som tvistande folkland inte unnade varandra. Erik blev aldrig kanoniserad, men kallades ändå alltid den helige. Han var en folkets stridbare kung — Sverker en politiserande prästvän. Redan här kan skönjas den månghundraåriga striden mellan världsväldet Rom och det svenska folkriket.

Sverker lyckades inte få ärkebiskopsmakten förlagd till östgötarnas huvudstad Linköping. Fyra år efter Erik den heliges död blev Uppsala ärkebiskopsstad — år 1164. Men det betydde inte heller att upplänningarna segrat. De hade fått sin del av kakan för att inte hindra det stora spelet om makten. Det spelet sköttes nu av Sverkers son, Karl Sverkersson i Östergötland. Han var den förste, som bar fram den stora kungstanken om ett enat Sverige, och han var den förste, som bar namnet

svears och göters konung. Så behövde det inte bekymra honom, att ärkebiskopen bodde i Uppsala och inte i Linköping! För säkerhets skull var emellertid den förste svenske ärkebiskopen östgöte, hette Stefan, från Alvastra kloster. Skara, Linköpings, Strängnäs och Västerås stift lades under hans jurisdiktion — det var hela Sverige! Västgötar, östgötar, västmanlänningar, sörmlänningar och upplänningar samlades till ett enda rike — med världskyrkans hjälp!

Världskyrkans herre kom också med nya anspråk. Strängare kyrkotukt skulle införas, prästerna skulle inte väljas av lekmän, de skulle befrias från att dragas inför världslig domstol, gudsdomar med svärd och eld borde bortläggas, tionde betalas ordentligt. Prästerna voro ännu offentligt gifta, men nu skulle de in i celibatet! Vid kyrkomötet i Skänninge år 1248, då den svenska kyrkan först började organiseras, genomdrev den påvlige legaten Vilhelm av Sabina en sträng lag mot prästernas äktenskap. Men efter trettio år behövde förbudet upprepas, som skedde på synoden i Tälje år 1279. Få eller inga av prästerskapet voro undantagna äktenskapets pestilens, förklarade synoden!

Det ser ut som om påven spänt bågen för högt mot den världsliga makten i Sverige. Han ville, att biskopsvalen skulle vara uteslutande en kyrklig angelägenhet, och han ville befria prästerna från trohetsed till kungen. Det tog emot — och celibatlagen blev aldrig fullt genomförd, hur mycket det än talades därom. Skogslandets bondefolk, ur vilket det lägre prästerskapet utgick, hade alltid haft starkt begär till sina kvinnor och aldrig böjt sig i trældom under feodalherrars maktspråk; i djupet av deras instinkt låg en outrotlig motvilja mot celibatets onatur. De påvliga befallningarna skrämde väl kvinnorna

mest och verkade så, att de präster som öppet gifte sig fingo sämre hustrur, de andra måste nöja sig med hemliga konkubiner.

Den väldige rikshövdingen Birger av Folkungarnas ätt flyttade den världsliga styrelsen till Stockholm och kämpade med klokhet och kraft för nationens eget fria liv. Men då hade redan i många år en ny kyrklig maktfaktor ägt bestånd. Det var domkapitlen, av vilka det första inrättades av biskop Bengt i Skara år 1222. Meningen var att kanikerna, vilka tillsattes av biskoparna, skulle i sin tur förrätta biskopsval, varigenom sörjdes för att de kyrkliga traditionerna bevarades och fullföljdes — och den kyrkliga makten stannade hos stormännen, kanikerna och biskoparna, vilka inbördes valde varandra och skötte den klerikala politiken vid sidan av de alltmer utvecklade liturgiska bestyren. Mässorna utvecklades till stora oratorier, vilkas prakt, sång och musik ohjälpligt fängslade allas sinnen. Den klerikala politiken blev alltmer självständig, så att när kyrkomötet i Uppsala år 1368 ytterligare bekräftade förbudet mot prästernas äktenskap, förseddes detta beslut med bestämmelsen: »Följande stadgar skola icke delgivas det världsliga ståndet.»

Jämte domkapitlen inrättades dom- och klosterekolor, där prästerna fingo undervisning. En säregen kyrklig kultur började utvecklas, den egentliga katolicismen, stigmatiserad av allsköns sinnliga och andliga förvillelser, men genombävd av en svärmiskt religiös mystik, vars skära, naiva poesi ännu efter många århundraden kan verka fullkomligt betagande.

Men det världsliga ståndet släppte inte heller sina intressen ur sikte. Det hade så småningom bildats en högre förmögenhetsklass, som undandrog sig skatt till kronan

mot skyldigheten — och rättigheten! — att göra vapentjänst. Förhållandet bekräftades av konung Magnus, kallad Ladulås, genom Alsnö stadga år 1285, vilken från konungslig utskyld fritog »alla dem, som tjänte till häst, i vars tjänst de ock voro». — Det andliga frälset följdes hack i häl av det världsliga.

En annan folkungakung, Magnus Eriksson, kallad Smek för sin blidhets skull, skapade ytterligare ett frälse: de fattigas frihet från trälldomen, vilkens rester i Västergötland och Varend han avskaffade år 1335 »till Guds och jungfru Marias ära».

Det intellektuella framåtskridandet skyddades av kyrkan, förnämligast av de stora munkordnarna, vilka i Köln och Paris ägde högre läroanstalter, »studia generalia», där även unga svenskar fingo del av tidens vetande. Från denna krets kommo Sveriges förste författare, Brynolphus, latinsk hymndiktare, och Petrus de Dacia, mystiker mer än logiker, fast han lärt under Tomas ab Aquino, skolastikens mästare. Men Petrus var ju svensk!

På gränsen till 1300-talet blir den svenska kyrkan fullt självständig och skakar av sig det sista beroendet under Danmarks primat. År 1295 mottog nämligen ärkebiskopen i Uppsala, Nicolaus Allonis, sitt pallium, inte av danske ärkebiskopens händer, men direkt från påven Bonifacius VIII med uttryckligt besked: »Pallium ille per manus Cardinalium delegatorum Romæ tradi curavimus, salvo Lundensis jure.»

Ännu rymde kyrkan en djup och sträng fromhet vid sidan av den klerikala politikens intresse för världslig makt. Men biskopsborgarna började resa sig allt fastare — biskop Brynjulf i Skara hade fört en vass kamp mot kung Magnus och blev, sedan han dött år 1317, kanoniserad.

Liksom en mansålder senare biskop Hemming i Åbo och efter honom biskop Nicolaus Hermanni i Linköping — de enda svenska biskopar, som blivit helgon.

Då hade redan den svenska fromheten och den svenska kyrkopolitiken blivit kända över hela världen genom den andens eld, som höjde sig i himlastormande flammor inom den stolta kvinnosjäl, som bodde i lilla mor Birgitta — vid vars bår hennes vän biskop Hermanni år 1373 diktade den sköna hymnen:

— Rosa, rorans bonitatem,
 stella, stillans claritatem,
 Birgitta, vas gratiæ,
 rora cæli pietatem,
 stilla vitæ puritatem
 in vallem miseriæ.

Säkerligen ligger dock någon överdrift i det omdöme han uttalade om henne i följande ord:

— Mundi fruens opibus,
 orta de nobilibus
 mundum contempsisti.

Det var nog inte så helt med hennes förakt för »börd och rikedom och flärd, som höra till den snöda värld». Hon tog adelns parti mot konung Magnus Smek, hon levde aldrig under sina egna klosterregler och bar aldrig själv den spartanska ordensdräkt hon införde i Vadstena. Hon föredrog att med geniets självrådighet fritt utföra sina intentioner såväl i fråga om botövningar som i fråga om världspolitik. Hennes inblandning i den stora påvestriden misslyckades emellertid, och det enighetsverk hon börjat fullbordades först efter hennes död av den

hysteriska, erotiskt perversa, illiterata och inte ens skrivkunniga Katarina av Sienna. Birgittas arga gissel över påvarna hade dock kraftigt bidragit till resultatet.

Hon gisslade — men inte som protestant. Det ligger något av den högsta och mest orubbliga katolicism i dessa hennes ord:

»Det är en sann katolsk tro, att den påve, som är utan kätteri, hur mycket han än må vara smittad av andra synder, likväl aldrig nedsättes så av dessa eller andra onda gärningar, att han ej alltid äger full makt att binda och lösa själarna, vilken makt han mottagit av Gud genom S:t Petrus.»

En oförglömlig glans och tjusning vilar dock över minnet av den rika kultur, som i en mörk och stormig tid tryggades av en liten tapper kvinna i den borg för andlig odling hon planlade i Sverige — det blev först hennes dotter Katarina förunnat, att elva år efter moderns död, alltså år 1384, inviga Vadstena kloster av Salvatorsorden. Ännu vid utbrottet av 1914 års världskrig ägde fyra av denna ordens kloster bestånd i Europa.

Birgitta kanoniserades år 1391 — samma år som hennes svenske vän, Linköpingsbiskopen Hermanni, dog. Även han blev någon tid därefter kanoniserad — det sista svenska helgonet.

Efter denna tid av katolsk blomstring, långsamt förberedd under många sekel, dröjde det endast hundra-femtio år innan protestantismen stod färdig att ta upp kampen härhemma. Den blev det ofrånkomliga resultatet av konflikten mellan påvekyrkans krav på världsvälde och folkrikets krav på nationell självständighet. I denna konflikt stod naturligtvis såväl Birgitta som Hermanni på kyrkans sida, vilket särskilt Hermanni visade genom

att kraftigt stödja unionsdrottningen Margareta. Därmed började de våldsamma strider, som under kommande sekel slutligen krossade katolicismen i Sverige.

Det religiösa svärmeriet började dunsta bort som ett rus, och i stället kom en vild och bitter strid om folkriket Sverige, vars fulla politiska självständighet först vanns genom reformationens seger över kyrkan och dess furstliga tjänares världsliga makt.

Efter den stora Margareta av Danmark följde den lille Erik av Pommern. Han påtvingade det svenska prästerskapet till ärkebiskop sin danske kansler Johannes Gerechini — men detta kungliga kreatur hatades ur ur Sverige. När så Uppsala domkapitel valde till ärkebiskop Olaus Laurentii, hävdade kungen, att ärkebiskopen skulle vara konungens och rikets förnämste rådsherre och rikets styresman i konungens frånvaro, varför han inte kunde väljas utan kungens medgivande. Makten skulle delas mellan herrarna! Kungen försökte påtvinga landet norrmannen Torlak — men under detta halvt vänskapliga gnabb mellan kyrkopolitikens män inbördes sköt plötsligt den allvarliga striden upp som en eldslåga, folkriket samlades kring bondehövdingen Engelbrekt, som krävde rent besked såväl av kungen som av de höga herrarna om de ville bliva med riket eller mot.

Kungen visste inte annat, än att Sverige var ett danskt lydrike, som skulle utsugas. Och de höga herrarna blevo i hast så konungsliga som möjligt. Men när bondehoparna sorlade utanför borgportarna och Engelbrekt tog biskoparna i kragen, måste de böja sig tills vidare. En av de högvördiga fäderna, biskop Tomas i Strängnäs, blev till och med så imponerad, att han släppte kungen och ställde sig på folkets sida, vars revolt han understödde med några präktiga dikter på svenskt kärnspråk.

— O, ädle svensk, du statt nu fast
och bättra det som förra brast,
du låte dig ej omvända!
Du våge din hals och så din hand
att frälsa ditt eget fädernesland.
Gud må dig tröst väl sända.

Nu talas det för första gången om hela det svenska fäderneslandet.

Engelbrekt valdes till rikshövitsman i Arboga år 1435 vid den första svenska riksdag, som inte var bara ett herremöte men ett möte av borgare och bönder jämte adel och präster. Stormännen spelade alltjämt under täcke med kungen, tills han lurade dem alltför grovt, då samman kallades riksdagen efter ett år ånyo i Arboga; men denna gång var det rådet som kallade, och Engelbrekt blev inte omvald. Rikshövitsman blev i stället den unge marsken Karl Knutsson av släkten Bonde. Och Engelbrekt slogs snart ihjäl.

De andliga och världsliga herrarna ville emellertid ingalunda ha en nationell kung. Landets härskare borde i stället bo så långt borta som möjligt, så att småfurstarna på biskops- och adelsborgarna kunde få fritt svängrum. Ärkebiskopen Nicolaus Ragvaldi genomdrev, att Kristoffer av Bajern kröntes till konung av Sverige år 1441. Han var lagom främmande för folket.

De svenska småfurstarna hade naturligtvis heller intet intresse att få en fast och allmän lag till stånd. I hundra år hade Magnus Erikssons landslag legat färdigskrivnen utan att bli antagen. Först året efter Kristoffers kröning gävo biskoparna äntligen sitt bifall till lagen, som skulle kallas Kristoffers men var Magnus Smeks och så väl gjord på landskapslagarnas grund, att den med smärre

ändringar och tillägg var användbar i trehundra år eller till den tidigare frihetstiden, då den slopades år 1734. Kristoffers landslag blev emellertid antagen — utan kyrkobalk. Lagen rörde inte de andliga! Och strax därefter fick ärkebiskopen av konungen »för evärdliga tider» det starka slottet Almare stäket. Gåvor och gengåvor!

På detta ärkebiskopsslott ha ett par herrar Oxenstierna och Trolle kämpat som lejon för att krossa Sveriges självständighet. Kristoffer dog och Karl Knutsson valdes till kung, men ärkebiskop Jöns Bengtsson Oxenstierna förklarade honom krig. Ville inte ha någon svensk kung vid sidan av sig själv. Till en början hade han år 1455 erhållit påvens tillstånd att kalla sig Sveriges primas. Två år därefter hade han fördrivit Karl Knutsson och blev riksföreståndare; betraktade sig redan som kung med romersk myndighet i kyrkoprovinsen Sverige. Men då hade han spämt bågen för högt, samma år blev Kristian av Oldenburg krönt till svensk konung.

Karl Knutsson körde bort Kristian och satte sig åter själv på den gungande tronen. Ärkebiskop Jöns Bengtsson dog. Till hans efterträdare ville svenskarna ha Tord, dekanus i Linköping. Påven ingrep själv och satte Jakob Ulvsson, kanik i Uppsala, på ärkebiskopsstolen. Som skedde år 1470, samma år som Karl Knutsson dog. Jakob Ulvsson var unionspartiets och de klerikalas främste man på sin tid, men förstod därjämte, att med smidig politik hålla de nationella i stillhet. Deras främste man åter var Sten Sture d. ä., riksföreståndare efter konungens död. Under denna korta tid av relativt lugn grundlades Uppsala universitet år 1477. Och boktryckarekonsten nådde för första gången Sverige genom resande tyska »bokförare».

Så småningom blev dock Sture alltmer aggressiv i sin

nationella politik. När han hjälpte allmogen att upprätthålla gamla svenska frihetstraditioner, blev han störtad av adel och präster, vilka år 1483 valde Hans av Danmark till kung i Sverige. Samtidigt förnyades unionen genom Kalmar recess, som i hög grad inskränkte kronans makt och gjorde småfurstarna nära nog enväldiga. Bland annat stadgades i sista artikeln: »varje god man, andlig eller världslig, skall vara konung över sin egen landbo, undantagandes de mål, som konungs ensak äro».

De nationella reste sig. År 1501 blev kung Hans fördriven och Sture blev åter riksföreståndare. Under elva år hade nu de nationella överhand och leddes av tre herrar Sture i följd — efter den äldre Stens död år 1503 kom hans frände Svante, vars son, den yngre Sten, efterträdde fadern vid dennes död år 1512.

Men då stodo också unionsvännerna och de klerikala fruktansvärt rustade. Kristian II hade uppstigit på Danmarks tron och krävde Sveriges rike som sin rätt. Erik Trolle, huvudman för den mäktigaste av de dansksinnade släkterna, hade vid riksföreståndarevalet blivit slagen av den yngre Sten Sture, men hans son, Gustav Trolle, blev ärkebiskop år 1515 och rustade sig att leka med Sturen såsom Oxenstierna hade lekt med Karl Knutsson.

Trollarna voro inte endast personliga fiender till Sturarna, de hade därtill stora besittningar i Danmark och därmed tydligen de starkaste intressen att behålla vänskapen med den danske kungen. Man gör säkerligen den mänskliga naturen orätt, om man föreställer sig att de nationella med Sturarna i spetsen leddes av uteslutande ideella motiv; de hade sina personliga intressen förlagda till Sverige, och dessa intressen råkade sammanfalla med folkrikets.

Det nationella partiet hade överhand vid riksdagen

i Arboga år 1516, som beslöt, att Kristian icke skulle erkännas som konung i Sverige. Ärkebiskopen satt i lugn på Stäkets slott och vägrade att böja sig för beslutet. Den danska flotta, som kom till hans hjälp, blev slagen. Riksdagen upprepade följande år i Stockholm sitt beslut, ärkebiskopen infann sig där och trotsade ständerna, vilka då enhälligt beslöto, att Trolle skulle som landsförrädare avsättas och fängslas och hans slott jämnas med jorden. Som även skedde samma år som Luther i Wittenberg uppspikade sina teser mot avlaten. Och året därpå blev Kristian slagen vid Brännkyrka, där den unge Gustav Eriksson Vasa förde riksbaneret.

Våldet mot ärkebiskopen var en utmaning mot Rom, och Sverige hotades med bannlysning. En påvlig legat kom hit — den ökände avlatskrämaren Giovanni Angelo Arcimboldi — men den mutades lätt och ledigt av Sturen, så att han började smickra sig med hoppet att själv kunna bli svensk ärkebiskop — en avundsvärd maktställning tydligen! — och förmådde Trollen, att frivilligt nedlägga sitt ämbete, säkerligen under falska föreställningar, att detta endast skulle vara en bluff. Vid riksdagen i Arboga år 1518 bekräftade Arcimboldi domen över Trolle! Varpå Kristian blev förbannad, plundrade legaten och gav honom ett kok stryk, när han reste hem över Danmark. I Rom gick det inte stort bättre för Arcimboldi, påven underlät visligen att göra honom till svensk ärkebiskop, utrustade i stället Kristian med bemyndigande att återinsätta Trolle i ämbetet och att efter behag bannlysa Sture och hans anhängare eller i nödfall belägga hela Sverige med interdikt. Kristian var därtill svåger med kejsar Karl V, kunde således stödja sig på ett vidsträckt påvligt bemyndigande, hela det heliga romerska rikets prestige samt en samlad mäktig krigshär, när han år 1520 åter

vände sig mot det utmattade, av hela kristenheten övergivna Sverige, vars kamp för sin nationella självständighet nu syntes hopplös.

Men själva övermåttet av den seger han vann beredde hans och den katolska kyrkans undergång i Sverige. Visserligen hade 600 av landets bästa huvuden fallit för bödelsyxan, innan den triumferande Kristian återvände till Danmark. Och Gustav Trolle hade jämte några danska biskopar fått Sverige i sina händer — men ännu ägde folkriket kraft nog att skaka av sig ohyran, och när Gustav Vasa en solig junidag i reformationsstaden Strängnäs valdes till Sveriges konung, var redan den katolska kyrkans välde här i landet faktiskt krossat.

Den lilla trånga krypta, som av råhuggna stenblock sammanmurats till ett tryggt rum för högre gudsdyrkan i skogslandet, hade blivit åtskilligt större under de sekler som gått. Den hade försetts med den ena tillbyggnaden efter den andra, så att den till slut hade blivit en mäktig döm med sirade pelarvalv och skyhög tornspira. Därinne under valven brusade sköna hymner, burna av klingande röster, av orgeltoner och strängospel. Medan solljuset därute bröts av konstrikt målade fönster, så att mystikens skymningsdunkel härskade i templet, där bleka vaxljus lyste med högtidens stilla sken vid alla helgons altaren, och rökelsen steg upp som drömmar, blånande och lätt, och fyllde pelarskogen med sin doft, sin domning och sin töckenslöja.

Och invid dōmen reser sig en väldig biskopsborg med vallar, torn och gravar, där bispnen, klädd i järn och vapenstark, är ensam herre och regent, förklarar furstar krig, fördriver kungar och väljer av sitt välbehag de män, han anser svaga nog att härska vid sin sida.

Än mer är Sveriges kyrka: borgens rymmer ock ett praktfullt hus, som vänder fästningssidan ut, men smyckas med brokad och gyllenläder inne. Där tronar bispnen bland kanikerna, likt fursten vid sitt rådsbord mellan rikets ädlingar. Där formas ut med mycken världslig klokskap de planer, som bereda väg för romarväldets makt och glans och ära.

Och gömd i dömens skugga reser sig en oansenlig byggnad. Den rymmer lärdomsskolan, universitetet, där tidens hela kunskap samlas kring teologien.

Men nu har dagen gått, och solen sjunker i det röda kvällsdis, som bebådar storm. Ett skimmer av förgången glans kringvärver tornens gyllne spiror, borgens ärgigt gröna koppartak och gråa murars krön. Än blixtrar soteld emot rutorna av blyinfattat glas — men lärdomsskolans hornbeklädda fönster tyckas sova redan, väntande på svenska kyrkans morgondag.

Ty detta allt är kyrkan, som den byggts av seklers fromma tro och klokskap. Än mer: från tempelborgens slingra sig små stigar genom skogars dunkel ut i landet — till någon riglad ekport i en fästningsmur, som skyddar klosterbyggnader och örtagårdar. Där levas livet stilla som en gudstjänst, lärdomsskatter samlas, präntat pergament och underfulla vittnesbörd om Skaparns makt. I örtagården dofta läkeörter och blommor av en sällsam prakt från fjärran land. Solfallets röda kvällsljus smeker äppleträden, där blomma och vitblomma hemligt le. Och systrarna, i rep och säckväv klädda, gå tysta under träden, än skyggande för cellens ensamhet — än dröjande, ty över klostermuren höras glada ljud från världen, där skorrar lekarns giga, unga män och kvinnor skratta ljusst och fritt.

Därute växer livet lugnt den nya tidens dag till

mötes. Högt i en rymd, som slocknar skymningsblå mot natten, går silversången ifrån vigda klockor, som ringa klosterfrid. Med koppardån bärs svaret ut från dömens klockor långt i fjärran: ingen frid, men långan strid — lång, lång strid!

En frälsemans rusttjänstskyldighet var sex man för varje 400 mark i ränta. År 1526 anslogs ärkebiskopens skyldighet till 50 man, biskopens i Linköping till 36 man, o. s. v. Det högsta någon världslig storman kom upp till var 24 man. Av vid tillfället äskade 441 man kommo 156 på biskoparnas räkning.

Året därpå framhöll Gustav Vasa för riksdagen i Västerås, att »kronan och ridderskapet näppeligen tillhoppa hava här i riket tredjeparten emot det präster och munkar, kyrkor och kloster hava». Tydligen en farlig situation, när de klerikala reste sig till motstånd mot världslig myndighet.

Den nyvunna nationella självständigheten var inte mycket värd, så länge grunden till det klerikala partiets makt var orubbad. Att segern över Kristian även skulle gå ut över kyrkan, folkrikets fiende inom landet, därom rådde väl ingen tvekan bland de nationella. Men de tre män, som tillsammans fullbordade verket, hade säkerligen tämligen olika meningar om medlen och de viktigaste slutmålen. För den unge konungen, krigare och politisk ledare, hade uppenbarligen trosläran ingen djupare betydelse, om blott den världsliga makten kunde samlas i hans händer. För den unge Olaus Petri, predikare och religiös nydanare, var däremot troslärans reformering det viktigaste. Den gamle Laurentius Andreæ, konungens kansler, tänkare och organisatör, torde ha sett längre än de båda andra, vilkas skilda önskemål han sökte förena.

De tre männen mötte och funno varandra redan år 1523, vid den riksdag i Strängnäs, som valde Gustav till kung. Strax därefter började ordet förkunnas i Stockholm såsom Olaus Petri lärt i Wittenberg, och kanslern skrev i kungens namn till Vadstena kloster och begärde ett lån. Om kyrkan säges där bland annat:

— Med namnet kyrka menade den heliga skrift icke prästerna eller prelaterna eller de kyrkliga byggnaderna, utan de troende människornas samfund. Därför, då vi säga kyrkans penningar, vad säga vi annat än folkets penningar? I kristenhetens äldsta tider nyttjades kyrkans egendom till församlingens bästa. Så borde det ock nu vara. Kyrkans överflödiga medel borde ej användas till ståtliga kyrkobyggnader och deras prydliga utstyrsel, utan för folkets väl, när yttersta nöd krävde det. Ty icke har väl Gud mera omsorg om stockar och stenar än om människor, för vilka Kristus lidit och dött? — Angående Luthers lära säges, att den ska höras innan den kan dömas.

Landet befann sig vid randen av bankrutt, kungen värdjade till biskop Brask, som till en början gjorde sitt bästa att skaffa pengar — förmodligen med ett stilla småleende åt de unga reformatorernas vackra och hastigt glömda syn på världslig egendom. Snart tyckte emellertid Brasken, att saken började lukta djäkne och tog sin Matts ur skolan. Och Johannes Magni, påvens legat som skulle bekräfta Trollens avsättning, visade konungen öppet, hur han betraktade deras inbördes förhållande; vid ett gästabad drack han kungens skål med orden: »Vår Nåde dricker Eders Nåde till!»

Två sådana storheter kunde naturligtvis inte rymmas under samma tak och inte i samma rike. Vid riksdagen i Västerås år 1527 gjorde kungen äntligen slut på den

olidliga situationen och skaffade kronan de inkomster som behövdes till landets räddning.

Den viktigaste av recessens punkter är numro två, som stadgar rätt för konungen att till sig anamma biskoparnes slott och fästen, att bestämma deras inkomster, ävensom domkyrkornas och kanikernas, att uppbära all biskoparnes saköre och att själv förordna om klostren, »i vilka en lång tid ett skröpligt regemente haver varit».

Punkt fyra ordar om tros läran, men tar inte bestämt parti. Predikarna ska förkunna Guds rena ord, heter det helt allmänt, endast adeln tillägger: »Icke oviss järtecken, människodikt och fabel, som här till dags mycket skett är.» — Borgare och bergsmän säga, att den nya tron må undersökas, ehuru den går över deras förstånd. Bönderna instämma i att tron må undersökas, men vilja inte yttra sig mer därom, enär »ont är döma djupare än förståndet tillsäger».

Femton år efter riksdagen hittade man prästernas verkliga yttrande. Det fanns i en skrivelse, som innehöll prelaternas protest mot ingrepp i kyrkans rättigheter. Skrivelsen låg gömd under golvet i S:t Ægidius kyrka i Västerås — det var på Braskens förslag, naturligtvis, de hade smusslat med lappen igen! Till ingen nytta den här gången.

Men många gånger femton år förrunno, innan Sverige helt anammade Lutherum. Den andliga omvälvningen gick långsamt, och vad som skedde i det som syntes ske hade väl ännu inte blivit på långt när klart för dem, som spelade med i dramat.

Innehållet i den tros lära som föll kunde karaktäriseras så, att människan måste fullgöra ett visst pensum av goda gärningar för att undgå helvetet. Den kraft hon

behövde därtill, undfick hon mekaniskt av Gud genom att utföra vissa rituella handlingar. Denna krassa trolldomslära hade naturligtvis förfinats och subtiliserats i det oändliga av den teologiska spekulationen, men för menige man hade spetsfundigheterna självklart ingen betydelse, de höllo sig till den bastanta verkligheten.

Gentemot detta hävdade Luther, att »goda gärningar göra icke en god man, men en god man gör goda gärningar».

Detta kunde väl till en början se ut endast som vanligt dialektiskt hårklyveri mellan teologer av olika skolor. Men det innebar ju en oerhörd fördjupning av den religiösa erfarenheten. När Luther säger, att människan är rättfärdiggjord genom tron, så har han därmed sopat bort ur det religiösa livet all trolldom, all magi och mekanisk uppfattning; han har öppnat vägen för människosjälens att direkt erfara inom sig det Oändliga och genom denna egna erfarenhet veta med orubblig visshet, att livets mening är god — trots allt. Denna psykiska verklighet omskrives i religiöst språk så, att människan med förtröstan ger sig hän åt Gud.

Genom denna religiösa hängivelse av tro är människan rättfärdiggjord, och i den mån hennes tro är ärlig, har den gjort henne till en god människa, som självklart vill det goda och efter förmåga också gör det, utan att betrakta sådana gärningar som något pris i en byteshandel med Gud.

För Luther är synden till sitt innersta innehåll misstroende mot Gud, vilket stegras ända till fullkomlig gudlöshet, när människan förtvivlar, när livet för henne brister sönder till irrande, meningslösa skärvor.

Katolicismens starka hävdande av goda gärningars betydelse såsom villkor för saligheten och dess hävdande

av människonaturens djupa fördärv hade medfört som konsekvens den uppfattningen, att världen helst skulle undflys och människan ej besmitta sig med jordiska bestyr — asketism och kontemplativ fromhet skattades högst. Denna uppfattning hade ingått i folkmedvetandet såsom något så självklart riktigt, att fråga är, om den någonsin blivit helt övergiven. Folket hade fått en djup vördnad och tillgivenhet för de små munkarne och nunnorna, och dess känslor rubbades inte, men fingo ett tillskott av godmodigt raljeri vid anblicken av de många gråklädda, feta hycklare, som latades i klostren. De ärligt frommas asketiska liv och kärleksgärningar hade tydligen gjort ett outplånligt intryck på folksjälén — man kan avläsa detta intryck ännu i folkloristiska omdiktningar av munken, som anses äga gudomlig makt, och detta jämsides med de mustigaste karikatyrer av lille klosterbrodern. Och ännu fyrahundra år efter reformationen ha menige man en instinktiv misstro mot all fromhet, som inte tar sig asketiska uttryck.

Under sådana förhållanden hade tydligen läran om avlaten lätt att göra sig gällande. Folket betvivlade inte, att alla heliga och fromma hade gjort oändligt mycket mer goda gärningar än de själva behövde för sin salighet. Och vem skulle disponera över denna fond av goda överloppsgärningar, om inte kyrkan? När då kyrkan gav ur denna fond åt någon syndare den portion av goda gärningar han behövde för att vinna saligheten — och detta för en jämförelsevis ringa penning — då krävdé det en rätt stark egen religiös erfarenhet för att människor av meniga folket skulle tvivla. Fråga är, om inte goda luteraner än i dag gå omkring och omedvetet bära på rester av samma tro. Man kan ibland få höra sägas, att någon är så religiös, att det räcker för andra också.

Det finns anledning misstänka, att däri ligger mer än skämt; den folklore, som lever kvar, äger gärna i folkets uppfattning någon skymt av sanningsvärde.

Protestantismen var inte bara en ny formulering av kristen tro. Den var i sina yttersta konsekvenser ett nytt sätt att tänka och förnimma religion, den var ett nytt sätt att leva. Den innebar förnuftets frigörelse och rätt gentemot självtagen mänsklig auktoritet. Den innebar individens frigörelse och rätt till egen andlig utveckling och eget religiöst liv. Den innebar folkens frigörelse och rätt till eget nationellt liv. Den innebar, att i Guds rike, i andens höga och rena värld, skulle inte endast prästerna, men alla människor vara delaktiga och medansvariga.

Säkerligen dröjer det dock ännu århundraden, innan protestantismen nått denna sin fulla utveckling och helt realiserat sin egen idé.

Den början, som gjordes vid riksdagen i Västerås år 1527, var i trosfrågan så omärklig som möjligt. Det var nog inte endast emedan den nya läran gick över menige mans förstånd. Den gick säkerligen ett gott stycke över prästernas också. Vilket är ganska naturligt, då Luther varit allt annat än konsekvent i sina läror och hans närmaste anhängare än mer aktat sig att föra fram i förgrunden den radikala innebörden av protestantismen.

Ur den synpunkten har ju framför allt Zwingli men även Calvin dragit betydligt djärvare konsekvenser av den nya andliga rörelsen. Det förefaller som om Luther med sina sunda, blodfulla jordiska sinnen, skulle ha fruktat tragiken, som innebor i all stor och äkta religiositet, idéens seger genom människans undergång. Han stötte ifrån sig sådana andens stormän som Zwingli och Calvin och hade över huvud taget rasande bråttom under senare

delen av sitt liv att sopa igen spåren efter sin ungdomskraftiga steg över jorden. Det viktigaste tycks för honom ha blivit att försvara de världsliga myndigheterna med de halvmesyrrer, vari hans protestantism stagnerade, för att därav kunna hjälpligen lappa ihop en nationell folkkyrka — för vilket ärende män med starkare religiösa skaparekraft inte orkade intressera sig.

Om man vill betona vissa satser i den luterska protestantismen, kan man betrakta den som plattformen för ett absolut fritt tänkande, bundet av ingen auktoritet, inte ens bibelns, eftersom bibelkritiken finns där in nuce. Vill man betona andra satser, kan man betrakta den luterska protestantismen som en föga reformerad katolicism med många nationella småpåvar i stället för den ende, internationelle i Rom. Faktiskt har Luther bibehållit många förbindelser med de gamla mekanistiska principerna — han har exempelvis uttalat sig om vissa gärningar, som om de vore nödvändiga villkor för saligheten. Magiken döljes visserligen bakom moln av ord — men den finns där.

Det låg i sakens natur, att de första reformatorerna i Sverige höllo sig nära dessa kompromisser. Menigheten kunde inte bedöma, huruvida de predikade efter Guds rena ord, helt enkelt emedan menigheten inte kunde läsa, än mindre läsa latin; och på svenska fanns ju ännu inte »Guds rena ord» — många påstå, att det ännu inte finns. Kunde menigheten alls bilda sig någon föreställning om olikheten mellan den nya tron och den gamla, så blev det väl inte mer, än att nu krävdes inte så många svåra goda gärningar som förr, emedan Kristus i försoningen gjort undan det mesta, så att den syndiga människan behövde själv bara åstadkomma den lilla återstod, som fattades för att hennes vågskål skulle väga jämnt. Och för resten tro. Det tycktes vara en förenkling, men

det gav också större förtröstan om en lycklig utgång av livets äventyr, tack vare Guds nåd och barmhärtighet i Kristus. Ungefär i denna form blev protestantismen så småningom befäst i vida lager bland meniga folket under flera hundra år.

Vad som vid reformationens begynnelse mest uppörde allmogen var de praktiska förändringarna i troslivets former, helgonbildernas borttagande, riternas förenkling, klostrens upplösning — klockskatten inte att förglömma. Många kloster förvandlades till sjukstugor under världslig myndighet. Vadstena vågade dock ingen röra, det ägde alltjämt bestånd. Den kyrkliga organisationsform, som kallas biskopskyrka, behölls och innebar, att prästerskapet alltjämt bildade en sorts andlig aristokrati med vidsträckt befogenhet under självständiga biskopars ledning i allt som rörde ämbetets utövning — dock utan världslig makt numera!

Det är intressant att se, hur vördnaden för påvens hemliga makt levde kvar ännu.

Under alla gångna sekel hade biskoparna invigts i sitt ämbete genom en påvlig välsignelse, förmedlad genom handpåläggning av någon, som förut blivit delaktig därav. Välsignelsen förutsattes ha kommit från Kristus till apostlarna, från Petrus till påven, vilken sände den vidare ut till all världens biskopar, varigenom dessa utrustades med magisk kraft och sattes i stånd att på samma sätt utrusta det lägre prästerskapet. Denna apostoliska succession, som kommit svenska kyrkan till del redan när dess förste biskop Turgot i Skara invigdes av Unwan i Bremen, fick inte avbrytas av reformationen, om inte folket skulle förlora allt förtroende för den nya ordningen. Men vår siste katolske ärkebiskop, Johannes Magnus, låg välbehållen i Rom och skrev på sin fantastiskt storvulna Historia

de omnibus gothorum suæonumque regibus — och alla andra av den katolska kyrkans invigda biskopar hade givit sig i väg — utom en, gamle Petrus Magni i Västerås.

Allmogen ville näppeligen längre vara till freds med att icke hava smorda biskopar — skrev kungen till Magnus Sommar i Strängnäs. Ty kungen skulle ju också krönas och därvid smörjas av en invigd biskop! Laurentius Andreæ förmådde med varliga lämpor Petrus Magni att inviga Magnus Sommar, Magnus Haraldi i Skara och Martinus Skytte i Åbo — och sedan fick Laurentius Andreæ skriva till påven och be om ursäkt på Petrus' vägnar att de handskats så självrådigt med den magiska kraften, som emellertid sedan noga bevarats och överförts från generation till generation som en stor dyrbarhet inom den svenska evangelisk-luterska kyrkan! Jämte Sverige lär av de protestantiska länderna endast England ha lyckats bevara denna skatt.

På detta sätt blev även konungen i rätter ordning smord — och reformationen arbetade vidare med påvlig auktoritet! Det viktigaste var redan vunnet, folkriket Sverige var lösryckt från det romerska världsriket och kunde nu fritt och självständigt utveckla sig efter sin egenart.

Det gick långsamt och försiktigt nog. Kyrkomötet i Örebro år 1529 nämner ingenting om den luterska läran, anbefaller endast predikan enligt den heliga skrift och undervisning däri för de lägre prästerna. Bönen Ave Maria bibehölls alltjämt i sin bibliska form, likaså seden att göra korstecken. Prästerna erhöles i all stillhet officiell rätt att gifta sig, dock med iakttagande att icke åstadkomma förargelse. Året därpå medgav kungen, ännu mulet bister mot höga prelater, att en ärkebiskop finge tillsättas. Det blev Laurentius Petri.

Boktryckarekonsten, som redan på 1480-talet förts till Skandinavien av kringresande tyska bokpräntare — år 1483 trycktes i Stockholm de första svenska böckerna, på latin och med religiöst innehåll — togs nu i reformationens tjänst av Olaus Petri, som utgav en mängd skrifter, många på kraftigt svenskt kärnspråk. År 1529 utgav han den första svenska kyrkohandboken, som bibehåller en stor del av de gamla ceremonierna. År 1531 utgav han *Den svenska mässan*, som innehöll flera förändringar i anslutning till Luthers Nürnberger Messe och Formula Missæ. Tio år senare utkom bibeln i sin helhet på svenska.

Genom Vadstena artiklar av år 1553, vilka närmare bestämde den kyrkliga organisationen, tog konungen både kyrkans och statens skötsel i egna händer. Ärkebiskopen, som för några år sedan tagit rang före riksföreståndaren, fick under kung Gustavs liv knappt en syl i vädret.

Men efter Gustav kommo hans söner i en lång rad, och åter började en stridens tid för svenska kyrkan. Efter den luterska protestantismen började den kalvinska tränga fram i Sverige. Kung Erik var kalvinist likasom hertig Karl. Hertig Johan, som under långa fängelseår fick tid att studera teologi, intog en medlande ställning mellan de tre stridande lärosystemen, men var i huvudsak katolik.

Under Erik XIV:s regering ställde sig Sveriges ärkebiskop för första gången öppet på Luthers sida, som skedde i en stridsskrift emot kalvinismen, *Om kyrkostadgar och ceremonier*, utgiven år 1567, vari uttryckligen säges: »Härtill vet jag då intet likare säga eller göra, än att vi med församlingar så fjärran oss sammanfälla, som D. Martini lära näst efterfölja.»

Fyra år senare utgav den gamle Laurentius Petri sitt epokgörande arbete om kyrkoordning, vilken bland annat stadgade, att sockenprästen skulle väljas av för-

samlingen, men valet underställas biskopens prövning — en anknytning till gamla traditioner ända från tingsmenighetens självstyre; biskopen skulle väljas av några därtill förordnade av prästerskapet »och andra, som i saken något äro förfarne», valet skulle bekräftas av konungen; den gamla domkapitelsinstitutionen hade härmed upphört att fungera och började redan inriktas på sin framtida stora uppgift, bildningsarbetet.

Det var i grevens tid, ty fem år senare utgav Johan III sin egen beryktade Liturgi, kallad Röda boken, som han försökte tvinga igenom med hårda förföljelser emot dess motståndare, vilka emellertid åtnjöto stöd av hertig Karl. Och när Johan dog år 1592, blevo sakerna ställda på sin spets. Sigismund kom från Polen i spetsen för en jesuitisk motreformation, understödd av påven. Den mäktigaste mannen i Sverige, hertig Karl, var ivrig anhängare av kalvinismen. Han var dock alltför statsklok att i denna brydsamma situation gå fram med gewalt för sin särmening. Det viktigaste till en början var att få Sigismund ut ur spelet. Och för detta ändamål samman kallades det stora kyrkomötet i Uppsala år 1593.

Rikskansleren Nils Gyllenstierna hälsade på regeringens vägnar de församlade: »Om konungen i Polen kommer hit, efter han är utvald till Sveriges konung, skall han icke bliva herre över vår tro och våra samveten, utan vi skola bliva vid den läras förening, som nu beslutet bliver.»

Beslutet var tydligen redan fattat, återstod endast den formella bekräftelsen. Den lära, om vilken man enhälligt förenades, var den luterska, som först nu och officiellt och med bindande kraft antogs. Mötet beslöt nämligen, att förbinda den nya svenska kyrkan med den första kristna tidens kyrka genom att antaga apostoliska,

niceanska och athanasianska trosbekännelserna; att ansluta till den reformerade evangeliska kyrkan genom att antaga augsburgiska bekännelsen av år 1530; att bekräfta den av konung Gustav genomförda reformationen genom att antaga den av Laurentius Petri år 1571 utgivna kyrkoordningen. Kung Johans liturgi förkastades, liksom alla de påvisses och sakramentariers, zwinglianers, kalvinisters ävensom vederdöparens och alla andra kättares villfarelser. Varefter Abraham Angermannus valdes till ärkebiskop.

Det var klart besked åt alla håll, svenska folkrikets mognade beslut. Det bestämdes inte bara av religiösa skäl, men även av åtskilliga praktiska: biskopsväldet måste slutgiltigt brytas ner, Sverige skulle inte bli en polsk provins, hellre söka ett närmande till Nordtysklands protestantiska stater, om det skulle bli nödvändigt att sluta förbund för att kunna hålla stånd gentemot den katolska motreformationen, som visade sig allt starkare.

Den luterska protestantismen, mer lyrisk än logisk, starkt personlig och en smula sentimental under den grova ytan, passade också förträffligt för det svenska temperamentet — vida bättre än den kalvinska teokratien, alltför behårt logisk och systematisk, alltför småsint demokratisk för det storvulna svenska adelshumöret.

Kung Sigismund kom, men blev inte krönt, förrän han med kungsed bekräftat Uppsala mötes beslut, vilket han gjorde året därefter på jesuitisk fason, med hemligt förbehåll att kasta allting överända. Han stack snart fram klorna och ville behandla Sverige på gammal metod som en romersk kyrkoprovins. Varpå ärkebiskop Abraham Angermannus ställde sig på hans sida — även åtskilliga adelsmän, som vädrade goda konjunkturer för småfurstevälde, när konungen skulle bo i fjärran land.

Vadstena kloster, som ännu ägde bestånd, blev en härd för katolska kungsvänner, men det stängdes år 1595, och hertig Karl gjorde ett tvärt slut på all inre strid genom slaget vid Stångebro år 1598, då Uppsala mötes beslut blev blodigt beseglat. Sigismund for ut ur landet, hertigen blev kung — och därute i världen drevo tunga åskmoln samman, det mörknade till fasans långa natt.

Men skymde det till Ragnarök — då blänkte några tusen värjor, plötsligt dragna i skogslandets dunkel. Vikingatågen började på nytt, med högre mål — skägglösa generaler förde härar utav blonda krigargossar — och Norden segrade; när dagen åter grydde, låg nätet söndertrasat, som skulle fånga andarna och binda dem i slavisk lydnad.

När Gustav Adolf tog parti i Tysklands strid, så tycks han knappt haft annat val. Det visades tillräckligt tydligt, att när väl norra Tysklands protestanter krossats, då skulle ett ensamt Sveriges ödestimma slå. Med denna situation för ögonen resolverade Gustav Adolf vid den stora överläggningen i svenska riksrådet: »Jag finner intet tjänligare till vår säkerhet, reputation och äntliga frid, än att man animose griper fienden an.» — Som skedde. När kriget blev segerrikt, rullades vittfamnande planer upp: ett stort skandinaviskt välde, Östersjön och dess kustländer under Sverige som en barriär till folkrikets skydd, en kejsarkrona, kanske, men i så fall en protestantisk och svensk, inte en romersk.

Det historiska resultatet av den kamp han upptog blev i alla fall bland annat, att den romerska motreformationen krossades, protestantismen befästes och en första väg öppnades till tankens och de religiösa känslornas frihet.

Till segern hade även engelsmännen kraftigt bidragit.

Alltjämt hade detta folk i sitt trosliv mycket gemensamt med skandinaverna. I de härar, som hejdade och vräkte de kejsrerliga trupperna ut ur de länder, som frigjort sig från det världsfamnande romerska kyrkoväldet, kämpade många regementen från Skottlands berg och Englands ljusa dällder sida vid sida med finnar och smålänningar, östgötar, västgötar, sörmlänningar, upplänningar, dal-karlar och andra uppbåd från Sveriges många skogsom-susade folkland. Den förnämste av främlingarna, Alexander Leslie — en man av helt annat slag än de andefattiga äventyrare, som tjäna »påven, turken eller Satan, bara han betalar bra» — betraktades som Skottlands mest inflytelserika statsman och krigare.

Om Sveriges unga krigare hade slagits som vreda lejon även för trons frihet bland mycket annat, så blev det landets unga biskopar och lärda — en Laurentius Paulinus Gothus, en Johannes Rudbeckius — som animose grepo verket an, att på Uppsala mötes grund uppbygga en ny svensk kyrka, så fast i murarna, så ädel i sin resning och så skyhögt syftande som det storvulna folket älskade att forma varje dröm och dåd. Den nya läran hade under seklet som gått hunnit kosta mycket blod, en så dyrbar klenod ville man naturligtvis hålla så ren, så väl bevarad och försvarad som möjligt.

Många förvillelser hade emellertid hunnit insmyga sig, och svärmeandar började redan sticka upp sina huvuden. En sorts judaistisk rörelse i Västeråstrakten kom oro åstad, tills den hejdades av Rudbeckius. Den gamla skolastiken var förbi, men den skarpslipade dialek-tikens vapen fördes med all önskvärd färdighet även av den nya tidens män. Kampen mellan påvens lära och Luthers lära och Calvins lära hade flyttats från slag-fälten till studiekamrarna och föreläsningssalarna, där den

fördes med växlande lycka — drottning Kristina blev i denna kamp ett segerbyte för de outtröttliga katolikerna. Men när hon blev så vunnen, var hennes makt försvunnen, en ensam drottning utan land var allt vad påven fick i sin hand.

Medan den evangelisk-luterska läran i Sverige utformades allt renare och strängare under skarpa tankefejder, pågick en rastlös verksamhet även på det andliga livets praktiska områden. Rudbeckius gick i spetsen för detta arbete, byggde skolor och gymnasier — skalden Georg Stiernhielm kallade han till lärare i Västerås — han grundade bibliotek, uppsatte boktryckeri, organiserade fattigvård, utgav kyrkostadgar och utformade de luterska domkapitlens uppgift att med biskopen som ordförande handha ledningen av folkundervisningen och av de kyrkliga ärendena med viss befogenhet även som domstol.

Hans kraftnatur gick i arv till sonen Olof, den lärde diktaren, som i storsint svenskhet sprängde alla gränser, till och med dem, som den landsflyktige ärkebiskopen Johannes Magnus i sin konungahistoria inte kunnat överskrida, och i Atland hugfäste Sveriges storhetsdröm — så himlastormande och långt från verkligheten som dess stormaktstanke, men lika fylld av segerrusig vilja att göra det omöjliga, att nå de mål, som ligga över all förmåga och därför locka mest. Han såg Sverige som människosläktets urhem på jorden — moderna forskare ha i alla fall givit honom så till vida rätt, att de betrakta Sveriges rike såsom det till kända anor äldsta av alla ännu bestående statsbildningar och Sveriges sydliga provinser såsom germanernas urhem och svenskarna såsom det germanska adelsfolket, vilka givit de kringliggande folken de bästa dropparna av deras blod; vi ha inte begärt någon

tack för den tjänsten och ska heller inte fästa oss vid den otack, som blivit vår lön.

Paulinus Gothus blev ärkebiskop år 1637, han förde vidare vad Johannes Rudbeckius börjat, höll årliga prästmöten och visiterade med stränghet; en begynnande lappmission utbredde svensk odling till rikets mest avlägsna och okända hörn.

Kyrkan växte — och även biskoparne växte i makt och myndighet. De styrde och ställde i sina stift som de själva ville; kungen önskade införa en högsta andlig myndighet, ett consistorium generale, bestående av präster och lekmän — men biskoparne vägrade, de andliga började åter få stormanslater!

På många håll arbetades ivrigt för att få till stånd en sammanslutning mellan de olika protestantiska kyrkorna — en ny världskyrka över norra Europa — och ny världslig makt åt nya kyrkofurstar! Biskop Johannes Matthiæ i Strängnäs var rörelsens ledare här i landet. Den av kalvinisterna landsförvisade holländaren Hugo Grotius verkade ivrigt för saken i Sverige. David Wängler i Heidelberg, Georg Calixtus i Helmstedt, skotten Johannes Duræus, engelsmannen sir Thomas Roe, filosofen Gottfried Leibniz och många andra — även det på denna tid reformerta huset Hohenzollern i Tyskland — strävade med lärdom och diplomatisk klokhet att bygga en gemensam plattform för lutersk och kalvinistisk tro — men saken tycks ha strandat på de tyska och svenska teologernas renlärighetsiver och envisa vägran att uppge ett jota av sin oböjliga luterska ortodoxi. Johannes Duræus kom till Sverige för att göra propaganda, men blev omilt avvisad, sedan han helt naturligt vägrat att enligt fordran av Rudbeckius underskriva Formula Concordiæ — enighetsresolutionen mellan Luthers och Melanchtons an-

hängare i tiden, den argaste luterska förklaringen! Biskop Matthiæ i Strängnäs tvangs slutligen vid riksdagen 1664 att nedlägga sitt ämbete som försoning för sin krypto-kalvinism och synkretistiska villfarelse.

Riket växte — och även de världsliga stormännen växte i rikedom och makt. Det adliga småfursteväldet bröts dock till slut, liksom det kyrkliga hade brutits.

En stor del av förmögenheten låg skattefri. De tre förnämsta ätterna ägde en tjugondel av hela rikets jord. Grevskapet Brahe — Visingsborg i Sverige och Vasaborg i Finland — omfattade tillsammans 1,535 hemman och gav en årsränta av 31,089 daler silvermynt; därtill kom ättens finska friherreskap Kuopio med 490 hemman. Oxenstiernas grevskap i Småland, Södermøre, omfattade 629 hemman och gav en årsränta av 18,842 daler s. m., ättens finska friherreskap, Kimito, gav 9,500 daler s. m. Raseborg i Finland, Leijonhuvuds grevskap, gav i ränta över 12,000 d. s. m.; de la Gardies Läckö och Wrangels Sölvesborg över 10,000 vardera; intet grevskap gav mindre än 5,000 d. s. m. Ensamt de femton grevskap och tjugussex friherreskap, som under året 1681 indrogos från inalles tjugussex stormansätter, bragte kronan en årlig inkomst av 200,000 d. s. m. Och det behövdes, ty inte ens den drygaste bevillning kunde pressa fram av hela rikets skattskyldiga befolkning mer än en million daler s. m. Ytterligare två millioner i årlig inkomst tillfördes statskassan genom reduktionen.

Den jordbesittande aristokratien förvandlades till kunglig ämbetsmannaaadel, liksom de kyrkliga småfurstarne hade förvandlats till statsämbetsmän; och en självständig allmogeklass, folkrikets verkliga styrka, kunde åter uppblomstra.

Biskop Terserus i Linköping stod under reduktionen

till sin död på konungens sida — men de övriga biskoparne tyckas ha varit av åtskilligt delade meningar. Kungens envælde smakade dem inte, liksom det inte smakade honom att låta vare sig andliga eller världsliga herrar växa högre än kronan. Och eftersom prelaterna hade avböjt att i det en gång föreslagna consistorium generale dela med lekmän den högsta andliga myndigheten, så hade de nu ingen enhetlig ledning för sitt motstånd mot enväldet, måste därför böja sig, var i sin stad.

Vid 1686 års riksdag, då Karl XI fullgjort vad Gustav Vasa hade börjat, att lägga rikets makt under kronan, antogs med kunglig sanktion en ny kyrkolag, som berövade kyrkan dess sista självständighet och gjorde den till verklig statskyrka med den huvudsakliga makten i konungens händer. Den personliga frihet gentemot religionen, som hittills kunnat bevaras, försvann fullständigt, det blev uttryckligen medborgarens plikt gentemot staten att bekänna sig till den evangelisk-luterska läran just i den form som nu fixerades, och då den enväldige kungen övertog alla riksvårdande ärenden följde därmed även de flesta av medborgarnas allmänna uppgifter. Den luterska kyrkan hade fullbordat sin strävan till nationell kyrka — och därmed kommit in i en förstelning, som skilde den från livets ande.

I denna lag bestämdes även, att den av Rudbeckius som vapen mot kryptokalvinismen använda *Formula Concordiæ* av 1580 skulle jämte hela *Konkordieboken* ingå bland svenska kyrkans bekännelseskrifter. Husförhöret infördes, samt ett av Rudbeckius utarbetat förslag till kyrkobokföring.

Katekeser hade redan utgivits många, men ingen hade blivit allmänt antagen. Den äldsta svenska trycktes redan år 1526, är läskande kort, endast 15 sidor, varav titeln

upptar en stor del: »Een skön nytthug vnderwisningh allom Christnom menniskiom (icke allena barnom och vngo folke) vthan och them gamblom gāska nytthugh stelt på spörsmål och swar.» Den är översatt från tyskan, förmodligen av Olaus Petri. Den första svenska översättningen av Luthers katekes utgavs antagligen 1548. Självständiga katekeser utgavos av Laurentius Paulinus Gothus år 1631 och biskop Olof Laurelius år 1635. Samma författare utgav »Cathechismus Lutheri med en kort förklaring» år 1649. En av Karl XI tillsatt katekeskommitté med Haqvin Spegel som ledande själ var år 1686 färdig med sitt förslag, den s. k. Spegelska katekesen, som emellertid kritiserades sönder och samman, bl. a. av biskop E. Benzelius, varefter den indrogs och förbjöds.

År 1689 utkom så äntligen det stora plågoriset i en form som av alla erkändes vara effektiv; det var den av ärkebiskop Olof Svebilus på kunglig befallning utarbetade.

Fyra år senare utgav samme man en ny kyrkohandbok. Hans efterträdare, ärkebiskop Erik Benzelius d. ä., ledde utgivandet av den andra svenska bibelöversättningen, kallad Karl XII:s bibel, som utkom år 1703.

Från denne Benzelius härstammar en hel rad av svenska biskopar, utgörande tillsammans en av landets förnämsta andliga dynastier — att så många av den sorten uppstått härhemma beror tydligen till stor del på seden att ny innehavare av ett pastorat borde »konservera huset», gifta sig med företrädarens änka eller dotter, en sed, som vid denna tid var fullt utbildad.

År 1698 infördes till kyrkobruk den psalmbok, som utarbetats av Jesper Svedberg, Haqvin Spegel och Urban Hiärne.

När 1700-talet bröt in, hade ett väldigt andligt

arbete utförts i landets studiekamrar och rådsalar. Den svenska statskyrkan var uppbyggd och hade fått sin huvudsakliga karaktär av lärdomskyrka med mycken myndighet och stridbarhet samlad inom sina murar. Den luterska ortodoxiens makt var befastad, lärosatserna hade utvecklats i trogen anslutning till tysk teologi, varvid den väsentliga omsorgen varit att utforma och bevara en »ren» lära.

— Giv Gud och kung var sitt. Si, så får fanen intet!
Skrev en poet vid Karl XI:s död.

Men under allt detta flåhackande på den andliga odlingens tegar hade man glömt den stackars människosjälens. Om den rena läran översteg den olärdes förnuft eller lämnade föga näring åt många enskildes längtan efter ett personligt och innerligt trosliv, det lämnades utan avseende; den levande tron hade skjutits åt sidan för ett intellektuellt försanthållande av de katekeslärar, som kyrkan fordrade att menige man skulle pliktskyldigt kunna.

Men detta hämnade sig. När tron blev huvudsakligen en intellektuell angelägenhet miste den sitt rätta liv och sitt höga värde, den religiösa känslan fladdrade för alla vindar, utan stöd och utan klarhet om de egna erfarenheternas innebörd. Följden blev först och främst, att den hållningslösa religiositeten sjönk ner till de mörkaste djupen i människosjälens, där alla blodets instinkter och alla skumma aningar på gott och ont sammanflyta till en enda gyttja — ur vilken vidskepelsen växer upp med rasande fart som ett giftigt, snärjande ogräs. Munnen talade lärda utanläxor av stendöda ord, och i hjärtat rådde en hopplös villervalla. Den allmänna okunnigheten bland menigheten, de långa krigens elände, fattigdomens bitterhet under ett olidligt förtryck skapade grymma yttre omständigheter för spridningen av den mest elakartade vidskepelse

— och just omkring år 1670 rasade också häxprocesserna i landet som ett epidemiskt vansinne. De stackars anklagade kvinnornas »bekännelser» hade oftast en starkt erotisk karaktär, tydligen förorsakad av den stora bristen på moget manfolk här hemma.

Kyrkans män hade sin dryga del av ansvaret för det elakartade förlopp som epidemien fick. De båda parterna återverkade ömsesidigt på varandra: folket gjorde vidskepelse av prästens lärdomsskryt, och prästen, som skulle vara den andlige ledaren, gjorde lärdomsskryt av folkets vidskepelse. Med hårfin dialektik och uppblåst andlig högfärd togo prästerna parti för vansinnet, som aldrig kunde förirra sig så långt bort från verkligheten, att det inte kunde bringas i förträfflig överensstämmelse med de teologiska lärosatserna.

— Giv det heliga och upphöjda åt »herr Omnes», såsom Luther kallar profanum vulgus, och denna respektabla individ skall icke kunna mottaga det utan att nersmitta det, draga ner det och göra det hopplöst banalt — denna allmänna anmärkning av C. P. Tiele träffar en annan sida av det säregna förhållandet inom svenska kyrkan vid 1700-talets början. I den mån den teologiska spekulationen, vars stenhårda nötter gavs åt folket till andlig näring, innehöll några heliga och upphöjda sanningar, försummade inte »herr Omnes» att nersmitta, nerdraga och banalisera dem — om han också för resten var tillräckligt välsinnad att avstå från de råaste formerna av vidskepelse. Den karolinske biskopen Jesper Svedberg insåg bättre än de flesta av sina samtida sakens verkliga tillstånd; han skrev:

— Jag suckar och hjärteligen klagar, så ofta jag därpå tänker, hur illa de flesta luteraner förstå Luthers lära, hur illa de förstå, vad tron är på Frälsaren Herren

Jesus Kristus, menande, med det de med sinnet och minnet fatta och med munnen bekänna, att de genom tron allena på Kristus skola salige varda, så skall ock tron vara allena, och likasom hålla för en katolsk och villfarande lära: driva, öva och bevisa trons frukter, goda gärningar. Och så tro och så leva de flesta, bättra't Gud! Gå de i kyrka och på sina vissa tider om året till Herrens nattvard och därjämte leva i allehanda syndiga köttens gärningar — ingen nöd: sola fides, stor-tron skall allt göra't. Ingen skall säga dem annat, än att de äro goda luteraner och kristna samt bliva utan någon gensaga saliga. — — — Ack, min Gud! Du, som uppväckte och utrustade Lutherum med din frimodighets anda att igen föra den kristliga läran om trona, uppväck ock en Lutherum, som med lika frimodighet och välsignat eftertryck förer igen ett kristligt leverne!

En ny Luther kom visserligen inte — men en ny reformation stod för dörren. Det levande intresse för en mer filosofiskt än religiöst grundad moral, som är ett av 1700-talets andliga särmärken, trängde den teologiska intellektualismen en smula åt sidan. Inom kyrkan tvingades rörelsen fram av nödvändigheten att frigöra det andliga livet från det tyranni, som utövades av den luterska ortodoxiens många småpåvar, sedan storpåven vrakats. Den nya rörelsens lösen kan sägas ligga i den stridbare Halle-professorn A. H. Franckes berömda ord: »ett kvintin levande tro är mer värt än en centner av blott historiskt vetande, och en droppe sann kärlek har större vikt än ett helt hav av kunskap om alla slags hemligheter».

Dessa grundsatser stodo i skarpaste strid mot den luterska ortodoxien, men de hade sin källa hos Luther

själv. Reformationens män hade under sin kamp för lärans renhet löpt ut in absurdum med sitt ensidiga betonande av lärosatsernas betydelse. Andra sidor av protestantismen fördes nu fram i förgrunden: den praktiska kristendomen, det levande troslivet. I själva verket hade de aldrig varit helt fördolda. Under senare hälften av 1500-talet, då reformationens alla lössläppta andar tumlade om varandra i vild yra, hade Johann Arndt i Tyskland tillvaratagit den varma luterska innerligheten och givit den ett oförgängligt uttryck i sin år 1606 utkomna uppbyggelsebok *Om den sanna kristendomen*. Samma utvecklingslinje fullföljdes ända till mysticism av tysken Christian Scriver, som under åren 1675—92 utförde sitt stora arbete *Själaskatt*.

De reformertes krav på ett strängare och djupare trosliv drev också med tiden fram vad luterdomen gömde av omedelbarhet och ursprunglighet. Detta framfördes i medveten opposition mot den luterska ortodoxien första gången av den försiktige tyske prästmannen Philip Jakob Spener, som under påverkan av reformert åskådning år 1675 utgav sitt reformprogram *Pia desideria*. Han hade då redan i flera år hållit sina privata uppbyggelsestunder, *collegia pietatis*, med de troende, som samlats kring honom.

Fromhetskolligiet eller konventikeln, som det senare kallades, ville han utveckla till en *ecclesiola in ecclesia*, en i församlingen levande hjärtförsamling av fromma kristna under ledning av någon verkligt troende. Som sådan räknades ingalunda alla prästmän, bland vilka tvärtom funnos alltför många, som utan att vara omvända och pånyttfödda genom Kristus bedrevo sitt kall som ett vanligt ämbete i kraft av »*theologia irrogenitorum*», de opånyttföddes teologi.

Speners krav utmynnade i den äkta luterska satsen, att kyrkan skulle bestå av alla människor, inte endast av präster med självtagna privilegier till alla religiösa funktioner. Varpå de ortodoxe räknade på fingrarna en god stund och konstaterade, att Spener gjort sig skyldig till 264 irrläror.

Spener dog 1705. Hans verksamhet fortsattes av den kraftfulle Francke, som besvarade teologernas skällsord mot »pietisterna» genom att i Halle inrätta väldiga filantropiska stiftelser och skolor. I förbindelse med Englands praktiska kristendom gjorde sig även intresset för en evangelisk-lutersk hednamission gällande. Francke dog 1727.

Även till Sverige trängde detta engelska inflytande. Gamle biskop Jesper Svedberg var en av de första medlemmarna i »Society for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts», som stiftades i England år 1701. I samband därmed tog den svenska missionen bland lappar och finnar och i kolonien Nya Sverige åter fart. Den förste svenske missionären i Indien torde ha varit Johan Zakarias Kjernander, som emellertid inte förrän år 1758 avreste till Kalkutta.

Den halleska pietismen kom till Sverige redan vid slutet av 1600-talet. Läkaren Urban Hiärne, som på det kraftigaste bekämpade häxförföljelserna, var efter år 1689 pietist — den förste i landet. I sin utpräglade form, med lekmanakonventiklar, framträdde pietismen år 1702, ledd av Sveriges förste pietiske präst, A. Brodin i Stockholm, samt under direkt inflytande från Francke i Halle. Rörelsen spred sig i Stockholm, trots konsistoriets förbud.

Det ortodoxa prästerskapet kunde naturligtvis inte smälta, att människor framträdde, som utan hänsyn till

teologisk lärdom själva hittade på en tro åt sig. I likhet med den romerske påven fordrade de protestantiska småpåvarna en fullständig intellektuell underkastelse under kyrkan och betraktade som ett brott att någon försökte undervisa kyrkan i stället för att låta sig undervisas av henne. Överkyrkorådet J. F. Mayer lyckades slutligen förmå Karl XII att ställa världslig makt till kyrkans förfogande. Kungen vandrade omkring i Polen och Sachsen med de svenska arméerna, år 1706 låg han i Lusuc, varifrån han skickade hem det första ediktet mot religiöst svärmeri, hotande med landsförvisning och avrättning.

Den pietistiska rörelsen hejdades emellertid inte, den bredde alltmer ut sig, ännu helt och hållet kyrklig, åsyftande endast en rening och fördjupning av det kyrkliga livet. De svarta åren 1709 och 1710, med nederlag och pest, gävo ökad kraft åt allvaret och botstämningen, konventikelväsendet blomstrade, assessor G. Lybecker utgav *Mose och Lambsens visor*, en samling andliga sånger av innerlig och känslös karaktär, vilka utkommo år 1717 och blevo mycket älskade och flitigt sjungna. Konsistoriet varnade, rådet konfiskerade skrifterna och utfärdade förbud, några konventiklar i Hiärnes hus år 1725 blevo föremål för en långvarig rättegång, det lägre prästerskapet publicerade smådeskrifter mot pietisterna — intet hjälpte. Den lilla träkyrkan på Skeppsholmen, nära nuvarande Nationalmuseum, blev under årtionden medelpunkten för Stockholms religiösa liv. Där predikade den värtalige Erik Tolstadius. Han förföljdes och fick liksom prosten Nils Grubb lida mycket för sin tro.

Hovpredikanten, sedermera biskopen i Växjö, Gustav Adolf Humble, använde nitiskt den makt, som lagts i prelaternas händer och som ytterligare befastes genom

kungliga edikt av 1713 och 1721, tills det sorgligt ryktbara konvetikelpakatet utfärdades år 1726, förbjudande alla offentliga uppbyggelsemöten, som ej leddes av församlingens präster. Det upphävdes ej fullständigt förrän år 1868.

Man lägge märke till edikternas årtal! De omspanna tiden från 1706 till 1726. Det svenska stormansväldets mest upprörda tid, då vårt historiska drama kulminerade och genom freden i Nystad år 1721 blev en svart och blodig tragedi; den himlastormande svenska anden var återförd till verklighetens begränsning med nöd och namnlöst elände som behållning av det korta segerruset och den strålande lyckodrämmen. Under hela denna tid, då fientliga värjstötare sökte nationens hjärta och folket dignade med ångest och kvidan under livsnöden, strävade prelaterna härhemma i sitt anletes svett att hålla folket borta från den levande tro varefter det ropade och i stället läska det med utanläxor ur katekesen — stenar i stället för bröd, ständigt stenar!

Året 1706 — det är triumfen i Polen efter slaget vid Narva. Året 1713 — det är det desperata vanvetts-tumultet därnere i Bender, sedan Magnus Stenbock samlat landets sista krafter i slaget vid Hälsingborg. Året 1721 — det är den okuvliga viljan till liv, som efter det förkrossande nederlaget reser sig till ny kamp, sedan det kungliga enväldet slopats och folket tagit makten i egna händer. Året 1726 — det är tröskeln till Hemliga utskottets regemente, sedan Frihetsstridens författning skapat ny plattform för nya inre strider. Sveriges öde avgjordes under dessa tjugu år, medan statskyrkan förde sitt eget oförsonliga krig emot de fromma, som vågade söka Gud på egen hand och utan hjälp av kyrklig ämbetsman.

De frigivna karolinska fångarna hemvände från

fångenskapens elände, under vilken de haft sin enda tröst i pietismen, som de därunder lärt känna. De medförde hem denna sin pietism — men härhemma mötte dem kyrkan, som plundrade dem på den skatt de förvärvat och förbjöd dem bönestunder och kristliga visor.

Ärkebiskopen Erik Benzelius d. y. var visserligen, liksom professor Anders Rydelius, Sveriges förste självständige filosof, mer än sina kolleger vänligt stämd mot pietisterna. Han förmådde dock inte hindra, att ofördragsamheten tog överhand inom kyrkan.

Under trycket av förföljelserna pressades fram en alltmer radikal pietism, som anslöt sig till »1700-talets Paracelsus», den tyske läkaren och kvacksalvaren, astrologen och alkemisten, religiöse mystikern och rationelle kritikern Johann Konrad Dippel, som kallade sig Christianus Democritus. Den halleska pietismen hade i anslutning till vissa luterska grundsatser hävdadt den pånyttfödde frommes rätt till eget religiöst liv, oberoende av de oomvändes intellektualistiska teologi med dess självtagna auktoritet. Den radikala pietismen slog över i mystik, som hävdade, att den pånyttfödde ägde inom sig en »inre Kristus», som för honom uppenbarade den religiösa sanningen. Från denna ståndpunkt förkastades dogmata, sakrament och prästerliga ämbeten, och de mest radikala reformkrav framfördes.

Vid sitt besök i Stockholm år 1727 utvecklade Dippel för första gången sin säregna försoningslära, som förnekade den ortodoxa dogmen, att Gud skulle försonas med människorna genom Kristi ställföreträdande lidande och död; detta skulle enligt Dippel inte innebära en återlösning från synden, endast från Guds påstådda vrede, vilken han förnekade och gjorde gällande, att en verklig återlösning inte kan ske genom en annans prestation,

endast genom personlig helgelse i kraft av Guds i Kristus bevisade kärlek. Som konsekvens därav krävde han absolut, individuell trosfrihet. Det dröjde omkring 150 år, innan dessa nya tankar kunde på allvar hävdas i Sverige, men då återkommo de, utformade med kraft och klarhet i den waldenströmska försoningsläran, som dock saknar djupet och den radikala konsekvensen i den dippelska.

Dippel utvisades år 1728, varefter rättegång öppnades mot Erik Tolstadius — som dock frikändes — och K. M. von Strokirch, som sattes i fängelse. Pietismen levde dock alltjämt och blev alltmer utbredd i sin radikala form. Dippels lära återfanns år 1734 i vart tionde hus i Stockholm. Där uppträdde även i början av 1730-talet de s. k. gråkoltarna, fromma svärmare, som klädde sig i de enklaste botgörarekläder och höllo starkt mystiska och apokalyptiska konventiklar, där handelsbiträden, gesäller, pigor och ett par studenter samlade sig kring några ledande kvinnor av medelklass; de höllo till på Söder, väntade var dag den yttersta domen, vägrade därför arbeta för att kunna rätt bereda sig och levde i en sorts kommunism och enligt alla vittnesberättelser fullständigt kyskt — många av dem ådömdes långvariga fängelsestraff.

Efter Gråkoltarna splittrades den radikala pietismen i en mängd små sekter; den mest till ytterlighet gående leddes av ett par finnar, bröderna Eriksson, som år 1734 gingo i landsflykt, följda av ett åttiotals anhängare. En annan riktning, som anknöt till Dippel, nådde större omfattning, även bland präster och ämbetsmän.

År 1735 skärptes konventikelpakatet ytterligare och medgav nu rättsliga åtgärder på grund av blotta misstankar mot någon för villfarande åsikter. Med hjälp av

denna prydliga religionsstadga sprängdes även den dippelska församlingen, vilken leddes av Strokirch, som nu begav sig utrikes, och av Sven Rosén, som efter en femårig strid landsförvisades år 1741. En annan medlem av denna församling hölls inspärrad i det hårdaste fängelse under mer än tjugu år.

Docenten teol. doktor Emanuel Linderholm har i en akademisk avhandling givit en förträfflig skildring av dessa strider: Sven Rosén och hans insats i Frihetstidens radikala pietism.

Under intryck av den halleska pietismen hade prästen Peter Murbeck hållit en rad kraftiga predikningar och förföljdes under en långvarig rättegång inför Malmö rådhusrätt från år 1737. Han var suspenderad från 1741 till 1746 på grund av pietistiska åsikter. Hans samlade predikningar och katekesförklaringar trycktes sedermera och lästes under ett århundrade i vida kretsar i landet.

Prelaterna hade emellertid lyckats väcka en så stark och allmän ovilja såväl bland menigheten som bland de bildade, att 1735 års religionsstadga mildrades år 1742, och man återgick till 1726 års konventikelplakat. Längre kunde de ortodoxas tolerans inte sträcka sig — och under Frihetstidens allt häftigare politiska strider hade riksdagens prästerstånd blivit en politisk makt, som intet parti vågade utmana eller lämna ur räkningen. Den allmänna oviljan mot religionsförföljelserna avleddes genom en skicklig klerikal manöver. Under förevändning, att det endast varit den radikala pietismen man velat hindra, tilläts en ny form av moderat pietism att utveckla sig tämligen fritt i Sverige.

Det var den av tyske greven F. L. von Zinzendorf med hjälp av svenske assessorn C. H. Grundelstierna bildade Brödraförsamlingen i Herrnhut, den s. k. herrnhutismen.

Den gamla pietismen hade varit fruktansvärt mörk, tyngd under ett förkrossande syndamedvetande och krav på rättfärdiggörelse. Herrnhutismen var en mildare och ljusare trosform, uppbyggen av förtröstan till Guds kärleksfullhet — vilket emellertid så småningom urartade till en överspänd Jesus-mystik och ett lösaktigt känslorus, utan de stränga sedliga krav, som voro förenade med den äldre pietismens strävan efter försoning med Gud; det etiska allvaret i kristendomen dränktes under söta, blöta kärleksord om brudgummen och hans blodiga sår — den starkt erotiska föreställningsvärlden i Höga visan vann stor utbredning.

De klerikale hade återställt den andliga ordningen i Sverige som i Tyskland, men deras seger var inte alldeles oinskränkt. Pietismen var ett historiskt faktum, de långa striderna hade inpräglat dess åskådningar i sinnena, och mycket därav stannade kvar. Även den vetenskapliga teologien tog djupa intryck av de idéer, som debatterats med sådan lidelse. Isynnerhet framträdde detta hos den württembergske teologen Johann Albrecht Bengel, som bröt med 1600-talets ortodoxism och år 1742 med sitt klassiska arbete *Gnomon Novi Testamenti* grundlade den nytestamentliga textkritiken.

Hos Karl von Linné bryter fram en innerlig religiositet, som uppenbarligen har sina rötter i pietismens allmänna uppfattning, men som med strålande andlig hälsa och styrka lyfter sig till betydligt ljusare rymder. Den strängt kyrkliga etiken och det personliga fromhetslivet sammansmälta hos hovpredikanten Anders Nohrborg, vars postilla *Den fallna människans salighetsordning*, utkommen år 1771, blev ofantligt mycket läst under kommande sekel; hans inflytande ökades i hög grad därigenom att hans tankar om *Ordo salutis* senare sattes

i ett logiskt fulländat system av den skånske prosten Henrik Schartau. Lappmissionen bedrevs med kraft av de båda nitiska missionärerna P. Fjellström och Per Högstöm. Och år 1772 dog Emanuel Swedenborg, den adlade Jesper Svedbergs son, ett av det största genier Sverige ägt även på det religiösa området, där han i visionär kraft om också inte i betydelse höjer sig till Birgittas jämlike. Hans far hade skonat honom från den luterska ortodoxien; i sitt religiösa tänkande anslöt han sig i många stycken till den radikale pietisten Dippel — men det panteistiska och teosofiska samfund, Nya kyrkan, som tio år efter hans död bildades av hans vänner i England, har haft ytterligt ringa inflytande på svenskt religiöst liv.

Samma år Swedenborg dog gjorde Gustav III:s statskupp slut på Frihetstiden i Sverige — och den svenska bondrokokon dansar fram sina första stelbenta pas, klädd i »guldguler rock med styva dycrer», i lammskinnsperuk och vita strumpor, med mässingsspännen på grova, smällande bockskinnsskor:

— Se dansmästarn Mollberg, bröder,
i vår krögarstuga,
hur mot väggen han sig stöder
med en röd fiol!
Konstigt har han lärt sig buga
och med foten skrapa —
aldrig såg man större apa
i en kapriol.

Det Bellmanska Sverige hade blivit franskt — på sin egen fason. Det övriga landet förblev svenskt. Konventikelplakatet fick emellertid en välbehövlig vila. »Två ting äro fria i mitt rike — kärleken och religionen»,

förklarade kungen med kokett frivolitet. De unga teologerna hade dock inte sämre väderkorn än att de kunde följa hans sympatier i spåren; och ett nytt, tvinnande rotskott sköt fram på teologiens träd, neologin, påverkad av den överhandtagande franska upplysningen, förtorkat rationell, utan livets safter och utan troserfarenhet. Religionens gammaltestamentliga storhet och kyrkans ålderdomliga kärvhet stötte den nya smaken; trosläran måste utformas med allamodiskt vett och anpassas efter den fransöskas konversationens fordringar i strängaste lydriad under ett bornerat förnuft. Sedan var ju steget inte stort till den sortens själavård, som lät predikan en julotta handla om rationell lantbruksskötsel och texten om Änkans son i Nain utformas till ett föredrag rörande nyttan av att förlägga kyrkogårdarna utanför staden. Vilde prästerna hålla sig på en något högre nivå, talade de i alla fall inte gärna om Gud, men filosoferade om »det högsta Väsendet» och höllo vältaliga »äreminnen över Kristus».

Hela riktningen var en av de konsekvenser, som måste dragas av den teologiska intellektualismen; när man grundat sin troslära på förnuftet, stod man naturligtvis med två tomma händer, sedan det visat sig, att förnuftet inte kunde erkänna något övernaturligt; och den intellektuella självbesinning, som inser förnuftets begränsning och det irrationellas verklighet hade ännu inte kommit. Den stora allmänheten var tvångsuppfostrad att utan egen religiös erfarenhet pliktskyldigast bevista gudstjänsten, ta nattvarden av gammal vana och avhålla sig från söndagsarbete emedan det skulle så vara. Religionen var för detta kyrkfolk endast en samling rent yttre föreskrifter, och under sådana förhållanden kunde det ju komma på ett ut om predikan gällde lantbruksskötsel eller sagan om Jesusbarnets födelse. Människosjälens behov av mystik och

samband med det okända tog i alla fall ut sin rätt — i hemlighetsfulla ordnar, hos spåkåringar och i annan vidskepelse bakom Förnuftets rygg.

Men därute i skogslandets karga bygder levde folket ännu under minnena av den bistra karolinska andan. De vördade kyrkan som Guds rike på jorden, antingen deras präst råkade vara ett kreatur eller en bra karl. Bredvid katekeslärans slipstenar hade de i Murbecks predikosamlingar och i Nohrborgs postilla fått en andlig näring, som de kunde tillgodogöra sig. Det var en tung och lagisk tro, den handlade mer om synden, döden och djävulen och om svårigheten för människan att bestå i kampen mot det onda, än den handlade om kärleken, barmhärtigheten och glädjen över frälsningens visshet. Men den passade för detta hårda folk, som hade nogsamt lärt sig vilken bitter möda livet kostar på denna stembundna jord, i skuggan av alla hemligheters mörker. Blekt lyser vårens solguld över frusen mark — så spreds i deras själ den arma dager, som gav ett frostigt återsken av solvarm lycka; de levde med sin stränga tro i Herrens tukt och allvar.

Men redan denna andliga värld var en smula lättare än den gamla lärdomskyrkans. Den saknade naturligtvis varje beröring med de fransktalande stadsapornas andliga värld, nödtorftigt upplyst av Förnuftets talgdank, vars rykande sken belyste Dygdens många träbeläten, som hyllades i granna orationer av väluppfosttrade små stångpisk-kavaljerer. Denna flärdens bal masqué, som kring den diamantslipade, strålgliitrande och sterila kungasjälen trippade sirligt fram över skrovliga berghällar i det nordiska allvarslandet, hade emellertid bland sina hjältar även åtskilliga verkligt fromma, vilkas hjärtan voro uppfyllda av Gud, medan de med toleransens stilla småleende lyssnade till den frigjorda konversationens blasfemier, till upp-

slupna bibelparodier och till lättfärdigt hån mot gammalt sedligt allvar. Många av dessa fromma med längtande själar under grinande mask visste själva inte var de hörde hemma. Ena stunden följde de med i det brusande dionysoståg, vars hymner strömmade ut från klingande spröda strängar på Bellmans luta — andra stunder gingo de i ensamhet och ruelse och sjöngo kanske samme Bellmans ångestfyllda psalm:

— Dödens ångst mitt slagna sinne
till förtvivlans vinklar för;
enslighet min vånda gör,
fruktan fångslar blod och minne,
ängslan allt mitt inre tär —
räck mig handen i min våda,
med förtröstan mig benåda
på den väg mig banad är!

Mitt under den några och tjugu år gamle skaldens första vilda tummel i Fredmans och Ulla Winblads sällskap mellan värdshus, krogar och jungfruhus, sprutar denna psalm fram ur hans själ som en blodstråle ur ett hemligt sår. Och detta sår upphörde aldrig att blöda. Sedan han utgivit de fyra första små häftena »Bachanaliska qväden» och i en obeaktad annons inbjudit allmänheten att av honom köpa femtio »Fredmans epistlar», publicerade han i Dagligt Allehanda år 1778 en rad psalmer; år 1780 utgav han sina *Betraktelser över åtskilliga evangeliska texter*; sju år senare kom *Zions högtid*, en samling av 25 andliga sånger, av vilka nära hälften skrivits under 1780-talet, sedan han passerat sin levnads middagshöjd och närmade sig mörkret.

Det är minnen från barndoms hemmet, genljuden av Mose och Lamsens visor, pietismens bävande toner av salighetslängtande hängivelse åt Gud, som aldrig dö i hans själ. Och hos stora mängder av städernas borgare och landets herrgårdsfolk leva de kvar liksom hos honom. Det är framför allt de herrnhutiska brödra församlingarna, som ha lokalerna fulla av folk, när de hålla sina bönemöten och sina fröjdefulla Jesusfester — och inte endast gesäller, pigor, hantverkare och småborgare gå dit, även exempelvis den gamle lärde bibliotekarien C. C. Gjørwell sitter där med tårade ögon tillsammans med många allvarligt sinnade män och kvinnor ur de högre kretsarna, som vilja bevara en stark tro under vandringen ur ljuset in i skuggan — där människoströmmen oavlåttligt försvinner, medan nya generationer bölja fram över den öppna vidd, som föreställer världen, och som inte är större än att varje levande kan ständigt höra klockornas dån vid mörkrets tull.

Redan på 1750-talet hade några spenerska pietister av allmogeklass, vilka i Västergötland höllo konventiklar, fått spenamnet läsare, varmed den övriga menigheten ville uttrycka sitt ogillande av deras överflödiga läsande i bibeln och andaktsböcker. Tio år senare uppdök ett våldsammare läseri i den härjedalska socknen Lillherrdal, där »hopparna» firade religiösa orgier av konvulsivisk art, en av de få religiösa folkrörelser i landet, som faktiskt slagit över i mindre anständiga former, fastän vulgärpsykologien roat sig med att beskylla dem alla för erotiska förvillelser. Lillherrdalsrörelsen avstannade, sedan ledaren, komminister Mårten Thunborg, inspärrats på Härnösands hospital år 1774.

Här och där yppa sig övergående religiösa rörelser

bland folket, liknande enstaka ilningar före stormen. Mot slutet av 1700-talet uppstår en gammaldags stillsam och ännu bestående pietism, kallad gammalläseri, i Norrbotten och Västerbotten. Den skilde sig inte från kyrkan och erhöll kungligt skyddsbrev på 1790-talet.

På grund av de norrländska socknarnas stora utsträckning kunde konventikelplakatet här inte tillämpas i hela sin stränghet. Större delen av befolkningen skulle då ha blivit avstängd från nära nog all gudstjänst. Prästerna måste med tacksamhet tillåta, att folket i avlägsna byar samlades till enskild gudstjänst kring någon allmogeman, som föreläste ur skrifterna och i övrigt lät andakten äga rum i sin enkla stuga under former, som så nära som möjligt liknade kyrkans. Det låg i sakens natur, att postillorna och de tryckta predikningarna här skulle bli särskilt användbara, och att det andliga innehållet i dessa skrifter skulle ge sin färg åt allmogens liv. Där lästes Fresenii, Rambachs, Bålds, Abraham Petterssons, Bälters, Nohrborgs och Tollessons postillor, Arndts sanna kristendom, Scrivers Sjalaskatt — utom Luther och bibeln. Allt detta gav en färg av mörkt allvar, syndångest och helvetesskräck och tvang människorna att söka på något sätt, med goda gärningar och annan »villfarelse», söka göra sig förtjänta av en smula mildhet av Gud.

Från religiös uppbyggelse är steget inte långt till religiös spekulation. Snart upptäckte en och annan bondepredikant, att vissa postillor, särskilt den nykomna Tollessons, innehöll meningar, som måste anses farliga. Och på sitt sätt hade de rätt. Inom statskyrkan hade nelogien blivit befast, målsmän för denna strävan voro ärkebiskopen Uno von Troil och hans efterträdare Jakob Axelsson Lindblom. Dessa herrar bedrevo, att en ny, reviderad kyrkohandbok utkom år 1811, inte förenklad i

riktning hän till folklig fromhet, men urlakad efter bästa förmåga för att inte stöta en förnumstig modesmak av halvfransk ytlighet; bland andra nyheter, som nu infördes, var konfirmationen vid de ungas första nattvardsgång, den hade visserligen praktiserats frivilligt under sexton- och sjuttonhundredatalen, men gjordes nu till en medborgerlig skyldighet, rönste dock mycket motstånd på grund av sin släta form, som först år 1894 förnyades och i någon mån förbättrades. År 1810 hade Lindblom utgivit sin katekesförklaring, mer tröstlöst snustorr än egentligen hårdtuggad. Och år 1819 kom den nya psalmboken, den wallinska.

På många håll, särskilt i Norrland, höjdes nu kraftiga protester mot »de nya böckerna», på norrländskt tungomål »nöjböckren», vilka fördömdes på det kraftigaste och åtnjöto ett utbrett förakt bland allmogen. Redan år 1805 framträdde detta s. k. norrländska nyläseri under ledning av bonden Olof Palmgren i Piteå landsförsamling. Den spred sig till kringliggande trakter, åstadkom i Luleåbygden rättegångar och tråkigheter och i Skelleftebygden svåra konflikter med kyrkans myndigheter. Prästerna betraktades av dessa läsare såsom falska profeter, endast bibeln och Luther kunde läsas, alla andra skrifter fördömdes, till och med Nohrborg, hans salighetsordning tycktes inbjuda till verkhelighet och »goda gärningar», och en rätt kristendom skulle ju endast bygga på tron! Gammalläsarna höllo fast vid sina »goda gärningar» och fingo stöd av prästerna; nyläsarna ansågos fasligt syndiga, emedan de inte ville visa några trones frukter. Domen var säkert orättvis, nyläseriet var en oklar rörelse hän till djupare innerlighet i troslivet och utmynnade sedermera i den över hela landet spridda rosenianismen, som utvecklades vidare av Waldenström.

Erik-Jansenismen i Dalarna, vilken slutade med utvandring, är skildrad av Selma Lagerlöf i hennes bok Jerusalem. Hedbergianismen i Hälsingland och Orsäläseriet äro andra liknande sporadiska företeelser. Den konvulsiviska predikosjukan grep med sitt extatiska och profetiska svärmeri ett tusental personer i Småland och kvarlevde ännu på 1880-talet i den s .k. hopparesekten inom Västbo och Sunnerbo härader. På många andra håll, särskilt i Norrland, uppstodo lokala rörelser av mer eller mindre upprörd och grotesk natur.

Læstadianismen, som vid mitten av 1800-talet slår igenom i översta Lappland, tillhör de mer upprörda, men har å andra sidan ingen beröring med det allmänna läseriet, så mycket mindre som læstadianismen med skärpa hävdar, att Guds ord ska talas och höras, inte i ensamhet läsas. Rörelsen är säregen i Sverige och får sin karaktär av enklaste nybyggaretro på grund av sin huvudsakliga utbredning bland lapparna, vildmarksfolket med det rörliga barnasinnets, vilka först och främst måste med gisselslag drivas bort från civilisationens första och grövsta förvillelser.

Den av pietismen påverkade riktningen inom statskyrkan, representerad av Murbeck och Nohrborg, utvecklades även under denna tid till sin fulländning genom Henrik Schartau, som utarbetade läran om nådens ordning med en sådan konsekvens, att den fick en halft katolsk, mekanistisk karaktär och inte endast konservativ men reaktionär betydelse.

Bondrokoken i Sverige anslöt sig värdigt till skogslandets urgamla tradition, att festruset ska urarta till gräl och sluta med blodiga våldsdåd. Därefter kom bakrusets och trötthetens tid, under vilken även kyrkan, på enstaka undantag när, låg i den djupaste vanmakt.

De många släta karaktärerna inom prästerskapet be-
gagnade sig med förtjusning av den bekväma neologien,
som tillät dem att utan andlig möda och utan religiös
erfarenhet leva ett bekymmerfritt liv som kungliga svenska
ämbetsmän, vilka med byråkratisk slentrian expedierade
sina ärenden, inte utan en liten kokett tillsats av fri-
gjordhet och upplyst tolerans. Biskopsstolen blev en
reträttplats för världsliga ämbetsmän; även en och annan
skald, bland dem den store hedningen Esaias Tegnér,
fick på detta sätt av staten en anständig försörjning.

Även den manligt bredaxlade och manligt religiöse
Erik Gustav Geijer blev erbjuden en sådan befattning,
men han vägrade — utan att vara i någon mån teolog, var
han dock den, som jämte Schartau hade största inflytande
på tidens återvaknande religiösa liv. Hans tro var i hög
grad färgad av romantikens andliga vårsol: sanningen
finnes, skulle den ock sökas i djupet av Guds eget hjärta.
Hans skrift *Om falsk och sann upplysning med
avseende på religionen*, utkommen år 1811, be-
tydde i Sverige ungefär detsamma som Friedrich Schleier-
machers år 1799 första gången utgivna »*Reden über die
Religion*» betydde i Tyskland: mystikens återförening med
vetenskapligt tänkande till en religiös enhet.

F. M. Franzén i Härnösand var en av de få personligt
fromme biskoparne, liksom J. O. Wallin, med tiden ärke-
biskop, vilken med stor möda så småningom frigjorde sig
från den rådande franska smakriktningen, till dess han
i sin psalmdiktning kunde ge starka uttryck åt den german-
ska andens djupa religiositet.

Sedan reformationen fullbordats och Sveriges evange-
lisk-luterska statskyrka blivit slutgiltigt bestämd till form

och innehåll under Karl XI genom 1686 års kyrkolag, hade inga större förändringar vidtagits. Medeltidsdömen, som av fromma händer byggts ut från den första kristna lilla stenkryptan och höjt sig med pelarvalvens andaktsfulla resning och med klocktornens stigande segerjubel, lyftande högt över tinnarna spirornas krön och kors — den hade sedan dess inte nått högre, inte funnit någon ny och skönare form för att uttrycka andens längtan till oändliga rymder ovan skyarnas tunga dunkel. I stället hade mycket av dess gamla skönhet och poesi gått förlorad, hårda händer hade släpat undan inte endast helgonbilderna men även mesta delen av den fromma utsmyckningen; fönstren hade huggits upp för att släppa in dagens ljus och jaga bort allt mystiskt dunkel. Den rökelse, som lockade och sövde, var noga vädrad ut, och strängaspelet, sköna rösternas hymner hade mörknat, mistat vingarna, som burit skönhetsoffret förr mot höjden — nu steg blott menighetens sorgepsalm och arma, tunga lovsång stapplande mot altarrunden. Och mässans helgd, när bönens gråt och jubel bars fram i hemligord till hemlighetens herre, den hade mist sin högtids glans, ty prästen talade på släta vardagsspråket och drev som fogde åt en himmelsk herrgårdsherre sin menighet till andens stränga dagsverk.

Nu stängdes templet under långa veckodagar och stod där, dött som sten, så kyligt oberört, så nyktert vardagsgrått, bland människor, som gingo skyggt förbi med sina hjärtans sorg och gömda glädje. Och lika kyligt grå blev söndagsfesten — vars doft av »kyrkokryddor» gav ett minne dock av helig rökelse och yra. Svartklädda kvinnor komma sommarväg och bära trofast än i hårda händer — eller gömda mellan psalmboksbladen — små kvistar av lavendel, isop, åbrodd, timjan, salvia och mynta.

Så föres menigheten fram för Gud, bekänner sina synder genom prästen, suckar själv av plikt vid sucksam orgel: Kyrie eleison! Strax svarar änglahälsningen, att Gud är trofast — och som den ena plikten på den andra följer menighetens lovsång. Episteln läses, ord av uppenbarelse — upplyften edra hjärtan, hören Kristi ord i dagens evangelium! Och nu är tiden inne, att betyga menighetens tro på Fader, Son och Ande. Sen börjar sömnen, prästen läser dagens text och gör en lagom lång fundering över tingen — tills amen kommer med sin salighet. Och menighetens hjärtesak frambäres nu i bön för kungen och hans krigsmakt framför allt. I Fader vår nås bönestundens höjd. Sen måste menigheten brista ut spontant i tack och lov; välsignas sen och sjunger sista psalmen, återvänder hem och äter, dricker, sover, väntar stilla, att den lavendelgråa söndan ska ta slut och bli en blygrå måndag, följd av långa järngrå, stengrå veckodagar. Men innan natten söker mången själ de kända, fromma orden i postillan, att få en gudstjänst för sig själv på Herrens dag, luft under trötta vingar, hjärtats bön till Gud. Först då får tron sin rätta silvergråa färg, sin gömda högtidsdoft av rosmarin.

Så har det kristna livet formats ut. I pelarskogen under mästarvalven har gamle Rudbeck dundrat fram sin lärdom och Jesper Svedberg talat kärva ord om sola fides, menighetens slappa stortro. Högtidliga förbannelser ha åskat här mot olärd tro och egensinnig fromhet — i predikstolen, mästare Olofs korg, har stått en sober herre, pudrad under piskperuken, med näsduk av battist i fina, vita händer, och sökt med upplyst vett ge någon praktisk vardagslära åt sin menighet, som aldrig lär dialektiktens syllogismer och dogmata av världsfrånvärd metafysik. Och ändå tärdes de av andens hunger, dessa jordebarn, av

samma dova oro, som sprängde påvekyrkans mänskobud och lydnadskrav — de längtade alltjämt att komma nära Gud och känna saligheten fylla sina hjärtan.

Men grundfast stodo ännu biskopsborgens murar och värnade med hela rikets makt den kyrka folket skulle tjäna, och folket var blott till för kyrkans skull, Gudsrikets avbild. Där skildes andarna från tron av mur och vallgrav. En lära diktades och kallades Guds rike och tvingades med våld på människorna, som skulle anses fjärmade från Gud och fallna utan hjälp, om inte prästen förde dem på nådevägen fram till saligheten. Men djupast inne i var människosjäl fanns aningen om det Oändliga, där fanns det eviga Gudsriket utan präst och kyrka — och när den tanken värkt sig fram, då visste folket, att trosläran skulle tjäna livet, inte tjänas i sin döda ståt av alla levande, som dräpte sina bästa drömmar på hennes kalla altare av sten.

Men även biskopsborgen hade mist sin yttre prakt, och bispnen själv gick som en liten vissen själ omkring i alltför stora salar. Förgånget vapenslammer, klang av järn och stål, fanns blott som genljud kvar i torra pappers prassel. I domkapitelsgården samlades kapitulares med nya papper jämt i kalla händer och bläck på fingrarna — men lärdomsskolan växte sig allt starkare och trängde redan hårt teologin för att få plats för livets egen kunskap.

Det var nu svenska kyrkan — och än mer: där löpte vita vägar ut åt alla håll, igenom skogars dunkel bort i landet, till någon grind i höga lindars skugga — och trädgårdsgången ledde upp till prästgårdstrappan, där mor med nyckelknippan härjade bland pigor; vitklädda flickor sutto i syrenbersån och drucko hallonsaft och vatten med studenter. Flicklustigt muntert sjöngs en fransk chanson

— en Lied om Loreley — en visa av professor Geijers nya. Med tjuguarigt gosseallvar talades om mera tro — om Thorilds djärvhet — Werthers Leiden — om Rousseaus Émile — om Englands fria samhällsskick — om romantikens morgonrodnad efter gångna tiders mörker — om vers och stora tankar och tableaux vivants.

Kvällsskimret tindrade kring äppelträden, där blomma och vitblomma hemligt logo, och under träden gingo ungdomspar och undrade, om solens röda sken betydde storm — och drömde samma drömmar utan ord om nya tider, nya präster, nya kvinnor, många, många nya prästgårdsbarn, som skulle tänka nya tiders stora tankar och ge skogslandets många mörka bygder del av andens odling — och grubbla kanske i förtvivlad ångest, tills deras nya väg blev klar, som skulle föra dem från gammal tro och gammal trygghet, från hemmets dörr till frihetskamp i äventyrens värld.

Men ännu sitter gamle prästen själv i kammarn, ensam med sin Gud i all gemytlighet. Omvärvd av tobaksskyar, svept i värdighetens nattrock, gör han klar sin nästa bondpredikan. Han gluttar nog i gamle Murbeck någon gång och tar ett kraftens ord till hjälp hos Luther — och arrakstoddyn sjunker i hans glas, ingivelsen når också sina gränser — slut med toddyn, punkt för applicatio!

Hittills har religionen varit i främsta rummet en plikt, vilket i praktiken gestaltat sig så, att »den rätta tron» uppfattats som en medborgarens skyldighet gentemot staten.

Bakom denna uppfattning ligger naturligtvis den rent religiösa känslan av människans plikt gentemot Gud. Men

där finns även den grovt jordiska känslan av undersåtarnas skyldighet att ansluta sig till den religionsform, som staten prövat lämpligast för sina världsliga intressen. Staten kännes vid denna religionsform och ingen annan, försvarar den mot yttre fiender, stöder den med sin auktoritet och sin makt gentemot tvekan och tvivel hos egna medborgare och låter sina betrodda män utarbета den till allt större renhet, utforma den till allt högre klarhet och rikedom. Det blir självklart en medborgares plikt att ansluta sig till just denna religionsform och inte till någon annan, som befunnits mindre lämplig för statens intressen, även om den skulle råka vara av större värde för den enskilda individen.

Pietismen kom som en första allvarlig protest gentemot denna grovt mekaniska uppfattning av de andliga värdena. Den drog därvid endast nya och djärvare slutsatser av den stora reformationens befrielseverk: religionen skulle vara varje människas personliga livsintresse, hennes omedelbara samliv med Gud. Det var individens rätt gentemot staten som här hävdades på det religiösa området.

Det bästa som kan sägas om de kyrkliga myndigheternas oförsonliga kamp mot pietismen och mot de senare framträngande frireligiösa rörelserna, var att prelaterna kände sig hävda pliktens krav gentemot allsköns löslighet. Men med dessa känslor följde så många andra av lägre och orenare art. Vad som springer mest i ögonen redan under pietismens orostider och sedan än mer under de frireligiösa rörelsernas våldsamma strider, det är de maktägandes förbittrade häpnad över att enkelt, simpelt, olärt folk tar sig friheten att på egen hand reda ut sina problem, utan att längre lyssna på de lärdes spetsfundigheter eller lyda de mäktiges befallningar.

Här blottades på allvar den klyfta, som fanns mellan folket och dess ledare — blottades framför allt herrefolkets nästan rörande okunnighet om arbetsfolket. Man hade vant sig vid att uppdelade människohopen i »sämre folk» och »bättre folk»; ville man vara riktigt välvillig, insköt man däremellan en liten grupp »halvbättre». Det var utan vidare självklart, att »sämre folk» utgjorde tillsammans en enda, halvt formlös massa, vilkens enda uppgift var att med grovarbete tjäna »de bättre» — gapa och med tacksamhet svälja vad dessa behagade kasta ner till massan av mat eller goda ord. Och nu började plötsligt denna idyll lösas upp i ovädersmörker; torpare, drängar, pigor och gesäller började uppträda precis som om de hade egen vilja och eget förstånd. De tycktes ha tröttnat att bara uppträda i tysthet som »folk» på scenen, medan biskopar och lärda män, kungar, ädlingar och ämbetsmän kråmade sig som tuppar i förgrunden, fördjupade i sina egna små viktigheter. Folket fördes in som en självständigt handlande vilja i livets stora drama.

Det var svårt nog, när det första sorlet började stiga upp från den religiöst upprörda folkmassan — pietismen, de spontant framspringande läsarerörelserna runt om i landet. Men det blev värre än — ur folkmassans djup steg sorlet högre och högre. Till slut — det var mot mitten av 1800-talet — bröt den religiösa stormen ut med en lidelsefull styrka, som intet kunde hejda. Ur folkdjupet restes den ena böljan efter den andra och drog fram över landet — baptismen, metodismen, nattvardsföreningarna, missionsföreningarna; för att endast nämna de största; tills slutligen Frälsningsarmén kom som den sista och mest skumhöljda av de mäktiga springvågor, vilka vittnade om eruptionens våldsamhet i folksjälens djup.

Vad hade nu hänt? — De andliga och världsliga maktägarna hade sin dom redan på förhand färdig: folket hade gripits av fräckhet och andligt högmod, det måste bestraffas, om inte hela samhället skulle upplösas och förgås.

Den berömda svenska friheten visade sig i verklighetens ljus. Svensk mans rätt att tänka och tala fritt såg besynnerlig ut. Historien om alla folkliga rörelsers utveckling i Sverige, pietismen, de fireligiösa rörelserna, nykterhetsrörelsen, arbetarrörelsen, alla utan undantag — jo, ett undantag: 1914 års bonдетåg!! — visar samma drag: ett fördjupat religiöst eller sedligt medvetande höjer sig ur folksjälen och bemötes ovanifrån av hån, motstånd, laglöst våld, tills sådant inte längre går, då den högre visheten böjer sig med ett surt och tjurigt passivt motstånd i bästa fall.

Den bottenlösa klyftan mellan det svenska folket och dess ämbetsmän kunde inte varit bredare, om folket varit styrt av fientliga främlingar, talande ett annat språk och utan ringaste intresse för de underhavandes välfärd, endast för deras arbetsprestationer. Och rättvisligen bör ansvaret delas ungefär lika mellan borgerliga och kyrkliga myndigheter för den stank av gemenhet, som omger minnet av deras gemensamma kamp mot det svenska folket. När frikyrkorörelsen slutligen nådde sin seger, var dess väg till frihet — i frihetens stamort på jorden — kantad av ödelagda svenska hem, vilkas bebyggare drivits i landsflykt, sänts i fängelse eller ruinerats med dryga böter, emedan de sökt ett djupare och rikare andligt liv än det som expedierats åt dem på ämbetets vägnar av statskyrkans självbelåtna myndigheter.

Vad hade alltså hänt, som tvang folket till denna kamp?

Problemet har ännu inte analyserats upp till någon klarhet, och här kan endast bli tal om några antydningar rörande dess huvudsakliga innehåll.

Först och främst är att märka, att pietismen, allt motstånd till trots, redan befäst sig som ett ofrånkomligt faktum. Hos en mängd fromma runt om i landet hade blicken öppnats för statskyrkans ofullkomligheter och för nödvändigheten av ett innerligare och rikare trosliv. Kampen om pietismen hade givit till historiskt resultat den upptäckten, att religionen icke var detsamma som kyrkan och att en stark, personlig tro varken kunde eller borde betvingas av yttre kyrkliga pliktbud. Det var denna upptäckt, som för många människor öppnade murarna ut till frihet och liv.

Att denna uppfattning inte blev endast några få lidelsefulla troshjältars egendom, men bredde ut sig bland allt större massor, berodde inte endast på den avsmak och avsky de kyrkliga myndigheterna ådrogo sig genom sina gemena förföljelser mot oförvitliga, fromma människor. I dessa ting dömde folket inte lidelsefritt och opartiskt mellan prästen och svärmarna — nej, man tog parti med en iver, som blev alltmer upprörd ju starkare och vissare man kände, att här gällde det en livsfråga för alla, inte endast för några få pietister eller läsare. Till denna uppfattning bidrog naturligtvis mer än allt annat, att den från Tyskland kommande nyromantiken oemotståndligt trängde sig fram och så sakta omgestaltade människornas sinnen.

Där var den kraftiga och målmedvetna protesten mot klassicismens regeltvång och mot upplysningstidens torra förnuftsdyrkan. Som ett glittrande majregn strömmade den ner över törstande hjärtan, som ett pånyttfödelsens ljuvliga bad tvådde den halvt förvissnade själar, och den

gråa verkligheten lystes upp av ett gyllene skimmer från evighetens sagovärld. Där var individens frigörelse i en hänsynslös subjektivism, som radikalt förnekade den omgivande yttervärlden och fann i själens renaste längtan och aning, i idealens värld, den sanna, för allt levande gemensamma verkligheten.

Förnuftets kalla slutledningskonst och mödosamt uppbyggda regler för det rätta tänkandet vräktes över ända av denna känslans, känslsamhetens, känslomalighetens sjungande vårstorm. När det yttre uppfattades som en skenbild, hopkommen av någon likgiltig tillfällighet, och endast den osjälvständiga materiens inneboende ande ansågs äga verkligt, självständigt liv och värde, bortföll även all yttre auktoritet, och intet mänskligt väsen stod så lågt, syntes så lögnaktigt, ont och föraktligt, att det ej gömde en ande av ett värde utan gränser, en betydelse, som intet förnuft kunde genomtränga eller fatta. Intet stoftkorn var så ringa, att det ej gömde inom sig hela Oändligheten. Och vem ville inte äga inom sig Oändligheten! Inte vara delaktig därav mekaniskt, såsom den lilla stenen är delaktig i mosaikens helhetsbild; men organiskt, så att delen och det hela sammansmälta, uppgå i varandra som en levande enhet utan gränser längre mellan det lilla jaget och det stora Oändliga.

Den materiella yttervärlden var det onda. Ur kampen mot dess tyngd och begränsning uppsteg en skyhögt flammmande längtan hän till överjordiska rymder, det osynliga, oförgängliga livet, Alltets, Allsjälens värld, vars återsken dröjde i varje liten människosjäl som strålen av det gudomliga och log i »längtans blåa blomma» sitt underfulla leende av salig smärta och evighetstrånad. Aldrig har en mer himlastormande dröm stigit ur den tunga jordens

djup, aldrig ha människorna känt sig mer innerligt förenade med Gud.

Det bärande i nyromantiken och den livsåskådning, som därav påverkades var dess halvt panteistiska, djupt religiösa tro. Den strömmade som ett saligt rus genom vardagslivet som genom dikt och bildkonst, och den väckte nya, oanade krafter till liv inom religionen själv. Även på detta område av nyromantiken sades det avgörande ordet i Tyskland. Den trettioettårige Schleiermacher, uppfostrad i herrnhutiskt pietistisk åskådning, utgav år 1799 anonymt sitt stora arbete *Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren verächtern*. Han fastslår där, att religionen är varken metafysik eller moral, men »sinne och smak för det Oändliga», och att den måste omedelbart upplevas, varvid lärosatser och dogmer alltid måste bli något sekundärt i förhållande till troslivet.

Detta arbete gav banesåret åt den religiösa rationalismen. Det visade sig naturligtvis inte genast, men under årtiondenas gång genomsyrade det fullständigt de bildade klasserna. Därav påverkades indirekt de bredare folklagren, som emellertid först och främst efter eget begrepp tillämpade på religionen tidens allmänna romantiska idéer: varje människa äger ett direkt samband med Gud, ingen är så fattig, olärd och usel, att han inte inom sig har ett oförgängligt ljus av det gudomliga.

Så grep den känsla omkring sig bland alla människor, bildade och obildade, fattiga och rika. De hänfördes av tankarnas skönhet, de tyckte sig stå med händerna sträckta emot varandra, alla bröder och systrar i Allfaders hem — med ögon som logo i tårar och läppar som bävade av glädje kände de, att Gud själv bodde i deras hjärtan

liksom i stoftgrandet, och att hans ande talade i kreaturens suckan liksom i sfärernas harmoni.

Men det är inte allom givet att kunna glädjas så. Även om syskonkretsen av romantiska själar blev allt större i världen, stod dock alltjämt en massa utanför, människor som envisades att lita mer på sin fåfänga lärdom och sitt skröpliga förnuft än på lösa om än så ljuvliga känslor. Först och främst de präster, som på ämbetets vägnar vidhöllo, att medborgarna pliktskyldigast skulle tro på statskyrkans lära, läsa sin långkatekes och söka sin salighet i nådens rätta ordning.

Att de frireligiösa rörelserna under 1800-talet fingo en sådan massanslutning berodde emellertid inte endast på nyromantikens genomgripande omgestaltning av allmänna åskådningar, men säkerligen även på tidens ekonomiska omvälvning, som långsamt men obönhörligt säkert förändrade själva grundvalen för alla människors liv. Det är naturligtvis ingen tillfällighet, att just 1800-talet är alla de stora folkrörelsernas tid, inte endast de religiösa men även de praktiskt sedliga och ekonomiska, förkroppsligade i nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen. De hade givetvis alla sina särskilda orsaker, men samtidigtheten och många andra likheter tyda på, att de även hade något gemensamt upphov. Man kan säga, att de alla voro olika uttryck för människors sätt att reagera på tidens avgörande händelser.

En snabb överblick över de viktigaste av dessa händelser visa, att de voro oerhört betydelsefulla och måste ha verkat fullkomligt omstörtande åt alla håll.

Sjuttonhundratalet hade sett inte endast Rousseau och den stora franska revolutionen, men även — vid seklets mitt — en hel rad epokgörande uppfinningar: den engelske mekanikern Arkwrights spinnmaskin 1764—75; puddel-

förfarandet patenterades av engelsmannen Henry Cort år 1784; den mekaniska vävstolen utarbetades av engelsmannen Cartwright 1785—90; ångmaskinen framställdes första gången av engelsmannen James Watt år 1769; pappersmaskinen uppfanns av fransmannen Louis Robert år 1799. Snällpressen konstruerades av tysken König ungefär samtidigt. — I England blev närmaste verkan, att man petitionerade om förbud mot maskiner och fabriker, men fick i stället lag om skydd för dessa. — År 1776 utgav Adam Smith det arbete, som blev grundläggande för den ekonomiska liberalismen, *Wealth of Nations*. — I Sverige hade redan för längesedan Jonas Alströmer upprättat sina manufakturverk; en lag om bolag utfärdades 1734, och i Hallordningen av 1770 göres en första skillnad mellan fabriker och manufakturer.

Vid ingången till 1800-talet utger Robert Owen sitt huvudverk: *A new view of Society*. De sociala utopisterna hade kommit för att bota den allmänna nöden! År 1808 uppträdde Charles Fourier med sitt första huvudverk: *Théorie des quatre mouvements*; år 1822 utgav han sin *Théorie de l'unité universelle*. År 1821 kom Saint-Simons med *Du système industriel*, fyra år senare utgav han *Nouveau Christianisme*. Då hade redan för 10 år sedan George Stephenson gjort sitt första försök med lokomotiv på gruvspår, och det engelska proletarietet befann sig i full strid för medborgerliga friheter och rättigheter. — År 1819 inträffade efter 25 dagars färd »Savannah» i Liverpool, den första ångbåt, som gått över Atlanten; ungefär samtidigt införes i Sverige en mycket sträng protektionism. Fackföreningarna få sitt första uppsving, oftast med kristligt inslag, och järnväg öppnas mellan Liverpool och Manchester.

I Frankrike ha vi julikungadömet med dess slagord:

enrichissez-vous, messieurs! Och sidenarbetarnas uppror i Lyon: vivre en travaillant — ou mourir en combattant! — I Tyskland grundas tullföreningar och börjar en nationell industri. — Omkring år 1840 införes telegrafien vid engelska banor; elva år senare byggdes telegrafkabeln mellan Dover och Calais; i Frankrike har Louis Blanc uppträtt med sin Organisation du Travail; anarkist-kommunistiska sammansvärjningstiden når sin kulmen; i Tyskland råder oro bland arbetarna, och i Sverige upphäves skråväsendet; vår första fackförening, Typografiska Föreningen, bildas 1846. — Två år därefter kommer Februarirevolutionen i Paris och kommunistisk agitation av Karl Marx, som efter ytterligare två år tillsammans med Friedrich Engels ger ut Kommunistiska manifestet med lösenordet: Proletärer i alla land, förenen eder! — Socialismen övergår från utopi till vetenskap och praktisk politik.

England uppnår sin industriella monopolställning på världsmarknaden; fackföreningarna utvecklas snabbt. — Arbetaroroligheterna undertryckas strängt i Tyskland, men 1863 kommer Ferdinand Lasalle! — I Sverige har den första järnvägen öppnats år 1856; frihandelsregimen har införts. — Den internationella arbetareassociationen grundas med hjälp av Karl Marx, som 1867 utger första bandet av *Das Kapital*. — Åren 1871—76 sanktioneras fackföreningsrörelsen i England fullständigt genom Trade Union acts — i Paris utbryter kommunupproret — och Tysklands katolska föreningars generalförsamling beslutar deltaga i den sociala striden på kapitalisternas sida! — »Socialistlagen» råder i Tyskland 1878—90 och förstör arbetarorganisationerna. — I Sverige utspelas den stora »Treffenbergstrejken» i Sundsvall år 1879, ett par år senare börjar August Palm agitera. Och år 1890 firas för första gången proletariats förstamajfest i alla kulturländer!

Och så vidare. Vi äro inne i en ny tid, radikalt artskild från allt föregående, borgerlighetens, kapitalets, industrialismens och proletariatets tid.

Under denna väldiga brytning och inför dessa oerhörda omvälvningar har kyrkan aldrig ett ögonblick känt ringaste tvekan, den har alltid självklart varit ett redskap åt de maktägande mot de svaga och nödställda. Kyrkan har ju en gång själv varit högsta maktägare. Blev sedan ett organ för den aristokratiska ämbetsmannastaten. När gamla klasskillnader nu plånades ut, och nya förskjutningar skapade klyftan mellan över- och underklass, blev kyrkan självklart ett statsorgan för överklassen. Det svenska prästerskapet har ju huvudsakligen rekryterats ur bondeklassen och därifrån medfört sitt gränslösa förakt för fattigdomen och sin djupt religiösa vördnad för rikedom och makt. Hur kyrkan än uppfattat sin andliga uppgift, har den aldrig ett ögonblick tvekat om sin världsliga uppgift: att med hela sin auktoritet stödja de maktägande utan att fästa ringaste avseende vid de maktlösas välfärd. Och eftersom den borgerliga penningstarka överklassen nu kommit till makten, blev kyrkan automatiskt en överklasskyrka.

För kyrkan var alltså saken lätt nog. Men hur svårt det varit för folkmassorna att vandra den väg, som markeras bl. a. av ovan anförda data, det visar sig bäst av den oro som vaknar hos dem, sprider sig som en dov feber och håller dem under hela seklet i en ständig jäsning, som slungar upp ur djupen kristligt-sociala funderingar, anarkistiska sammansvärjningar, skott, krutrök, blod — och mycket, mycket annat.

Alla gamla kända märken började svika, de ekonomiska grundvalarna för alla människors liv skakades som av en jordbävning; under panikstämningen gjordes en

massa galenskaper, men först och sist tvungos människorna, så sant de ville behålla liv och förstånd, att med en våldsam anspänning av alla krafter på något sätt efter fattig förmåga orientera sig på nytt i tillvaron. De mycket få människor, som genast riktade in sig på sociala funderingar, voro så fångade i den religiösa föreställningsvärlden, att deras sociala utopier gestaltade sig som rent kristliga kärlekspredikningar. Dessa människor voro ändå de mest klarsynta, de visste, att det ondas rot var att söka i de framväxande nya ekonomiska förhållandena. Men alla de de andra — folkmassorna, som ingenting förstodo av tingens nya ordning — för dem kändes den skälvande osäkerheten fullkomligt outhärdlig, i ångest och kvidan drevos de som av svidande gisselslag att söka en ny och levande, för hela deras känsloliv tillfredsställande försoning med livet över huvud taget — med Gud.

Och samma tidsanda, som drev dem ut ur kända trygga lyor, ut till den obarmhärtigaste hetsjakt för tillvaron, samma tidsanda bjöd dem även vad deras själar ropade efter — den romantiska känslotaligheten i gudsförnimmelserna. Denna känslöstämning gav dem enklast den suggestion de behövde för att vinna så mycket inre lugn att livet kunde uthärdas.

Situationen var, kan man säga, i hög grad gynnsam för en kristligt religiös mass-suggestion. Och den uteblev heller inte. —

Man kan ta ett steg vidare i detta resonemang och analysera upp för sig, vilken psykisk realitet, som innebor i den kristna frälsningsföreställningen, föreställningen om en försoning med Gud, en befrielse från döden-det-onda och frälsning till ett evigt liv.

Den psykiska realiteten är ju uppenbar: en pinande

känsla av människonaturens begränsning — fasan för döden, förintelsen.

Såväl döden som begränsningen uppfattas självklart som något ont, och ur djupet av sin nöd sträcka människorna sina händer efter den motsatta ytterligheten i det absoluta goda, Gud. Av tanken endast anad. Men av känslan förnummen såsom nödvändig och med visshet existerande någonstans långt borta — alltför långt borta. Ty i samma ögonblick något förnimmes såsom ont, har föreställningen om dess motsats, det goda, tagit gestalt i människans själ.

Av sin innersta instinkt, sin hemliga vilja till liv, drives människan att söka befrielse från sin naturs begränsning, att söka bli delaktig av det Oändliga, vilket hon anar såsom det absolut goda.

Hon känner sin egen oförmåga att skilja ifrån sig det onda, hon vet vilka vämjeliga handlingar hon begår, när hon endast följer sina naturliga begär och själviska drifter, hon känner med brännande skam och kval sin oförmåga att på egen hand leva annorlunda — hon å n g r a r och anropar i denna ångest sin Gud, det Oändliga, om hjälp. Är denna ånger verklig, då är det med förlorat självförtroende, med längtan att komma bort från all själviskhet, med förkrossat sinne hon anropar Gud. Men hon blir aldrig så andligen förkrossad, att inte den omedvetna viljan till liv alltjämt fortlever inom henne. Men av förkrosselsen ledes denna vilja till liv in i en annan riktning än den föregående själviskhetens: hon söker bli delaktig av det Oändliga. Och hennes innersta känsla säger henne, först tveksamt under ångesten, sedan med allt större visshet, att detta Oändliga är gott, vill henne väl och leder allt till det bästa — även om först dödens portar måste passeras.

Tanken på döden skrämmer henne inte längre, ty hennes känsla av förtroende för livet har tagit överhand över ångesten och öppnat hennes inre syn för det stora, härliga, goda, som ligger bortom döden — det väntar henne, dit ska hon nå en gång!

I denna känsla av förtröstan finner hon befrielse från begränsningens onda och blir delaktig av det Oändliga, som synes henne så överväldigande stort och visst, att den lilla döden blir bara som en grind i ett staket. »Försoningen» är vunnen, och hon är »frälst».

Det är på grundvalen av denna psykiska realitet som kristendomen byggt upp i sköna bilder sitt väldiga, djupsinniga drama om Människosonens kamp och jublande seger — efter denna seger kan var människa lättare hoppas vinna frid.

Det psykiska händelseförlopp, som här skisserats med allmänna ord, varvid rörelsens motor antogs vara ånger, torde vara tämligen typiskt för föreställningsvärldens utveckling hos den troende individen, gestaltad starkare i den mån individen är mer mottaglig för suggestionen att vara delaktig av det absolut goda, det över tid och rum och alla gränser upphöjda. För individen återstår sedan ingen mer angelägen omsorg än att göra sig förtjänt av denna vinning efter fattig förmåga, vilken omsorg i bästa fall tar sig uttryck genom en självklar förkärlek för goda gärningar och ett gott leverne — efter hennes föreställningar om det goda.

Men motorn för denna psykiska rörelse hän till frälsningsvisshet kan även vara någon annan känsla än ånger, exempelvis fruktan. En serie motgångar i livet kan slutligen inge föreställningen, att Guds straffdom är över människan, varpå hon reagerar genom att »söka frälsning». Fruktan för döden är i och för sig ett starkt

motiv för jaget att söka bli delaktig av det Oändliga, då viljan till liv inte kan försona sig med tanken på förintelse. Om fruktan för döden förenas med det onda samvetets fruktan för domen, blir tydligen motivet att söka frälsning ytterligare förstärkt.

Den allvarliga ångern är på grund av sin natur ett motiv för den ensamme individen. Fruktan är däremot ett motiv, som i hög grad är ägnat att påverka en hel menighet och åstadkomma allmän panik med därav följande rusning hän till frälsning ur nöden. Om ett folk under en längre tid hemsökts av svårigheter och olyckor, blir en stegring i det religiösa känslolivet gärna följden — pietismens utbredning i Sverige följde efter de stora, olyckliga krigen — och det ligger väl i sakens natur, att dessa följder ska bli ännu starkare, om hemsökelsen te sig alldeles obegripliga för folket. Och uppenbarligen har den ekonomiska omvälvningen under 1800-talet tett sig för massorna just så fullkomligt obegriplig, ett spel av onda makter, vilka bredde mörker ut över världen och hotade att föra allt levande i fördärvet.

Sålunda funnos just under första hälften av 1800-talet en mängd förutsättningar för en stark, religiös folk-rörelse. Ytterligare en faktor må påpekas: katolicismens förtrollning var i huvudsak för längesedan bruten, svenska folket hade left sig in i protestantismens föreställningsvärld. Men denna äger alla betingelser för ett tros liv, som ständigt förnyar sig själv och söker nya former. Den förkastar ju — teoretiskt — den ofelbara auktoriteten, erkänner därmed, att alla människor, även de kyrkliga myndigheterna, kunna misstaga sig, och att alltså ständigt en ny sanning, mer pålitlig än den föregående, kan upptäckas. Katolicismen med sin en gång för alla färdiga, oföränderliga föreställningsvärld lämnar åt människan

endast att välja mellan underkastelsens väg till salighet eller egensinnets väg till fördömmelse. Protestantismen är rörelsens, utvecklingens, förnyelsens värld. Det svenska folk, som under 1800-talet började att »själva hitta på sin tro» drogo därmed endast nya konsekvenser av 1500-talets stora reformationsrörelse.

Vad hade inte kyrkan under alla sekler betytt för folksjälen! Den vigda mullen med fädernas gravar, det vigda templet med rökelsedoft, bevarad än i blek lavendel, med heliga klockors klang vid sorgesång och högtidsjubel, bröllop, barndop, kyrktagning och begraving, påsk, pingst och jul — allt, allt i livet hade rört sig kring det lilla vita templet — allt som hörde till dagens ljus, och allt som hörde till nattens mörker, spöktimmens fador, mullens trolldomskraft, den vigda malmens makt att skydda mot allt ont; legendernas blom och villfarelsens ogräs hade växt där lika frodigt under århundrade efter århundrade. Och ändå randades den tid, när kärva män och kvinnor, tyngda under livets hela mörka allvar, gingo förbi det vita templet för att söka sitt fäste i livet annorstädes!

De gingo till någon liten tarvlig vardagsstuga, där funnos inga legender eller trolldomssagor i luften, där fanns inte vigd jord, inte tempelvalv, som helgats av fromma tankar under sekel. Där fanns inte klock-klang och vanda högtidspsalmer vid orgelbrus, där fanns inte kyrkbackens helgdagssorl, inte vapenhusets minnen, inte sakristians gömda skatter, inte skuggorna av munk och nunna i dunkla hörn. Det var inte dit man hade gått vid spelmäns skorrande låtar för att fira bröllop, där fanns ingen sagoomstrålad guldkrona för bruden att bära, och inte hade man gått dit med tunga steg för att gömma sina döda och fira deras minne med evighetsblommor vid träkorset på gravkullen. Där fanns ingenting av allt,

som gjorde kyrkan så mäktigt levande i folkets fantasi — och ändå gingo nu allt flera kärva män och kvinnor templet förbi, för att i någon liten tarvlig vardagsstuga finna den heliga visshet, som gav dem mod och kraft att leva.

Det var i sanning en underbar folkrörelse, som genombälvade den svenska folksjälens och förde den in på nya vägar hän till Guds rike!

Av alla de olika religiösa åskådningar, som nu började tränga fram, hade baptisterna utan jämförelse de äldsta anorna. Betraktar man dopfrågan såsom den för dem avgörande — vilket kanske alltför ofta sker — så finner man, om inte baptism, så åtminstone därmed besläktade strävanden redan från den kristna kyrkans första århundrade, i den mån de kristna ställde sig tveksamma gentemot barndopet. Detta varken påbjödes eller ens omtalas direkt i Nya testamentet, de instiftelseord, man trott sig finna av den uppståndne Kristus, kunna endast med ett våldförande av det logiska innehållet tillämpas på barn:

— Gån ut och gören alla folk till mina lärjungar, döpa dem till Fadrens, Sonens och den helige Andes namn, lärande dem att hålla det jag har befallt eder. (Matt. 28: 19 ff.).

Alltså: först lärjungeskap, sedan dop. Bortsett från spörsmålen om bibelns auktoritet över huvud och om speciellt detta ställes äkthet, måste man erkänna, att denna enda auktoritativa grund för barndopet är mer än svag. Emellertid möter redan hos Paulus en utvecklad doplära, framför allt i form av »den nya födelsens bad» (Tit. 3: 5). Redan de äldsta kyrkofäderna, Origenes, Irenæus och

Tertullianus, omtala barndopet såsom urgammal sed. Dopet hade redan fått sin tyngdpunkt förflyttad från avgörande bekännelsehandling till verkningskraftigt medel i och för sig, då det gällde att göra den enskilde delaktig av de andliga gåvor, som församlingen ansåg sig äga i gemenskap.

Hur dopet skulle rätt uppfattas var ännu inte på länge klart. Rent symbolistisk uppfattning stod vid sidan av starkt realistisk. Först på konciliet i Florens 1439 fastslog den romerska kyrkan, att dopet var en magisk handling, varigenom vissa övernaturliga nådekrafter ingötos i den döpte, som därvid förlänades »character indelebilis», vill säga en outplånlig andlig särprägel. Ingen som blivit döpt kunde någonsin upphöra att ex jure et officio tillhöra den romerska kyrkan. Den religiösa innebörden av denna magi var att arvsynden utplånades, så att dess begärelse ej längre hade karaktär av skuld, varjämte förlåtelse meddelades för den före dopet ådragna skulden genom såväl arvsynd som verksynd. Den skuld, som människan efter dopet ådrog sig genom verksynden, skulle sonas genom boten.

Emot denna åskådning bröt Zwingli mest radikalt. För honom var dopet blott ett »förbundstecken» och en bekännelsehandling utan magisk innebörd. Enligt Calvin »beseglas» genom dopet »Guds vilja» — en betydligt dunklare formulering av en med Zwinglis besläktad tanke.

Den luterska kyrkan haltade på bägge fötterna, ville behålla karaktären av »verkligt nådemedel» men samtidigt avlägsna den magisk-mekaniska karaktären. Följden därav blev sådana dogmatiska subtiliteter som att arvsynden utplånas inte, men skulden som vilar på människan borttages, så att människan inte är på förhand ohjälpligt skild från Gud, men har möjlighet att vinna

hans nåd i syndernas förlåtelse. Dopet medför vidare en förpliktelse för människan att i allt sitt liv tjäna Gud och förmedlar genom den treenige Gudens namn för människan delaktighet av den helige Andes kraft — alltså magi ändå! Och sedan ska tron görat!

Ett ganska intressant uttryck för denna idealism finna vi i d:r Martin Luthers stora katekes, där den väldige gudsmannen knogar i sitt anletes svett för att få åtminstone ett skenbart sammanhang i dogmbyggnaden. Han har emot sig å ena sidan representanterna för vattendopets magiskmekaniska karaktär och å andra sidan barn dopets belackare, det gäller att gentemot de förre hävda dopets trosinnehåll och gentemot de senare förneka trons avgörande betydelse. Han säger därför om dopet i allmänhet:

— Utan tron gagnar dopet oss till intet, ehuru det i och för sig är en gudomlig, ovärderlig skatt. Därför betyder det enda ordet: den som tror, så mycket, att det utesluter alla de gärningar, som vi kunna göra i den meningen, att vi därmed vinna och förtjäna saligheten.

Ett litet stycke längre fram säger han på tal om barn-dopet:

— Därför säga vi vidare, att för oss den största vikten icke ligger därpå, huruvida den som döpes tror eller icke tror, ty därigenom varder icke dopet orätt, utan allt beror på Guds ord och bud. Detta kan väl synas vara något svårt att fatta, men grundar sig därpå, att dopet, som sagt, icke är något annat än vatten och Guds ord förenade med varandra, d. v. s. när ordet är förbundet med vattnet, så är dopet ett rätt dop, även om tron icke kommer till, ty min tro gör icke dopet till dop, utan mottager dopet.

Yttermera:

— Vi bära fram barnet i den meningen och förhoppningen att det tror samt bedja, att Gud ville skänka det tro.

Slutligen:

— Därför är det rätt förmättna, tölpaktiga andar, som draga en sådan slutsats som denna: »Där tron icke är rätt, där är icke heller ett rätt dop.»

Detta arbete av Luther tillhör svenska kyrkans be-
kännelseskriter. Jämför här ovan kursiverade uttalanden
och förklara, den som kan, vad tron enligt Luther betyder
för ett rätt dop och vad den icke betyder!

Vid sidan av och ofta i kamp emot de olika samfundens kyrkopolitiskt bestämda dogmer om dopet har alltid funnits en folklig opposition, som gjort gällande mera enkelt mänskliga uppfattningar av saken. Framför allt har det gällt för dessa människor att hävda dopet som en be-
kännelseceremoni, vilket förutsatte, att bekännaren skulle
vara medveten om det steg han tog — att alltså barn-
dopet vore meningslöst och upprörande för de religiösa
känslorna. Alla dessa oppositionsrörelser ha naturligtvis
bekämpats med den vedervärdigaste grymhet alltsedan
donatisterna redan på 300-talet hade blivit martyrer under
den kristna kyrkans makt. Mötet i Kartago 418 förbannade
»var och en, som förnekade att nyfödda barn böra döpas». Kejsar Justinianus på 500-talet, västsachsernas konung Ina på 600-talet, Karl den store på 700-talet befallde uttryckligen barndop vid vite av stränga straff. Petrobrucianerna och henricianerna på 1100-talet, de kort där-
efter framträdande albigenarna och valdenserna, veder-

döparna på 1500-talet — alla ha de blivit blodigt förföljda med eld och svärd, fängelse och plundring, emedan de förkastade den kristna kyrkans första våldshandling mot de nyfödda barnen och fordrade, att dopet skulle vara en frivillig handling av medveten tro.

Vederdöparna tyckas ha varit ett tämligen blandat sällskap, somliga voro de strängaste asketer, andra levde i principiell tygellöshet och åter andra bedrevo en revolutionärt protestantisk politik mot såväl kyrkliga som världsliga herrar. En bagare och en skraddare blevo deras profeter, skraddaren utropade sig som kung, men det svinliv de förde i Münster komprometterade reformationen, och med Luthers ivriga bistånd blevo de slagna sönder och samman år 1535.

Spillrorna av anabaptisterna omhändertogos av en f. d. katolsk präst, Menno Simonis, som ordnade svärmandarna till en strängt sedlig sekt med ett fast lärosystem, i närmaste anslutning till den reformerta tron. Att de förkastade barndopet kan ju sägas vara endast en långt driven konsekvens av Zwinglis tämligen radikala uppfattning. År 1626 fick denna sekt under namn av mennoniter religionsfrihet i Nederländerna och sedan även i Tyskland och England.

I Nederländerna splittrades sekten i flera grenar. En del anslöt sig till den i landet frammbrytande arminianska oppositionen mot den reformerta uppfattningen i försöningsfrågan, speciellt emot Calvins stenhårda lära om predestinationen, d. v. s. att Gud skulle av evighet ha förutbestämt, vilka människor som kunde bli frälsta och vilka som, trots alla försök, aldrig skulle kunna bli det, utan endast hade skapats med helvetet som mål. I en sammansmältning av den mildare arminianismen och den sedligt stränga mennonismen, vilket i själva verket inne-

bar ett slags förening av calvinistisk och lutersk protestantism, har man att söka ursprunget till senare tiders baptism.

Redan år 1611 fanns i London en baptistförsamling, vars första pastor, John Smyth, blivit döpt i Holland år 1604. Men redan år 1535 hade 22 baptister blivit dödade i England, och år 1555 blev en av deras predikanter bränd. Så att rörelsen har även ett mycket tidigt engelskt tillflöde, och det vore fullkomligt oriktigt att betrakta John Smyth som den moderna baptismens grundare. Hans församling i London var en vanlig puritansk brödrakrets av det slag som kallades brownister. Det är i själva verket omöjligt att ange någon exakt tidpunkt eller någon bestämd person som baptismens ursprung. Idéen om barn-dopets orimlighet är ett gammalt historiskt arv, som under reformationens jäsningstider upptogs av de vilda anabaptisterna, vilken rörelse renades i strängt calvinistisk riktning av mennoniterna, mildrades till större kärleksfullhet av arminianerna och slutligen omhändertogs av en puritansk fromhetsriktning i England. Under denna utveckling hade den kastat bort åtskilliga anstötliga calvinistiska ytterligheter — men en del av den strängare reformerta uppfattningen fanns dock kvar.

Sedan den egentliga baptismen blivit utformad i de engelska friförsamlingarna, spred den sig till Amerika, där den förekom redan 1639, men fick större spridning först från år 1776, då samvetsfrihet proklamerades vid Amerikas oavhängighetsförklaring. Till Europas kontinent nådde baptismen i sin nya form inte förrän omkring 1830, då en församling bildades i Hamburg och utbrede rörelsen över Tyskland och Danmark. I de romanska länderna har baptismen aldrig vunnit någon större anslutning, dess församlingar kallas i Spanien »primitiva kristna försam-

lingar» och i Italien »apostoliska kristna». I Norge, Danmark och Finland har anslutningen blivit jämförelsevis ringa.

När baptistiska idéer första gången spredos i Sverige, är omöjligt att säga. Säkerligen ha under reformations-tidens stormar även de tyska vederdöparnas revolutionära tankar funnit väg hit upp — Gert Bokpräntare i Strindbergs »Mäster Olof» är tydligen antänd av anabaptistiska föreställningar. Sjuttonhundratalets pietism hade under sina famlande försök att finna ett nytt och djupare trosliv även dragit dopfrågan under debatt, och flera fall äro kända, då sådana troende vägrat låta döpa sina barn — varefter präst och länsman infunnit sig, tagit barnen med våld från föräldrarna, döpt dem och tagit i mät de värdeföremål ur hemmet som krävdes för att åstadkomma arvode för det kära besväret.

Flera svenskar blevo under 1700-talet baptister i England och Amerika. I början av 1800-talet funnos även på skilda håll i Sverige män, som kallade sig baptister och hade blivit i vederbörlig ordning döpta utomlands. Men deras propaganda här i landet blev utan verkan, folk skydde dem som pesten.

Nutidens ordnade baptistiska rörelse i Sverige kan emellertid dateras från år 1848, då fyra män en och en kvinna bildade landets första baptistförsamling i Borekulla, Landa socken, sedan de blivit vederbörligen om-döpta i Kattegatts salta vatten, som skedde vid Vallersvik nära Frillesås järnvägsstation i Halland. Dopförrättare var en dansk baptistpredikant, A. P. Förster, som blivit hitsänd i detta ärende från Hamburg. Den kvinna, som vid ovan nämnda tillfälle blev döpt, var gift med baptis-mens banbrytare i Sverige, skomakaren och sjömannen,

sedermera predikanten Fredrik Olaus Nilsson, som året förut blivit omdöpt i Hamburg.

Nilsson var född på Vendelsö i Halland år 1809 och växte upp under den värsta brännvinstiden här hemma. Några och tjugu år gammal blev han omvänd efter livsnöd under storm på Atlanten, deltog sedan några år i den frireligiösa missionsverksamheten i Amerika, speciellt som sjömansmissionär. Reste 1839 över till Sverige och fortsatte denna verksamhet i västkustens hamnar med årlig lön av »The Seamens Friend Society» i New-York och gjorde sig snart bemärkt som en framgångsrik nykterhetsagitator och predikant. År 1845 träffade han i Göteborg en ung svensk sjöman, som blivit omdöpt till baptist i Amerika och som nu medförde engelska skrifter om dopfrågan. Nilsson läste och grubblade, blev övertygad att så var det rätt, döptes i Hamburg år 1847.

Sedan församlingen året därpå bildats i Borekulla, började den stora vedermodans tid. Några nya medlemmar förvärvades, »vederdöparna» började uppmärksammas, prästerna grepos av oro, vilket var en betänklig sak på den tiden, emedan det aldrig slog fel, att denna heliga oro förunderligt hastigt spred sig även till den lägsta pöbeln, som heller inte nu försummade att med skrän och tjut och stenkastning uppvakta Nilssons lilla församling. Ett rykte spred sig, att »det kostar bara arton skilling att slå ihjäl en baptist», och en kväll blev en gammal gumma, omdöpt troende, slagen i det närmaste ihjäl med stenar på landsvägen. Nilsson lät emellertid inte skrämma sig. Snart funnos tolv baptister i Göteborg. Då ingrep i egen person vice pastorn Joh. O. Johansson, som år 1849 den 4 dec. skriftligen anklagade F. O. Nilsson vid Göteborgs konsistorium.

Konventikelplakatet ägde ännu sin fulla kraft. Det var naturligtvis brottsligt att bära sig åt så som Nilsson. Han blev först »förmanad» av prästerna, d. v. s. sju eller åtta sådana Herrens tjänare samlades och skällde ut honom efter konstens alla regler, så att en av dem slutligen skändes och tog avstånd från sina nitiska bröder. Därefter blev han åtalad inför Göta Hovrätt av vederbörande advokatfiskal på begäran av justitiekanslern. Anklagelsen gällde brott mot följande lagrum: »Utsprider inländsk eller främmande man villfarande lärosats, och efter varning därmed ej avstår; varde ock den förvist riket.»

Målet förekom första gången 8 mars 1850. Hovrättens protokoll är inte bara humant och hänsynsfullt, men i hög grad intressant som kulturdokument. Nilssons utseende »företedde icke något anmärkningsvärt. Hans växt var medelmåttig, hans uppsyn stilla och lugn. I hans skick och hållning låg ingenting överdrivet eller fanatiskt. Hela hans väsen antydde fromhet.» — Beträffande »brottet» uppgav han, att ett femtiotal människor blivit övertygade om sanningen av den baptistiska läran och bildat en församling, vars ledare han var. Lärosatserna gällde, att dopet icke bör verkställas, förrän människan kommit till full insikt i Kristi lära, att det då bör ske icke blott genom huvudets övergjutande med vatten, men medelst hela kroppens neddoppande däri, samt att den heliga nattvarden bör anammas endast bland lika tänkande och troende Kristi dyrkare. »Hans uppförande var ödmjukt, allvarligt och hyfsat. En djup och innerlig övertygelse syntes tala i hans ord.»

I »Jönköpingsbladet» för den 16 mars 1850 göres följande reflexion angående rättegången mot »en av de halländska vederdöparna»:

— Vi ha hört jurister yttra, det han svårligen kan

undgå att bliva dömd till landsförvisning, oaktat alla, även de dömande själva, medgiva orättvisan däri.

Även i Jönköping predikade Nilsson under stort tilllopp av åhörare. En broschyr, innehållande avtryck av Hovrättens protokoll, spreds över hela landet, tidningarna refererade och fällde skiftande omdömen, saken blev förkunnad inför allt folket oändligt snabbare och verkningsfullare än de stackars femtio vederdöparna skulle ha förmått på egen hand. Dom avsades den 26 april 1850: Nilsson blev landsförvisad.

Domen blev känd i utlandet, i Frankrike och England höllos möten och gjordes petitioner. Brittiska avdelningen av den Evangeliska alliansen sände genom engelske premiärministern lord Palmerston en inlaga till hans majestät konungen av Sverige, varit milt men bestämt erinras om något som kallas samvetsfrihet, vilken ej borde kränkas i det fria Sverige, varjämte påpekas, att baptisterna i England utgöra »ett stort och med rätta aktat samfund av Kristna». Inlagan är undertecknad av bl. a. två teologie doktorer — Evangeliska alliansen var ett synnerligen framstående sällskap. Denna skrivelse jämte åtskilliga andra resolutioner och petitioner till förmån för Nilsson översändes av Palmerston till den svenske ministern i London med förhoppning att de skulle framföras till »sin höga bestämelse.» Varpå vår minister skrev hem till »hans excellens statsministern för utrikes ärenden» i Stockholm och lämnade en framställning av fria människors rättigheter, sådana de gestaltade sig i England. Den lugna, sakliga skrivelsen verkar som en mördande kritik av all enfaldig obskurantism här hemma.

Vår utrikesminister, Stierneld, fick i sinom tid det tvivelaktiga nöjet meddela till London, att hans majestät

själv, den »frisinnade» konung Oskar I, avslagit Nilssons ödmjuka bön om nåd. Göteborgs Handels- & Sjöfarts Tidning skrev därom den 14 febr. 1851: »Så har denna gång rättigheten att benåda begagnats av en konung, inom vars närmaste omgivning personer finnas, som mer än väl behöva överseende för sina religiösa meningar och sättet att dem utbreda.» — Varmed syftades på katolikerna i kungaborgen, för vilka ju måste visas en tolerans, som förvägrades protestantiska schismatici.

Strax därefter lämnade Nilsson Sverige. Tjuguen medlemmar, som tröttnat på trakasserierna, följde honom över till Amerika. Konungen uttalade till en av sina rådgivare en undran, om det inte vore lämpligast att låta alla religiösa villoandar fara samma väg, men fick svar: Ers majestäts flotta räcker inte till!

Rättegången mot Nilsson hade emellertid fäst många allvarliga människors uppmärksamhet på de lärosatser han framfört, och nya, verksamma krafter drogos till rörelsen. Det behövdes också, förföljelserna började nu ta ordentlig fart. Lekmannapredikanter fängslades tillsammans med grova förbrytare, skjutsades land och rike omkring på fångkärria från plats till plats, där de skulle bötfällas för sina »brott». Oupphörliga tvångsdop förekommo med upprörande scener, då småbarn sletos ur mödrarnas armar för att vattenbegjutas av prästen, medan länsman drog ut kon ur ladugården för att göra sig och prästen betalda för kärleksverket. I Ljustorp i Medelpad skulle en halv-vuxen pojke tvångsdöpas, men slet sig från prosten och sprang sin väg. Prosten efter, kunde inte hinna fatt pojken, slängde vattnet efter honom och räddade honom sålunda åt den evangelisk-luterska kyrkan.

Mellan åren 1851—54 bötfölldes i Hälsingland 427 personer och i Dalarna 210 personer för sin tros skull.

Och det märktes bland bohaget och i fähuset hur böterna tagits ut. Avskyn för kyrka och präst befästes bland folket för långliga tider. Och naturligtvis växte den rörelse man trodde sig med sådana medel krossa; endast människor, som äro fullkomligt främmande för den svenska folksjälen — och för makten av en stark religiös tro — kunna inbilla sig, att sådana medel kunna verka. I slutet av år 1856 funnos i landet mer än 900 organiserade baptister, de s. k. Orsaläsarna och deras trosfränder i Hälsingland hade då anslutit sig till baptismen. Under året 1857 döptes ytterligare 1,292 personer. Samma år hölls den första baptistkonferensen i Sverige.

En man, som hette Anders Wiberg, hade efter sex års tjänstgöring som präst i Hälsingland tagit avsked från kyrkan och anslutit sig till baptismen. Han vistades några år i Amerika, återvände sedan till Sverige, där han genom sin teoretiska utbildning och sin trosiver blev till stor hjälp för den baptistiska rörelsen. Han utgav flera skrifter, bl. a. ett större arbete, »Det kristliga dopet», vari läran om barndopet granskas och förkastas med stöd av bibeln och andra religiösa auktoriteter.

År 1860 dristade F. O. Nilsson att olovligen återkomma till Sverige. Från Kristianstad skrev han till kungen — Karl XV — och bad att få av nåd bli befriad från resten av straffet. Nådeansökan beviljades. I landet funnos då c:a 4,500 baptister. Förföljelserna från präster och myndigheter hade ingalunda avstannat, snarare ökats i våldsamhet och råhet, men förmådde inte hindra den nya rörelsens utbredning. En schartauansk landspräst i västra Sverige förkunnade: »Akten er för baptisterna, de äro så villfarande, att de fara till helvetet så att det vrålar i luften.» — Men inte ens detta kraftiga argument hind-

rade baptismenten att breda ut sig även i de mest schartauanska församlingar på västkusten.

I Stockholm fick rörelsen fast fot, när det stora Betelkapellet öppnades i eget hus år 1865. Året därpå upprättades på samma plats ett Betelseminarium för utbildandet av predikanter.

År 1870 gjorde en liten präst i Stockholm, en pastor Pålman i Skeppsholms församling, ett försök att komma baptisterna till livs i huvudstaden. Han instämde till rådhusrätten såväl föreståndaren för baptistförsamlingen, A. Wiberg, som föreståndaren för dess söndagsskola, P. Palmqvist. Deras »brott» bestod däri, att en flicka blivit undervisad i söndagsskolan och därefter döpt till baptist. Målet, det första i sitt slag i Stockholm, väckte mycket uppseende och slutade med »brottslingarnas» frikännande.

Den allmänna opinionen började också så småningom på att tröttna på de ideliga förföljelserna emot människor, om vilka ingenting annat ont var att säga, än att deras fromhet var något egenartad. Den syn på religionen, ur vilka dessa förföljelser uppstod, började också att förefalla rent av genant antikverad. Det var helt enkelt 1686 års kyrkolag, som spökade ännu på mitten av 1800-talet. Genom denna lag ålades varje rikets invånare att bekänna den evangelisk-luterska läran i den form, som lagen närmare angav. Enkelt och flärdfritt. Andra trosbekännare fingo lov att inom lyckta dörrar förrätta sin andakt för sig själva. Likaledes påbjöd lagen vid straff, att medborgarna skulle bevista allmän gudstjänst — vilket också pliktskyldigast skedde som en den slöaste vanesak. Att utan prästens närvaro sammankomma till enskild andaktsövning förbjöds i 1726 års konventikelplakat. En bonde i Dalarna hade en söndagsförmiddag för några likasinnade föreläst en predikan ur Luthers

postilla och sedan högt framsagt Fader vår. Han dömdes — på 1840-talet — till 100 riksdalers böter, vartill kom 5 riksdaler för — sabbatsbrott.

Denna lag upphävdes år 1858 — redan 1809 års regeringsform hade ju bekräftat religionsfriheten. Men att avfalla från »rikets religion» var belagt med straff ända intill år 1860, då straffet upphävdes och rätten att bilda egna församlingar med offentlig gudstjänst reglerades. Förordningar av 1868 och 1869 upphävde straffet för offentligt förkunnande av »villfarande lära», och år 1870 utsträcktes vissa medborgerliga rättigheter även till »kättare» och andra »villfarande». Lagstiftningen på området reviderades sedan i sin helhet år 1873 genom den s. k. dissenterlagen, och har därefter så småningom ytterligare utbyggts till en allt större frihet, som dock ännu år 1918 är i vissa punkter tämligen inskränkt.

Ovanstående data beteckna emellertid de andens drabbningar, genom vilka det statskyrkliga övermodet och förtrycket besegrades — huvudsakligen tack vare kraftigt bistånd från den borgerliga gammalliberalismen med dess upplysnings- och toleransidéer.

Dissenterlagen av år 1873 medger tämligen stor frihet åt olika troende — men exempelvis rätten för lekman att förrätta jordfästning är ännu en stridsfråga, liksom rätten att utdela nattvarden — som spelar en så stor roll i det religiösa livet. Fireligiösa sammanslutningar kunna emellertid hos konungen ansöka om erkännande, och om ansökan — efter diskretionär prövning — bifalles, har sammanslutningen fått karaktär av offentligrättsligt kyrkosamfund med rätt till lärofrihet, offentlig gudstjänst och civilrättsliga kyrkoförrättningar under liknande skydd som

statskyrkan, varjämte församlingens myndigheter tilldelats visst erkänt ansvar för ordning o. d.

En församling, som på så sätt ansöker om erkännande, har emellertid gjort statsmakten vissa medgivanden, som av många troende anses principiellt förkastliga. Man resonerar därvid som så: Kristus har befallt oss göra det och det, då ska vi inte fråga världsliga myndigheter om lov att få göra vad Kristus befallt, ty Kristus står över all världslig myndighet. Genom 1873 års lag ställas dessutom flera rent kyrkliga handlingar i beroende av statsmakten, vilket även förefaller dessa stränga kristna förkastligt. Förnämligast av dessa skäl ha baptisterna uraktlåtit att ansöka om offentligt erkännande, de bilda alltjämt primitiva församlingar på den stridande kyrkans grund.

Dess strider ha också alltjämt fortsatt, om också mer dämpat och så att säga underjordiskt, emedan de statskyrkliga myndigheterna ej vågat alltför mycket trotsa en allmän opinion, som dock manifesterat sig i ovan angivna lagar, vilkas befriande praktiska innebörd naturligtvis med tiden kommit att sträcka sig vida utöver ordalydelsens gränser.

F. O. Nilsson dog i Amerika år 1881. Anders Wi-berg dog i Stockholm år 1887. Men deras verk ha länge överlevat dem och växt till en stor, betydande insats i svenska folkets andliga liv. Vid 1904 års början räknades i Sverige 43,395 medlemmar, förenade i 567 församlingar med 444 egna bönehus. I Danmark räknade de vid samma tid 3,941 medlemmar och i Norge 2,785.

Baptismen kan bäst karaktäriseras såsom en primitiv kristendom, en strävan att bibehålla de första kristna församlingarnas anda och verksamhet. Organisationen är sålunda synnerligen enkel, varje liten församling

utgör en självständig enhet, som själv väljer och avlönar sina funktionärer. Dessa äro endast av två slag, pastorer (föreståndare, »äldste») och diakoner (församlingstjänare). Dessa församlingar sammansluta sig till samarbete i distriktsföreningar och rikskonferenser, som emellertid icke utgöra högre myndigheter och ingen rätt äga att ingripa i de enskilda församlingarnas inre angelägenheter. Alltså en strängt genomförd demokrati. Däri kan man, om man så vill, se ett historiskt arv från de calvinistiska och puritanska moderorganisationerna.

För att bli medlem av en baptistförening räcker det inte att man i allmänhet är en troende kristen. Man måste också erkänna riktigheten av de speciella baptistiska lärosatserna. De viktigaste av dessa gälla dopet och nattvarden.

Dopet uppfattas huvudsakligen som en enkel be-kännelsehandling av symbolisk karaktär. Någon magisk innebörd förlänas inte åt handlingen. Men så mycket nödvändigare är det, att bekännaren vet vad saken gäller, att han alltså är tillräckligt gammal för att kunna ta ställning till frågan och tillräckligt undervisad att veta vad han bekänner. Naturligtvis ska handlingen dessutom vara fullt frivillig, ett uttryck för bekännarens egen, personliga tro. Alla dessa tydligen särdeles förnuftiga krav äro lika många förkastelser öfver barndopet.

Själva tillvägagångssättet vid dopet har man sökt bringa i bästa möjliga överensstämmelse med bibelns skildringar. Detta innebär, att man absolut förkastar »begjutningen», d. v. s. statskyrkoprästens metod att med handen hålla en skvätt vatten öfver den »pånyttföddes» huvud. I stället får bekännaren, iklädd en vit dopkappa, stiga ner i vattnet, där döparen, själv iförd en svart dopkappa, nedsänker den nyförvärvade brodern eller

systemen baklänges helt under vattnet med följande ord: »Enligt din tro och bekännelse till Kristus döper jag dig broder (syster) i Guds treeniga namn.» — Därmed är »den gamla människan» begravnen och den nya uppstår, tvagen och renad från alla sina synder.

I samband med dopet må anmärkas, att baptisterna även förkasta kyrkotagningen. Även inom statskyrkan torde numera denna råa ceremoni vara i stor utsträckning bortlagd. Under vigselakten uppmanar prästen plikt-skyldigast och i Guds namn de båda kontrahenterna att efter förmåga föröka sig och uppfylla jorden. Under det sedvanliga bröllopstalet försummar han ju heller inte att anspela på den heliga plikt, som makarna gå att uppfylla. När sedan saken förevarit och de lyckliga föräldrarna emottagit barnet, kärlekens välsignelse, då mörknar prästens ansikte plikt-skyldigast, då ska kvinnan betraktas som en oren synderska, till dess hon stigit fram i kyrkan som en brottsling till skampallen och blivit »renad» och återupptagen i församlingen. Den nuvarande handboken ger visserligen inte uttryck åt dessa tankar, men kyrkotagningens mening är dock densamma. Baptisterna ha förkastat ceremonien med dess krassa magi såsom obiblisk, och ha väl numera inga obehag av denna förnekelse. Men i rörelsens början, då kyrkotagningen var allmän, bidrog naturligtvis kätteriet på denna punkt till att ge dem rykte såsom »orena».

Även i fråga om nattvarden ha baptisterna bortrensat all magi. Man äter inte Kristi kött och dricker inte Kristi blod för att bli delaktig av hans »kraft». Man äter vanligt bröd och dricker vanlig saft med vatten, kallar det inte heller för något annat och menar därmed endast att begå en enkel måltid till åminnelse av Frälsaren — en vanlig minnesfest, alltså.

Man kan, om man så vill, i alla dessa stycken spåra skuggliknande minnen av calvinism; främst i hela strävandet att bortrensa alla magiska element och återföra en förnuftig, för alla begriplig, mening i riterna. Därvid har visserligen den unge Luther föregått med hela sin brinnande andes hänförelse, men i praktiken skyggade han och än mer hans vänner för konsekvenserna, och den evangelisk-luterska kyrkan i Sverige har i många stycken intagit en meningslös ståndpunkt mitt emellan magi och en rent religiös gudsdyrkan. Betydligt djärvare än Luther drogo Zwingli och Calvin ut en del konsekvenser av protestantismen, och de gjorde det i sunda förnuftets namn.

Betecknande är den lilla situationen år 1529, som blivit kallad »religionssamtalet i Marburg», då Luther och Zwingli skulle enas om nattvardsproblemet. Samtalet började med att Luther skrev på sammetsduken framför sig med krita: Hoc est corpus meum — detta är min lekamen. Zwingli bombarderade honom med ett regn av argument på grekiska, latin och tyska, även understundom med vanliga glåpor — varvid Luther dock var ojämförligt kraftigare, medan han bemötte alla mera krävande argument genom att peka på kritskriften framför sig: »Hoc est corpus meum! Djävulen kan inte driva mig därifrån. Om jag rådfrågar mitt förnuft, avfaller jag från tron!» — Luther vidhöll sålunda, att man i nattvarden äter och dricker Kristus lekamligen, Zwingli måste lämna samtalet utan att ha fått gehör för sin mening, att orden »detta är min lekamen» måste uppfattas bildligt liksom orden »jag är vinträdet» etc. Luther tog förmodligen utan att blinka konsekvenserna: har Jesus sagt, att han är ett träd, så är han naturligtvis också ett träd, basta. Förnuftet gav han ju djävulen.

Men även i mindre god mening kan hos baptismen finnas en svag genklang av calvinismen, nämligen i den sektanda, som bevarar hos de trogna en känsla av att vara utvalda. Det kan naturligtvis inte bli tal om predestinationsläran — men i praktiken blir mången gång resultatet inte mycket annorlunda. Det ligger ju i sakens natur, att Luther inte ska stå baptisternas hjärta så nära, men det är inte utan, att man ibland hos dem saknar den sunda, blodfulla mänskligheten hos den store gudsmannen med alla sina inkonsekvenser och självmot-sägelser. Han visste dock som en levande verklighet, att livet är från begynnelsen till ändan en enda kamp mot djävulen, och att därvid inga lyckliga utvalda finnas på jorden, ingen räddning undan kampen möjliggöres genom några yttre ceremonier. Det förefaller som om detta i djupaste mening religiösa medvetande inte alltid skulle hållas klart bland baptisterna — att där naturligtvis liksom bland alla andra frireligiösa finns många andra skuggsidor i anda och leverne är en sak för sig.

Baptisten i allmänhet är en synnerligen enkel människa. Det finns hos honom numera ingenting »intressant». Den ojämförligt vanligaste typen tillhör småfolket — med allt vad därav följer. Det är för honom självklart, att människan behöver en auktoritativ ledning för att kunna klara livet, samt att denna auktoritet är bibeln. Med den enkla människans instinktiva fruktan för allt relativt, allt som upplöser sig själv i frågetecken, fasthåller han krampaktigt den föreställningen, att bibeln är absolut ofelbar, en direkt uppenbarelse av Gud. Men denna enkla människa är dock tillräckligt självsäker att gå direkt till denna källa för uppenbarelsen och tolka på egen hand dess utsägelser, nöjer sig alltså inte med någon självtagen mänsklig auktoritet mellan sig och bibeln, någon som

skulle börja vrida och vränga på saken och säga att bibeln menar så och så. Nej, där reser den självstyrande mannen sitt huvud: det där kan jag klara själv!

I brist på högre kunskap och andlig fördjupning blir hans tro på bibelns auktoritet en bokstavsträldom. Håller man sig till ordalydelsen, så blir det hela tillräckligt enkelt, då kan vem som helst förstå sanningen — och så demokratiskt enkel måste en folkets sanning vara. Där får inte finnas några invändningar och tolkningar, som löser upp alltsammans i frågetecken. Då funnes ju ingenting att lita på i livet — bakom den tanken reser sig redan paniken och dödsfasan. Det mod som kräves för att låta förnuftet analysera sönder varje mänsklig föreställning och ändå bevara en djupt religiös tro på livet trots allt, bortom allt förnuft, det är endast de utvalda stora andarnas egendom, inte massans.

Med bibelns absoluta auktoritet som orubblig grund litar alltså baptisten sedan fullkomligt på sitt eget omdöme. En enkel man, självtillräcklig och självrådig, är formeln för hans psyke. Svagheten i denna ställning ligger i öppen dag. Men den äger även mycken styrka. Den har bland annat bidragit till att baptisten, mer än de flesta andra frikyrkliga, bevarat en hälsosam opposition gentemot statsmaktens auktoritet, han är i alla sina angelägenheter, in i mærg och blod, en renodlad demokrat, ofta primitivt demokratisk, men ändå alltid uppfylld av den oskattbara känslan att vara en fri, självstyrande man direkt under Guds ögon.

Han är skarpare än de andra frireligiösa skild från statskyrkan, mer än någon av dem isolerad i sin egen sekt — den rituella bekännelsehandling han kräver är tillräckligt påkostande att utestänga de lösare, mindre målmedvetna människor, som annars ville tillhöra hans

krets. Han står på protestantismens radikala sida — och han blir därför ingalunda förbluffad av att se, huru det moderna tungomålstalandet uppstår just i hans samfund. Det har skäl för sig, det där — det står skrivet så och så — och då får man se till, att man inte till äventyrs förkväver den helige Andes egen röst.

En annan sida av hans radikalism kommer så småningom till synes nu under världskriget. Han kan inte undgå att undersöka vad bibeln säger om sådant. Och han är inte modern teolog, denne hedersman, han kan inte komma förbi bergspredikans klara pliktbud. Ännu har han inte fattat sitt beslut, men alltfler i hans församling, särskilt bland de unga, börja med allt större bestämdhet uppträda mot allt vapenskrammel. Baptisten blir, naturnödvändigt tycks det, med tiden antimilitarist och värnpliktsvägrare. Något annat har han inte att välja — om han verkligen ska ta den sista, svåra konsekvensen.

I detta samband måste också nämnas, att samma problem sysselsätter alla frireligiösa i våra dagar, främst ungdomen. Bland metodisterna gör sig gällande en rätt stark antimilitaristisk tendens, som även tar sig tydliga uttryck till och med bland waldenströmarna.

Vår hederliga baptist går där och funderar efter fattig förmåga i sin dagliga gärning, kanske som lägenhetsinnehavare och småhantverkare på landsbygden. Tillvaron är på det hela taget en trist och allvarlig historia, och glädjestunderna äro få. Därav har han tidigare lockats att tala mycket om Satan och helvetet, men så småningom har hans tro ljusnat. Och glada stunder finnas även i hans liv, främst de stora festerna dopet och nattvarden. Längre i förväg bereder han sig att föra den nya bekännaren genom dopet till Kristus. Är det sommartid, går man ut till någon avlägsen sjö; är det vintertid,

ska kapellet smyckas så festligt som möjligt, innan talarstolen lyftes bort och den lilla bassängen i estraden därunder öppnas och fylles med rinnande vatten. Gumman har redan sett efter, att dopkläderna äro i ordning — det ska vara tyngder isydda i nederkantens fäll, så att inte kapporna lyftas upp av vattnet.

Även till nattvardsfesten bereder man sig med omständsamhet. De stora långborden — de som annars användas vid basarer och kaffefester — ställas upp i kapellet och dukas fint. Ty den frugala måltiden intages sittande. Mandelbröd är kosten, och mors bästa hallonsaft och vatten. Ljusen brinna, ansiktena stråla, sånger sjungas, många vackra och hjärtevarma ord sägas — ty man firar minnet av alla människors Frälsare, minnet av Hans sista måltid, innan Han överlämnades åt knektarna till smädelse och lidande och död.

Medan baptisten går där och funderar, har han många anledningar att glädjas över det samfund, som skapats efter långa strider och hårda prövningar. Han är själv inom församlingen fullkomligt självständig och har ingen herre över sig, och själv är han medansvarig för det gemensamma goda verket. Församlingen som sådan är fullkomligt fri och självständig gentemot andra församlingar inom samfundet, och hela samfundet är oberoende såväl av staten som av statskyrkan och därtill fullt självständig även gentemot utlandets baptistsamfund, med vilket det är förenat endast i ett fritt samarbete.

Ville han tänka riktigt noga på saken, skulle han kanske inse, att inom organisationen har friheten vunnits på bekostnad av fastheten. Två predikantskolor, en i Stockholm och en i Örebro, konkurrera nu om församlingarna, det kan komma att betänkligt likna ett maskerat matfrieri. Ty predikanten är fullkomligt beroende av sin

enskilda församling, vilket inte bidrar varken till hans eller församlingens goda utveckling och heller inte gör ställningen lockande för unga män med begåvning och kunskaper. En starkare ledning i församlingarnas gemensamma angelägenheter skulle väl också stundom vara önskvärd. Och slutligen innebär ju sekterismen sin egen fara, den urartar lätt till fariseism, och den isolerar andligen den lilla skaran från hela mängden av andra troende, vilka inte i varje punkt kunna ge baptisterna rätt.

Hela fromhetstypen verkar i första ögonblicket egendomligt främmande, föråldrad och ändå på ett besynnerligt sätt modern. Slätrakad överläpp och långt hakskägg på yankefason påminner om Amerika — och är utan tvivel också ett minne av den livliga beröringen med trosfränderna i den nya världen. Men vid närmare betraktande finner man härhemma under den främmande ytan en mängd drag av gammal svenskhet. Den kärva bonde-demokratismen och självgodheten, misstron emot landets egna byråkratiska auktoriteter och det vidöppna förtroendet för den utländska lära, som fångar fantasien, sätter rättskänslorna i rörelse och även vädjar en smula till begäret att tjurhålla på den egna åsikten, även om det gäller till synes mindre betydande ting — de olika troendes envisa tvister om dopet likna ofta påfallande de årslånga bondeprocesserna om gärdesgårdar och dylika ting, de ha ingen avgörande betydelse, men rätt ska vara rätt! — allt detta är nog i grund och botten äkta, oförfalskad svensk allmogekaraktär. Det är också betecknande, att inom Skandinavien har baptismen sin ojämförligt största utbredning i Sverige.

Högt uppe på Norrmalm i Stockholm, vid Sergelgatan nära Hötorget, ligger ett kapell, förr kallat Gamla Engelska kyrkan. Det började uppföras hösten 1838 och invigdes 24 oktober 1840. Därifrån har metodismen utgått i Sverige.

Den 20 mars år 1842, som var palmsöndag, ägde här ett elakartat uppträde rum. Den trettioåttåriga engelske predikanten Georg Scott höll om aftonen en predikan på svenska över liknelsen om det ofruktsamma fikonsträdet (Luk. 13: 6—9). Han avbröts plötsligt av en inrusande pöbelhop, som med tjut och skrån och stenkastning överföll predikanten. Han lyckades med knapp nöd rädda livet. Myndigheterna »stodo maktlösa», som det heter i sådana fall, och läto pöbeln rasa. Scott måste kort därefter i hemlighet fly till England.

Ehuru han inte bedrev någon direkt propaganda för metodismen, kan dock sägas, att hans tolvåriga verksamhet här i landet, som avbröts så våldsamt, hade inlett kampen om metodismen här hemma.

Pöbeln i all ära — men man överskattar den säkerligen, om man vill göra gällande, att den av egen drift tar en så verksam del i religiösa tvistefrågor. Den hetades av tillskyndare, vilka naturligtvis, sedan de vunnit sitt mål, högljutt beskärmade sig över pöbelns våldsamheter. Målet var att bli av med Scott. Hans kraftiga väckelsepredikningar och obarmhärtiga gisslande av den rådande slappa kyrkligheten hade skaffat honom ett fåtal allvarliga vänner och massor av fiender, särskilt bland kyrkans folk. Därtill kom, att hans ivriga verksamhet som nykterhetsagitator mitt under den heliga brännvinsåldern hade ådragit honom ett vida utbrett hat. Det är inte för mycket sagt, att den organiserade nykterhetsrörelsen infördes till Sverige av metodismen.

»Metodismen passar inte för Sverige,» fick man höra, »om svenskarna bli metodister, upphöra de att vara svenskar», och så vidare. Angreppen understöddes av tidningspressen, dagslitteraturen och scenen. Den s. k. Scottavlan utmålade Scott i ord och bild som en verklig bedragare. Den 10 mars 1842 uppfördes på teatern i Kirsteinska huset (nuvarande hotell Continental) en pjäs, kallad »Jesuiten», som i tre akter förtjuste publiken med en grov karikatyr av Scott — och naturligtvis bidrog till palmsöndagens uppträde två dagar senare.

Kapellet, i vilket han predikade och som efter hans tvungna flykt stängdes för en lång tid, hade byggts med regeringens tillstånd, men mot prästernas ända upp till ärkebiskopens protester. När Scott överfölls, hade han nyss återkommit från en resa till Amerika, där han insamlat pengar till sitt kapell. Det påstods nu i Stockholm, att han bland landsmännen i Amerika skildrat det andliga tillståndet i Sverige i mycket mörka färger, och detta skulle anses vara droppen, som kom bägaren att rinna över.

Det förefaller som om det motstånd, som till en början mötte metodismen, skulle ha präglats av än större bitterhet och skärpa än det som baptismen hade att övervinna. Baptismen var en typisk småfolksrörelse med naivt fromma och i grund och botten ofarliga dogmatiska spekulationer, som väl kunde förfära det kyrkliga småfolket och väl kunde väcka de högre myndigheternas ovilja — som dock blandades med en viss nedlåtande medlidsamhet — men den kunde inte med sina trohjärtade dop- och nattvardsfunderingar sätta hela befolkningen i rörelse från de högsta till de lägsta. Det kunde däremot metodismen, som kom, inte i gestalten av en fattig, olärd sjöman, som meddelade några religiösa funderingar åt sina vänner

i bygdernas undangömda kojor, men som kom i gestalten av en kunnig och begåvad predikare, utsänd av en stor kyrkoförsamling i ett främmande land för att tala marningens och väckelsens ord till hela folket och visa nya vägar till ett liv i gudsfruktan. Det satte många sinnen i harnesk och många intressen i rörelse till försvar mot vad som betraktades som ett obehörigt ingripande. Därför finner man små adjunkter och landspräster som baptismens argaste vedersakare, medan rikets ärkebiskop och den upplysta pressen förenade sig till kamp mot metodismen. I båda fallen spelar dock pöbeln en stor roll — på de kyrkliga myndigheternas sida.

Vid den tiden föreföll metodismen i Sverige vara något nytt och oerhört, men i själva verket hade här redan för längesedan funnits en man — i framskjuten ställning till och med — som livligt intresserade sig för denna trosriktning. Det var teol. doktor C. G. Wrangel, som år 1768, på väg från Amerika, där han vistats en tid, besökte John Wesley i England och predikade i i dennes kapell i Bristol. Hemkommen till Sverige, korresponderade han med Wesley, i ett brev nämner han dåvarande biskopen i Göteborg, doktor Lamberg, som en synnerlig vän till den store engelske predikanten. Emellertid kunde man inte vid slutet av frihetstiden och början av den svenska bondrokön se någon möjlighet att vinna rum för en öppen metodistisk förkunnelse. I stället bildade Wrangel år 1771 jämte flera präster, bland dem fyra biskopar, samfundet *Pro fide et christianismo*, för att, som han skriver till Wesley, befrämja praktisk gudsfruktan — han hoppades till och med få äran att räkna även sin engelske vän bland samfundets korresponderande medlemmar! Wrangel blev konungens hovkaplan, ordförande i hovkonsistoriet och predikant för

de kungliga ordnarna — man märker, att hans metodism var en kringsynt, högt bildad och samvetsgrann prästmans intresse för en samtida allvarligt kristen rörelse, men säkerligen kände han sig varken hågad eller rustad att här hemma upptaga folkpredikarens enkla men tunga mantel.

Herr Edelerantz i Stockholm, kanslirådet, köpte några av de nya konstiga ångmaskinerna, som i begynnelsen av 1800-talet tillverkades vid fabrierna i Leeds; en engelsk ingenjör, Samuel Owen, kom hit år 1804 för att sätta upp dessa maskiner. År 1806 kom Owen tillbaka och för att stanna här — den svenska ångbåtsflottans och maskinverkstädernas ättefader. Han var metodist liksom de flesta av de engelska arbetare han medfört. År 1826 tillmötesgick Wesleyanska missionssällskapet äntligen deras begäran, att en predikant skulle sändas till Stockholm; pastor Stephen kom och ersattes år 1830 med den 26-åriga Georg Scott. Ett litet lusthus på excellensen Carl de Geers tomt vid Västra Trädgårdsgatan var länge deras enda kapell. »Engelska kyrkan» vid Sergelgatan invigdes, som ovan sagts, år 1840.

Vad hade nu dessa människor att säga, som i så hög grad upprörde särskilt de kyrkliga myndigheterna i Sverige? — Förutom församlingsvården bland de inflyttade engelska trosförvanterna i Stockholm förekom till en början ingen öppen metodistisk propaganda. Däremot uppträdde man med skärpa emot den allmänna religiösa likgiltigheten i Sverige, och det torde väl kunna sägas, att det kyrkliga förfallet i vårt land aldrig varit så djupt som just vid den tiden, slentrianens och den andliga byråkratiens tid med prästerna som religiöst likgiltiga notarier och bokhållare på sina själavårdskontor — den typiska söndagsreligionens tid med pliktskyldig gudstjänst

en gång i veckan och däremellan däst mat- och brännvins-slöhet eller fattig tomhet med invant ordpjoller åt det religiösa hållet till. Mot detta uppträdde isynnerhet Scott med skärpa och krävde ett varmare, mer energiskt och målmedvetet trosliv. Till honom slöto sig några unga präster, bl. a. den sedermera så bekante Carl Olof Rosenius, lappmissionären Carl Ludvig Tellström och Anders Wiberg, som sedan blev baptisternas ledare och förkämpe.

Även om Scott inte bedrev någon offentlig propaganda, låg det ju i sakens natur, att han privat gav uttryck åt sin metodistiska åskådning — som nu väckte en så vidskeplig fruktan, att den till och med ansågs fördärvbringande för den svenska folkkaraktären. Man måste då ha ansett, att den rådande andliga slöheten var ett rätt uttryck för svenskhet, ty metodismens hela mening och innehåll kan sammanfattas så, att den vill åstadkomma ett metodiskt trosliv, en energisk och praktisk kristendom. Och det kan inte med ringaste skäl påstås, att den därvid skulle tillgripa något medel, som inte står i överensstämmelse med bibelns bokstav och ande.

Metodismen är inte som baptismen en schismatisk läroriktning, en dogmatisk tvist. Den är ett organiserat trosliv på allmänt kristliga grunder. Den har sålunda inte organiskt vuxit fram ur latent historiska förutsättningar, men har vid ett givet tillfälle skapats av en religiös och organisatorisk begåvning, John Wesley, född år 1703 i Epworths socken i Lincolnshire i England. Han och hans bror, Charles Wesley, blevo båda präster i engelska statskyrkan i likhet med fadern.

År 1725 ordinerades John Wesley till diakon, studerade ivrigt och blev året därpå för sin lärdom invald i Lincolnkollegiet. År 1728 installerades han i präst-ämbetet, återvändande därefter till universitetet i Oxford, där

han fann sin bror i full kamp mot tidens rationalism, skepticism och vantro. Under de närmaste åren fullbordade han sina lärda studier, predikade under tiden och samlade så småningom kring sig och brodern några unga män, ivriga att i gemenskap utöva en sann och metodisk kristendom: de läste Nya testamentet på grekiska, höllo förtroliga samtal om religion, fastade onsdag och fredag, firade nattvarden en gång i veckan och besökte dessutom fångar, fattiga och sjuka. De lärda studentkamraterna utanför den lilla kretsen funno ett präktigt glåpord, som de klistrade som etikett på Wesley och hans vänner. Några forntida läkare hade nämligen betecknats som metodister, den metodiska skolan; den lilla allvarliga skaran av troende ynglingar i Oxford fick nu heta »ett nytt slags metodister» — de accepterade själva med en viss lugn humor detta öknamn, och så var den saken klar.

Dessa första metodisters tro var ännu — som så ofta är fallet vid en begynnande andlig rörelse — mörkt syndamedveten, tungt betryckt och strängt asketisk, med andra ord: huvudsakligen lagiskt betonad, vilket gav den i bästa fall en känsla av tungsint förhoppning om frälsning. Evangelii glädje, barmhärtighetens fröjdefulla budskap, hade ännu inte fått rum bland dem och givit dem sin vissa tillförsikt. Men när de båda bröderna Wesley år 1738 återkommo från en missionsresa till Amerika, hade de genomgått den utveckling och mognad som ytterligare krävdes och framträdde nu som frimodiga evangelii förkunnare i England.

Då kyrkorna på flera ställen stängdes för dessa alltför nitiska unga prästmän, började de predika på öppna fältet under en allt större anslutning, varvid många upprörda scener ägde rum med plötsliga, eruptionsartade massomvändelser — just dessa scener av våldsamt dra-

matisk kraft, som sedan ansågos utmärkande för den metodistiska omvändelsen. Den skulle vara så påtaglig, att alltid en bestämd tidpunkt kunde fixeras för den angivna händelsen; den långsamt mognande organiska utvecklingen till en levande tro ansågs inte förenlig med metodism. Det är sant, att metodismens första offentliga framträdande utmärktes genom de dramatiska massomvändelserna — som om en oerhörd psykisk spänning under långa tider av andlig torka hade samlats för att nu plötsligt utlösa sig med explosiv kraft vid den nya, hänförande förkunnelsen — och det är också sant, att John Wesley fäste stor vikt vid omvändelsens avgörande, »slående» karaktär, men något villkor för församlingsgemenskap blev det aldrig. Företeelsen blev så småningom allt mindre vanlig och uppfattades, där den förekom, mer som ett allmänt uttryck för en stark religiös känsla än som något säreget eller ens önskvärt metodistiskt.

Därtill bidrog mycket John Wesleys egen vidsynhet. Han ville inte instänga den nya rörelsen inom några speciella skrankor, som skilde den från andra kristna, men tvärtom göra den så allmängiltig som möjligt på bibelns och protestantismens grund. Stadgarna för den första allmänna föreningen, som bildades år 1739 i London, innehåller endast tre korta förmaningar till medlemmarna: 1) att göra så mycket gott som möjligt; 2) att avhålla sig från allt ont; 3) att begagna alla tillfällen till det kristliga livets förkovran.

Ett flertal sådana föreningar uppstodo hastigt, och man började år 1742 dela dem i »klasser», var och en med omkring tolv medlemmar, av vilka en var den andlige »ledaren», en annan den materielle »skaffaren», vars uppgift var att insamla frivilliga bidrag till verksamheten. Samtliga funktionärer av dessa båda slag bildade

sedermera tillsammans »ledaremötet», vilket utgjorde föreningens styrelse. År 1741 började John Wesley utsända lekmanpredikanter, själv reste han intill sena ålderdomen omkring och predikade.

Den engelska statskyrkan har alltid hållit styft fast vid den s. k. apostoliska successionen, som hade till följd, att endast biskopar skulle äga rätt att ordinera predikanter. John Wesley, som aldrig skilde sig från statskyrkan, betraktade emellertid den där successionen som en tom fabel, ordinerade därför själv predikanter, tillsatte till och med egna biskopar i sin egen kyrka. Då John Wesley dog år 1791 hade metodismen efter många svårigheter, motgångar och strider slagit sig fram till seger i England och räknade där omkring 71,000 medlemmar och 300 predikanter.

Den historiska betydelsen av hans verk skulle kunna sammanfattas så, att nu för första gången en allmän frikyrka på protestantisk grund — alltså inte en liten skara av sekterister, samlade kring någon dogmatisk särmening — erkänts såsom berättigad vid sidan av statskyrkan för att tillvarataga och i praktiska livet omsätta kristendomens väsen, utan att längre fästa den huvudsakliga vikten vid teorier, subtiliteter och katekesläxor. Uppenbarligen en mäktig utveckling av de pietistiska idéerna.

Med den troslära, som John Wesley utarbetade för sina föreningar, skapade han en plattform för enighet mellan protestanter av skilda riktningar. En viktig förutsättning för detta var naturligtvis, att det praktiskt kristliga livet sattes i första rummet, lärosatserna i det andra, varvid han lättare kunde företa de jämkningar med trosatserna som behövdes för att enighet skulle kunna vinnas. Den reformerta predestinationen ogillar han med bestämd-

het, människans vilja antages vara fri både vid och efter omvändelsen, varför ingen är under hela sitt liv fullt tryggad mot ett återfall i synd. Uppfattningen av sakramenten är däremot mer reformert — dopet betraktas alltså som en enkel bekännelsehandling utan magisk betydelse, nattvarden betraktas som en enkel minnesfest, inte som ett ätande och drickande av guden för att vinna del av hans kraft. Man anser visserligen, att de sakramentala handlingarna förläna människan en andlig kraft, men det är intet mekaniskt tillägnande av någon övernaturlig kraft utan en psykisk process av samma art som äger rum hos varje människa vid en för henne glädjande tilldragelse. — Den troende kan redan här i livet bli befriad från synd — »den fulla helgelsen» — dock inte från fel och brister — »svaghetssynder» — och från djävulens ständiga hot är människan slutgiltigt skyddad endast i saligheten efter döden.

Då många engelska präster nekade metodisterna tillträde till Herrens bord, började John Wesley redan tidigt att utdela nattvarden i metodisternas kapell. De församlingsmedlemmar som önska det kunna besegla sin omvändelse med ett nytt dop, varvid de själva få avgöra, om de önska »begjutning» eller hela kroppens nedsänkande under vatten. I den mån en utvidgad samvetsfrihet manifesterat sig i lagstiftningen, har metodistpredikantens rättsliga befogenhet i församlingen ökat; i Sverige äger han exempelvis sedan 1876 rättighet att utföra alla kyrkliga förrättningar, dop, konfirmation, vigsel, begravning, etc. Kyrktagning förekommer inte bland metodisterna.

Den wesleyanska metodismen i England började redan tidigt grena ut sig i ett flertal självständiga rörelser. Det är i allmänhet inte olikhet i lärosatserna som drivit till separation, men fast mer skilda åsikter i organisations-

frågor. Även politiska skäl ha bidragit att dela upp rörelsen i flera mäktiga och självständiga organisationer. Under Förenata staternas befrielsekrig mot England drogs den amerikanska riktningen bort från moderlandets inflytande och organiserade år 1784 den Metodistepiskopala kyrkan. Även denna splittrades i sin ordning, vilket skedde med anledning av olika åsikter i slavfrågan; år 1845 bildade sydstaternas metodister sin egen kyrka, Södra Metodistepiskopala kyrkan.

Till Sverige kom rörelsen första gången på allvar med pastor Georg Scott, som var engelsk wesleyan. Han fördrevs, som ovan sagts, med stenkastning från Stockholm år 1842. Efter den händelsen hölls kapellet vid Sergelgatan stängt under åtskilliga år, det öppnades igen först år 1851 — under namn av Betlehemskyrkan — och åren 1857—67 predikade där C. O. Rosenius.

Omkring år 1840 hade den andliga farsot, som blivit kallad erik-jansenismen härjat i Dalarna, den upphörde i Sverige år 1846, då den despotiske Erik Jansson tog sin lilla sekt av troende med sig över till Amerika. I det nya landet möttes de emellertid av två svenska metodistpredikanter, bröderna Hedström, som återförde många av erik-jansarne till ett sundare trosliv genom metodismen, vilken redan omfattades av en mängd bland deras landsmän i Amerika. Och många amerikabrev gingo över havet till hemlandet med fröjdefulla bud om nya vägar till en levande tro. Genom dessa brev och än mer genom hemvändande emigranternas samtal började så småningom metodismen suga sig in i många små stugor runt om i svenska bygder.

Ännu länge var den utan ledning, men år 1865 sände de amerikanska metodisterna en pastor Cederholm till Gottland och året därpå en pastor Larsson till Göteborg.

En ung svensk-amerikan, Albert Eriksson, predikade samma år under några månader i Stockholm och väckte stort uppseende. Året därpå kom — av en händelse tycks det — en annan svensk-amerikan, Victor Witting, till Sverige. Biskop Kingsley i den norra amerikanska metodist-episkopala kyrkan befann sig vid samma tid på visitationsresa i Europa, kom till Stockholm med anledning av den rörelse som Albert Eriksson där uppväckt, träffade Witting och bad honom stanna i Sverige för att leda den nya missionen. Witting samtyckte, och därmed började metodismen organiseras i vårt land. År 1868 hölls det första mötet av svenska metodistpredikanter, summa 7 med inalles 434 medlemmar.

Det blev naturligtvis en ny vedermödans tid. Från alla orter hördes samma historia om oro och ovilja, pöbel-uppträden vid möten, våldsamheter och knivskäring, förföljelser från myndigheterna, åtal, böter och fängelse; särskilt nitiska voro givetvis västkustens schartauanska präster och deras anhang; några mil utanför Varberg höll prästen rådplägning med sina församlingsbor rörande de farliga villoandarna, en av kyrkorådets medlemmar ifrågasatte, om man inte borde stena metodisterna. Varefter ett metodistkapell uppfördes i själva Varberg år 1875.

Och åter fick den gamla goda anekdoten nytt liv — den har alltid varit aktuell i Sverige ända sedan 1700-talets pietistiska strider — om länsmannen, som av prästen skickades till en gård för att upplösa ett pågående bönemöte; på ort och ställe befanns dock att prästen begått ett misstag, i stugan pågick nämligen bara ett vanligt brännvinsgille med skrän och kortspel och liderliga visor, varför länsmannen utbrast förtörnad: här finns ju bara goda luteraner!

Emellertid hördes även andra ting från bygderna, där metodismen gick segrande fram. Folk strömmade tillsammans i stora massor och lyssnade med jublande glädje på förkunnelsen, det var något av det unga Amerikas kraft, som skakade upp människorna och fick hemliga strängar att klinga av samförstånd i deras innersta. Ofta kunde det hända, att denna underbara känsla av att ha kommit in i en ny och befriad värld av ljus och glädje och styrka grep de närvarande så mäktigt, att de blevo kvar i timme efter timme efter predikan under sång och i ivriga samtal; därvid kunde också upprörda scener utspelas av plötslig omvändelse under skrik och tårar — de yngre, oförståndigare predikanterna betraktade väl dessa scener såsom särskilda nådegåvor av den heliga Ande och strävade förmodligen att med sitt tal utlösa sådana våldsamma stämningar; dessa kunde emellertid inträffa trots all klok varsamhet hos predikanten, och han hade då, om han ville iakttaga en vislig måtta, endast att be de mer upprörda lämna mötet och återkomma lugnare nästa gång.

När metodisterna år 1876 erhöilo kunglig majestäts bifall på sin ansökan om officiellt erkännande enligt dissenterlagen, måste de öppna förföljelserna upphöra. Samma år organiserades Sveriges årskonferens, bestående av 53 resepredikanter, bakom vilka stodo 5,663 medlemmar. Deras förste organisatör och ledare i Sverige, Victor Witting, dog år 1896 i Amerika, där han tillbringat sina sista levnadsår hos sina barn.

»Sveriges årskonferens» är ett speciellt metodistiskt uttryck, som i detta sammanhang betecknar de metodistepiskopala församlingarnas riksorganisation i Sverige. Inom denna kyrka är organisationssystemet synnerligen invecklat och vidlyftigt, och det är väl huvudsakligen därför

den numera intar sin markerade särställning — läran uttryckes i 25 korta och enkla religionsartiklar av det mest allmänna protestantiskt-kristliga innehåll.

De unga bröderna Wesleys brinnande nit såsom predikanter och själasörjare var metodismens ursprung. Därav har hela den världsfamnande rörelsen med dess många millioner medlemmar fått sin outplånliga prägel av en samling människor, vilka med djupaste förtroende överlämnat sig åt själasörjarens vård. Organisationen har i enlighet därmed blivit nära nog motsatsen till demokratisk, den har starkt närmat sig det calvinistiska idealet av en teokrati, ett samfund, styrt av Gud genom prästerna.

Detta system, med all makt samlad i ledarens händer, finner man också med hänsynslös konsekvens tillämpad i det metodistiska samfund som blivit mest uppmärksammat, nämligen Frälsningsarmén, vars medlemmar även formellt förbinda sig att lyda sina överordnade. William Booth, som från barndomen tillhörde den engelska statskyrkan, anslöt sig år 1844, femton år gammal, till de wesleyanska metodisternas samfund, där han två år senare blev predikant. År 1853 övergick han till den självständiga engelska utbrytningen Metodisternas Nya Förening, som han lämnade år 1861 för att realisera sina egna bisarra idéer, till vilka i främsta rummet hörde att dra den fulla konsekvensen av de teokratiska tendenserna inom metodismen.

Till denna ytterlighet gå dock inte de andra, besläktade rörelserna.

Till förebyggande av ovärdiga personers inträde i den metodist-episkopala kyrkan och till upprätthållande av kristlig församlingstukt stadgas, att den som vill bli ansluten först har att låta inskriva sig som provmedlem, sedan han avgivit tillfredsställande bevis på en allvarlig

åstundan att bli frälst. Under provtiden blir han delgiven kyrkans läror och regler, får delta i det andliga samlivet men inte i det kyrkovårdande arbetet. Provtiden varar obestämd tid, varefter han, på rekommendation av »Ledare- och skaffaremötet» eller av sin klassledare avlägger sin trosbekännelse inför församlingens pastor och intages »i full förening» under vissa ceremonier. Utan samband med dessa ceremonier kan kandidaten, om han så önskar, bli döpt på nytt.

För att kunna rätt metodiskt utföra själavården och för att knyta sambandet fastare mellan medlemmarna är hela församlingen, såväl »provmedlemmar» som medlemmar »i full förening», uppdelad i klasser om c:a tjugu personer vardera, vanligen sammanförda på den grund, att de bo i närheten av varandra — klasserna äro alltid likställda och inte inbördes graderade. Varje klass förestås av en klassledare, som tillsättes — vid behov avsättes och ersättes — av församlingens pastor. Klassledaren bör noga undersöka hur varje medlem i klassen tillväxer i det goda samt öppet och förtroligt meddela sig med församlingens pastor. Vid klassmötena, vilka hållas så ofta förhållandena medge, böra bekännelserna vara frivilliga och samtalstonen otvungen.

Pastorn är församlingens överordnade och styresman. För att förebygga alltför stor egenmäktighet hos honom är han inte fast stationerad utan endast för ett år i sänder ditsänd av årskonferensens biskop, som sedan på samma sätt kan sända honom till en annan församling. Pastorn har till sin hjälp resepredikanter, lokalpredikanter, »förmanare» och diakonissor, förutom de ovan nämnda klassledarna.

Pastoratets ekonomiska angelägenheter handhavas av en »skaffare», vald av kvartalskonferensen.

Kvartalskonferensen är en vid pastors sida inom pastoratet tillsatt rådgivande, rannsakande och straffande samt i ekonomiska ting styrande myndighet, bestående dels av därtill valda ombud och dels av ett antal självskrivna medlemmar: pastoratets rese- och lokalpredikanter, förmanare, skaffare och klassledare jämte ombudsmän och föreståndare för olika kyrkliga institutioner inom pastoratet, söndagsskolor, ungdomsföreningar — s. k. Epworthföreningar — fruntimmersföreningar och andra. Kvartalskonferensens förhandlingar ledas av distriktets föreståndare eller i hans frånvaro av pastorn, och omfatta bland mycket annat handläggning av tvister och klagomål, rannsaking av varje lokalpredikants och förmanares karaktär, granskning såväl av de olika institutionernas verksamhet som av den för kvartalet upprättade finansiörens plan.

Ett lämpligt antal pastorat äro sammanslagna till ett distrikt — fyra sådana finnas i Sverige — vars representativa och delvis styrande myndighet, Distriktskonferensen, dock är mer ett teoretiskt än ett praktiskt använt led i organisationen. Distriktets föreståndare utnämnes av biskopen.

Med ett oegentligt språkbruk låta metodisterna ordet konferens beteckna inte endast ett sammanträde, men även själva den organisation, som representeras av sammanträdet, stundom även det landområde där organisationen har sin verksamhet. »Kvartalskonferens» betecknar således dels pastoratets kvartalsmöte, dels själva pastoratets territorium. »Årskonferens» betyder på samma sätt dels hela organisationsområdet — i detta fall Sverige — dels själva riksorganisationen och dels det årliga sammanträde, som representerar denna riksorganisation. Årskonferensen i denna mening är sammansatt utslutande av represen-

tanter, som på grund av sin ställning inom kyrkan äro självskrivna. I följd därav dominerar fullständigt predikantkåren, och lekmännens direkta inflytande blir obetydligt. Biskopen, som vid sin sida har en rent prästerlig konselj, det s. k. Kabinettet, är självskriven ledare såväl för den kyrkliga riksorganisationen som för dess årsmöte.

Men riksorganisationen väljer inte själv sin ledare; denne väljes av den internationella organisationens styrande, vilka vart fjärde år sammankomma till Generalkonferensen.

Vid sidan av denna rad av konferenser, som utgöra organisationens stomme, förekomma även andra med mer begränsad uppgift, lekmannavalkonferensen, missionskonferensen, rättskonferensen, etc.

Över metodismen vilar en stämning av söndag, en ljusstrimma genom vardagslivet, en glädje i den rätta, hela och genomförda gudshängivelsen. För den utomstående ter sig denna stämning kanske mindre angenäm. Den sammansmälter med hela den stämning, som präglar söndagen i en småstad. Det förefaller för övrigt som om just småstaden vore metodismens rätta miljö, om detta ord toges i sin konstnärliga betydelse, någon särskild social miljö kan knappast urskiljas. Men småstaden har, isynnerhet om söndagen, denna stämning av engelskt puritansk stillhet, som tycks vara ingenting annat än frånvaron av liv, absolut tomhet. De små färglösa gatorna se ut att skämmas för att butiksfönstren med allt sitt kram se så nästan brottsligt världsliga ut, som om de komprometterade hela stadens söndag genom att påminna om vardagarnas orena möda. Dessa gator äro ju själva så pinsamt rensopade, de små gråmalade trähusen se

så onaturligt rentvättade ut, de blanka fönsterrutorna stirra ner på vandraren som om överallt bodde klassledare och förmanare, övervakande att allt levande vandrar den goda vägen — åtminstone om söndagen, hela stadens söndag.

Där finns naturligtvis också någon fyrkantigt regelrätt plan med några arma träd, som tuktas hårt och sloka skuldmedvetet sina grenar under allas hjärterannsakande blickar. Vid ena sidan av planen ligger kyrkan, ålderdomlig, ensam och övergiven, ruvande över alla sina historiska minnen — nu börja dess klockor runga ut sitt sjungande dån, onaturligt och obehövt högröstat, som om kyrkan försökte dölja sin grämlse under en forcerad och konstlad frimodighet. Några svartklädda gummor, några skygga gubbar smyga in, kramande den av Konungen år 1819 gillade och stadfästa psalmboken i trofasta händer.

Mitt emot ligger metodistkapellet. Det är naturligtvis mycket mindre, men det är av sten, varsågod och nästan likt en riktig kyrka, där finns till och med något som liknar ett torn på det höga plåttaket, och det vore väl ingen konst att bygga stora tempel, om man bara hade lika god råd som statskyrkan. Kapellet har naturligtvis inga historiska minnen ända från medeltiden, men Gud ser inte till sådant, han ser till hjärtelaget, och det kan vara lika gott inom de nya, släta tempelväggarna. För resten måtte väl kapellet vara vackert och fint tillräckligt! Byggmästaren har dragit upp med linjal en spetsvinklig list över varje fönster, så att det ser ut alldeles som himlastormande gotik — i all enkelhet, förstås, men Gud tycker sannerligen inte om att man ödslar pengar på flärd. Och stadens målaremästare har gjort en tavla över altaret, det syns nog att han var en troende målare,

så mycket dyrbar färg som han kostat på den tavlan, både blått och rött och gult, det är nästan som ett riktigt konstverk.

Och nu komma barnen ut från söndagsskolan i kapellet, de ropa och springa muntert för att visa, att de inte äro några sådana där fånigt mesiga mönsterbarn som funnos förr i världen, nej, i deras ögon glänser något hurtigt och hugstort, och de veta, att de skola se mycket glada ut för att de redan i barndomen få tjäna Gud. De läsa alla ivrigt i den lilla vita tidning de fått i kapellet, »Söndagsskolklockan» heter den och har många vackra bilder och lärorika berättelser, en dikt som heter »Ros i Saaron, lilja så skön», och så många lärorika berättelser — tänk, den där missionären som var så troende, han led skeppsbrott på väg till hedningarna, men han klamrade sig fast vid en av fartygets kanoner och drev på det viset omkring på havet i flera dagar, tills han kastades upp av vågorna på en obebodd ö, där han frälste tio tusen själar.

De vuxna komma till högmässa — kapellets högmässa. Det är stadens borgare med hustrur, det är handlande och hantverkare, det är också en och annan av de »riktigt fina». Alla äro de söndagsklädda och ha de slätaste söndagsansikten, alla veta de precis hur man ska se ut när man uppnått »den fulla helgelsen» — om söndagarna, hela stadens söndag. Alla bära de med sig — i handskklädda händer eller i rentvättade, bara arbetsnävar — metodistkyrkans enkla svarta sångbok, som tycks huvudsakligen bestå av ett urval »Sankeys sånger» — den nordamerikanske metodisten och hymndiktaren utgavs på svenska första gången år 1875 av bokförläggaren K. A. V. Lundholm. — Alla känna de varandra och mönstra varandra med en hastig blick, full av

from nitälskan och av minnen av affärer och av talet som gått på syföreningen och av familjetvister, som man inte kan hjälpa att man kommer ihåg — Gud hjälpe oss för våra svaghetssynder! Med ivrigare hjärterannsakan ser man efter sina egna klassmedlemmar, om deras inre tankar vet man liksom lite mer, hur är det nu med broder — jo, där kommer han ändå som vanligt till Guds hus!

Man får väl inte kalla det andligt högmod — men den minen hos kvinnan där, som reser sin nacke så styvt och seglar fram till första bänken i kapellet — hennes man har skänkt en stor summa pengar — men han har en så älskligt blygsam min, han! Det där ser ut som en liten sängkamartragedi — men man kan ju aldrig veta!

Och där, i dörröppningen till lilla rummet, där står redan pastorn och väntar — man förstär genast, varför hans namn bäres ut av ryktet över hela nejden — det mörka lockiga håret, den höga tänkarpannan, de klara, skarpa ögonen, den fasta, stränga munnen, hela hans manliga skönhet — och så talar han ju så gudomligt! Han är så bildad, att han får umgås hos de »riktigt fina», det sägs, att han är mer lärd än någon präst — ja, det är med uppriktig ömkan man tänker på stans gamle stabbige komminister, kyrkoherden får man ju så sällan höra.

Men orgeln tonar därinne i kapellet, sången brusar — det blir bön med knäfall mellan bänkraderna, det blir många gripande ord, inte en sömnigt uppläst predikan, hopskriven ur några böcker kvällen förut, nej, ett flödande tal utan papper, det förefaller alltid vara predikantens eget personliga vittnesmål, levande ord om en levande tro. Och hela tiden är man med på ett helt annat sätt än i den stora kyrkan, här är varje människa inflätad på mångfaldiga sätt i hela organisationen, kyrkan är inte längre

en värld av högt majestät på andra sidan livet, den är en intimt förtrogen värld, som var och en av medlemmarna varit med om att skapa åt sig själv och som var och en strävar att med ivrigt eget arbete ända in i de minsta detaljer för var dag upprätthålla. Var och en känner sig hemma där och känner att hans egen person är av vikt och betydelse för det helas liv och välgång, detta ger en ny spänning, ett nytt innehåll åt varje litet människoliv där inne, kyrkan har blivit en del av det egna, betydelsefulla jaget, inte något avgränsat och själv tillräckligt, som står utanför människornas liv, oberoende av all deras strävan. Därför går man till sitt eget kapell, inte pliktskyldigast och av vana, men gärna och därför att man drages dit som till något man inte ville undvara, för att på det kända rummet med alla dess intima, i djupaste mening personliga minnen, med alla de kända människor, som utgöra hela stadens familj, tillsammans fira hela stadens söndag. Det blir i allas tillvaro den stora händelse, på vilken man ska leva och om vilken man ska tala hela den långa arbetsveckan, inte endast under det dagliga livets gärning, men även under den oändliga, myrstacksbyggande fliten i den kyrkliga organisationens alla vinklar och vrår.

Och efter gudstjänsten — är det inte som om man kunde se redan från gatan, utanpå huset, i vilken av stadens välbärgade borgerliga familjer herr pastorn är bjuden på middag i dag. Hela fönsterraden åt den lilla gatan formligen myser av belåtenhet över att här ha vi den käre gästen! Man äter kalvstek och talar förtroligt om Guds råd och vilja, och det är liksom ett skimmer av ljus över den plats där pastorn sitter. Och det blir kaffe med husets berömda hembakade småbröd — minst nio sorter — i salongen med plyschmöblerna, bönböckerna

i guldsnitt på divansbordet och makartbuketten i hörnet under Thorvaldsens Kristus i gips. Dottern i huset måste spela på pianot sin sista läxa för spelfröken, den som gick så bra, och så måste pastorn höra, att tänk flickan har alldeles på egen hand tagit ut den där vackra sången om ett litet negerbarn så glatt, Svarta Sara, ja, fast melodien är nog ganska svår där på ett ställe, och basen har hon naturligtvis inte kunnat få alldeles riktig.

Sedan talar pastorn några uppbyggliga ord i skymningen. Och med knäppta händer lutar man sig tillbaka i soffan och har det så gott, medan maten smälter. Kanske talar pastorn om, hur svårt han hade det själv förut, innan han fick tron — ack, nu småler han så vemodigt och blott åt de tvivel, som då kändes så svåra — Kristus sade ju till rövaren på korset: i dag skall du vara med mig i paradiset, men Kristus uppstod ju inte förrän på tredje dagen, vad skall man då tro? — han läste och läste, forskade överallt, men vad hjälper all lärdom? i sitt eget hjärta ska Faust läsa, och nu vet han ju, att hans namn står skrivet med gyllene bokstäver i den stora livsens bok hos Gud — och det veta vi ju alla! —

Nåja, allt det där är ju ganska åskådligt och bra, men det utsäger ingenting med bestämdhet, det blir för många ord om att det tycks och synes och förefaller som och ser ut vara — alltsammans löses upp i en personlig stämning. Man får till slut ett desperat begär att med något brutalt ord slita sönder denna andetomma stämning av rentvättad och vattenkammad söndagsfromhet — man ska bara inte förhastna sig. Man har helt enkelt ingen rätt till det; när man valt att själv stå utanför, måste man tillåta dessa människor att ordna för sig själva efter egen håg och egna intressen. Allt detta, som för främlingen ser ut att vara så livlöst och förefaller bara

som en stor, död tomhet, det äger dock en livets fullhet på sitt sätt och ett spännande allvar — för dem det angår. Man gör alldeles säkert metodismen orätt, om man betraktar den uteslutande som en söndagsgrå tristess, den är för sina egna något oändligt mycket mer, metodisterna själva känna en viss ovilja mot det sirapssöta »läseriet» och betrakta sig själva som glada, verksamma kristna människor utan ringaste yttre skillnad från världens barn, hemligheten bor i hjärtat. Man kan säga, att det är just det, som ger åt mikrokosmos dess komik. Ja, korsbevars, ungefär så förhåller det sig naturligtvis med de världar människorna skapa åt sig själva. Men solen lyser över alla! Och himlens tålmodiga ljus låter ständigt samma under ske, väcker ständigt nya drömmar om oförgänglighet i små människohjärtan — sursum corda! Varför skulle inte främlingen kunna se med jämnmod denna solstrålarnas eviga lek över den låga jorden? Var livet ett lån från höjden, så söker det sig på egna, sällsamma vägar hem igen ur sin jordiska ringhet och förnedring, stiger från de grinande och pladdrande djurens värld som en helig aning mot den stilla, höga oändligheten.

Men vi ska hålla oss till verkligheten igen.

Kanske talar pastorn med sina vänner om deras egen kyrka — han säger kyrka och inte kapell, liksom han själv kallas pastor och inte predikant. Med den oberoende och ledande ställning han intar i församlingen behöver han aldrig likt baptistpredikanten riskera att bli hänvisad till mer eller mindre penningdryga församlingsmedlemmars godtycke, han har tvärtom sin fulla frihet gentemot dem, och den primitiva demokratismen har svårare att här finna rum. Metodistkyrkan tyckes därför äga en stark dragningskraft för de unga predikantämnena, ett

urval sker därigenom, så att många duktiga, bildade och självständiga unga män här få sin verksamhet.

Det är också en styrka för rörelsen, att en församling, som visar oarter, kan tuktas av en överordnad, auktoritativ myndighet, liksom en alltför svag församling kan stödjas och hjälpas genom svårigheter, tack vare den fasthet med vilken hela organisationens alla smådelar äro sammanbundna. En annan god sida är, att en trång sektanda här får svårare att trivas — fariseism är naturligtvis inte utesluten. Kyrkan har rum för alla troende kristna, dess lärosystem har inte dragit alltför trånga gränser. Å andra sidan finns där dock en med mycken lärdom uppbyggd stomme av sådana lärosatser som äro nödvändiga för att upprätthålla organisationens egen kyrkliga karaktär och förhindra, att den uppslukas av andra organisationer.

Men det kan också hända, att herr pastorn förtroligt diskuterar med sina vänner de kyrkliga svagheter, om vilka många metodister äro så medvetna, att de nedlägga ett ganska kraftigt arbete på nya reformers genomförande — vilket emellertid, tack vare den vidlyftiga, tungörda organisationen erbjuder åtskilliga svårigheter.

Den första svagheten är, att den metodistiska kyrkans förhållande till staten inte vilar på en tillräckligt fast princip. Man har ställt sig under dissenterlagen, alltså erkänt Kunglig Majestäts kyrkliga myndighet. Skulle metodisterna nu vilja dra den fulla konsekvensen av bergspredikan och ställa sig i öppen opposition gentemot militarismen, kommer det nog att visa sig, att de yttre rättigheter som köpts med »erkännandet» blivit alltför dyrt betalda med det därav följande beroendet. Baptisterna ha aldrig gått med på en sådan handel.

En annan svaghet är det hierarkiska systemet, som

ger så föga rum för lekmännens inflytande. Emellertid har i detta avseende reformsträvandet arbetat sig fram så långt, att åtminstone förslag föreligger till internationell behandling om årskonferensens öppnande för lekmän.

Äter en annan svaghet är beroendet under den internationella organisationen. På Generalkonferensen, kyrkans högsta, internationella myndighet, dominera Förenta Staterna fullkomligt, Sverige äger där endast sex representanter. Vårt land betraktas som ett missionsfält, jämförligt med kolonierna. Svenska metodistepiskopala kyrkan har ännu aldrig haft en svensk man till biskop.

I varje punkt alltså intar den metodistiska kyrkan i Sverige en ställning, som är nära nog motsatt baptismens. Är nu metodismen främmande för svenskt folklyne?

En spekulativ granskare är böjd för att svara: Ja, den är oss fullkomligt främmande.

Men verkligheten visar, att den år 1917 ägde i Sverige 17,417 medlemmar, såväl i full förening som på prov. Den siffran är ju inte alldeles betydelselös. Den visar, att ett överraskande stort antal vuxna svenska män och kvinnor funnit i metodismen en andlig miljö, som på ett eller annat avgörande sätt tilltalar dem. Så helt främmande kan alltså inte denna rörelse vara som den vid första ögonkastet må synas.

Naturligtvis måste man även i detta fall räkna med svenskens kända böjelse för det utländska, alltså för just det främmande. Men många utländska religiösa rörelser ha här hemma blivit avvisade eller vunnit endast ett fåtal anhängare. Då måste det i de rörelser, som här slagit rot finnas något, som fyller ett psykiskt behov hos det svenska folket.

Enligt 1912 års siffror hade den metodistepiskopala kyrkan då 17,359 medlemmar i Sverige och 18,783 svenska

medlemmar i Amerika. Samtidigt hade samma kyrka 6,246 medlemmar i Norge och 3,942 medlemmar i Danmark. Det behov, som metodismen tillfredsställer, är tydligen att finna särskilt starkt hos svenska män och kvinnor.

Vilket skulle det behov vara, som genom metodismen blir på ett särskilt sätt tillfredsställt?

Det är rimligt, att man söker ett svar på den frågan i de säregenskaper, som utmärker metodismen. Den är så och så, och just därför fyller den ett förefintligt behov.

I enklaste formel uttryck: metodismen är ytterligt metodisk. Är det så främmande för svenskt folklyne som man tror? Säkerligen inte. Märk väl, här är inte fråga om ett metodiskt tänkande, men om ett metodiskt tros liv. Statskyrkans katekesvisdom är i grunden främmande och förhatlig, därför att den kräver ett metodiskt tänkande, vars förutsättningar saknas hos svensken i allmänhet. Men se på 1700-talets pietister! Hur de kunde dela in nära nog alla dygnets timmar till bönestunder och arbetsstunder och allt annat de förehade till Guds ära, hur de ordnade sitt liv efter bestämd plan, i en viss ordning, för att därur vinna Gudi så mycket som möjligt — denna sorts metodik ligger tydligen svenskens hjärta nära. Hur allvarligt har man inte tagit den krångliga »nådens ordning»! Att komma i ett riktigt ordnat förhållande till Gud, få vägen till saligheten upplinjerad i bestämda dagsmarscher, alltid och i varje stund veta precis vad man ska göra för att vara Gudi till behag — att få utgjuta sig för andra människor om hur man i varje stund »känner sig», få höra en annan människa utförligt beskriva sitt själsliga tillstånd och få bedöma det med ingående sakkunskap, ge goda råd i dessa molniga angelägenheter av

idel känslor, kanske också tämligen närgånget granska andra människors mer eller mindre syndiga leverne — det är, om något, ett svenskt folkbehov! Här är ju inte alls fråga om affärer, materiella ting eller logiskt tänkande, här är fråga om allt detta vaga och formlösa, som är ljusdunklet i svensk själ, musiken i svensk ande. Att bringa ett slags ordning i detta kaos av känslor — se där det behov, som metodismen på sitt vis tillfredsställer i Sverige.

Den tycks gå till ytterlighet — desto bättre! Den omsluter med sin stora, fasta kyrkoordning hela världen, österland och västerland — utmärkt! vi komma alla de andra så mycket närmare!

Men organisationen? Så föga demokratisk som den är måtte den väl vara osvensk? — Utan tvivel, den är osvensk. Men den verkade ändå inte på sin tid så främmande som den gör nu. Lärdomskyrkan med 1686 års kyrkolag var sannerligen inte demokratisk, den hade uppfostat folket i en sträng hierarki — utan att släcka deras själars törst. Det var bara att byta ut det gamla, odugliga prästväldet mot ett nytt och dugande, som uppbars av en levande tro. Men tvånget och ofriheten har ändå så småningom känts allt starkare — och därför pågår också alltjämt i tysthet ett arbete att genomföra en friare kyrkoförfattning.

Det ska med allt detta inte förnekas, att metodismen i mångt och mycket bär osvenska drag. Men även en främling kan fylla en uppgift. Gör han det väl, så är han inte längre en främling, han är en vän. Och den egna kyrkans män, som försummade sin höga uppgift, de bli främlingar för folket.

De högvärdiga prelaterna hånade metodisternas »metoder» — och började sedan i tysthet införa den ena efter

den andra av dessa metoder i själva statskyrkan. Söndags-skolorna, ungdomsföreningarna, specialgudstjänsterna — exempelvis för gamla gummor — allt detta har statskyrkan lånat av metodismen, sedan man först grundligt hånat ner de anglosachsiska frälsningsrörelsernas metoder. Men våra officiella myndigheter bokföra alltjämt metodisterna i Sverige såsom »främmande trosbekännare», bland katoliker, judar och andra. Möjligen kunde det år 1873 kännas skönt för de prästerliga känslorna att få klistra ett smådeord på de hatade fridstörarna — liten hämnd är ju också en hämnd, sa gumman, spottade på grannens gris — men i våra dagar borde man väl kunna kosta på sig den kraftansträngningen att räkna även metodisterna i Sverige såsom svenskar.

Om detta och mycket annat kan vår pastor sitta och prata förtroligt i skymningen med sina vänner i den borgerliga småstadsföreningen, ända tills det återigen blir tid att gå i kyrkan.

Men tänk, om den där borgerliga familjen skulle ha stor framgång i sina världsliga bestyr, om den skulle stiga till ett högre ekonomiskt välstånd och till en högre social nivå — då kan man råka att få se något besynnerligt.

Familjen upptäcker så småningom, att den gamla miljön verkligen inte är så bra längre, där finns så mycket småsinne, så mycken tarvlighet och enfald, ja, rent ut sagt avundsjuka. Man är inte så uppskattad längre, det viskas i stugorna att man har blivit högfärdig — men man kan väl inte umgås med vem som helst heller? På syföreningen skvallras det om hur mycket mat man har på bjudningarna — och vin — och man har redan blivit förmanad att inte ge sig hän åt världsliga nöjen — men om

man nu verkligen skulle gå på teatern en kväll när det ges en bra pjäs med kungliga skådespelare från dramatiska teatern i Stockholm, så kan det väl inte vara något ont i det? Herre Gud, de där människorna nere i kapellet få väl lov att förstå, att man måste vara ute lite, barna börja ju bli stora också och behöva vara bland jämnåriga, nykterhet och återhållsamhet och allvarligt sinne är naturligtvis förfärligt bra, men om man skulle råka ha borgmästaren på middag, så är det ju borgmästaren man ska tänka på, och man vet ju att borgmästaren är lite bortskämd med mat och så där, men man kan ju inte fördöma borgmästaren för det, en borgmästare i allmänhet behöver ju inte vara någon dålig människa för att han inte är troende och springer i metodistkapellet, tvärtom, våran borgmästare är riktigt rar, och det vore väl om alla därnere i kapellet vore lika upplysta och nobla och toleranta som han, och för resten behöver man väl inte redovisa för någon hur man använder sina egna pengar, när man inte lever över sina tillgångar och inte lånar av någon, och man har sannerligen givit tillräckligt åt deras kyrkofond och missionsfond, både kontanta pengar och ett som annat.

Kort sagt, man har kommit ut ur den gamla världen med dess enkla och något trånga förhållanden in i en ny, där livet ter sig lite ljusare och soligare, och där människorna ha en friare, lättare, mer skeptisk syn på tingen och inte ta varje småsak så förfärligt allvarligt. Med tiden vidgas klyftan mellan dessa båda världar alltmer, man går inte i kapellet längre och anses ha återfallit i synden. Man har antagit den nya omgivningens sätt att betrakta religiösa frågor, man har fått veta, att runt om i världen har funnits lärda och ädla fritänkare, och man måste ju erkänna, att en hel del av vad de där herrarna

ha sagt är alldeles riktigt. Men religionen fortfar ändå att vara en allvarlig sak, man skämtar inte gärna med sådant, man talar om den med den ton, som är vanlig inom överklassen, både överlägset beskyddande och respektfull och en smula oroligt hjärteöm.

Det religiösa känslokomplexet finns ju alltså kvar inom dessa människor. De ha bara bytt om skinn. Och en vacker dag, av någon tillfällig anledning, sjukdom, bekymmer, ledsnad eller vad som helst, bryter den gamla religiösa känslan fram genom det nya skinnet och tar åter människan helt i sin oros makt. Vad ska hon nu göra? Gå tillbaka till det gamla? Nej, den som en gång med sveda och ömmande samvetstörnar har bytt om skinn går inte gärna tillbaka till det gamla. Dessutom vore det lönlöst, man skulle snart upptäcka, att det gamla inte längre är vad det förr varit, helt enkelt emedan man nu har andra psykiska behov än förr, och dessa nya behov måste tillfredsställas på ett för dem anpassat sätt.

Och det är sörjt för, att även dessa behov kunna tillfredsställas.

Förr kände man sig tyngd till jorden av sin egen mänskliga begränsning, som man förnam så påtagligt i fattigdom, sjukdom och brister av alla slag; man kunde inte se någon möjlighet att undkomma detta psykiska tryck, kunde inte tänka sig att en sådan möjlighet kunde finnas, det onda var den självklaraste, mest oundvikliga verklighet. Det gällde då, att på något sätt kunna uthärda i en värld, så tyngd av det onda; för att få kraft till det, flydde man till Gud och hängav sig helt åt vårdandet av de gudsföreställningar, som ingåvo förhoppningar om frälsning från det onda åtminstone efter döden, och som bäst förmådde suggerera fram den känsla av trygghet man behövde för att hjälpligen kunna uthärda livet.

Nu är problemet ett helt annat. Den mänskliga begränsningen tränger inte så hårt och nära in på livet, sedan man uppnått ett välstånd, som befriar från det dagliga trycket av livsördan. Men att det onda i alla fall finns i världen, det vet man; det gör sig ständigt påmint, om också inte genom fattigdomen och alla dess brister, så dock genom hotande sjukdom eller annat, som ödelägger den glädje man annars numer kunde ha känt av livet. I denna situation ligger den religiösa resignationen inte så nära till hands, man har inte lika lätt att uppfatta det onda såsom något nödvändigt, som måste uthärdas. Nej, man tycker sig se en möjlighet att undkomma, man har ju faktiskt hela lyckan i sina händer — om bara inte det onda låge utanför och försökte att då och då tränga sig in, det borde kunna utestängas helt och hållet, det onda borde kunna undvikas.

Och så får man höra, att just detta är meningen med en ny religiös tro, som egentligen bara har »fint» folk till anhängare. Den kommer också från det tjusande utlandet, från Amerika, och heter *Christian science*, kristen vetenskap — kristendom förenad med vetenskap, alla gåtor lösta, hyggligt bemötande utlovas, bildade och hjärtevarma samtal om intressanta saker, finfin sång och musik, en gudstjänst, som smälter i de vackraste och mjukaste stämningar, inga obehag mer, det onda är upphävt, hela livet blir vackert, moraliskt och sannt och framför allt fint, fint, fint som blomdoft, var så god, mitt herrskap, kostar ingenting att pröva!

Här ha vi nått den stora klarheten, en vetenskapligt riktig kristendom. Då behöver man inte vara rädd för elaka fritänkare längre; en religion, som på samma gång är ett helt husapotek mot alla slags krämpor och sjukdomar, migrän och snuva och nervositet och kleptomani

och magkatarr och ryggmärgslidande — det är just vad bättre folk behöver.

Den stora visshet man når genom denna tro är att det onda är överkligt, helt enkelt inte existerar som faktum, men endast finns till i människornas inbillning. Tillvaron är lycka, allt annat är endast inbillning. Livets stora, mörka tragedi har förvandlats till en borgerligt optimistisk komedi.

Blir man sjuk, ska man bara ihärdigt fasthålla den tanken, att sjukdomen är en inbillning, i själva verket är man frisk som en nötkärna — då upphör sjukdomen att finnas till även i fantasien. En fattig sate, som klagar över sitt arma elände, lider bara av sin egen inbillning, i själva verket har han det så bra som någon kan önska. Följaktligen existerar heller inte den sociala nöden såsom materiell verklighet, människor med »socialt samvete» lida endast av sina egna inbillningar. Världskriget existerar lika litet såsom fysisk verklighet; genom att ivrigt fasthålla den tanken gör man sig fri från alla hemska inbillningar och kan ostört ägna sig åt tillvarons lycka.

All materie är illusion. Verkligheten är uteslutande ande. Varav följer, att materiell sjukdom är uteslutande illusion. Dess verkliga orsak är något trassel i den verkliga verkligheten, alltså i anden. Den kan därför botas endast med andliga medel, enligt Jesu föredöme, han använde ju aldrig medicin eller operationer. Botemedlet måste vara en allvarlig förtröstan på Guds godhet — då upphör sjukdomen att existera i den verkliga verkligheten, följlaktligen även som illusion i materien.

Gud är nämligen god. Han tillåter inte det onda. Om det onda trots detta existerade, skulle Gud inte vara allsmäktig. Nu är han emellertid faktiskt även allsmäktig, annars skulle han inte vara Gud. Följlaktligen existerar

inte det onda. Våra föreställningar om det onda äro alltså ogudaktiga. Men ogudaktiga föreställningar äro onda. De kunna sålunda inte existera. Följaktligen existerar heller inte föreställningen om det onda. Bäst att sätta stopp här.

Det ska villigt erkännas, att denna framställning av christianscientismen inte är helt allvarlig. Men det faller sig också så rasande svårt att ta denna rörelse på allvar. Man är frestad betrakta den uteslutande som ett överklassens njutningsmedel. Men däri ligger utan tvivel någon orättvisa. Den är mer än ett njutningsmedel, den är en nödvändighetsvara. Den tillfredsställer på ett lojalt sätt ett legitimt behov. Ty behovet att undkomma det onda saknar visserligen tragikens höghet, men måste anses fullkomligt legitimt. Om inte detta behov bleve tillfredsställt skulle ifrågavarande människor få orimligt svårt att klara tillvarons problem, kanske ställa till en massa trassel och oreda i allvarliga ting, exempelvis genom att ramla ner här och där med en slump löskokt vanvett i de sociala svårigheterna. Där finns redan tillräckligt.

Sällskapet »The Christian-Science» bildades år 1866 av en fru Mary Baker Eddy, född år 1821 i New Hampshire. Hon hade själv blivit botad ur svår sjukdom genom en stark tro. År 1879 blev fru Eddy präst i sin egen kyrka i Boston. Två år senare inrättade hon i samma stad en skola för andlig läkekonst.

I Sverige räknar rörelsen förmodligen något tusental medlemmar. Exakta antalet uppgives inte av sällskapet »i enlighet med bibelns påbud». Däremot uppgives, att antalet församlingar över hela världen uppgår till mer än 1,600, en ny församling bildas ungefär var fjärde eller femte dag. Många av dessa församlingars kyrkor rymma flera tusen personer.

Ur christian-scientismen har i Amerika uppstått den mindre religiöst betonade, mer praktiskt-terapeutiska rörelse, som kallas *Mind-cure-movement*, rörelsen för andlig läkekonst, som huvudsakligen lägger an på självsuggestion som medel mot sjukdom.

Alltsammans har tydligen sina djupaste rötter i den praktiska anglosachsiska frälsningsreligiositeten, men saknar varje direkt samband med metodismen.

Den engelske metodistpredikanten Georg Scott hade år 1840 fått till medhjälpare en ung svensk lekmanpredikant, Carl Olof Rosenius.

Denne var född i Västerbotten år 1816, fadern var prästman, och hela omgivningen dominerades av det norrländska läseriet i en mellanform mellan gammalläsarnas hårda lagiskhet och nyläsarnas frigjorda evangelism. Han började redan tidigt predika, kom år 1838 som student till Uppsala, men måste redan året därpå avbryta sina präststudier på grund av ohälsa och ekonomiska svårigheter. Han fick en informatorsplats i närheten av Stockholm, fick några religiösa tvivel hävda av Scott och ägnade sig sedan helt åt predikantverksamheten.

Innan Scott blev fördriven från Stockholm, uppsatte han en liten tidskrift, »Pietisten», som efter palmsöndagskatastrofen övertogs av Rosenius. Den verksamhet, som denne på egen hand fortsatte, var i mycket påverkad av den metodistiskt färgade väckelserörelse, som Scott påbörjat. Rosenius gick med iver till kamp mot den rådande andliga slöheten och slentrianen och ville framför allt uppväcka till en allvarligare, personligt fruktbar religionsuppfattning. Hans avsikt var därvid inte att samla en menighet kring några särmeningar i strid emot statskyrkan, därtill var han alltför ortodox luteran, vilket även hindrade

honom från att ansluta sig till metodismen eller upptaga dess lärosatser. Hans verksamhet gick i samma riktning som den gamla moderata pietismen — särskilt herrnhutismen — med dess strävan att inom ramen av den kyrkliga församlingen bilda en konventikel av allvarligt troende, en *ecclesiola in ecclesia*. Hans personliga religionsuppfattning trädde därvid i dagen så starkt, att den på många håll uppfattades som en ny och säregen lära.

Denna uppfattning var visserligen oriktig i den mån det gällde hans ställning till den teologiska lärobyggnaden, men den var så till vida riktig som han i enlighet med sitt temperament framhöll vissa sidor av den evangelisk-luterska läran, vilka annars ensidigt förbisågos.

Sjuttonhundratalets pietism hade mynnat ut i en allmän formlöshet, på vilken den konsoliderade kyrkan kraftigt reagerat genom att eftertryckligt hävda de etiska kraven och nödvändigheten att under sträng tuktan framdriva den kristliga karaktärsutvecklingen. Därav blev följden, att den lagiska synpunkten dominerade hos de kyrkliga lärofäderna under början av 1800-talet och gav sin tyngd och sitt mörker av syndaångest åt religionen sådan den framträdde exempelvis hos Henrik Schartau.

Rosenius var en vek och innerlig, en smula känslös man. Lagens stränghet var honom motbjudande. »Nådens ordning» med sina benhårt upplinjerade stationer på salighetens väg var honom främmande. Hans förkunnelse gick ständigt ut på att locka och kalla mer än att skrämma: »Kom till Jesus, kom nu genast, kom som du är, ty Jesus älskar dig!» — Det står som ett ljusskimmer av innerlighet och ömhet kring hans verksamhet. Han var i detta avseende den fullkomliga motsatsen till Schartau, ehuru dennes like i den religiösa förkunnelsens allvar och betydelse. Han representerade, kan man säga, den lyriska

romantiken gentemot den föregående och samtida etiska rationalismen inom religionen.

Den väckelserörelse, som Rosenius åstadkom, spred sig snart ut över hela landet och befästes genom hans skrifter och predikoresor. Rosenianismen trängde sig fram i stort sett samtidigt som de båda andra stora kyrkliga riktningarna under 1850-talet: Schartauanismen i södra Sverige med dess tunga, något jordbundna rationalism, och læstadianismen i övre Norrbotten med dess barnsliga, primitiva, något obalanserade fanatism. I hela det övriga Sverige ägde rosenianismen det största inflytande över den troende befolkningen, som i denna väckelses något sentimentala kärlekssötma fann det rätta uttrycket för den ljusa lyriken i sitt religiösa temperament. Det blev en andlig frigörelsekamp, som förde bort från katekesvisdomens bojor och lagträldomens förtvivlan till en fri kristendom.

Den ena lilla »missionsföreningen» efter den andra började bildas ute i orterna, de blevo allt större, växte här och där till läns- eller provinsföreningar, Jönköpings missionsförening, Värmlands Ansgarieförening med flera.

Rosenius ogillade all separatism och fri nattvardsutdelning. Han kvarstod hela sitt liv i kyrkan, lät där döpa sina barn och tog där nattvarden. Dock hyste han inga varmare känslor för statskyrkan, vars prästadöme han fann mer än lovligt skröpligt. Han var därför en av de verksamaste ledarna för Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, som han år 1856 varit med om att bilda i avsikt att, enligt mönster från Skottland, åstadkomma en centralisering av de många uppväxande missionsföreningarna i landet och en rent kyrklig kamporganisation vid sidan av de officiella kyrkliga institutionerna. Från Fosterlandsstiftelsen utgavos en mängd

uppbyggelseskrifter och traktater, främst »Pietisten» och »Missionstidningen»; dessa spriddes ut över hela landet genom kringresande kolportörer, som även tjänstgjorde såsom lekmanpredikanter — hälsade på en mängd håll av det förslöade prästerskapets livliga ogillande, men på andra håll av överansträngda prästmäns tacksamhet för den goda hjälpen i den goda kampen.

Snart började ett nytt namn nämnas i Fosterlandsstiftelsens arbete: Paul Peter Waldenström. Född i Luleå år 1838, hade denne vid 19 års ålder blivit omvänd. Sex år senare tog han filosofie doktorsgraden, avlade samma år prästexamen och ordinerades till präst; året därpå befordrades han till lektor i teologi, grekiska och hebreiska vid Umeå högre elementarläroverk, varifrån han år 1874 transporterades till motsvarande lektorat i Gävle. Under de senare åren av Rosenii levnad biträdde Waldenström vid redigerandet av »Pietisten», och övertog ensam utgivandet av denna för sin tids troende så betydelsefulla tidskrift, när Rosenius år 1868 dog.

Det hela gick gott och väl, »Pietisten» lästes alltjämt med förtjusning av sina tusentals vänner ute i landet, den höll alltjämt fast vid de pålitliga traditionerna från Rosenii tid, och den nye redaktören skrev därtill så trevligt och underhållande med många lustiga och träffande små historier. År 1872 publicerade Waldenström i tidningen en fortlöpande serie predikningar, en för var söndag under kyrkoåret, och även dessa lästes med glädje. Men så spreds en sen oktoberdag ut över bygderna det nummer av tidningen, som innehöll predikan på tjugonde söndagen efter Trefaldighet över texten om försoningen. Då var friden slut, och stormens tid var kommen.

Man läste i stugorna och häpnade och satte glasögonen tillrätta och läste omigen det första budskapet

om den waldenströmska försoningsläran. Och fram med bibeln: hur står det skrivet? — och så, ja vid Gud! — eller, nej så sannerligen! Hade inte människorna genom sina många synder ådragit sig Guds vrede? Hade inte Kristi tillfyllestgörande lidande lydnad varit rättfärdig-görelsens utverkande orsak och åter försonat Gud med oss?

Nej! sade Waldenström. Gud hade inte alls blivit försonad, han behövde visst inte någon försoning, men människorna behövde! Och det hade Gud åstadkommit! Han var subjekt, inte objekt för handlingen!

Vad skulle man nu tro?

Jo, sade Waldenström i sina många skrifter därom, se efter i bibeln! Hur står det skrivet? Och hela Sverige läste i bibeln, diskuterade, skrev i tidningar och gav ut broschyrer i försoningsläran, för och emot Waldenström. Det blev en väldig kalabalik, Waldenström blev ansedd som en farlig man, en antikrist, »den vite djävulen» kallades han av de uppretade gammaltroende. Många av Fosterlandsstiftelsens och missionsföreningarnas anhängare blevo rädda och föllo ifrån, men de andra kunde inte finna annat än att Waldenström hade rätt, och så blevo de kvar.

Kostar veta, hur många människor det nu finns i Sverige — utanför fackmännens krets — även bland de troende, som skulle kunna redogöra för Waldenströms försoningslära? Inte som om denna lära skulle ha överlämnats åt en barmhärtig glömska som ett förfelat projekt, snarare tvärtom. Den har visat sig så pass stark, att den i åtskilliga stycken har påverkat även våra senare officiella teologer, och för en massa människor har saken numera blivit så självklar, att man inte ägnar den mycken eftertanke. Striden därom tog en orimligt stor plats, den såg ut som en huvudsak men var i själva verket blott en episod i missionsföreningarnas utveckling. Att denna

episod kunde få sådana proportioner är å andra sidan ganska förklarligt, det gällde ju en centralpunkt i den kristna dogmbyggnaden.

A. E. Norbecks lärobok i teologi, vars första upplaga utkom år 1841, framställer den då rådande försöningläran på i huvudsak följande sätt:

— Synd är varje avvikelse ifrån Guds vilja eller lagen. Men då Guds vilja avser icke blott människans handlingar, utan ock hennes inre beskaffenhet: så förstås med synd såväl den beskaffenheten hos människan, att hon är vänd ifrån Gud, som ock alla från denna, emot Gud fientliga, beskaffenhet flytande begär, tankar, ord och gärningar. (*Peccatum est aberratio a voluntate divina et carentia conformitatis cum illa, habitibus, commissio-nibus et omissionibus inesse debitæ.*)

— Syndens följder (*effectus peccati*) äro: Syndens inneboende i människan (*radix et sensus peccati*); syndens tillräknande (*imputatio peccati*); brottslighet eller skuld (*culpa l. reatus culpæ*); straff (*poena*) och straffskyldighet (*reatus poenæ*), samt syndens herravälde (*dominium peccati*).

— Från dessa syndens följder befrias människan icke på en gång, utan efter hand. Ty fastän människan i rättfärdiggörelsen förklaras fri från syndens tillräknande samt dess skuld och straff, och fastän syndens herravälde i förnyelsen upphäves; så kvarbliver dock syndens rot inom människan, och upptryckes först uti döden och uppståndelsen.

För att människan ska kunna komma i nådens tillstånd fordras såsom nödvändiga villkor en utom människan försiggången återlösning (*redemptio objectiva*), samt tillämpandet av denna återlösning på människan (*gratia applicatrix*). Då människan inom sig verkligen

emottagit återlösningen, så att hon blivit försonad med Gud (redemptio subjectiva), då är hon i nådens tillstånd. Gud måste försona världen med sig själv. Jesus Kristus, Guds enfödde son, i tidens fullbordan född av Jungfru Maria, är den som tillvägabragt återlösningen. Han var sann människa, men utan någon synd. Han var dessutom samtidigt sann Gud. Alltså han var Gud själv, eftersom vi bara ha en Gud.

— Vår Frälsare påtog sig visserligen vår naturas allmänna svagheter (infirmities naturales); men frivilligt och så, att de hos honom icke hade sin grund i någon hans natur inneboende syndighet. Vår Frälsare frestades till synd, men så, att det onda nalkades honom utifrån, utan att hos honom varken äga eller erhålla något fäste.

Kristus har tillfyllestgjort för människornas synder samt beder för dem (Munus Christi sacerdotale).

— Tillfyllestgörelsen (satisfactio) är den akt av Kristi översteprästerliga ämbete, i vilken han genom sin lidande och görande lydnad offrat sig själv till en försoning för människornas synder samt för dem uppfyllt Guds lag.

— Kristi lidande lydnad (obedientia Christi passiva) är den Kristi lydnad, varigenom han i människornas ställe lidit syndens straff, och så befriar dem, som genom tron bliva delaktiga av hans lidande, från syndens straff.

— Kristi görande lydnad (obedientia Christi activa) är den Kristi lydnad, varigenom han i människornas ställe uppfyllt Guds lag, och så befriar dem, som genom tron bliva delaktiga av hans rättfärdighet, från syndens skuld och herravälde.

— Förbönen (intercessio) är den akt av Kristi

översteprästerliga ämbete, i vilken han hos Fadern beder för människorna, och så gör den i tiden skedda tillfyllestgörelsen alltid och evigt gällande.

Detta Kristi verk tillgodogör sig människan och emotager genom tron. Då emellertid inte alla människor tro, så bliva ej heller alla delaktiga av den åt alla förvärvade och åt alla tillbudna saligheten. Förkastelsen (reprobatio) är Guds eviga, av detta icke uppfyllda villkor beroende beslut (decretum Dei conditionatum), att från den eviga saligheten utesluta alla de människor, som icke framhärda uti en sann och levande tro på nåden i Kristus (meritum Christi finaliter rejecturi).

Om den ärade läsaren då och då dricker lite vatten, går det lättare att läsa det här. Han bör dessutom be-sinna, att de här stenbitarna, som nu plötsligt stoppas i honom, utgöra bara en hastigt övergående prövning — medan generationer efter generationer män och kvinnor i vårt land ha fått leva och dö utan någon mer lättsmält andlig föda än som ovan; och deras hjärtan hungrade dock efter andens levande liv.

Kristus har alltså enligt denna teologi i människornas ställe uppfyllt Guds lag och i människornas ställe lidit syndens straff och genom detta befriat dem som trodde på honom från syndens skuld och från den eviga förkastelsen.

Waldenström påstod, att hela denna lära var fullkomligt falsk, saknade varje stöd i bibeln och kunde försvaras endast med hjälp av förfalskade bibelställen, som i grundtexten ägde en helt annan lydelse.

Nu kan ju läsaren ta ett nytt glas vatten för att kunna stå ut med följande — fast det är betydligt mer lätt-

tuggat än det föregående — annars kan man ju hoppa över det här lilla stycket och fortsätta på sidan 283.

Döden, den lekamliga såväl som den eviga, är ett uttryck för Guds vrede. Döden är alltid en följd av synden, men den är ett straff endast om synden är överträdelse.

Straffet är det nödvändiga uttrycket för motsatsen mellan Guds godhet och människornas ondhet.

Frälsning i andlig bemärkelse, den eviga frälsningen, är människans befrielse från all synd och människans fullkomliga återställelse till den rättfärdighet, enhet med Gud och härlighet, för vilken hon är skapad. (Syndfri är en hund, men rättfärdig kan han inte kallas!) Vid frälsningen är Gud subjekt, människan objekt.

Guds frälsningsverk är alltså inte ett »i Kristi död avslutat», utan ett alltjämt pågående verk, i det att människa alltjämt frälsas genom att ansluta sig till frälsaren.

Frälsningen förutsätter en här i livet alltjämt pågående rening från synden, vilken sker genom syndernas förlåtelse och genom helgelse.

Återlösning är ett bildligt uttryck för frälsning. Subjektet vid återlösningen är Gud, objektet människan, medelpersonen är Kristus, som åt Gud återlöser människan från alla synder, från dödens och djävulens våld.

Detta sker genom försoningen, som innefattar: människans rening från synd och människans försättande i rätt förhållande till Gud.

Försoningen är icke en gottgörelse för synd. Talet om tillfyllestgörelse för synd är fullkomligt främmande för bibeln. Försoningen är inte heller ett blidkande av Guds vrede, det skulle förutsätta att Guds rättfärdighet kunde förändras, vilket är orimligt.

Gud är icke försoningens objekt, men dess subjekt, det

är icke Gud som skall försonas, det är han som försonar. Gud försonar själv synden och återför människan i ett rätt förhållande till sig själv. Att tala om Guds försonande är lika obibliskt som att tala om Kristi försonande, emedan Fadern och Sonen äro ett, så att i Sonen är samma kärlek, samma rättfärdighet, samma krav o. s. v. som i Fadern.

Försoningens rot och utgångspunkt är Guds kärlek, aldrig hans vrede.

Syndaskuld som förlåtes kan liknas vid penningsskuld som efterskänkes, vilket utesluter betalning.

Kristus offerar sig själv åt Gud, inte för att därmed betala människornas syndaskuld, men för att åstadkomma syndaskuldens efterskänkande, så att de människor, som med levande tro omfatta Kristus, kunna med renade samveten ägna sig åt Guds dyrkan.

(Bibeln lär aldrig, att en viss summa lidande skulle kunna utgöra fullgod ersättning för en viss summa syndaskuld; den »försoningen» vore varken kristen eller judisk, men rent hednisk. De judiska syndoffren och skuldoffren voro reningshandlingar med symbolisk karaktär, man utplånade i offerdjurets blod någon mindre förseelse eller rättskränkning och visade i handling sin åstundan att genom uppoffring bevara sin gudsgemenskap. Offrets penningvärde taxerades noga och ställdes i förhållande till arten av den dåliga handling som skulle utplånas. I full konsekvens härmed kunde intet offer rena för sådan synd som var »urbota», belagd med dödsstraff; den rättsliga följden av en sådan handling blev alltid döden. Men nu har Kristus offerat sig själv för människorna för åstadkomma syndaskuldens efterskänkande. Även detta offer är en reningshandling med symbolisk karaktär, ingalunda någon hednisk ersättning. Kristi blod

har renat människorna, hans självuppföring har uttryckt människornas längtan efter gudsgemenskap. Det blir då fullkomligt klart, att endast de människor, som genom att tro på Kristus ansluta sig till offerhandlingen, kunna tillgodogöra sig dess verkan.)

Den troende människan är försonad genom Kristi död och har visshet att på uppståndelsens dag bli frälst genom Kristi liv.

Alltså: genom Guds levande kärlek åstadkommes allt detta. Guds vrede mot människorna existerar inte, endast Guds vrede emot synden, Guds rättfärdighet, som kräver straff för synden, och Guds kärlek, som skänker nåd åt syndaren, som öppnar sitt hjärta för tron. Eller som Waldenström på sitt drastiska sätt uttrycker saken: »Guds vrede över den syndiga människan beskriver Herren Kristus så här: så älskade Gud världen, att han utgav sin son.»

Detta är i kort sammandrag »den vite djävulens» hemska lära, som så förfärade de gammaltroende och föranledde den lärde smålandsprästen att vid konfirmationsundervisningen framställa frågan: Vilken är den stympare, som förnekar Kristi tillfyllestgörande lydnad såsom rättfärdiggörelsens utverkande orsak?

Waldenström ansågs på många håll minst lika farlig som Viktor Rydberg, vilken i sin tio år tidigare utgivna bok, »Bibels lära om Kristus», rent av förnekat Kristi gedom, och detta med stöd av bibeln! Dyingarna efter den stormen gingo ju länge höga, och Rydberg måste såväl i Handelstidningen som i särskilda skrifter ta upp en vidlyftig polemik. Knappt hade landets troende hunnit hämta sig från den chocken, förrän Waldenström kom med sitt nya stormväder. Hans försoningslära vann

emellertid insteg bland en stor del »nyevangelister», medlemmar av missionsföreningarna. De sågo i honom inte endast den store lärofadern, men även den väldige stridsmannen för evangelisk frihet.

Lärostriden betraktades emellertid aldrig inom detta läger såsom avgörande, vilket däremot var fallet med den därpå följande bataljen, som rörde, icke teoretiska ting, men det kristna livets renhet. Ty detta var innebörden i de långvariga nattvardsstriderna, som slutligen förde de waldenströmska missionsföreningarna bort från den rosenianska Fosterlandsstiftelsen.

»Nyevegelisterna» hade börjat hålla enskilda sammankomster för gemensam uppbyggelse. Det låg då i sakens natur, att frågan om nattvarden, det förnämsta uppbyggelsemedlet, skulle tränga sig fram. Vem skulle handhava nattvarden? — Församlingen. — Vad menades med församlingen? — Därmed måste menas en skara troende kristna, sammanslutna till ett gemensamt, kristligt arbete. Alltså inte ett territoriellt förvaltningsområde under en statsmyndighets vård, ty bland de människor, som händelsevis bodde där, funnos både troende och otroende. Och med syndare av alla slag, kanske tjuvar, skökor och horkarlar, ville de troende inte ha någon gemenskap. De överskattade tydligen det heliga nåde-medlets dragningskraft på tjuvar, skökor och horkarlar, men från deras synpunkt var det ju självklart, att en så god Guds gåva skulle eftersträvas av alla människor.

De började därför organisera egna församlingar, till en början endast lokala s. k. nattvardsföreningar, där någon medlem, helst om så ske kunde en präst, utdelade nattvarden till de troende. Detta hade skett redan på 1860-talet, under följande decennium kom det till ett avgörande.

Waldenström hade till en början hållit sig på avstånd från denna rörelse. Men då han kallades att utdela nattvarden vid Uppsala missionsförenings årsmöte pingsten 1876, tog han steget fullt ut. Först begärde han, som då ännu var präst, att få begagna en av stadens kyrkor, men då detta vägrades, firades nattvarden under Waldenströms ledning i missionshuset. Domkapitlet begärde hans förklaring, som gav anledning till rättegång, och Waldenström tilldelades varning. Han åstodkom då en petition, undertecknad av 22,334 medlemmar av svenska kyrkan. Petitionen, som överlämnades till konungen år 1877, innehöll en begäran att nattvardsfrågan skulle ordnas i överensstämmelse med »nyevangelisternas» önskningsar. Konungen avböjde, och saken föranledde ingen åtgärd. Men så småningom upphörde försöken att hindra de troende från det enskilda nattvardsfirandet. Waldenström fortsatte den väg han slagit in på, kom åter i konflikt med domkapitlet och tog år 1882 avsked från prästämberet.

I den mån Waldenström och hans anhängare avlägsnade sig från statskyrkan, blev även deras förhållande till Fosterlandsstiftelsen ohållbart. Framställningar gjordes till Fosterlandsstiftelsen, att denna skulle — främst vid utbildandet av predikanter och missionärer — ansluta sig till Waldenströms ståndpunkt i försoningsläran och till nattvardsföreningarnas ståndpunkt i församlingsfrågan, men Fosterlandsstiftelsen avböjde, den fasthöll vid den rosenianska traditionen, ville inte övergiva den rena luterska bekännelsen och kunde inte ta till uppgift att vara ett föreningsband mellan fria andliga rörelser i deras konflikter med statskyrkan. Waldenström uteslöts från Fosterlandsstiftelsen liksom de missionsföreningar som tillhörde hans riktning.

Då samlades i Stockholm år 1878 ett möte av fria lekmanpredikanter, som beslöt att bilda ett missions-sällskap under namn av Svenska Missionsförbundet, som skulle åstadkomma ett fastare samband mellan landets fria missionsvänner. Till ordförande valdes predikanten, sedermera teol. doktorn (i Beloit, U. S. A.) E. J. Ekman. Waldenström valdes till medlem av styrelsen. År 1904 lämnade Ekman Missionsförbundet på grund av meningsskiljaktighet rörande de eskatologiska problemen — han förnekade de ändlösa straffen — och Waldenström valdes till hans efterträdare såsom ordförande och missionsföreståndare.

Organisationen är tämligen enkel. Varje lokal missionsförening utgör en fullt självständig församling, som ensam sköter alla sina egna angelägenheter. Predikanten anställs sålunda av församlingen och är ekonomiskt beroende av denna. Församlingen som sådan, icke de enskilda personerna, ansluter sig som medlem till Missionsförbundet. Men varken förbundet eller de distriktsammanslutningar som finnas kunna ingripa annorlunda än rådgivande i de enskilda församlingarnas angelägenheter; de större sammanslutningarna äro till huvudsakligen för att ordna det gemensamma missionsarbetet.

En mycket stor del av Missionsförbundets verksamhet upptages nämligen av hednamission. En liknande verksamhet bedrives numera av alla kyrkor, men den har inte vidrörts här, emedan den faller utom ramen för denna framställning.

Med Svenska Missionsförbundets organiserande hade den nyevangeliska rörelse, som börjats av C. O. Rosenius, övergivit de rosenianska traditionerna och helt skilt sig från Fosterlandsstiftelsen — varefter denna institution fört en tämligen blodlös tillvaro, de predikanter den utskickat

ha knappast kunnat användas annat än på mycket avlägsna och anspråkslösa orter. För »nyevangelisterna» innebar skilsmässan emellertid inte separation från statskyrkan. Missionsförbundets medlemmar anse visserligen inte, att statskyrkan är någon kristen kyrka eller kristen församling, men de betrakta den som en statsinstitution för religiöst arbete, i vilket de kunna kvarstanna och delta, medan de tillgodose sina andliga behov i sin egen fria församling, vars religiösa arbete naturligtvis i första hand äger deras intresse.

Missionsförbundet blev med tiden helt ett organ för Waldenströms rastlösa religiösa verksamhet. Dess medlemmar kallas i dagligt tal »waldenströmare», vilken benämning tycks helt och hållet ha utträngt det förr sporadiskt använda »nyevangelist», liksom waldenströmarna nära nog fullständigt uppslukat den förra rosenianismen.

Under den gode Gävlelektorns ledning har organisationen utvecklats till Sveriges största frireligiösa sammanlutning. Den ägde 1 jan. 1916 över hela Sverige 1,394 föreningar med 99,471 medlemmar; 1,012 ungdomsföreningar med 46,106 medlemmar; 121,593 barn undervisades av 9,360 lärare i 2,526 söndagsskolor. Och de 1,560 missionshusen hade ett bokfört värde av omkring 13 millioner kronor och belastades med sammanlagt endast omkring 2 millioner kronors skulder. Lokalföreningarnas sammanlagda årsutgifter uppgingo till nära 2,5 millioner kronor.

Detta resultat vittnar om Waldenströms enastående popularitet och auktoritet bland de troende — liksom det också vittnar om den ekonomiska omsorg, med vilken rörelsen leddes. Även på det området kom Waldenströms stora begåvning till uttryck — stundom så starkt, att det såg ut som om han ansett de ekonomiska omsorgerna lika

viktiga som de religiösa. Vad han, i halvt skämtsam, halvt pockande form, kunde tigga ihop åt sin rörelse gränisar till det otroliga.

Hans klara förnuft i världsliga frågor togs även i hög grad i anspråk utanför Missionsförbundets verksamhetsområde. Han var en av de mest bemärkta medlemmarna av riksdagens andra kammare under åren 1885—1905, i början som en tämligen frisinnad »vilde», med tiden alltmer konservativ. Hans folkliga, ogenerat drastiska talkonst kom dock avgjort bättre till sin rätt från predikstolen; hans insats i riksdagsarbetet låg förnämligast på nykterhetslagstiftningens område. Under en lång tid var han en förgrundsfigur även för nykterhetsrörelsen, till dess de speciella »yrkesnykteristerna» började tränga sig fram och överta ledningen i en mindre religiöst och mer politiskt orienterad kamp emot rusdryckerna.

Några allmänt spridda och trodda historier kastade ett fult skimmer av hyckleri över Waldenströms nykterhetsintresse; han påstods äga en del aktier i Gävle spritbolag och med en viss förkärlek dricka »grekiskt lantvin» — båda historierna äro fullkomligt sanningslösa, fastän han själv aldrig gitte dementera dem. Hans ärlighet var givetvis höjd över varje tvivel, och det var detta, jämte hans ljusa, varma kristendomsuppfattning, som gav honom ett så sällsynt stort inflytande över sina anhängare.

Paul Peter Waldenström dog den 14 juli 1917.

Inför denna rörelse behöver man knappt framställa frågan vari dess makt över svenskt folklygne bestod. Den är i sin helhet ett klart uttryck för folklig svensk religionsuppfattning, föga tyngd av spekulativ djupsinnighet, buren av en ljust lyrisk optimism, dock inte högre

än det småborgerliga snusförnuftet med dess ängsliga blick för praktiska konsekvenser tillsäger.

Den har fyllt en stor historisk uppgift genom sin segerrika kamp för andlig frihet och sund evangelisk fri-modighet gentemot de reaktionära strävanden till andlig trældom, som utgingo från statsmyndigheternas stenkyrka. Fabian Månsson har i sitt stora arbete »Rättfärdiggörelsen genom tron» givit en rad förträffliga skildringar från just denna kamp, sådan den gestaltade sig i Blekinge skärgård på 1870-talet. »Nyevegelisternas» andliga frihetsbehov förde dem stundom till ganska radikala positioner även i de sociala och politiska striderna — vid den första stora strejken i Sverige, 1879 års sågverkskonflikt i Sundsvalls distrikt, bestod de strejkandes kärntrupp av »nyevegelister», redan vanda vid en smula organisation i sina missionsföreningar. Den segrande frikyrkan blev naturnödvändigt så småningom mer och mer konservativ, men på vissa håll, exempelvis på västkusten, har den ännu stridande frikyrkan en avgjord karaktär av en frihetsrörelses djärva förtrupp, i kamp mot en förbenad och härsklysten statskyrklighet, här representerad av schartauanismen.

Waldenström har blivit kallad Sveriges Wesley, och i överensstämmelse härmed skulle »waldenströmarna» kunna betecknas såsom alltigenom svenska metodister. Men likheten sträcker sig knappast längre än till den gemensamma strävan att utan hänsyn till dogmatiska särmeningar åstadkomma ett ordnat, praktiskt trosliv på protestantiskt kristlig grund. Skillnaden framgår klarast, om man betraktar de olika organisationssystemen, vilka uppenbarligen måste betraktas, inte som tillfälligheter eller som religiöst likgiltiga förvaltningsmetoder, men som uttryck för genomfönda, från grunden olika metoder att ordna det religiösa livet. Missionsförbundet med sina många

små självstyrande kyrkosamfund, förenade i ett demokratiskt fritt samarbete, står snarare baptismen mera nära, ehuru det är fritt från baptismens envist dogmatiska sekterism och primitivitet. Det waldenströmska förbundet röjer fastmer en alltigenom modern, individualistisk uppfattning, medan metodismen med sitt enhetliga, världsfamnande kyrkosamfund och sina teokratiska tendenser röjer hierarkiska synpunkter från 1700-talet, enligt vilka individerna betraktades som i andligt avseende hjälplösa och hänvisade till sina överordnades omvårdnad och hjälp.

Om det vilar en stämning av småstadsmässig söndagsstillhet över metodismen, som ger sig god tid att genom alla möjliga klasser och konferenser och andra institutioner utforma fromhetslivet och göra den mänskliga tillvaron till en i detalj lagbunden och kontrollerad gudstjänst, medan människornas världsliga omsorger helst böra vara så stabiliserade att de förlöpa automatiskt i sina en gång för alla ordnade banor, så att de beröva den troende minsta möjliga av den tid och den omtanke han bör ägna det enda nödvändiga, sitt andliga goda — så vilar däremot över waldenströmianismen en stämning av borgerligt förvärvsbegär, rastlöst verksamt och jordbundet, upptaget av vardagens tusentals praktiska angelägenheter, vilka kräva sin rundligt tillmätta tid, så att den därjämte nödvändiga religiösa omsorgen måste förenklas så mycket som möjligt, helst lösas upp till en allmänt sötaktig känslöstämning, som följer människan ständigt likt ett ljust minne, ökar hennes trygghet och ger henne mitt i vardagens strävan och id det fromma leende, som röjer hennes tillförsikt om framgång i såväl jordiska som himmelska ting.

Bland den stora allmänheten åtnjuta de frikyrkliga ett gammalt stadgat rykte för egenrättfärdighet, fariseism

och förtal, girighet, oärlighet och hjärtlöshet i affärer m. m. m. Ryktet vilar på en solid grund av sanning — men det är människornas, inte idéernas fel; ju högre en ståndpunkt är, dess värre kan den bli missbrukad. Denna slagskugga av mänsklig tarvlighet, som vilar över alla religiösa rörelser, kyrkliga liksom frikyrkliga, faller utan tvivel särskilt mörk över de waldenströmska skarorna; orsaken kan möjligen vara den, att fordringarna på medlemmarna äro så små, hycklare smyga sig lättast in bland de fria nyevangelisterna för att fiska i grumligt vatten. Oredlighet av alla slag florerar bland dessa affärsmän, ärliga troende undvika gärna att göra affärer med trosförvanter, och om de skulle förebrå sina opålitliga bröder, få de ofta det smilande svaret: »affär är affär och kristendom är kristendom — sa Waldenström!»

Den typiska miljön för »waldenströmianismen» är något litet uppåtsträvande industrisamhälle på landsbygden med dess allmänt småborgerliga karaktär av god ekonomi och ytterlig banalitet och rädsla för alla kvalificerade och markerade andliga krav, som skulle kunna inverka hinderande i förvärvsarbetets raska gång. Kan en liten man med sitt enkla, småborgerligt praktiska snusförnuft klara av en liten snickerifabrik, så att den raskt och säkert går framåt, så ska han väl i Herrans namn kunna med samma småborgerligt praktiska snusförnuft kunna klara av de andliga spörsmål, som tillvaron erbjuder — och så klarar han av dem som en god svensk med några lyriskt-religiösa utgjutelser. Alla djupsinniga spekulationer äro bara svammel för att i onödan trassla till frågorna, så att man sedan varken hittar in eller ut. Tvivel inverkar i hög grad störande på den praktiska verksamheten, det blir därför något nära nog oanständigt. Här ha vi bibeln, den innehåller allt vad vi behöva veta, den ger oss den absolut

säkra grunden — därför bort med bibelkritiken, som bara rycker undan alla stöd och skapar osäkerhet. Hur står det skrivet? Vad säger bibeln? Det är allt man behöver veta. Innehåller bibeln möjligen invecklade saker och motsägelser — då gör man som Waldenström med försoningsfrågan, löser upp alltsammans i en bred och behaglig känslöstämning och stryker bort alla vidare funderingar med en ogenerad gest: äsch, Gud är god, nog förlåter han människan!

Visst är Gud god, och visst kom Waldenströms försoningslära som en välgörande reaktion på de föregående alltför hårt förbenade teologiska spekulationerna — men det vilar oundvikligen ett skimmer av komik över denna jovialiska upplösning av den gamla stränga försonings-tragedien. Så går väl så småningom den ena kristna dogmen efter den andra samma öde till mötes — nyteologerna breda redan sitt upplösande slem över hela den dogmatiska lärobyggnaden — en spänd väntans upplösning till intet! Till intet utöver några vackra allmänt religiösa fraser och vad människorna möjligen för övrigt hunnit lära sig under den 2,000-åriga, hårda väntetiden.

På detta sätt har waldenströmianismen alltför ofta urartat till den banalaste och osmakligaste karaktärslöshet, och Missionsförbundets kolportörer och predikanter ha lämnat kanske de flesta bidragen till utformandet av den groteska karikatyr, som profananekdoten så gärna sysslar med: den enfaldiga och mer eller mindre hycklande läsarprästen.

Det kan då vara skäl i att erinra sig, att dessa anekdoters karikatyrfigur, så lustig och psykologiskt riktig han än må vara rent allmänmänskligt sett, naturligtvis är fullkomligt värdelös som studiematerial för den, som

önskar bilda sig en föreställning om de religiösa folk-rörelsernas psykologiska innehåll.

Styrkan och svagheten hos Svenska Missionsförbundet framgår av ovanstående. Den har så ringa teoretisk belastning, att sekterism borde kunna hållas hjälpligen borta. Troslivet är huvudsaken, och ingen verkligt troende, som önskar ansluta sig till en församling, blir avvisad på grund av någon dogmatisk särmening, så framt han i huvudsak står på en protestantiskt-kristlig grund. Sågs det. Men då måste ihågkommas, att viktigare dogmatiska avvikelser genast karaktäriseras såsom okristna, vill säga oförenliga med församlingens allmänna åskådning. Så måste ju doktor E. J. Ekman, den framstående, varmhjärtade, alltigenom kristlige frihetsvännen, lämna förbundet, emedan han inte trodde på de eviga helvetesstraffen. Man får naturligtvis inte ha för stora anspråk på vidsynthet och tolerans hos de människor, som ivrigt bekämpa den rationella bibelkritiken; deras tolerans omfattar endast den egna läran med de allra närmast liggande nyanserna, ofta så obetydliga, att den utanför stående knappast skulle kunna särskilja dem.

Ett uttryck för denna tolerans är, att troende från andra kyrkosamfund kunna såsom gäster få deltaga i missionsföreningarnas nattvardsfester, vilket antyder, att sakramentet även här uppfattas mer rationalistiskt och mindre magiskt än inom statskyrkan. »Waldenströmarna» kunna å sin sida vara nattvardsgäster i metodistförsamlingar, medan däremot baptisterna fasthålla vid en strängare sekteristisk isolering och räkna inga andra för rätt troende än sina egna anhängare.

Förbundet har inte ställt sig under dissenterlagen och har sålunda heller inte fått kungligt erkännande, men intar naturligtvis en fullt oberoende ställning. Hundra

tusen medlemmar! Det representerar en makt, som ju staten inte i onödan utmanar. Dock finns inom förbundet en strävan att ansöka om konungsligt erkännande — men där finns också ett rätt kraftigt motstånd mot denna strävan. För några år sedan petitionerade ett antal frikyrkliga riksdagsmän hos kungl. majestät om rättighet för lekmän att få döpa. Denna petition betraktades på många håll, även inom Missionsförbundet, med ovilja, emedan man anser principiellt oriktigt att hos världsliga myndigheter begära lov att få göra något, som redan Kristus befallt skulle göras — detta ska då utan vidare göras och den strid upptagas och i Guds namn utkämpas, som därav möjligen skulle bli följden. Däremot kan man underhandla med staten om rättigheter, som inte självklart på grund av Kristi ord tillfalla församlingen, exempelvis rätten för lekmän att förrätta jordfästning.

I dopfrågan intaga »waldenströmarna» en ytterligt oklar och vacklande hållning. Endast ett fåtal låter döpa sina barn inom den egna församlingen, ett ännu mindre fåtal låter där omdöpa sig för att genom denna gammalkristliga bekännelsehandling vittna om sin tro. De flesta gå med sina barn till statskyrkan och låta där döpa dem — åt den kyrka, som de själva inte erkänna såsom någon kristen församling.

Förbundet är fullkomligt självständigt gentemot utlandet, har till och med talrika anhängare i Förenade Staterna. Styrelsesättet är fritt och demokratiskt — till och med en smula för mycket, då den primitiva demokratismen här har många tillfällen att breda ut sig. Predikanten är ekonomiskt beroende av sin församling, vilket försvagar hans handlingskraft och förminskar hans myndighet gentemot förmögna och inflytelserika medlemmar, vilka lätt kunna, trots påtaglig brist på fromhet, dominera

hela församlingen. Och som varje församling är fullt självständig, finns för predikanten ingen högre myndighet att anropa om hjälp, även om hans egen församling skulle på grund av dess eget handlingssätt försvagas och gå under. Klart är, att begåvade och bildade män med någon självständighetskänsla tveka att ingå i en sådan tjänst, där de kunna riskera att bli utlämnade hjälplösa i händerna på någon uppkomlingsbracka och bygdepamp eller något kotteri av religionsjobbande församlingsfabrikörer. Att inte tala om predikantens moraliska och intellektuella martyrium, om han skulle vilja hävda någon rent religiös särmening. Det kan inte förnekas, att predikantkårens rekrytering blivit påverkad av sådana förhållanden, även om den, trots dessa förhållanden, äger inom sig många män, som äro förtjänta av den största respekt för sin ärlighet, sin klokhet och sin goda vilja.

Innebörden av hela den här i sina huvuddrag skisserade folkrörelsen kan i korthet sammanfattas så, att statskyrkan förlorade ledningen av den religiösa utvecklingen.

Att detta betydde en tillbakagång i religiös kultur är tyvärr alltför tydligt. Man behöver bara kasta en tanke på de gamla förnäma domkyrkorna med deras skatter av konstverk och handaslöjd och deras ur orgorna brusande ande av Palestrina och Bach — och sedan jämföra dessa med frikyrkornas jämmerliga bönhus, kapell och missionshus, vilkas syföreningsprodukter och andedräkt av basarkaffe och Sankeys sånger skulle ersätta kultur, för att inse vilka rent estetiska värden den historiska kyrkoutvecklingen hotar att ödelägga.

Det är naturligtvis sant, att saken inte kan betraktas som ett estetiskt problem. Vårt fattiga folk har under

sin långa frigörelsekamp haft annat och viktigare än estetik att tänka på — och vi germaner äro nu en gång för alla inte så lyckligt lottade, att allt vad vi göra självklart ikläder sig en skön form. Det gällde för svenska folket att draga de mest tvingande konsekvenserna av 1500-talets protestantism. Individens måste helt frigöras från den av yttre och tillfälliga pliktband bestämda kollektivtron till ett personligt ställningstagande gentemot tillvarons djupaste problem och en personlig uppgörelse öga mot öga med Gud. Därav blev den oundvikliga följden en strävan till ett högre och renare församlingssliv.

Detta var den historiskt givna problemställningen. Hur sedan problemet löstes — det blir en annan fråga. Den ödeläggelse av skönhetsvärden som äger rum, kan inte avfärdas som vore den beroende av brist på tid till omtanke eller brist på pengar — den är även och i främsta rummet beroende på de allmänna svagheter, som vidlåda den småborgerliga genomsnittstypen: den andliga fattigdomen, den intellektuella kraftlösheten, den moraliska fegheten.

Inför den slappa självbelåtenheten hos storhopen av våra dagars frireligiösa gripes man av äckel. Ingenstans, inte på en enda punkt, finner man spår av den tragikens höghet, som är livsluften för äkta religiositet. Det har funnits ansatser till sådan tragik, det vore orätt att förneka. Men nu skockas den självupptagna menigheten som välfödda får i sina fållor och tycker att allting är väl beställt, bara betet räcker. Religionen har blivit en småborgerlig brackkomedi, som ovillkorligen måste sluta väl, helst med en god kopp kaffe bland bröder och systrar i missionshuset och några sötsliskiga fraser om hur god Gud är, som hjälper den troende att köpa hus och brodera antimakasser.

Med detta förhatliga, slappa, äckliga god, avfärdar man Gud, som om han vore en bakelse. Han är stormen, ljungelden, fasan, döden — allt detta är gott, och så är Gud god. Den som skådat hans ansikte ska dö, inte sedan göra bättre husaffärer och sy nättare antimakasser. Han är paradoxen, det orimliga, som i dag stenas, men hjälper människorna att leva genom nästa sekel — han är skyarnas ljus, som bak skogarna står, skådat som ett under, kanske av någon fattig, usel människa, höljd i trasor, död i ett dike, sedan han ropat ut i förtvivlans jubel vad han sett av tillvarons hemlighet — »das hohe, das göttliche Schicksal, welches den Menschen erhebt wenn es den Menschen zermalmt.»

Var finns nu den konstnär, som gitter omsätta i konst våra dagars kristna gudsföreställningar? Man skyller på konstnärerna, att de förfallit och vansläktats från de gamla, stora mästarna. Men sanningen är, att konstnärerna söka livets allvar, för att skapa ur elden, och där ingen eld finns, där ha de ingenting att göra. Då söka de hellre djävulen, hans eld brinner evinnerligen, och han menar alltid allvar, även när han skämtar.

Inte heller i statskyrkan finna vi den livets Gud, vi just nu vänta med en allt större längtan.

Det är i själva verket både överraskande och beklämmande att se, inte endast hur långt borta från livets verklighet statskyrkan alltjämt befinner sig, men även hur föga dess stora organism själv äger av andens levande liv. Bekämpad som den varit från två håll, av sekelslutets materialism å den ena sidan och av de fri-religiösa rörelserna å den andra, tycker man att själva övermättet av dess betryck skulle under decenniernas gång ha förmått pressa fram åtminstone någon skynt av andlig storhet, något som kunde ha gjort även dess

nederlag vördnadsvärt. Men bortsett från Västkustens schartauanism, som fortlever från 1700-talet på sina fullkomligt säregna förutsättningar, och bortsett från Lapplands læstadianism, som numera ledes uteslutande av lek-män, finns inom hela landets statskyrka under denna katastrofala tid endast ytterligt fåtaliga och sporadiska företeelser som man kan ta på allvar; den förhärskande stämningen är för övrigt en sur och hjälplös hätskhet gentemot den yttre verklighet, som berövat statskyrkan dess forna maktställning — att statskyrkan själv förskyllat sitt öde genom det gemena och perfida i sin politik, det har aldrig erkänts; man har inför handlingarnas obehagliga följder beklagat den förda politikens oklokhet, men inte dess orättfärdighet. Om statskyrkan åter komme till makten, skulle det visa sig, att den ingenting lärt och ingenting glömt.

I väsentliga delar gäller ännu 1686 års kyrkolag, modifierad under tidernas lopp i vissa stycken, exempelvis genom 1873 års dissenterlag. Frihetstidens ständer proklamerade sig som högsta myndighet även för kyrkolagstiftningen, Gustav III glömde inte att ta för sig även denna makt; genom 1809 års regeringsform fingo konung och riksdag gemensamt kyrkolagstiftningen om hand, deras beslut gjordes vid 1865 års representationsförändring beroende av kyrkomötets bifall. En hel rad lagar och förordningar ha sedan dess reglerat detaljer i den kyrkliga organisationen.

Hur de senare tidernas ekonomiska omvälvningar gestaltat förhållandena i Sverige framgår av »Finansstatistiska utredningar V» av aktuarie Isidor Flodström: tvåtusen sexhundra tjugu personer ägde enligt hans beräkning tillsammans över en fjärdedel av den privata förmögenheten, var och en av dessa personer ägde mer

än 300,000 kronor i förmögenhet; men en million tvåhundra tjuguen människor, över halva antalet förmögenhetsägare, fingo nöja sig med att vardera äga en »förmögenhet» mindre än 500 kronor, tillsammans endast 326 millioner av hela nationalförmögenhetens beräknade nära tre miljarder kronor.

Denna ordning anser statskyrkan vara gudomligt rättvis och klok och lånar villigt alla sina krafter till att förhindra åtgärder, som skulle kunna göra livet lättare att leva för över halva antalet svenska män och kvinnor. Denna kyrkopolitik representeras i främsta rummet av den myndige skånebisen Gottfrid Billing, vars religiösa skrifter varit till stor glädje för pekoraliesamlare, men vars politiska verksamhet givit statskyrkan dess nuvarande karaktär av överklasskyrka i lakejtjänst hos den svenska penningmakten.

I hela den svarta röran av surnad kyrklighet kan man urskilja även andra tidstypiska rörelser, vilkas konturer visserligen äro ytterligt obestämda, men vilkas tendenser äro omissskännliga. Kyrkans kamp på två fronter, mot så diametralt skilda motståndare som den folkliga fromheten och ateismen, har naturligtvis vållat orimliga svårigheter. De vapen, som måste användas på den ena frönten ha inte endast varit odugliga på den andra, men själva det faktum, att kyrkan uppträtt så och så gentemot folkreligiositeten har försvagat dess auktoritet gentemot ateismen — och vice versa. Den fullkomligt medeltida kyrkopolitiken att visa obegränsat överseende gentemot praktiska syndare men förfölja med oblidkelig stränghet alla teoretiska och principiella kätterier har naturligtvis inte ökat de allvarliga fritänkarnas respekt för institutionen. Och de moderna försöken att avlägsna ateismen genom att delvis — aldrig helt, natur-

ligtvis! — ställa sig på dess rationellt kritiska ståndpunkt, denna halvhet, som genom en ofta skickligt maskerad grundfalskhet i problemställningen vill göra gällande, att en naturvetenskaplig åskådning kan — genom pressningar, skruvningar och små fromma förfalskningar — bringas i överensstämmelse med en hel och ren bibeltro — naturligtvis en tro på den rätt uttolkade bibeln och en vetenskaplighet, som inte alltför långt avlägsnar sig från gamla testamentet — hela detta ömkliga spektakel har ju inte kunnat vinna ringaste respekt hos allvarliga män och kvinnor inom de folkliga fromhetsrörelserna.

Det tjänar till ingenting att här granska närmare denna s. k. nyteologi, vars alla begrepp upplösande nebulosartade oklarhet tydligen är avsiktlig. Den motsvarar väl närmast i våra dagar upplysningstidens neologi, och synes ofta kunna återföras till en mänskligt begriplig önskan hos de yngre teologerna att — som Hjalmar Söderberg säger — anses som förnuftigt folk fastän de äro präster.

Den svenska nyteologiens huvudverk torde vara professor N. J. Göranssons nyligen i två delar avslutade »Evangelisk dogmatik», även översatt till tyska och av sina många beundrare både i Sverige och Tyskland betraktad som ett av den evangelisk-luterska dogmatikens förnämsta arbeten. Det är åtminstone såtillvida märkligt som det torde vara den svenska teologiens hittills största och mest fullständiga insats i den dogmatiska »forskningen». Övriga självständiga dogmatiska arbeten i Sverige — av Jakob Benzelius, K. O. Björling, Sven Lundblad, S. L. Bring, Oskar Bensow och Per Eklund — ge endast mindre framställningar utan fullständigt genomfört system.

Professor Göranssons arbete är vidare anmärkningsvärt på grund av sin uppställning. Den är en stor, omfattande filosofisk dikt om kampen mellan det goda och

det onda — »Guds rike» och »Guds rikes motsats». Däri är inmängt ett imponerande vetande om olika filosofiska och religiösa åskådningar i olika tider. Och författaren säger sig ha lärt, att: »den synpunkt, som måste ligga till grund för en definition av gudsriket, helt och hållet skapas genom religiös intuition, ens egen eller andras. En sådan synpunkt är också den enda tillräckligt omfattande för detta begrepp. Den religiösa intuitionen är — när den nått sitt djup — den enda som omfattar allt och står i förhållande till allt, som utgör föremål för vår erfarenhet, vår uppfattning och våra intressen.»

Allt det där skulle ju vara mycket bra, om författaren också själv betraktade sitt arbete som en dikt om Gud — men nej, han gör med skärpa gällande, att det är vetenskap, att »resultatet riktar sanningssinnet med en ny kunskap, vilken icke är abstrakt såsom den s. k. exakta, utan som står i direkt sammanhang med andens högre livsintressen». Det hela upplöser sig på det viset till en molnig lek med ord, som omöjligt kan tas på allvar. Och naturligtvis aktar sig denne »vetenskaplige» författare mycket noga att stiga ner från sina moln för att meddela vad hans dogmatik har att säga om de mera praktiska detaljerna i lärobyggnaden.

Hela detta tänkande är ju inte förutsättningslöst — det är dogmatikerns ohjälpliga dilemma. Hans »sanningsökande» är humbug, ty han söker ingen annan sanning än den han på förhand är fastbunden vid, och det gäller för honom endast att med så många vackra ord som möjligt söka dölja den kedja, som hela tiden binder honom vid kristendomen och hindrar honom att förutsättningslöst pröva dess verkliga sanningshalt. Han hoppas, liksom pojken, som gick på bal med trasiga byxor, att »det där syns inte för musiken».

Bakom hela strävandet ligger alltjämt den gammalkyrkliga förutsättningen, att Sanningen ska sitta som en tjänarinna vid Trons fötter, och att endast det tänkande, som gagnar denna Tro och upprätthåller dess dogmata kan erkännas som ett »sant» tänkande. Varje problemställning, som vilar på en sådan förutsättning, är ju tydligen falsk från grunden och har ingenting med sanning eller med vetenskapligt tänkande att göra.

Besläktad med denna företeelse är en annan, som kunde karaktäriseras som en bekymrad förvåning inför de moderna sociala förhållandena. Mer än en bekymrad förvåning är det inte, och den alltför tydliga baktanken kan uttryckas så: tänk, vad det vore mycket iredligare om arbetarmassan trodde på kyrkan i stället för på socialismen! — I denna anda skriva de unga teologerna små nätta tidskriftsartiklar till inbördes uppbyggelse och beundran, de frossa av ord om kärlek till folket och om folkets andliga och materiella nöd — mer blir det inte, ty folket tror dem ju inte och kommer inte till deras kyrka.

De ytterligt få, som även handla, som kliva ner från piedestalen och ställa sig mitt i arbetarmassan för att personligen delta i den andliga och materiella frinetskampen — de betraktas av sina kamrater, om inte precis som brottslingar eller sinnessjuka, så dock som i hög grad besynnerliga och misstänkta figurer, i varje fall som förrädare mot den egna klassens intressen och mot överklasskyrkans livsintressen. K. F. Spaks i djupaste mening gripande bekännelsebok, »Mitt liv och kyrkan», borde läsas med allvarlig eftertanke av varje ung prästman — där finns i förtätad form hela den förtvivlade tragiken hos en själ, som vill tro, men inte kan dagtinga med sanningen.

Men det var naturligtvis inte de unga teologernas mening, att det sociala intresset skulle ta sig sådana uttryck — nej, man ville finna ett medel att leda folket, återföra dem till kyrkans lydnad, befria dem från socialism och materialism och allt annat ruskigt, som sårar överklasskyrkan, naturligtvis inte sälla sig till de otroende skarorna och delta i deras råa skrik på mera mat och kortare arbetstid.

Företeelsen skulle vara obehaglig, om den inte vore så innerligen betydelselös. De flesta arbetare framleva den tunga levnaden utan att ha en aning om, att de unga herrarna i Uppsala och Lund gå omkring och lida av små plågor i det sociala samvetet. Om en sådan ung herre uppenbarar sig på ett arbetarmöte, uppväcker han ofelbart en mörk ovilja. Han behöver ju endast öppna munnen för att man skall höra, att han talar fiendens språk och går fiendens ärenden.

Hans sociala tänkande är inte heller förutsättningslöst. Hans enda intresse är, att arbetarmassan åter skall bli ett lydigt redskap i kyrkans händer, utan att vidare oroa produktionen med några »oförskämda» anspråk. Men arbetarna äro färdiga med kyrkan, de ha sett vad dess ledning betydde. Tiden har fört de båda parterna för långt ifrån varandra för att ett ordnat tankeutbyte skall kunna äga rum. Avståndet kan minskas endast därigenom, att prästen närmar sig arbetaren. Men då får han finna sig i att bli mött med misstroende ända till dess han i handling visat, att han inte vill leda och förleda, men som ärlig kamrat delta i arbetarens kamp för livet. Och det är klart att den kampen, så brutal och så krävande i all sin hänsynslöshet, skall vara föga lockande för flertalet unga »socialt intresserade» teologer.

Arbetarnas naiva och råa materialism kan aldrig över-

vinnas utifrån, allra minst av den på goda grunder hatade kyrkans män. Endast genom eget arbete kunna arbetarna höja sig till den upplysning, som visar dem förnuftets och vetandets begränsning och ger dem vördnad för den okända och ovetbara värld, som ligger bortom dess gränser och sänder återskenet av sitt ljus in i människans själ. Men, kära hjärtanes, det var ju inte det de unga teologerna ville visa arbetarna, den kyrkliga maktfriaren lyste alltför tydligt fram under den ideelle folkupplysarens mantel.

Ytterligare en företeelse kan man urskilja i våra dagars högkyrklighet. Den bryr sig inte om att ens skenbart syssla med viktiga sakfrågor, den håller sig till formen och är estetiskt religiös. Det är det knäböjande, devota dyrkandet av Kyrkan, varmed helt enkelt menas svenska statskyrkan, denna alltför mänskliga institution med sina många skröpligheter och outplånliga minnen av gemenhet. Hela denna av de högsta kyrkliga myndigheter uppburna företeelse gör ett rent makabert intryck med sin brist på ödmjukhet och äkta religiositet.

Man är i första ögonblicket böjd att tro, att det här är fråga om endast ett vanligt uttryck för senilitet: det till vidare utveckling odugliga, som i historien njuter av sitt eget förgångna; det orkeslöst livsodugliga, som försjunker i en sentimental och förskönande självbeundran. Det är ju belysande för vederbörandes brist på handlingskraft, att denna moderna men redan mångåriga avgudadyrkan för kyrkan ännu inte tagit sig ett så naturligt om också krävande uttryck som publicerandet av en god svensk kyrkohistoria; de enda litterära uttrycken äro småskisser, tidningsartiklar, tal och dikter om »Fädernas kyrka i Sveriges land, kärast bland samfund på jorden» — et cetera.

Men företeelsen är mer än tecken på senilitet. Den

utgör uppenbarligen ett led i modern kyrkopolitik. De frireligiösa rörelserna med deras hjälplösa oskönhet och brist på kultur, framför allt estetisk kultur, skola sättas i generande belysning gentemot statskyrkan med hela dess rikedom av sköna minnen efter en månghundraårig andlig odling. Jämförelsen är naturligtvis i grund och botten falsk, det har aldrig varit fråga om någon estetisk tvist, men om en etisk och religiös konflikt. Den andettomma estetiska formalismen inom kyrkan är ett ännu värre ont än den frireligiösa gottköpsfromheten utan skönhetsvärde.

Det är emellertid begripligt, att en stridande kyrka använder sig av de vapen hon har. Och här är det nu fråga om att väcka kyrkans historiska minnen till liv och att med yttre ståt skapa en nimbus av yttre skönhet, som skulle söva kritiken och locka sinnena till fromt frosseri; förmodligen inbillar man sig, att även hjärtats oro skall kunna stillas av denna »Poesie der teuren Gegenstände». Möjligen kan det förvåna, att den gamla barska statskyrkan nedlåter sig till sådant. Att den därvid vacklar bort från Luther och åter närmar sig katolicismen är däremot inte förvånande, den luterska protestantismen har alltid haltat en smula på båda fötterna.

I samband med denna företeelse finner man ofta en sorts bestickande och insmickrande formell skicklighet, en vältalighet, en stilistisk färdighet, en bildkonst, som nästan ser ut som verklig konst alltsammans, och som naturligtvis med iver propageras såsom sådan. Men denna konstnärlighet når inte djupare än att den bottnar i en smula formtalang och en uppdriven förmåga att stilisera; den saknar eget innehåll och egen stil, vilket kanske klarast röjer sig i den moderna kyrkliga bildkonsten, som vinner sina segrar genom pastischer, inne-

hållstomma stiliseringar efter gamla mönster. Det är dålig konst liksom det är dålig religion, ett djupt förfall av hela den andliga människan, koketterande med sin egen intressanta fingerfärdighet utan att ett ögonblick ha varit i Guds närhet eller sett himmelen öppen i det egna hjärtat.

Nu ringa klockorna med ängsligt dån, men ohörd mer och mer förklingar maningen, allt tommare, alltmera död blir dômen, som ett museum för historiska minnen, en saga i sten om den svenska andens växt från den första medeltidskryptans låga, mörka valv, genom påvekyrkans praktfulla resning och dunkla glöd i gudstillbedjans himmelshöga lycka, till protestantismens enkla, kärva manlighet med andens frihet som det stora, alltför ofta glömda kravet, andens tempel i vart människohjärta, andens gemenskap i var människosjäl.

Ja, människoanden har vuxit ut ur kyrkan, sprängt de stenhårda pelarna av teologisk lärdom och de skickligt spända valven av dogmernas höga diktning. Kyrkan visste för mycket om sin gud och gjorde honom därmed för liten; människoanden anar, att den Oändlige alltjämt är okänd och skall så förbli, hans tempelvalv är stjärnerymden, hans dyrkan är en levnad, buren av det bästa människan kan tänka, verka och förnimma.

Ett stycke fram på denna väg ha redan de många frireligiösa hunnit, de ha frigjort sig från stenkyrkan. Att de genast skyndat sig att bygga upp små primitiva nästen för sin tro är endast mänskligt, alltför mänskligt. De skola väl en gång finna även dessa fria nästen alltför trånga och nå en högre andens mognad.

Men även detta tillhör svenska kyrkan. Kring dômen, alltför död i all sin prakt av sten, ha skockat sig små

bönehus och låga tempelstugor. De äro alla uttryck för det svenska folkets trosliv, de äro alla delar av det svenska folkets kyrka, sådan vår historia bygger den till hela folkets krav.

Det lönar sig föga att stenkyrkans präster gå med förakt de små enkla gudshusen förbi och fordra, att stenkyrkan med sina minnen och sin skönhet skall vara den ensamt härskande. Kyrkan är till för folkets skull, och inte folket för kyrkans. Och historien har givit folket rätt. Det behövde sina egna gudshus liksom det behövde sin egen levande tro; lärdomskyrkan gav dem stenar i stället för bröd.

Nu ringa klockorna med ängsligt dån — i biskopsborgen, alltför stor och tom som skalet kring en längesen förgången storhet, står gamle bispnen, stenkyrkan är hans avgud, de andra templen hatar han och knyter i maktlöst raseri sina händer mot de många små simpla bönhusen, som vuxit upp kring dômen. Han får inte riva ner dem och förstöra dem längre, stackars man, han måste tåla, att de stå där och att det är dit de troende gå, inte till hans egen kyrka. Förgäves talar han många lärda ord om att de där frikyrkorna äro främlingar för folket, att de äro utländska påfund, att de inte passa det svenska folklynnet — stackars karl, i den tvisten har folket för längesedan dömt efter sina egna djupaste instinkter. Bispnen är en liten smula för gammal och alltför lärd för verklighetens värld.

Nu ringa klockorna med ängsligt dån — högskolan, som byggdes upp en gång på kyrkans mark för att ge skydd åt alla lärda spekulationer över det ovetbara har vuxit sig allt större och starkare och tvingat sig till rätten att även syssla med sådant, som människoanden kan göra till föremål för verkligt vetande, även fast

detta går stick i stäv mot gudsdikterna. Kyrkans män se med oro på denna andliga frigörelse, men dom är redan fälld i målet, teologien får inte längre bestämma vad forskningen får söka och vad som får kallas sanning, även om teologerna efter bästa förmåga missbruka den maktställning de ännu bevara såsom historisk tradition. Redan höjas röster, som i det ärliga, förutsättningslösa tänkandets namn kräva, att teologien skall avlägsnas från högskolan och från allt samband med vetenskapligt arbete, där den ju saknar hemorts rätt; teologien får i vår tid sin rätta ställning om den hänvisas till ett prästseminarium utan myndighet gentemot vetenskapliga discipliner.

Nu ringa klockorna med ängsligt dån — i domkapitelsgården samlas capitulares med nya papper jämt i kalla händer och bläck på fingrarna. Det gäller för herrarna att vara snälla som ormar, om de skola kunna undgå den stora, hotande faran, att kyrkan skiljes från staten, liksom den redan blivit skild från religionen. Därmed skulle ju den sista resten falla av kyrkoherrarnas världsliga makt, och vad skulle sedan de stackars människorna göra?

De ivrigaste talemännen för kyrkans sekularisering äro naturligtvis frikyrkomännen, de blivande arvtagarna. Kunde man inte avvärpa dessa frikyrkomän, åtminstone en del av dem? Man kunde kanske ge dem en ställning, en blygsam ställning, inom statskyrkan? — Inte baptisterna, förstås, de äro så enfaldigt oförsonliga! Och metodisterna äro så mäktiga redan inom sin internationella organisation, att de inte kunna lockas till den föråldrade lilla svenska statskyrkan. Men waldenströmarna! De ha ju sina klara historiska traditioner från nyläsarna och rosenianerna, gott kyrkofolk, som kommit lite på av-

vägar på grund av gamla tiders dåliga kyrkopolitik, den saken kunde kanske repareras? Inga svårartade dogmatiska tvister störa, den avvikande meningen i försöningläran har knappt någon betydelse numera — och i församlingsfrågan kunde man gå waldenströmarna till mötes! Därtill kommer, att just dessa äro de ojämförligt talrikaste, kunde kyrkan bara vinna dem, så skulle de återstående frireligiösa inte ensamma mäktat genomföra några krav på sekularisering. — Och hur skulle man vinna waldenströmarna? — Jo, man upptar den pietistiska idén om den fromma församlingen inom territorialförsamlingens gränser, *ecclesiola in ecclesia*, den rollen kunde de waldenströmska missionsföreningarna få övertaga, varvid de kunde anslutas till statskyrkans organisation genom en ny kyrklig befattning, som överlämnades åt deras predikanter, vilka skulle anställas såsom diakoner i kyrkans tjänst! Den befattningen saknar inte heller sin »Poesie der teuren Gegenstände»; ämbetet har visserligen skjutits åt sidan under seklernas gång, men har dock en gammal ärofull plats i kyrkans historia — mästern Olof utförde sitt reformatoriska storverk i Sverige såsom diaconus, han prästvigdes först år 1539.

Diakonen skulle naturligtvis inte prästvigas, endast vara ett slags lekmannabiträde åt församlingens präst och förestå det av missionsföreningens medlemmar bildade fromhetskollegiet på platsen. Kunde inte Svenska Missionsförbundet och dess ekonomiskt osjälvständiga predikanter lockas av den tanken? Man kunde ju jämna vägen för dem en smula — exempelvis genom något tillmötesgående i fråga om de allmänna kyrkobönerna. Och mycket riktigt, i den nya kyrkohandboken, som för första gången användes den första söndagen efter advent år 1917, har den urgamla förbönen under högmässan för »krigsmakten till

lands och vatten» lämnat plats för en bön för »rikets styrelse och försvar» — och i begravningsritualen är kyrkan nog frikostig att låta kunderna välja på tre olika förslag till böner!

Så rådslår man på en del håll inom statskyrkan — naturligtvis inte officiellt, men under allvarliga privata överläggningar om bästa sättet att värna Guds rike, naturligtvis inte för den världsliga maktens skull, o nej, ingalunda så, bort det, men för Guds ära och alla människors välfärd. Naturligtvis. Planen är biskop Billings, påstås det, han intresserade ju sig så mycket för Waldenström under senare tiden.

Det ser emellertid inte ut som om de fireligiösa skulle vara hågade att fastna i dessa fromma garn. Som rätt och rimligt kan vara gå waldenströmmarna i spetsen för kravet på kyrkans skiljande från staten — de äro ju talrikast och känna sig som svenska kyrkans rätta arvtagare. Man använder inte gärna ordet statskyrka, något sådant finns inte, menar man, men väl en »folkkyrka», som orättmätigt blivit utrustad med statsmakt. Och man känner sig fullt övertygad, att dess sekularisering endast är en tidsfråga.

Segerstolt diskuterar man redan hur arvet skall skiftas, så att mesta parten av kyrkobyggnader med konstskatter och dyrbarheter — prästgårdsjorden väl inte att förglömma — skall komma i frikyrkornas händer. Man utgår därvid från, att »folkkyrkan» även efter sekulariseringen skall vara nog stark att kunna på en mängd håll bevara åt sina medlemmar det arv, som utfaller efter statskyrkan. Därför måste frikyrkorna så långt möjligt förstärkas, varvid man gärna kretsar kring tanken att kunna ena och konsolidera de olika frikyrkorna. Alltjämt tyckas då baptisterna med sina utpräglade säregenheter vara svårast

att komma till rätta med, waldenströmare och metodister däremot synas ha lättare att samarbeta. Det högt uttalade målet för denna frikyrkliga politik är att kunna förena i en gemensam kamporganisation så många frikyrkoförsamlingar som möjligt, sammanjämkande så långt ske kan de skiftande troslärorna och organisationsformerna. Vid statskyrkans äntliga sekularisering föreställer man sig tydligen, att dess byggnader och ägodelar skola övertagas av den mäktigaste kyrkliga organisationen på platsen; denna bör då bestå av frikyrkliga element, så att »folkkyrkan» med dess statskyrkotraditioner blir ställd utanför all makt och allt inflytande.

En gemensam sammanslutning kan även på andra sätt vara nyttig. Om den fria religiösa verksamheten på detta sätt enligt storindustriella principer bleve förtrustad, kunde mycken kraft vinnas, många svagare församlingar nerläggas såsom obehövlige, när konkurrensen inte längre tvingar de olika grupperna att bekämpa varandra, och krafterna enas om större församlingar, mäktiga nog att göra sig gällande inte bara religiöst, men även ekonomiskt, politiskt och socialt.

Nu ringa klockorna med ängsligt dån — vivos voco, morituros plango — rymden skälver av koppardån, silver-sång, levande malm — helgmålsringning! Föga helig i sanning, tyngd av själviskhet, enfald, oärlighet, girighet — mänsklighet, rätt och slätt! Men i all sin ohelighet och mänsklighet talar dock klockornas sång under skyarna om det högsta och heligaste vi människor kunnat nå med vår aning. Det blev inte bättre, inte renare, inte högre — ty just så här ynkliga och usla äro vi alla, somliga än värre.

Om intigt liv, som växer till ny och lönlös ävlan

munlar i mörkret jordandens hedniska sång. Men helgmålsringningen skälver i fjärran — då tystnar den tungsinta tomhetens sus, i bergland och mossor och böljande skogars vidd går en bävande undran — jordandens bundna själ anar i stillheten Gud — anar endast.

ADJUTANTEN

Tänk, att det ännu finns en religiös rörelse i vårt land, genom vilken den troende människans liv lyftes upp till den högsta romantikens mest strålande höjder! Där undrens blommor skina vitare än snö — och där viljan riktas till en självuppoftning, som fullständigt utplånar jaget!

Jag vet många, för vilka denna rörelse har blivit som en rosig ungdomskärlek att minnas — och hur minns man inte en sådan! Genom ett skimmer av tårar och ljus från en annan värld! Varför stannade man inte i denna svindlande lycka? Kanske föll man, alltför jordiskt tung. Kanske fann man, att bron som lyste från jord till himmel var lika vacker men också lika intig som regnbågen efter ett åskregn. Då var det väl det bortdragande åskmolnets mörker, som hade gjort himmelens tecken så mycket ljuvare strålljust — minnet av gudabrottnings ångest, som gjort trosglädjen så mycket starkare — tills den åter försvann i intet.

Ändå har just denna religiösa rörelse — jag menar naturligtvis Frälsningsarmén — inte bara extasen att bjuda, men även ett jordiskt arbete av ädlaste och starkaste art. Men också detta kan slutligen bli tomt och till synes meningslöst för en människa, som kommit ut på de öde vidder, där tanken fryser och hjärtat hårdnar.

Vilka lysande segrar — åtminstone rent världsligt — har inte Frälsningsarmén vunnit i vårt land, sedan den

tid, då den godhjärtade och välvillige engelske entreprenören mr Billups ledde järnvägsbygget mellan Nässjö och Halmstad och därunder bodde i Värnamo, där han en sommardag år 1878 mottog som sin gäst en annan engelsman, den 24-åriga mr Bramwell Booth, som skulle under någon tid rekreera sig efter det uppslitande arbetet i sin faders »kristna mission», vilken samma år i London om döptes till namnet »Frälsningsarmén». Bramwell Booth trivdes inte med vilans overksamhet, han samlade omkring sig det lilla Värnamos läsare; en bland de ivrigaste av dem ägde där en liten bokhandel, hon hette fröken Hanna Ouchterlony — hon lärde sig snart att med hela sin innerlighet och glöd omfatta den nya uppenbarelse, som den unge Bramwell Booth förde med sig hit från England. Så började Frälsningsarmén i Sverige — under några ljusa sommardagar, genombäövade av den renaste hänförelse där nere på det småländska höglandet.

Tre år senare besökte fröken Ouchterlony England som gäst hos Bramwells far, den store »generalen». När hon återkom därifrån, började hon tala offentligt i Göteborg och i Jönköping, hos baptister och metodister; hemma i Värnamo ordnade hon några rum i sin bostad till religiös samlingslokal — och så kom arbetet att utbreda Frälsningsarméns anda i full gång. Strax därefter kallades hon igen till London, dit hon genast reste — för att aldrig mer återvända till sin lilla bokhandel i Värnamo. Men väl till Sverige, dit hon anlände i december år 1882, beordrad att som major i Frälsningsarmén leda dess kamp i vårt land.

Det blev ett »fälttåg» i ordets egentligaste mening. Organisationen var ny och häpnadsväckande — »soldaterna» misstänktes till och med att gömma på rågra hemlighetsfulla vapen — dess avsikter och metoder miss-

förstodos och vantolkades, dess arbete framställdes i falsk dager, och »officerarna» fingo genomgå svårigheter av alla slag — under de sista åren av åttioalet var alltid någon av dem i fängelse eller under åtal; armén utlämnades naturligtvis därtill åt pöbelns godtycke överallt där så ske kunde. Historien är känd intill leda.

Resultatet blev emellertid, att myndigheternas motstånd bröts, tusentals små svenska hem blevo renade från de onda andar, som förr behärskat dem, hemlösa härbärgerades, arbetslösa sysselsattes, hungriga mättades, fallna upprättades och en väldig armé av helgade män och kvinnor upprestes.

I början på åttioalet fick fröken Ouchterlony stå och predika på en bryggarevagn eller en upp och nedvänd tomlåda på en gård vid Luntmakaregatan i Stockholm, därför att alla lokaler stängdes för henne — sin ålderdoms välförtjänta ro njuter hon i skydd av en armé, som i Sverige blivit en makt, bakom vilken mer eller mindre synligt återfinnes inflytanden från samhällets högsta höjder. Frälsningsarméns fastigheter representera ett värde av många millioner kronor, dess möten besökas av omkring hundratusen människor i veckan; de uniformklädda männen och kvinnorna väcka inte längre ringaste uppmärksamhet, deras verksamhet är väl känd och högt skattad — de kalla Satan vid hans rätta, fula namn och sätta manligen knytnäven under näsan på honom, de ha både gyckel och allvar och en lätt begriplig sanning, formulerad i ett antal metodistiska, enkla lärosatser, vilkas innebörd kan formuleras så: åt helvete med Djävulen, här kommer Gud! Han kommer med trummors dunder, med brakande horn och ljuvligt klingande strängar.

Frälsningsarmén bildar ingen egen kyrkoförsamling, dess medlemmar få ansluta sig till vilket samfund de

vilja, till den allmänna statskyrkan eller till minsta lilla sekt av annorlunda troende, endast de även erkänna arméns lärosatser och regler och där deltaga i arbetet. Och de små soldaterna ha segrat — världsligen om ock ännu inte andligen!

Jag satt i en bil tillsammans med en kvinna, en förutvarande adjutant i Frälsningsarmén. Vi måste hålla stilla, ty gatan var upptagen av ett demonstrationståg, som syntes oändligt. Den ena kåren efter den andra av frälsningssoldater tågade upp till årskongress, en mängd av dem voro från landsorten och hade rest till Stockholm enkom för detta. Jag visste, att adjutanten bredvid mig hade lidit oerhört för just dessa trefärgade fanor, som fördes förbi oss med smattrande trummors och jublande trumpeters skräll, och jag föreslog, att vi skulle köra en annan väg.

— O, nej! Jag älskar dem — jag älskar dem!

Hon betraktade dem med tindrande ögon och nämnde vid namn den ena kåren efter den andra, ja, den ene soldaten och officeren efter den andra. Plötsligt kom en skälvning av gråt, trots all behärskning, i hennes röst:

— Se där! Det är ändå det största och vackraste!

En liten skara kvinnor marscherade förbi i tåget. De liknade allvarliga och beskäftiga tjänsteflickor, Guds trotjänarinnor, klädda i enkla, ljusblåa bomullsklänningar och stora hushållsförkläden. På banden kring deras halmhattar lyste det lilla ordet Slum.

Förra adjutanten, som satt bredvid mig i bilen, hade tillbringat åtta år av sitt liv bland dessa kvinnor under ett självupppoffrande, tungt och fruktansvärt krävande arbete bland de fattigaste och uslaste i samhället — ett arbete av den art, att sedan man sett det på nära håll

kan man endast känna en gränslös vördnad för den hjärtats renhet och den andens eldiga styrka, varmed dessa Herrans utsända vända sig bort från all solig jordisk glädje för att i fattigdomens, lastens och brottets boningar hjälpa Guds olyckliga här i världen. Man ger inte åtta år av sitt liv på sådant sätt utan att i djupet av sin själ ha förnummit det hemlighetsfulla budskapet från den Evige, vars namn är Kärlek. Och nu satt adjutanten här vid min sida, skild från sina stridskamrater, utestängd från den möda hon älskat så. Ensam, tomhänt och utan fäste i livet hade hon sökt upp mig, främlingen, för att jag skulle hjälpa henne till en smula ljus över den tragedi, som störtat hennes värld i grus och spillror. De två senaste åren hade hon tillbringat på olika privata sinnessjukhus. Och den hjälp jag kunde ge henne bestod däri, att jag förde henne till en sakkunnig läkare, som nu — efter två års lidande för henne — skulle avgöra, huruvida hon verkligen varit sinnessjuk eller inte.

Det var på hemvägen efter en sådan makaber konsultation vi mötte den triumferande marschen av Guds glada soldater. Vem gick där i leden under fanors svaj, vid klang av salig festmusik, och skänkte en enda ömkande tanke åt dem som stupat, söndersargade av striden? Adjutanten, som satt ödelagd bredvid mig, var inte ensam om det ödet att från tomhet och köld i ett liv utan mening se tillbaka — genom ett skimmer av tårar och ljus från en annan värld — till en tid, då den kamp hon valt syntes för henne som en kamp för Gud, innan hon erfarit, att där som överallt annorstädes fick den troende veta Guds vilja endast genom små svaga, enfaldiga människors bud. Och många av dessa människor tro sig tjäna det högsta, när de dyrka ingenting annat än sin egen rätt-

färdighet och sin egen makt. Men det visste hon inte förut — och så blev hennes liv ett sorgespel!

Finns det något mer hopplöst än att försöka avgöra, om en människa, som inte är ett själlöst djur, må kunna kallas sinnessjuk eller inte? Bestämningarna kunna bli så vaga, att skillnaden mellan hälsa och sjukdom utplånas, och domen över en olycklig människas frihet fälles på grund av de föreställningar en mer eller mindre snusförnuftig medicinman gör sig om nödvändigheten att »skydda» patienten, de anhöriga eller den förmögenhet, som ligger bakom sjukdomsfallet. Många fattiga gå omkring och anses bara en smula konstiga — vore de rika, skulle de för längesedan sitta internerade med ett lärt namn på en eller annan sinnessjukdom som pretext. Den här adjutanten tycks ha blivit ansedd »besynnerlig» en gång, då hon befann sig i djupaste själanöd. Och emedan hon inte tillhörde de lyckliga, vilkas privata besynnerligheter betraktas med kallaste likgiltighet av världen, eftersom de äro tillräckligt fattiga och tillräckligt fria att inte vara bundna vid några andra människors intressen, emedan hon inte tillhörde den stora mängden av sådana lyckliga, blev hon förklarad sinnessjuk av en världsklok läkare, som säkerligen visste mindre än intet om andens hemlighetsfulla liv.

Hon skulle anses lida av »melankoli», hon skulle anses vara en »maniaca» hon skulle anses ha bekommit en »stämningsrubbing» och var behäftad med något »fel i känslolivet». Många lärda ord — men så förtryvlat tomma! Verkligheten, som därmed skulle uttryckas, var att adjutanten kämpade sig igenom en andlig kris, som tycktes slita henne loss från den religiösa tro, i vilken hon hittills levat. Hennes överordnade i Frälsningsarmén iakttogo med sorg och harm

denna hennes »stämningssrubbing», detta »fel i hennes känsloliv», de sökte med böner och förbannelser återföra henne till gamla enklare gudsföreställningarna. Hon ville tro dem, men vägrade sig emot deras brutalitet — så blev hon »besynnerlig», en »melancolica», en »maniac».

Det är en populär föreställning, att religionsgrubbel ofta leder till sinnessjukdom. Säkerligen torde det vara rätt svårt att få något exempel på en själslig utvecklingshistoria av sådan art. Det naturliga förloppet är väl i stället, att den andliga undermåligheten är det på förhand givna och att religionsgrubblen uppstår i detta själsliv såsom ett av dess svaghetssymptom. I varje fall kan hos denna adjutant inte spåras någonting sådant. Men väl kan man i hennes ödelagda själsliv återfinna de hemska spåren av en andlig misshandel, som brutit henne sönder och samman. Om detta kan kallas sinnessjukdom, då har man här lyckats att på artificiell väg med religionens makt förvandla en själsstark människa till en andlig krympling.

Det yttre händelseförloppet i denna historia är skäligen enkelt.

Hon härstammar från bästa familj, är född i en av Västkustens större städer, där hon i sinom tid blev student. Stadens andliga liv behärskades naturligtvis av schartauanismen, vars mörka, tunga atmosfär kändes som ett olidligt tryck för människor, som inte kunde frivilligt böja sig under en stenhård kyrkoläras herravälde. Stadens lilla kår av Frälsningsarmén blidade en glimmande ljuspunkt i den svarta puritanismens läger. Där rådde en frälsningens glädje, som ropade högt om själarnas frihet i Kristus — och där härskade en anda av praktiskt arbete till hjälp för de fattiga och betungade, för vilka de torra lärosatsernas ord voro ingenting annat än stenar, då de be-

hövde bröd och levande liv. I de härskande schartauanernas ögon var Frälsningsarmén förhatlig som ett Satans påfund, men för en och annan mera kättersk vilja, brinnande av iver att tjäna Gud och mänskligheten, tedde sig den lilla frälsningskåren som en samling Herrans hjältar och frihetskämpar.

Den unga studentflickan hade väl redan emanciperat sig ifrån denna den allra naivaste formen av Jesusglädje, men bakom hemstadens andefattiga lilla frälsningskår såg hon hela salvationiströrelsens stora, världsomfattande arbete, och det grep henne med oemotståndlig makt. En äldre syster hade redan tagit steget ut och var frälsningsofficer. Själv reste hon till Stockholm och begärde hos Högkvarteret att få bli kadett. Hon drevs därhän av omogna flickdrömmar om människokärlek och samhällelig barmhärtighetstjänst och av en ungdomlig lust att i handling radikalt demonstrera emot hemstadens andliga mörker och förtryck. Men hon drevs också av den djupaste, starkaste religiositet, som tvang henne att ge sin levnads krafter åt Gud. Unga hjärtans svärmiska längtan att få ge sig hän åt något stort och upphöjt, något som åt dem bevarar högtidens skimmer över alla gråa vardagsmödor, det riktades hos henne från begynnelsen och utan tvekan hän till religionens underfulla drömvärld. Hon levde i dess längtan och bävande glädje med en iver, som aldrig kunde stillas, med en hetsig brinnande eld i blodet, som om hon kände med ångest varje stund förspillas gagnlöst, då hon inte gjorde något för Gud.

Så skulle denna unga tös teckna under den trosförklaring, som Frälsningsarmén avfordrar alla sina blivande kadetter. Då skar det sig! Att tro på den evige Fadern och att tjäna hans vilja för den frälsnings skull han givit människorna, det kunde hon! Men hon skulle även tro

på djävulen och helvetet och eviga, grymma straff åt stackars syndare — det kunde hon inte! Och det skrev hon samvetsgrant i den tryckta blankett hon undertecknade. Kommendören ordnade emellertid saken som en klok diplomat, den här unga tösen var ju uppenbart en värdefull kraft att förvärva. Hennes besvärliga kätterier rörande de eviga straffen formulerades om, så att förnekelsens uttryck blevo mjukare och mindre kategoriska. Och så blev hon kadett.

Hon blev officer, hon tjänade på »fältet», hon förflyttades till tidningens redaktion, hon sändes slutligen till den plats, där hon kunde ge sina bästa krafter, hon blev adjutant och föreståndarinna på ett räddningshem för fallna kvinnor, en gren av slumarbetet.

Nu fanns det inte längre tid för några kätterier. Sanningskravet inom henne tystades ner av alla brådskande stunders bekymmer. Hon hade längtat efter arbete, och här fick hon sitt lystmäte. Det var att ordna hushållningen för en mängd människor, som hemmet skulle föda, det var också att med goda ord och kärleksfulla handlingar var dag hjälpa de vilseförda tillrätta, ta emot de förkrossade, som smögo sig dit — ibland mitt i nätterna, medan de ännu raglade av sista ruset, ännu hade sina kläder fläckade av gators och gränders smuts — övervaka de enkla sömnads- och vävnadsarbeten, varmed »flickorna» sysselsattes, och hjälpa dem slutligen till goda platser, när de åter skulle ut i livet. Det var ett tungt och ansvarsfullt arbete utan rast eller ro från den tidiga morgonväktens första lilla bönestund till kvällens sista rond genom sovsalarna. Så gick år efter år, och den enkla, sällhetsmättade romantik, som följer den blåroda uniformen, förskingrades inte. Man var soldat på slagfältet, man skulle slåss, man njöt av striden och kände

sig hemma i kulregnet. Och man kom allt djupare in i den stora avskilda värld, som vuxit upp med den internationella salvationismen kring den heliga familjen i London. Med vilket brinnande intresse diskuteras inte kamrater emellan den lilla inre politik, som slingrar sina trådar mellan generalens högkvarter och alla länders högre officerare!

Adjutantens närmaste överordnade var en äldre kvinnlig överste. Hon tycks ha varit en fullkomligt hänsynslöst härsklysten Birgittanatur i smått. Ett omåttligt självförtroende yttrade sig i hennes övertygelse, att Gud själv talade genom henne och gjorde henne till ett helgat verktyg för sin absoluta vilja. Själv utförde hon ett nitiskt och självuppoftande arbete i arméns tjänst, och av sina officerare fordrade hon, att de skulle överlämna åt henne all egen vilja, så att de blevo mjuka som vax för henne att forma i de syften hon bestämde.

Soldatinstruktionen ålägger var och en, som vill tillhöra Frälsningsarmén, ovillkorlig lydnad under överordnades alla lagliga befallningar. Denna överste hade dessutom sin egen metod att tvinga en tredskande till lydnad: hon avkunnade sin förbannelse. Ingen av de överhettade, exalterade människorna i hennes omgivning vågade betvivla, att denna förbannelse ägde en ohygglig, bindande makt för tid och evighet. Hon var en fullkomligt okunnig kvinna av folket och förde ett despotiskt regemente, vars goda avsikter inte gjorde trycket lindrigare för den, som led därunder.

Hon lade märke till den klokhets och skicklighet, med vilken adjutanten skötte sitt räddningshem, och började redan planlägga, hur en så dugande kraft skulle i framtiden bäst utnyttjas. Men adjutantens levnad gick mot

andra mål, fjärran från den raka linje, som dragits upp efter överstens linjal.

Hon mötte en dag en manlig ungdomsvän och studentkamrat. Under samtalen med honom, en begåvad och högt bildad man, vaknade på nytt det sanningskrav, som hittills skjutits åt sidan under det dagliga arbetet. I fråga om helvetesläran var hon ju redan kättare, och hon blev det nu så småningom i en hel rad andra frågor. Nya böcker sattes i hennes hand, nya tankar fick hon att brottas med — det blev en svår tid för henne, grunden började vackla under hennes fötter. Det gamla tillfredsställde henne inte längre — och det nya, det var henne i alla avseenden så överväldigande, med hittills oanade fröjder och bekymmer, att hon, som hittills nöjt sig med sitt självförsakande arbete för andras räddning och lycka, knappast kunde orientera sig i sin nya syn på tillvaron.

Mannen tillhörde emellertid inte Frälsningsarmén, och det fanns inga förhoppningar att han någonsin skulle föredra dess Jesusromantik framför den världsbild av rent tänkande han redan ägde. Adjutanten fick alltså höra, att hon var på villovägar, att hon drogs bort från Gud, att hon i sitt hjärta begick äktenskapsbrott emot sin himmelske brudgum. Översten var svåra bekymrad, och Gud själv förkunnade genom henne sin vilja, att adjutanten måste räddas.

Hon blev räddad — undan kätteriet och sanningskravets alla förvillelser och undan faran att leva sitt eget naturliga liv. Översten förbjöd henne att vidare läsa några sådana böcker som hon fått av studentkamraten. Översten förbjöd henne även att träffa honom och att korrespondera med honom. För säkerhets skull blevo adjutantens brev brutna och lästa av den självmyndiga censorn. Och när den stackars kränkta kvinnan reste

sig till försvar mot denna brutalitet, hotades hon av översten med den fruktade förbannelsen — ty ännu fruktade hon, ännu levde hon kvar i den romantik, som hennes ande älskade, ännu slets hon mellan de båda oförenliga världarna utan att veta vilken som för henne var den rätta.

Men kampen var henne för hård. Hon sjönk allt djupare i en förtvivlan, som syntes bottenlös. Mannen blev diskret underrättad, att hans ungdomsväninna hade blivit sinnessjuk av de tvivel han väckt hos henne — han drog sig förskräckt tillbaka. Och så var adjutanten hjälplös i en värld, som redan börjat bli henne främmande.

Översten kommenderade henne till ett vilohem, där skulle hon gödas och bli glad igen. Hon flydde till sitt föräldrahem, men översten befalldes henne att resa därifrån. Hon vågade inte neka, visste över huvud taget inte längre vad hon ville, kände sig bara som ett jagat djur och sjönk allt djupare i sin förtvivlan, som skiftade mellan den mest upprörda häftighet och den mest tröstlösa tomma slöhet. I en främmande stad hämtades en läkare, en helt vanlig medicinman, som ingenting begrep av själens sjukdom eller hälsa. Han hänvisade till ett privat sjukhem utanför staden, och dit fördes hon med hjälp av några karlar, som höll henne fast i bilen.

Om natten förstod hon av dårars tjut från angränsande rum, att hon var kommen till en anstalt för sinnessjuka.

När hon sedan i ångest försökte rymma därifrån, blev hon berövad sina kläder. Brevpapper och kuvert fick hon inte komma åt, hon var fullständigt internerad och hölls till en början sängliggande i tre månader. Men hon var inte lätt att ta bukt på! Den chock hon fick, när hon upptäckte vart man fört henne, hade ryckt henne

upp ur depressionen och kallat fram ur djupet av hennes varelse alla de krafter, hon ännu hade kvar till självförsvar mot den behandling, hon måste förnimma som det råaste övervåld. Hon vägrade absolut att rätta sig efter några som helst föreskrifter av den som skulle sköta — eller snarare bevaka — henne. Men vad förmodade hon ensam mot en värld? Alla människor, även hennes närmaste anförvanter, betraktade henne som sjuk, och så var hon i världens ögon en sinnessjuk och blev behandlad därefter. På det viset trodde man, att hon skulle bli frisk och livsduglig igen!

I samma stad fanns ett större stadshospital, men ingen av dess sakkunniga läkare tillkallades att undersöka hennes sinnestillstånd. Det gällde naturligtvis framför allt att skona hennes och släktens känslor, man betraktade hennes tillstånd mer som en skam än som en olycka, och genom att smussla in henne på ett diskret och obemärkt ställe lyckades man mycket riktigt undandraga henne just den hjälp hon skulle ha behövt, om hon varit sinnessjuk. Förgäves fordrade hon att få bli undersökt av en specialist, man brydde sig inte om att höra på henne, förste bäste läkare ansågs äga tillräcklig auktoritet.

Och hon fick grundligt göra bekantskap med vår svenska sinnessjukvård — den privata nämligen, inte den som bedrivs under offentligt ansvar. Hon ropade om lag och rätt — hon visste inte, att våldshandlingen i all välmening emot henne var fullt laglig. Man hade till och med kunnat gå ännu längre, man hade kunnat internera henne på samma sätt utan ringaste hjälp av läkare. Lagen tillåter nämligen, att privata små »sjukhem» existera, som inte stå under någon som helst kontroll och inte äga någon som helst ansvarsskyldighet för den »vård» de bereda sina patienter. Inga läkarebetyg

eller andra papper fordras för att en människa där skall bli emottagen och sänkt i tystnad. Det är privata sjukhem med »mindre än fem patienter» — officiellt! — som intaga denna besynnerliga särställning och öppna en lucka i rättssäkerheten. Förhållandena bli väl bättre reglerade en gång, när den tillsatta kgl. kommittén blir färdig med sitt förslag till ny lag för sinnessjukvården i riket.

Alla dessa privata, okontrollerade små sjukhem drivas naturligtvis inte av vinstbegär utan för människokärlekens skull. I en mängd fall skötas också dessa ställen så samvetsgrant och omsorgsfullt man bara kan begära, men det kan ju också hända, att viljan är bättre än förmågan. Det vidlåder dem alla, att de äro privatekonomiska företag. Det behöver inte nödvändigt betyda, att deras innehavare äro mer intresserade av honoraret än av patienternas hälsotillstånd. Men det betyder ofrånkomligt, att den behandling, som kommer patienterna till del, blir på grund av inskränkta resurser betydligt enklare där än vid de stora hospitalen. Lugna och oroliga patienter kunna naturligtvis inte skiljas effektivt utan få varandra kanske till närmaste grannar, och något slöseri med bevakningspersonal äger givetvis inte heller rum. Det ligger nära till hands, att de oroliga lugnas med medel, som vålla minsta besvär och kostnad, även om de lämna åtskilligt övrigt att önska i fråga om humanitet.

Adjutanten hade blivit förd till ett sådant ställe. Det var säkerligen ett av de bästa i sin art — men det vill ju inte säga så värst mycket. Officiellt var det ett hem med mindre än fem patienter — vilket inte hindrade, att där kunde finnas mer än dubbelt så många. Olika läkare i staden skötte där var och en sina patienter, de som ingen läkare hade förblevo utan läkarvård, och kanske tillfogades de ingen större skada genom att undan-

dragas behandling av män, som i fråga om psykiatri voro ingenting annat än dilettanter. Men den allmänna kontroll, som av dessa läkare alltid kunde utövas, den saknades fullkomligt för de patienter, som voro överlämnade åt sig själva. Och journal fördes inte på hemmet för någon av de sjuka, lagen fordrar det inte på sådana mindre ställen, följaktligen saknades varje spår därav. Så att efteråt är det omöjligt att avgöra hurudan patienten varit eller vad som hänt under vistelsen på hemmet.

Från detta ställe fördes patienten till många andra, även till större sjukhem med ansvarig, sakkunnig läkare och betryggande kontroll. Nu hade hon fått sin stämpel, sitt lärda ord i ett papper, nu var hon så sinnessjuk hon skulle vara och behandlades därefter. Dock resignerade hon aldrig! Ständigt protesterade hon och kämpade emot, alltjämt fordrade hon att få bli fördd till landets främste auktoritet på området — naturligtvis utan resultat. Att hon envisades påstå sig frisk bevisade bara att hon var sjuk, hon saknade sjukdomsinsikt, det var en vanföreställning hos henne att hon skulle äga sitt fulla förnuft!

Och naturligtvis var hon sjuk. Det fordras ju inte så värst stora besynnerligheter vid ett själstillstånd för att det skall kunna efter konstens alla regler förklaras sjukligt. En synnerligen framstående psykiater, som nu med djupaste medkänsla tagit del av hennes öde, har givit henne intyg på, att vad man kallar »vansinnig» har hon aldrig varit, men uppenbarligen har hon på grund av överordnades olämpliga behandling drabbats av en manicodepressiv psykos med huvudsakligen depression, vilket på vanligt språk skulle betyda ungefär en synnerligen djup nedslagenhet. — Det bleve en dyr historia, om man skulle bygga hospital för alla sådana stackars människor här i landet!

Sedan hon under två års tid släpats omkring från det ena privata sjukhemmet efter det andra, utan att dock någonsin föras till ett offentligt hospital och utan att ens bli förklarad omyndig, fick hon helt plötsligt och oförmodat sin frihet tillbaka. Hon fick komma och gå vart hon själv ville, och hon hade ingen aning om vilken gynnsam förändring, som inträffat i hennes själstillstånd, lika litet som hon förstod när eller på vad sätt hon varit sjuk. Den behandling, som kommit henne till del, hade ingen annan verkan haft än den, att massor av pengar kommit de människovänliga små anstalterna till handa. Naturligtvis fick hon inte något läkarbetyg på, att hon numera skulle anses frisk — så att hon kände ingen glädje, mest osäkerhet och misstro, när hon äntligen såg porten åter öppnas till friheten och livet.

Om det nu kan kallas liv, det som ligger framför henne. Borta är andens eld och jubel, jorden är öde och tom, solljuset över tillvaron har vissnat till en grå och kylig skymning. På höjden av sina bästa år äger hon inte längre något mål för sin levnads vandring. Vart skall hon gå? Var skall hon finna en tro att stödja sig på, en mening i sina dagars arbete? Hängivelsens svärmeri, självuppoffringens glädje, tillförsiktens rena lycka — allt är bortbränt hos henne, sönderslitet och smutsat under den brutala våldshandlingen från deras sida, som hon älskade och trodde. Hur långt borta är inte Gud från henne nu, när hon känner sin ande död! Bara en vanlig gud, en vanlig människodröm — där hon dyrkat en Fader, så nära henne i verklighet och liv som varje kärleksfull fader är nära sitt förtröstansfulla barn. Och någon annan tro hann hon aldrig få, ingen annan visshet, ingenting av den aningarnas klara rymd, som möter när det stränga tänkandet blivit genomkämpat.

Till Frälsningsarmén kan hon inte återvända. Än blöda de djupa sår, som klumpiga, hårda händer slogo henne där, när de ville tvinga henne på knä för den enfaldiga människovilja de i sin blindhet och fanatism gävo gudoms namn. Där blev hon på en gång berövad kärlek, tro och frihet — sitt rätta liv, sin andes rikedom och ära. Nej, dit kan hon inte återvända — döda äro orden och döda äro tankarna, som levde inom henne där en gång. Och ingenting annat vet hon, som är värt att göra, inga andra vägar öppna sig för henne ut i livet, så ödelagd, så förhärjad blev i Herrens namn hennes levnad.

Och ändå! Bakom allt lidande gömmer hon alltjämt i sitt innersta en bävande kärlek till de trefärgade fanorna och de blå Röda uniformerna, till de strålande ideal, som lysa likt solsken över Guds kämpar och stridsmän. Det liknar minnet av en dröm, en ljus och härlig dröm, som slocknade i mörker. Idealen voro nog höga och tindrande — men människorna voro så ynkligt små. Den gamla tragiken kommer man aldrig ifrån, inte ens i Frälsningsarmén.

Offervagnen rullar fram sin väg och krossar många arma under hjulen. Men vilken sällsam makt över människohjärtan äger inte den allvarliga och gripande festglädje, som råder här, där frälsningssånger klinga som till dans i Jesu namn! Adjutanten, som sitter här bredvid mig i bilen — nyss sprakade hon av harm emot sina förföljare, om vilka hon berättade när psykiatern varsamt prövade hennes sinnestillstånd efter den andliga misshandel hon undergått — nu ser hon så långt och längtansfullt ändå efter alla sina gamla stridskamrater, i vilkas krets hon blev så förödd. Där tåga de bort i led vid led, de lyckliga, som ännu äga sina drömmar kvar, sin tro, sin levnads mening, sin levande sol av högtid över alla

gråa vardagsmödor. Deras förra kamrat, adjutanten, hon som är utestängd, ensam i hela den kalla, livlöst öde världen, där tanken fryser och hjärtat hårdnar, hon ser dem genom ett skimmer av bittra tårar. Det händer lätt, att det blir allt som återstår av vackra ungdomsdrömmar.

RELIGIÖSA ANARKISTER

11

12

13

14

15

16

— Lauritz — din Dævleunge! Op og klar Vimpelen!

Med dessa ord presenterar Alexander L. Kielland en av sina mest sympatiska hjältar, skipper Worse, när denne, myndig och bred, seglar in för full vind i Stavangers hamn — skeppspojken Lauritz ska upp i masten och klara vimpeln, med full ståt skall konsul Garmans präktiga skuta komma hem från utlandsresan. Men med tiden får skipper Worse själv bärga sina segel — den religiösa pietismen snärjer honom fast förmedelst en ung och däjelig Zions brud — men när gubben ligger färdig till slut att gå in i den Stora Dödens hamn, då driva bönhusdimmorna bort från hans själ, havets hela härlighet blir åter levande för hans inre syn — med full ståt ska han föra sin skröpliga levnadsskuta in till vår Herre — hej, Lauritz! Din Dævleunge! Op og klar Vimpelen! — Med dessa ord dör Worse — till stor förfäran för de trogna Haugianerna, som samlats vid hans dödsbädd.

Vart man går i Stavanger erinras man om denne och andra av Kiellands hjältar — här vet man deras rätta namn, författaren har i sina verk helt enkelt levandegjort Stavangers historia under de senare generationerna, såsom han kände den, stavangerpojken, vilkens släkt bestått av köpmän och ämbetsmän i och omkring Stavanger sedan långa tider tillbaka.

Det är historien om den lilla fiskarstadens utveckling till en handels- och skeppsredarstad av första ordningen,

den naturliga följderna av dess präktiga läge vid Jæderens bördiga bygd och med en tryggad hamn vid Nordsjön. Men denna utveckling rymmer också historien om det sträva folkets religiösa liv; sådana traditioner gå av ålder som en mörk och brusande orgelton genom stadens minnen — intill våra dagar, då den djupa orgeltonen av sträng och hårdnad fromhet betänkligt uppblandats med religiösa marktschreiers och helbrägdagycklares sinnessvaga skrån och gitarrklink. Staden har blivit en modern handels- och fabriksstad med alla dess sociala och religiösa företeelser, även den virriga, allt upplösande anarkismen — den otyglade friheten från alla slags band — som i alla kulturcentra frodas i skuggan av kyrkomuren likaväl som på bakgården till Folkets hus.

Storm-Monsens fras- och skrån rörelse har vuxit upp organiskt i denna miljö, där befolkningens religiösa traditioner gå tillbaka ända till den pietism som i början av 1800-talet tog ut sin rätt efter den rationalistiska upplysningstidens långa andliga torka. Kravet på ett personligt religiöst liv låg färdigt i folksjälens och tog sig ett första uttryck hos de krigsfångar som 1814 kommo hem till Norge igen från England, där de gripits av kväkarnas rörelse. En framstående ledare av »Vennernes Samfund», Asbjörn Kloster, sätter ännu en viss prägel på Stavanger, i det att hans staty, modellerad av Valentin Kielland, är det första en resande ser när han kommer ut från järnvägsstationen. Asbjörn Kloster anses vara skaparen av den norska nykterhetsrörelsen, som från Stavanger gick ut över landet; staden är för åtskilliga år sedan officiellt fri från all spirituosa. Den gamla pietismens oklara strävanden utlöstes dock kraftigast av Hauge, vars stora väckelserörelse med kraft leddes i Stavanger av Jon Haugvaldstad. På 1820-talet

kommo hernhutarna med sin lösa, blöta, sinnliga Jesuskärlek — efter argsintra strider mellan haugianer och hernhutare bildades 1836 en samarbetskommitté, i vilken bl. a. sattes hernhutaren Kielland. Redan år 1826 hade den myndige bispn Johan Storm Munch i Kristiansand rest konventikelplakatets vapen mot pietisterna och med sogneprästen Gabriel Kielland från Finsöy hållit det pinsamma och sårande förhör om enskild andakt varom Gabrielle Kielland berättar i sina Erindringer. Men förföljelserna gjorde endast pietisterna allt starkare — år 1842 kom hernhutaren Stephen Due till Stavanger och började en mäktig rörelse på »Duesalen». Den sångbok som Monsen-Storm utgivit heter märkligt nog Duen och det andliga innehållet i en mängd av dessa sånger kan inte karaktäriseras annorlunda än såsom en fruktansvärd vulgarisering av den Jesuskärlek, om vilken exempelvis vår gamle Giörwell, »de lärda mödors patriark», har många vackra ord att säga. På Storm-Monsens med amerikansk smartness reklamerade bönhus lever upp en svag reflex av den gamla hernhutiska terminologien!

I stadens religiösa historia — tecknad av Sogneprest Ragwald Gjerlöv i »Stavanger 1814—1914» — finns även en annan företeelse som tycks gå igen hos Storm-Monsen, nämligen »de sterktroende», vilkas ledare, Knud Spøder vold (1791—1848), var en grälsjuk herre, vars envisa och småsinta rättshaveri förde honom till den ena processen efter den andra. Hans insats i den religiösa litteraturen, »Naadens Husholdning», kan närmast karaktäriseras såsom ett krig mot allt och alla, en andlig utskällning mot var och en som inte tänkte precis som han i de eviga tingen. Kärnan i hans lära var — naturligt nog hos en processmakare — rättfärdighet. Det var människornas plikt att tro på Kristi rättfärdighet. Storm och

Monsen skilja sig såtillvida från honom som de icke ha utbildat någon egen teoretisk lära.

Jag går förbi alla de tusen och en olika religiösa mindre sammanslutningarna för in- och utrikes mission, som uppblomstrat i den för världsfamnande intressen öppna lilla handelsstaden och vill, innan jag slutar denna historiska orientering, endast påminna om stadens stora religiösa geni i senare tider, Lars Oftedal. Han föddes i Stavanger år 1835, blev med tiden verksam i kyrkans tjänst på olika håll till dess han år 1880 placerades som präst i sin födelsestad. Han var en stark och stridbar andens man, utövade en välsignelsebringande social och journalistisk verksamhet dessutom — den politiska kan saklöst förbigås. Bönhus, Bethaniastiftelser och waisenhus för barn uppblomstrade under hans ledning. Men djävulen var starkare än han. Den otäcke frestaren kom iklädd kvinnogestalt — Lars Oftedal fick från Kirkedepartementet ett consilium abeundi — och han avgick med pomp och prelatensisk värdighet. I domkyrkans kor avlade han år 1891 offentlig bekännelse inför församlingen om sina sexuella snedsprång — varefter han satte upp egen kyrka och fortsatte den religiösa rörelsen som fri näringsidkare. Det hus han för detta ändamål använde inköptes snart av Arbeiderforeningen, och på denna lokal var det Gud förmedelst ett övernaturligt ingripande gjorde Monsen frisk den 17 januari 1915 — till broremand Storms stora förvåning. Dessa herrar tyckas ha ärvt åtskilligt av Lars Oftedals böjelse för socialt kvacksalveri — däremot bör det i sanningens namn medgivas att Monsen-Storm och Storm-Monsen säkerligen stå fullkomligt fria från Lars Oftedals friska böjelse för genus femininum.

Det flager i byn — det är Norges frihetsdag, den 17 maj. Jag står vid den gamla Kongsgaarden och ser de många tusen barnen samlas om morgonen till festtåget — och barnen äro förbluffande många, stadens befolkning är ungdomlig, kraftigt produktiv och därtill ganska välbärgad. Det är en praktfull och festligt färgrik anblick, alla dessa sommarklädda barn med rödblå flaggor i händerna — ett helt böljande rött hav av små flaggor under trädens nyutsprungna grönska. Solvind blåser från havet, till och med den dyra stenkolsröken från fabriker och ångare nere vid hamnen upplöses i det glimmande ljuset, sjöbodarna ånga av fisk och tjära, ryska smällare och otaliga andra fyrverkeripjäser knalla överallt under de halvvuxna pojkarernas flitiga händer, musiken dundrar och smattrar — ett ändlöst tåg av barn drar alltjämt förbi mig, skola efter skola, företrädd var och en av sin egen stora fana. Och plötsligt kommer en på vilken läses i stora, gyllene bokstäver: Storms Skole.

Den skolan bildades år 1881 av dåvarande kaptenen, senare majoren Fredrik Storm, en på många sätt verksam och framstående man, tillhörande en av Norges förnämligaste släkter. Han dog år 1911. Hans ene son är den svamlande väckelsepredikanten Hakon Storm.

Jag driver omkring i staden och ser på den festliga helgdagsglädjen. Landsbor från den vidunderliga Jæderen ha strömmat till staden, överallt är ett vimlande folkliv, på Kirkegaten, den stora stråkvägen, måste man tränga sig fram. Så småningom drar sig noblessen till Grand Hôtel, där festmiddagen omärkligt övergår till festsupé, som upplöses i dans till och med i farstun. Vinet flödar, det hela är mycket lyckat, Dionysos ler i skuggornas värld åt detta besynnerliga avholdsfolk. — Det enklare folket strömmar ut till Bjergsteds folkpark, där ölrestau-

rangen översvämmas och musiken på dansbanan brakar i väg med onestep efter onestep. Berusade människor överallt, vart man ser — flinande och skrikande jäntslynor, raglande pojkar. Jag vänder mig till en polisman: hur kan det vara — här i staden finns ju inte sprit att få, endast öl och vin i nykterhetens intresse? — Han stryker ett litet leende ur mustaschen och upplyser diskret: — Dom säger att det ska finnas smygställen.

Jag går om aftonen över torget och hör plötsligt en entonigt skrikande kvinnoröst ett stycke längre bort. Där står en liten folksamling, på en upphöjning mitt ibland dem stå några kvinnor med gitarrer — en av dem skriker oavlåtligt: »Käre Jesus — söte Jesus, o, Jesus, halleluja, o, jag är så glad, halleluja, vi ska vara glada att vi ha blivit frälsta!» — Hon vänder vitögonen ut och tuggar sina söta, sinnessvaga ord till fradga. En liten blekfet herre i halvsluskig elegans stiger fram och ler ett falskt och saligt leende, hans ögon se ut som två trasiga sår — nej, ögonen äro nog hela — men blicken, uttrycket ur själens djup! — »Sen ta vi sången fyrtiofem!» — Och gitarrerna klirra, skriket går skärande ut över det trettiotal människor som samlats för att begäpa gycklarbandet:

Tak, min Jesus, for din Kjærlighed saa stor,
at du kom fra Himlen ned og til vor Jord.
For fortabte Syndere du led,
med dit Blød du gav os salig Fred.

Tak, min Jesus, thi du selv har sagt:
den som »ham annammer» har han givet Magt
til sit Barn paa Jorden att være her,
Straale klar i Herligheden der.

Tak, min Jesus, for din Gang til Golgatha
 Og for Seiren, som du bragte til os da.
 O, du Seirens Fyrste, rig og stor,
 ved dit »Blod» beseires skal vor Jord.

Enligt sångboken Duen är denna gripande hymn diktad av S-M. — signaturen förekommer i broderlig omväxling med M.-S. och betyder väl sannolikt Storm-Monsen, till skillnad från Monsen-Storm, såsom de båda herrarna kalla sig.

Det skulle onekligen vara intressant att få veta vilken religiös drift som blivit utlöst därigenom att förre konstnären Hakon Storm blivit så intimt förenad med förre sotargesällen Ludvig Monsen att de båda herrarna blivit ett och ömsesidigt bära varandras namn.

Jag vänder mig till en arbetsman i min närhet och frågar honom vad detta upptåg på torget betyder.

— Det är Nattmissionen, svarar han. Storm-Monsens nattmission — ni ha dem ju i Sverige nu?

— Vad kan anledningen vara att de lämnat verksamheten här för att välsigna Stockholm med sin förkunnelse?

— Vi ha blitt färdiga med dem här. Ingen bryr sig om dem längre.

Det är beklämmande att höra de hysteriska hallelujaropen tätt utanför den gamla mäktiga domkyrkan, som ända sedan den tidigaste medelåldern sett den lilla staden växa upp och breda ut sig kring vattnen under cirka 800 år. Hon har sett Sverres och Haakons dagar, denna gamla kyrka, reformationstidens stormar ha brusat fram under hennes valv — och nu bevittnar hon i grånad bitterhet industritidens modernaste religionsgeschäft, lika andefattigt och glåmigt som uppsynen på de arma fabriks-

trålar och skökor, vilka flinande skockas kring Jesu marknadsgycklare på torget.

Här ha vi alltså den ursprungliga formen för Storm-Monsens väckelserörelse. Den pågår alltjämt under tillförordnat underbefäl, medan mästarna äro ute för att erövra nya områden åt sin verksamhet. Under en följd av år predikade här den lame Monsen, liggande i en vagn som drogs omkring av Storm — om man nu kan kalla Monsens utgjutelser för predikningar, de likna mer en vetlös människas oartikulerade vrål.

Om kvällen gick jag till bönhuset — räddningshemmet — härbärgets — guttehjemmet Betlehem, härden för den Storm-Monsenska nattmissionen. Det var fullkomligt makabert! De bottenlöst tomma ögonen hos denna lilla förvirrade fårahjord — den komprimerade bönhusluften, odören av djupaste andliga misär — de blöta tuggor av gudsord, som predikanten spottade ur sig åt de gapande och suckande åhörarna, medan han ideligen strävade att torka sig ren om munnen! Man tumlade på knä, man tjöt och bad — predikanten sneglade ivrigt mellan fingrarna åt alla håll i salen — man gick så långt i hänryckning att man, liggande på knä, sjöng ett slags bön — varvid emellertid predikanten alltjämt behöll sinnesnärvaro tillräckligt att med ett självbelåtet, saligt leende sjunga något som skulle föreställa en andra stämma till sången. Uppenbarligen avstod han från att vid bönen tänka på sin Gud och underkastade sig besväret med att på detta sätt försköna den flärdfria sången i avsikt att ådraga sig församlingens uppmärksamhet och ökade aktning. Predikanten var samme blekfete, halvelegante herre som uppträtt på torget. Han klagade hjärtskärande att församlingen förminskades så starkt, avfällingarna blevo alltflera. Samtidigt skrodera Monsen och Storm i Stockholm

vitt och brett om den storartade rörelse de fått i gång i Stavanger.

Om något andligt originellt, någon säregen betoning av den kristna åskådningen kan det inte bli tal. Den Storm-Monsenska missionen är till sin lära den banalaste avspegling av den angloamerikanska väckelserörelsen. Varken hos lärjungarna i Stavanger eller hos mästarna i Stockholm eller i den litteratur de släppa ut finner man något annat än de allmännaste fraser. Det enda som förtjänar påpekas är att dessa fraser äro nära nog utslutande präglade av evangelisk förkunnelse, ljuvliga, lockande löften om glädje och salighet. Lagisk förkunnelse finns inte — med undantag av några ytterligt banala fraser om synd i största allmänhet. De kalla sig ju också »evangelister», därmed tillkännagivande att de komma med ett fröjdefullt budskap. Några särskilda sedliga eller religiösa krav ställa de icke utöver det så tämligen självklara att människan inte »ska synda», inte vara »ett världens barn». Vad ska man göra för att bli frälst? Jo, man ska tro på Kristus och Storm-Monsen, man ska tillhöra deras församling, ligga på knä i deras bönhus och ropa. »Käre Jesus, halleluja!» — och man ska offra åt Storm-Monsens verksamhet.

Ur religiös och etisk synpunkt alltså det lösaste av allt löst. Av den kristliga kärlekens sötma finns här övernog, ända till äckel. Av det salt som skall hindra människosjälens att ruttna ned finns intet. Det är en himmelsvid skillnad mellan dessa religiösa karamellförsäljare och exempelvis de båda svenska förkunnarna Schartau och Læstadius, vilka visserligen utlova frälsning och syndernas förlåtelse, men på stränga, sedliga villkor, som gåvo fasthet åt själarna, styrka åt kampen mot alla jordiska frestelser. Det verk som dessa utförde

bland svaga människor står därför alltjämt kvar ännu så många årtionden efter deras död. Naturligtvis finns det bibelspråk även för Storm-Monsen att stå på när de skola göra sina cirkuskonster för den publik som lockats till dem av ögonblickets hunger efter tröst — eller efter sensation. De anföra gärna att människan skall inte vara rädd för sin egen uselhet och ovärdighet, »min Naade er dig nok, thi min Kraft fuldkommes i Skröbelighed» (är det Korinth. 2, 12, 9?) Detta framhålles ofta i deras föredrag och i »Evangeliske Lysstreif», tryckt i Stavanger 1914.

Om alltså deras lära är i sedligt avseende nära nog värdelös och en usel näring för de stackars människor som i ångest söka sig en räddning ur sitt mörker och sin andliga nöd, så är den i religiöst avseende lika mindre-värdig. Kriteriet på evangelii sanning finna de däri att Gud bönhör människorna och gör de under som dessa anse sig behöva — endast de tro och bedja med tillräcklig kraft! Här ha vi negertron i all sin prydno, fetischismen, den primitivaste religionsuppfattningen, oändligt avlägsnad från all verklig fromhet och vördnad inför Guds vilja. Vid det mångomtalade »miraklet» i Stavanger, när Monsen blev »helbrägdagjord», bestormade han Gud med bön om underverk under hotet att om undret icke kom, skulle han — Monsen — bli en av världens mest radikala rationalister. Där ha vi den råa negern i sin prydno! Han börjar piska sin fetisch om inte denne lagar så att negern får sin vilja fram!

Vilken andlig nöd härskar inte bland de stackars människor som strömma tillsammans och sträcka sina händer ivrigt efter sådana religiösa förkunnelser!

Nu kan emellertid invändas att man av människor sådana som Storm-Monsen inte kan begära en utformad,

värdefull lärobyggnad. Deras verksamhet har — liksom den angloamerikanska väckelsen i övrigt — sin huvudsakliga betydelse och sitt givna värde i praktisk kristendom, välgörenhet, socialt slumarbete.

Det erkännes. Låt oss alltså undersöka om Storm-Monsens sociala verksamhet kan anses så värdefull att den uppväger den sedliga och religiösa mindrevärdigheten.

I förbigående må först sägas att under deras vistelse i Stavanger sysslade de inte alls med helbrägdagörelse. Det är först i Stockholm de börjat göra affärer i detta fack, i Stavanger visste man ingenting om deras förmåga i detta avseende. Monsen har till och med uttalat sig avvisande och ganska föraktfullt om sådant. Den praktiska verksamheten i Stavanger har varit och är alltjämt vanlig slum, av samma slag som Frälsningsarméns.

Hösten 1909 började Nattmissionen sin verksamhet. Ett härbärke för lösdrivare öppnades i förening med en vedgård. Tidningen Natmissionären startades den 15 dec. 1909. De gatans kvinnor som ville upprättas sändes till Kvinnohemmet i Bergen. Den 10 november 1912 invigdes »Betlehem», ett hem för unga gossar som arbeta i Stavanger och önska god och billig inackordering. Strax därefter öppnades »Beröa», ett alkoholisthem, på en liten fridlyst och isolerad ö ute i fjorden. Därtill kommer slumarbete hos fattiga och sjuka.

Detta ser ju ganska imponerande ut, och det goda intrycket man får av Storm-Monsens egen redogörelse för dessa saker förstärkes när man från åtskilliga av stadens myndigheter hör intygas att verksamheten åtminstone i början gjorde nytta, i det att med all säkerhet en och annan förkommen stackare blev i varje fall för någon tid upprättad. Däremot är enigheten inte på långt när

lika stor i fråga om rörelsens fortsättning och utveckling.

Storm-Monsen hade med ursinnig iver tiggat ihop pengar och varor av alla slag till sin verksamhet. Tiggeriet tog inte alltid smakliga uttryck. Restes hinder i herrarnas väg, så gingo de löst med den råaste brutalitet och hänsynslöshet, isynnerhet kan Monsen i fråga om svordomar och hotelser om våldsamheter inte karaktäriseras annorlunda än som en andlig skorstensfejare, utvecklad till andlig ligist.

En gammal man i Stavanger, förutvarande medarbetare i Nattmissionen, skriver som svar på en uppmaning att uttala sin åsikt att han helst vill tåga för att inte utsätta sig för Storm-Monsens våldsamma förföljelser. Men »en ting vil jeg konstatere», skriver han, kursiveringarna hans egna, »at disse Mennesker hverken har den rette Sindighed og heller ikke aandelig Ædruelighed». — »Da jeg kom til Natmissionen, da troede jeg at de havde været nogen gode og hellige Folk, men jeg kom snart til en anden Erfaring. Der mangler disse en Ting, og det er: et nyt Hjerte. De er at forlige meget med Farisæerne efter Jesu egne Ord i Math. 23.» — »Og hvad det allerværste er, at de aldrig fortryder (ångrar) noget som helst af deres stygge Gierninger.»

En kvinna, som varit mycket verksam i Nattmissionens tjänst och alltjämt sysslar med slumarbete på annat håll, blev av Monsen behandlad med otrolig råhet. Hon intygar skriftligen med sitt fulla namn: »Det forholder sig saa at Ludv. Monsen ved en leilighed til mig uttalte følgende: Dit Helvedes bæst, hvis jeg turde, skulde jeg slaa dig spindt ihjel! — En anden gang sa han: Enten skal de eller jeg gaa til Helvede. — Dette erklærer jeg for Gud og mennesker at være Sandhed.»

Denna kvinna har i halvtannat år samarbetat med Monsen; det kan man kalla självuppoftning! Storm-Monsen uttalar om välgörenhetsarbetet följande tänkvärda ord: »Det som vi ved Guds Naade kunde have godt af at stanne lidt ved med Henblich på 'Kristi Eksempel' findes i Ap. G. 20, 35 — og som giver os en klar og grei Belysning om i Velgjörenhed altid at gjøre vel 'ligesom' Jesus gjorde vel. (Evang. Lysstreif, sid. 19).» Monsen strävar alltså att verka just såsom Jesus verkade.

En patient, som en tid vistats på det s. k. alkoholisthemmet under Storm-Monsens vård, kallar dem »forfærdelig frekke og uopdragne og aldeles ikke skikkede at reise eller hjelpe faldne paa ret vei igjen»; han berättar om behandlingen att anstalten »blev bestyret af Monsens gamle Moder, en Kone paa 78 aar, og naar S.-M. (Storm-Monsen) kom saa var der en farlig modtagelse, og jeg som gik der alene som Reklameskilt for deres Virksomhed, blev ikke værdiget saa meget af S.-M. som en hund, jeg blev betraktet af baade høi og lav som en meget daarlig indevid. — Jeg arbeidet der hvær dag med noget af hvert, saa jeg er vis paa at jeg gjorde fyldes for den kost jeg havde der.» — Då patienten efter två månader hade fått nog av denna egendomliga alkoholistvård och ville lämna platsen för att söka arbete igen — han hade frivilligt kommit till denna privata anstalt — då »blev S.-M. aldeles rasende og med sine utalelser sente (de) mig baade i evig fortabelse og i Rendestenen og di skulde faa mig til Opstad (en tvångsarbetsanstalt för lösdrivare) men da fik jeg nok». — Patienten var ensam kurgäst, men åtskilliga spisgäster reste dagligen dit från Stavanger; förmodligen var maten billigare på Beröa, anstalten fick den ju gratis på tiggeri. När Storm och Monsen kommo tillbaka från sin långa

Stockholmsresa, iakttog patienten att »di to Herrer laag isammen og spiste isammen særst kost, ikke Hustru eller Barn fik være i nærheden af dem, og S.-M. varskode at ingen maatte betrede deres Værelse förend der blev varskuet».

Med anledning av ett tiggareupprop, som Storm-Monsen publicerade för att få medel att utvidga sin verksamhet, skrev prosten Aanensen följande offentliga varning i Stavangertidningen Vestlandet: »I anledning Et Opraab fra Stavanger Natmission i avisen vil jeg herved be dem, til hvem der nu skal foregaa henvendelse om pengebidrag — alvorlig overveie, om Storm og Monsen er i besiddelse av den fornödne aandelige ædruelighed og sindighed, der utkræves til at forestaa et saadant arbeide for de forkomne. Hetland 2 sept. 1915.»

Prostens varning väckte stor uppmärksamhet. Tidningen Vestlands-Posten gjorde en undersökning och fann: på anstalten Beröa en patient; på gossheimet Betlehem några få gossar i pension mot full betalning; inga småbarn; på »härbärgen» får en och annan person något mål mat. »I dag var der saaledes ingen gjæst paa Herberget, men i gaar var der en. Saavidt vi ved drives der heller ikke længer nogen natmission i ordets egentlige forstand. Ifølge dette skulde man vel ha lov at spørre: Er en utvidelse nödvändig? Hvor er de ulykkelige, som hjælpes?»

Numera få »guttehjemmet» och »herberget» rum i ett och samma lilla hus, Betlehem, där även möteslokalen finnes. Efter att där ha besökt bönemötet om kvällen den 17 maj, gick jag dagen därpå dit för att få se själv hur verksamheten bedrevs. Det hela gav ett intryck av ett besynnerligt privatgeschäft i minimal skala — i ett ytterst litet rum voro tre-fyra tallrikar framdukade på

ett bord, det kallades matsalen, en liten skrubbd mittemot kallades kontor, några små sovrum och den stora möteslokalen upptogo resten av huset, där gårdagens predikant gick omkring tillsammans med en piga och sysslade med rengöring. Några pensionärer såg jag inte. Priset för inackordering är 12 kr. per vecka, det är full betalning. Ett och annat mål mat utdelas gratis, fick jag veta.

Jag frågade kvinnan om några patienter nu funnos på alkoholisthemmet Beröa? — Joo då, där funnos två stycken — ja, det förstås, egentligen är det ju bara en — det vill säga han har gått därifrån, han blev väckt och frälst och gick! — Där finns alltså ingen nu? — Nej, för tillfället finns där ingen.

Var tusan fick hon de två ifrån, som på mindre än en minut dunstade bort och gäckade mitt hopp att få veta vad de själva säga, de som bli föremål för denna besynnerliga välgörenhet med svordomar och våldsamhet »liksom Jesus»? Jag avstod från att besöka det fridlysta Beröa. Liksom mängden av de Stavangerbor jag talat med, började även jag tycka att jag var färdig med Storm-Monsen. De båda herrarna, sammanklistrade inbördes i ett hysteriskt vänskapsförhållande likt två flickor i konfirmationsåldern, ha ett personligt uppträdande som verkar osunt i sin ljusskygghet — liksom de flydde från en diskussion på Folkets hus ha de även vägrat mig ett personligt samtal — de förkunnelser som de skräna från talarstolen till ivrigt lyssnande troende äro i sedligt och religiöst avseende så värdelösa som möjligt, den sociala slumverksamhet de bedriva i Stavanger har redan efter ett par år fallit samman till något lika unket, osunt och ljusskyggt som hela deras övriga rörelse. Det hela liknar i mina ögon en sjuk, vanmäktig och värdelös grodd, som skjutit fram ur det jäsande avskrädet i samhällets källar-

våning — det genom mannens olycka hårt pressade Monsenska arbetarhemmet har konstituerat sig som egen frälsningsarmé i västficksformat och egen slumorganisation efter fattig förmåga, utan ansvarskänsla och utan spår av ordning, alltigenom fullkomligt anarkistiskt. Dess enda starka sida är tiggeriet. Till denna nivå har en ung man med svag hjärna och ödelagda nerver dalat ned från en högre samhällsställning, och han har stannat där, komplett oförmögen att med sin högre bildning föra verksamheten upp på ett högre plan.

Företeelsen är intressant nog som modernt storstadsfenomen. De båda »evangelisterna» ha i Stockholm ägnat sig åt »helbrägdagörarens» tacksamma roll. De stödjade sig därvid på Monsens underbara tillfrisknande, undret som Gud sände i sin rädsla att Monsen annars skulle bli en för Gud farlig fritänkare.

Först några ord om historiens båda hjältar.

Hakon Storm är född år 1879 i Stavanger. Hans far, major Fredrik Storm, dog år 1911. Hans farbröder voro de båda kända professorerna Gustav Storm och Johannes Storm. Hans mors far, byfogde Christensen, har suttit som president i odelstinget. Såväl genom fädernet som genom modernet tillhör han sålunda Norges förnämligaste kretsar. Han är ogift.

I hans hemtrakt har »den allmänna meningen» redan blivit stereotyperad angående honom: en ung man av hög börd med dåligt läshuvud, men stor konstnärlig begåvning; dyrkade Backus och Venus, blev frälst, visade stort allvar och mycket nit i sitt religiösa svärmeri, gick omkring bland de uslaste och fattigaste, skurade golv, vårdade sjuka — hans ärlighet är visad i gärning och höjd över allt tvivel. Så blev han bekant med den sjuke Monsen,

dukade under för dennes kraftigare vilja och blev som en slav åt den lame väckelsepredikanten. Sin ärvda förmögenhet på c:a 10,000 kr. har han placerat i Nattmissionen.

En man som känt Hakon Storm ända sedan barndomen bedömer honom med mera kritiskt omdöme, men alltjämt med sympati, ungefär så här:

Han var brådmogen som barn och blev därefter tämligen »doven». Mer på grund av denna slöhet och likgiltighet än på grund av någon avgjord undermålighet i intellektet förmådde han aldrig klara den vanliga middelskoleexamen — närmast motsvarande realskoleexamen i Sverige. Han var benägen för översitteri och cynism, liksom en den där redan i unga år gjort alla livets normala erfarenheter. Dock kan man inte säga att han förde något särdeles lastbart leverne såsom yngling. Säkertligen varken drack han eller umgicks med lösaktiga kvinnor mer än de flesta unga män — i den punkten har nog den allmänna opinionen med sin benägenhet för superlativ bedömt saken falskt. Lika falskt är nog det allmänna omdömet om hans stora konstnärliga begåvning. På Zahrtmans konstskola i Köpenhamn visade han inga lejonklor. Gjorde några dåliga landskap och ett par porträtt, som dock vittnade om psykologisk blick, även om det konstnärliga värdet var tvivelaktigt. Han fick senare plats som teckningslärare vid Stavangers tekniska skola, men vanskötte fullkomligt detta underordnade arbete. Läste under lektionerna sin bibel, genomgick krisen och hamnade i det religiösa svärmeriet. Om hans subjektiva ärlighet fanns då intet tvivel, så helt som han bröt med sitt föregående liv och ägnade sig åt sin nya verksamhet.

Omdömen från andra håll angående hans tidigare levnad överensstämma åtminstone rörande hans cynism

och översitteri. Med en utpräglad självkänsla älskade han att skrävla om allt som skulle ske när han ägnade sig åt något, vad som helst: när jag kommer, ska stan vändas upp och ned — när jag blir frälst, ska det bli en annan fart i det religiösa livet. Well, denne jag blev frälst, och det blev en ny fart i det religiösa livet, men det står alltjämt ett skimmer av impertinens och självkärt övermod kring denne predikare. Han skurade golv och vårdade hjälplösa sjuka — ja visst! Men det finns en själviskhet som kunde kallas ödmjukhetens skrytsamhet: att vara den ödmjukaste av alla människor — att med pervers lystnad låta trampa på sig och spotta på sig för att kunna njuta av tanken: ingen är mer ödmjuk än jag. — Han kan naturligtvis ännu alltjämt handla i god tro, men de religiösa motiven flyta inte ur själens renaste källor.

Den andra hjälten i historien, Ludvig Johan Monsen, är född 1873 av bonde- eller arbetarfolk någonstans utom Stavangers hank och stör — kyrkskrivningen i Norge saknar den svenska ordningen och strängheten, och uppgifterna i Stavangers kyrkobok äro om honom tämligen flyktiga. Han är emellertid en arbetsman av folket, utan bildning och utan spår av andlig förfining, en grov basse, rå och hänsynslös, enligt den enhälliga allmänna opinionen. Besynnerligt nog träffade jag bland en mängd människor i Stavanger inte en enda utanför den lilla kretsen troende som ville innestå för hans subjektiva ärlighet och goda tro. Inte en enda! Medan däremot Storms ärlighet ansågs höjd över allt tvivel. Av alla ansågs Monsen äga den kraftiga, ledande viljan, medan den svagare Storm betraktades närmast som Monsens beklagansvärda offer.

Monsen har tydligen provat åtskilliga yrken. Han är

utlörd måleriarbetare, torde sedan ha varit sjöman. Blev med tiden sotare, men avlade aldrig de prov i yrket som krävas för gesällbrev. Beträktades dock av yrkeskamrater och arbetsgivare såsom berättigad att tillhöra skorstensfejarefacket. En arbetsgivare i Stavanger förklarade att något ont ville han inte säga om Monsen, något gott kunde han knappast säga om honom såsom arbetare, föredrog därför att tiga och hoppades att Monsens religiösa verksamhet skulle visa sig vara bättre än dess rykte.

Monsen är gift sedan rätt länge och har en fullvuxen dotter jämte en minderårig son. Han flyttade med sin hustru och sin dotter från Stavanger till Skien, där han fortfor att arbeta som sotare. Han tillhörde Frälsningsarmén, men föll i satans garn och blev ånyo ett världens barn. Då inträffade den stora olyckshändelsen den 6 april 1903. Under sotning föll han ned från c:a 15 meters höjd och skadade sig mycket illa.

Han har själv i en liten broschyr berättat vad som hände honom från och med den dagen till och med den 17 januari 1915 (Monsen-Storm: Miraklet i Stavanger den 17 januari 1915. — 77 sid. Stav. 1915). Vi skola först följa denna hans egen framställning, som emellertid är synnerligen bristfällig i fråga om faktiska upplysningar — han förtiger sitt hela namn, sin ålder, sitt giftermål, dagen för olyckan, de närmare omständigheterna därvid; ej heller finns läkares intyg om arten av hans skador eller läkares intyg om hans plötsliga och underbara tillfrisknande 12 år senare, med andra ord: allt faktiskt material saknas i denna skrift, som skall vara den officiella redogörelsen. Den är skriven i en halvt romantiserad form, som en liten novell av banalaste uppbyggelsekaraktär, de religiösa fraserna trängas på sidorna. Emellertid visar skriften hur Monsen själv vill ha saken

betraktad. Han förklarar sålunda att han som en livlös massa blev buren bort från olycksplatsen. Tillkallad läkare gav honom vård, lyckades rädda livet; men hälsan var förstörd. Som följd av fallet hade ryggen blivit bruten på två ställen, så att kroppen var lam från hjässan till fotsulan på vänstra sidan och från midjan till fotsulan på högra sidan. Huvudet kunde röras endast med stor ansträngning, ensamt högra handen var fritt rörlig. Efter en tid transporterades han till sjukhus och förseddes med s. k. gipskorsett. Några dagar senare blev han på sjukhuset fullständigt blind (anf. arb. sid 18, 19, 20, 21).

Medan han låg på detta sätt utkämpade han sin avgörande kamp mot Gud och blev frälst på nytt. Han tycks från början haft klart för sig att han aldrig skulle kunna bli frisk och anför som stöd därför åtskilliga (romantiserade, ej exakta) uttalanden av läkarna. Den religiösa krisen kulminerar i ett självmordsförsök, då han ville ta morfin till döds, men avstod med en religiös motivering. Han transporterades till Stavanger och blev liggande i sitt hem där, hjälplös, orörlig, men uppfylld av en brinnande glädje över att vara frälst genom Guds nåd till evig salighet.

Han var 30 år gammal när olyckan drabbade honom. »Saa kom en ny Tid! Efter at jeg havde tilbragt seks lange Aar i mange Lidelser, i megen Kamp og Bøn, hændte det nemlig en Nat, at Herren talte til mig og ingav mig nogle nye Tanker.» — Det var Hakon Storm som var föremålet för dessa Monsens nya tankar. — »Og i det Herren talte til mig, som boede i den östre Bydel, talte han ogsaa til 'min Broder', som boet i den vestre Bydel. Vi var fuldstændigt uvidende om hverandre i hvad Herren havde talt til os. — Min Broder, som boet i vestre Bydel, var Storm-Monsen, og nu var han herefter den som med

andre Ord skulde være min Følgesvend igjennem Livet. Vi talte sammen om det som Herren havde talt til os og vi forblev sammen fra den Stund.»

Med dessa ord presenterar Monsen-Storm sin nya kamrat, »broder» Storm-Monsen. Naturligtvis inte heller här några fakta. Ludvig Monsen nämner aldrig vem Hakon Storm är. Monsen-Storm talar endast om sin broder Storm-Monsen, som bodde i den västra stadsdelen. Denna mystifikation sker icke av okunnighet, ty på andra ställen i skriften visar han sig skicklig i konsten att använda »lämpliga» fakta och göra exakta citat. Vilka religiösa behov tillfredsställer Ludvig Monsen genom att på detta besynnerliga sätt dra slöjor över verkligheten?

»Bröderna,» som nu blivit ett, anskaffa en vagn — på Guds befallning. Den vållar åtskilliga besvär, men slutligen blir den färdig den 15 juni 1906. I ett slags säng, som sattes ned i vagnen, kördes Monsen omkring av Storm på gator och vägar. Överallt predikade de båda »evangelisterna». Monsens krafter ha märkligt tilltagit. Han orkar hålla 3 à 4 ansträngande predikomöten dagligen. Han och Storm bilda och leda med kraft Stavanger Natmission och äro outtröttliga i detta arbete. Som en liten detalj förtjänar framhållas att de båda »bröderna», för att även i sitt yttre visa hur intimt de blivit förenade till ett enda väsen, kläda sig lika ända till minsta enskildhet — för övriga medlemmar i Natmissionen finns ingen särskild uniform, men de båda ledarna bära lika kläder, kragar, halsdukar, mössor etc., klippa sig lika, till och med tala lika. Ackurat som två flickväninnor i tonåren.

I januari 1915 fick Monsen plötsligt och oförmodat befallning av Gud att tala offentligt över ämnet: »Er Jesus sand Gud? Er Evangeliet sandhed?» Han tvekade, ty ämnet föreföll honom överstiga hans krafter. Men

Guds befallning måste fullbordas, och under ivrig bön att Herren skulle ge Monsen kraft att hålla denna akademiska oration utsändes annonser och upprop till »Darwinisternes forening (»fritänkarna») og alle Byens Prester» och »hver eneste Socialist i Stavanger, der vedkjender sig sit Parti, samt alle Rationalister og Gudsfornægtere — alle Tvilere og de, som funderer på Kristus som Gud». Alla dessa människor skulle nu Monsen med Guds hjälp och med kraften av sin vältalighet övertyga om Jesu gudom och evangelii sanning.

»Aviserne har sagt i sine Spalter, at jeg kjæmpet for Helbredelse, ja, der er dem som har gaaet saa langt, at de paastaar at jeg selv havde sagt at jeg skulde gaa helbredet fra dette Möde. — Er dette Sandhed? Nej! kjære Læser. Dette er Ord som ingen Ting har med Sandhed at gjøre. Da jeg den 17 Januar kjørte til Möde var det med Hensyn til Helbredelse saa langt fra mig 'som Östen er fra Vesten'. Jeg havde ikke den mindste tanke paa at jeg skulde blive helbredet —.»

Monsen gör alltså gällande att han icke hade en tanke på att be Gud om hälsa. Hans avsikt med mötet var endast att på Guds befallning hålla en teologisk oration över ett svårt ämne.

Hans hälsa var denna dag sämre än förut. Lamheten hade utbrett sig, även högra handen var nu nästan vanmäktig, och synen var i det närmaste lika med noll. »Det gick stadig nedad Bakke. Og da jeg kom til Mødet var jeg fuldstændig nēdbrudt. Om jeg skulde spurgt nogen Læge tilraads, havde jeg aldrig blevet kjört til Mødet den 17 Januar, saa kritisk var min Stilling hvad angik Legemet.»

Söndagen den 17 januari 1915 klockan 3 e. m. körde

Storm vagnen med den lame Monsen liggande däri in på Arbejderforeningens lokal. Monsen berättar att när han fick se de 2,500 människor som samlats i salen betogs han av en fruktansvärd ångest och hade en stunds verklig Getsemanekamp att genomgå i tysthet. Sedan talade han i c:a en timmes tid. Bland annat erkänner han sig ha sagt: »Naar jeg har inbudt til dette Møde, da vil jeg inför Eders Aasyn og sammen med Eder og for den almægtige Guds Aasyn sige til hver enkelt: Enten vil Monsen-Storm forlade dette Møde i Eftermiddag som en av Verdens mest radikale Rationalister eller Darwinister eller modsat.»

Naturligtvis! En av världens förnämsta skall det kära jaget alltid vara — så står han och skryter inför Guds ansikte, den lille evangelisten!

Han hade alltså ingen tanke på att bli helbrägdagjord. Men plötsligt, mitt under sitt anförande, känner han ånyo dödens ångest, en lätt stöt far igenom hans kropp, »og det var virkelig behageligt». I nästa ögonblick kom en väldig stöt, som tycktes riva sönder varje led och lem i hans kropp. Det knakade och brakade i varje fiber, och så kom det underbara: en ljuvlig stämma, »saa himmelsk og saa ren, mild og öm, der talte det mest dyrebare Sprog, som jeg nogensinde har hørt. Stemmen kom fra Jesu egne Læber». — Och rösten sade: *Ludvig, stå upp!* — Då fick plötsligt Monsen på en gång tillbaka sin syn och sin hela kropps hälsa, den lame reste sig ur vagnen och stod på golvet!

Som han efter 12 års sjukdom inte hade några kläder, stod han inför människorna i ett föga presentabelt skick, insveptes i en filt och fördes hem i en bil tillsammans med de sina.

Detta är Monsens egen relation av underverket i januari 1915 i Stavanger, då han plötsligt blev helbragd-gjord efter många års svår sjukdom. Monsen själv vill ha saken betraktad i enlighet med den relation han givit och den blir betraktad så av en mängd människor. Det är just det som gör hela historien så allvarlig. Vi ha omkring oss massor av människor som tro blint på underverket — den tanken är i själva verket ganska beklämmande.

— Förstår ni vad ett underverk betyder? frågade jag en sådan mystiker. Om ni hoppar ned från kajen här och springer omkring på vattnet — om ni sätter er fot på järnvägsspåret här och därmed hejdar godståget som kommer därborta — om ni borrar ned er käpp i stenläggningen här och låter friskt källvatten spruta upp — om ni sticker huvudet genom denna stenvägg och på det viset går in i huset här — om ni just nu som vi stå och gå med ett raskt språng lämnar mig och sätter er däruppe på kyrk-tornets spira, då gör ni underverk, min bästa herre. Och ni påstår att Monsen givit prov på något av samma art.

— Nej — inte så. Men det finns krafter i naturen som verka på ett sätt som är obegripligt för oss, svaga människor.

— Naturkrafter alltså, ännu okända för oss. Men då har ju saken gått fullt naturligt till. Det kan inte bli tal om att Gud ingripit emot naturen. I Monsens till-frisknande finns ingenting övernaturligt, allt har gått sin vanliga gång, endast vår kunskap om fakta är på några punkter bristfällig, menar ni så?

— Nej, inte så heller. Ett underverk är det, eftersom det är obegripligt.

— Alltså ändå av samma art som de exempel jag nämnde?

— Nej, de äro stridande mot naturlagarna. Här är

det fråga om ett Guds användande av naturlagarna på ett för oss obegripligt sätt.

— Jag förstår inte riktigt —?

— Vetenskapsmännen skryta med sin kunskap, men ännu har ingen förmått förklara vad exempelvis livet är!

— Jaså, på det viset! Då medger ni alltså att allt levande är lika underfullt? Vill man nödvändigt i religiösa termer omskriva det ovetbara, det som aldrig kan bli föremål för intellektuell kunskap, då måste man kalla varje sjukdom ett under och varje tillfrisknande ett mirakel, vare sig det sker med eller utan ricinolja, kalla omslag, operation eller andra läkemedel. Den allvarligt troende har anledning att i varje stund han lever prisa Gud för underverket — det förefaller mig en smula egenkärt och övermodigt att göra anspråk på ett nytt mirakel därutöver. —

Monsens ställning är klar. Han gör anspråk på ett särskilt, eget mirakel, ett direkt ingripande av Gud rakt emot naturen. Denna förklaring får gälla vad den kan. Den som anser den sannolik må förbli i sin tro.

Nästa position är åtskilligt oklarare. Ett under som inte är ett egentligt under — ett övernaturligt ingripande som är fullkomligt naturligt — vad är det?

Jo, det är en åskådning som försvaras av många kristligt religiösa naturforskare. En troende läkare i Stockholm med stor praktik har för mig förklarat sin religiöst-vetenskapliga mening om detta slags under på följande sätt:

— Om vi ta som exempel Kristi underverk, när han uppväckte Lazarus, som redan luktade, från döden, så ha vi att tänka oss saken så att Kristus ingalunda handlade i strid emot naturlagarna, men han använde dem på ett för oss obegripligt sätt. För min del tror jag att han lät Lazarus blixtnabbt genomlöpa hela utvecklingen

från spermatozo till vuxen man. Utvecklingen försiggick enligt naturlagarna, men stegrades enormt i hastigheten — och där stod Lazarus levande igen.

Så enkelt kan saken förklaras. Men varifrån fick Jesus spermatozoen?

Med vördnad och utan vidare kommentarer lämnar jag den förklaringen till deras tjänst som äro benägna att tro på sådant. I fallet Monsen säger den bara att naturlagarna fungerade på ett övernaturligt sätt söndagen den 17 januari 1915 klockan omkring 4 e. m.

Jag har en känsla av att detta tänkande är intellektuellt okyskt. Där försiggår ett hänglande med Vetandets och Trons gudinnor, en på vartdera knäet. Och man flirtar med den ena endast så mycket man vågar för att inte den andra ska bli svartsjuk.

Jag tror det är nödvändigt att bestämma sig för att allt som kan bli föremål för vetande skall befrias från teorien om det övernaturliga. Tron har sitt givna område: det ovetbara.

Det är möjligt att vi i fallet Monsen komma till fakta som vi inte begripa. Men därav följer inte att de vore ovetbara. Det är först och främst nödvändigt att vi med intellektuell sedlighet hålla oss till sanningen och därefter till sannolikheten, innan vi släppa saken såsom obegriplig.

Tänk att detta skall behöva sägas med allvar till en massa civiliserade människor i dessa tider!

Jag anmärkte att Monsens redogörelse är bristfällig i fråga om fakta. Jag skall söka ersätta denna brist med åtminstone några hållpunkter för omdömet.

Att Ludvig Monsen allvarligt skadade sig den 6 april 1903 är obestridligt. Den läkare som kom tillstädes och först vårdade honom, d:r H. Moestue i Skien, uppger

om dessa skador: »Mit indtryk var, at der forelaa en fractur og kompression av columna. Denne kan jo lidt efter lidt være hævet, uden at det netop behøver at være noget under.» — Således: läkaren anser att de skador Monsen fick kunna så småningom ha blivit botade, utan att ett underverk behöves förutsättas.

Men antag att läkaren hade sagt det motsatta? Att han ansåg Monsen obotligt skadad? Vad så? Vore vi då berättigade att antaga ett underverk? — Det vore besynnerligt. Vi skulle då förkasta prästens auktoritet i fråga om Guds ingripande, men acceptera tron på detta ingripande på läkarens auktoritet — alltjämt underverks-tron på en svag, relativt fåkunnig människas auktoritet! Lyckligtvis kunna vi lämna den saken åsido, sedan läkaren så långt hans auktoritet räcker förklarat att Monsens sjukdom var av den art att den så småningom kunde bli hävd.

Naturligtvis betvivlar jag inte att sjukdomen varit ohyggligt smärtsam, Monsens lidande har jag ingen anledning att underskatta. Men på goda grunder tror jag att hans lidande så småningom ändå förminskades. Det skulle förvåna mig mycket om han inte efter c:a tre år, alltså i början av år 1906, varit jämförelsevis pigg och kry. Jag stöder denna förmodan på följande attest:

»Ifølge kirkeboken for St. Johs. menighet er Sven, av forældre feir Ludvig Johan Monsen og hustru Maria Kristine Monsen, født i Stavanger 27:de november 1906 og døpt 13 januar følgende aar. Hvilket herved paa embets vegne attesteres.»

Attesten är undertecknad av Sogneprest Johan Lunde.

År 1906 födde alltså fru Monsen ett gossebarn.

Denna glädjande familjetilldragelse förtjänar verkligen att bli föremål för ett ögonblicks eftertanke. Monsen

själv uppger att han endast kunde röra högra handen — men gripande vackert säger Chilian i Holbergs muntra komedi »Ulysses von Ithacia», »Ej, Jomfru! Det er ikke med Fingeren man gjør sådan slags Skade». — Naturligtvis ligger det nära till hands att tro på ett nytt underverk. Kristligt troende naturforskare ha ställt på glänt den port som leder till det övernaturligas område, och vi kunna när det passar oss låta mystiken strömma ut och kringbölja de naturliga tingen. Men själv har Monsen veterligen inte gjort anspråk på att den välsignelse som kommit hans hus till del skall betraktas som ett underverk, någonting i riktning hänemot partenogenesis. (Sedan detta publicerats i »Dagens Nyheter» förklarade dock Monsen vid ett bönemöte den 17 sept. 1917 i det s. k. hundtältet i Haga, att han trodde på jungfrufödelsen!) Hans åskådning i detta stycke är högst sympatisk och tyder på att han själv inte velat förutsätta någon annan jordisk fader. Det måste då för den som håller sig inom verklighetens värld anses höjt över varje tvivel att Monsen verkligen njutit den äktenskapliga lycka som han själv bekräftat med hela sitt namn i S:t Johannis kyrkobok i Stavanger. Om detta är riktigt, så är det ofrånkomligt att han från olyckshändelsen i april 1903 till framåt början av år 1906 uppnått en så väsentlig förbättring i sitt allmänna hälsotillstånd att han varit i besittning av en åtminstone relativ kroppslig rörlighet och mannakraft.

Vid samma tid var det som Ludvig Monsen blev Monsen-Storm och Hakon Storm blev Storm-Monsen. Och Monsen började längta bort från familjelivets trånga horisont. Hans nye vän Storm drog honom på vagnen ut i den vida världen, där de båda bröderna började föra det samliv för religiös förkunnelse de sedan levt och ännu leva. Det har redan påpekats att detta liv måste ha varit

i hög grad prövande och ansträngande och krävt av Monsen så stora krafter att han i begynnelsen av sin sjukdom skulle ha varit urståndsatt därtill.

Allt detta står ju i den präktigaste överensstämmelse med d:r Moestues ovan anförda ord att Monsen så småningom kan ha tillfrisknat från sin sjukdom. Till förmån för sin verksamhet nu i Stockholm — helbrägdagörelse genom tro — ha hrr Monsen och Storm i sin tidning Nat-missionären åberopat det vänliga erkännande som kommit dem till del från åtskilliga högt bildade svenska män, bl. a. professor W. Rudin i Uppsala, »vor Ven» professor G. Santesson i Stockholm och »vor Ven» doktor Henrik Berg i Stockholm. Med anledning därav vore det intressant få veta om dessa herrar verkligen äro av samma åsikt som Ludvig Monsen, att hans tillfrisknande endast kan förklaras såsom ett alldeles särskilt underbart ingripande av Gud den 17 januari 1915 omkring kl. 4 e. m. Om så icke är fallet, hur kunna de då tillåta att Storm och Monsen göra reklam med deras i Sverige på olika håll högt aktade namn?

Jag tror mig ha visat att Monsen sannolikt på ett naturligt sätt med tiden tillfrisknade. Naturligtvis var Monsen år 1906 ännu så pass klen att han måste ligga i sin vagn, annars hade väl Storm inte underkastat sig besväret att dra honom. Det besväret fullgjorde Storm troget i åtskilliga år. Så ligger en dag Monsen i sin vagn och talar på ett möte. Han klagar över det hån som riktats mot honom från de vantrogna att han inte ber Gud om ett underverk så att han blir frisk igen.

Detta har intygats för mig av en synnerligen trovärdig och framstående man i Stavanger, som själv hörde detta

Monsens yttrande ett par år före 1915. Märk att Monsen redan då sysslade i tankarna med sådant underverk!

I januari 1915 agiterades på några dagar upp en ganska enastående spänning i Stavanger. Alla människor väntade att något underbart skulle ske, att Monsen skulle bli frisk. Annonserna voro av en så brakande sensationell beskaffenhet att var och en som läste dem genast insåg avsikten. Dessutom spreds ett firsidigt reklamcirkulär med Storms och Monsens och vagnens porträtt! Jämte skrånande annons om »brödernas» fasta föresats att nu äntligen till full evidens bevisa »att Jesus är sann Gud och att evangeliet är sanning».

Jag vädjar: Är det inte sannolikt att avsikten icke var att hålla en akademiskt teologisk oration, men att åstadkomma ett »underverk»?

En mängd personer som närvarit vid mötet intyga för mig att de gått dit endast för att få se Monsen göra underverk — det hade han dock icke gjort förut!

På förhand har Hakon Storm engagerat två steno-grafer — medarbetare i tidningen Vestlandet. Det steno-grafiska referatet av Monsens anförande, godkänt av »bröderna», finnes infört i tidningen Vestlandet den 18 januari. I referatet återfinnas följande uttalanden av Monsen: »Jeg vil forlade dette Möde rotfæstet og grundfæstet som aldrig før i den levende Tro paa den eneste sande Gud og den av ham udsendte Jesus Kristus.» — »Om ikke alle kjender mig personlig — saa har dog de fleste set min Bror dragende omkring med mig i Byen i denne Vogn i en række av Aar.» — »Jag har lyst at se om dette Evangelium er Sandhed eller om det er et blændverk. Tro mig, dette er det alvorligste Möde som er holdt i Stavanger By.» — »Dette Möde er for mig

en Kamp paa Liv og Död, det betyr for mig om Kristus er sand Gud eller om Rationalisterne, Nationalisterne og Darwinisterne ha Ret paa sin Side.» — »Det skal vise sig denne Dag i Stavanger om denne Tro holder eller om den skal gaa tilgrunde.» — »Ær Kristus en sand Gud skal aabenbares for Eder i eftermiddag inden I forlader dette Möde.» — »Jeg sier til denne Forsamling: I Herrens Navn jeg staar op av Vognen!» — »Med disse Ord kastet Taleren Tæppet tilside og begyndte at reise sig op i Vognen, hjulpet av Storm,» fortsætter tidningen. Det blev stark rörelse i salen, Monsen omfamnar och kysser Storm, och denne tar ordet, sägande bl. a.: »At Gud i de sidste Dage hadde ladt ham förstaa at Monsen skulde bli frisk.»

Jag vädjar: är det sannolikt att Monsen på förhand inte hade en tanke på att bli helbrägdagjord på detta möte? Är det inte fastmer sannolikt att han under de 12 åren hunnit bli fullständigt frisk, varefter han den 17 januari 1915 med amerikansk smartness firade sitt omsorgsfullt iscensatta och dramatiskt utförda uppstigande från sjukbädden?

»Man bemerkte die Absicht und wird verstimmt.» Så verkade »miraklet» på de kritiska åhörarna. »Bröderna» voro för råa, framfusiga och självmedvetna, för okunniga om psykologiska lagar, de slogo över i sin iver, underverket fällde dem till marken i stället för att hjälpa dem mot höjderna. Stavangerborna blevo färdiga med Storm och Monsen.

Mötesdeltagare ha berättat för mig att efter »undret» kommo Monsens hustru och barn fram på scenen, gratulerande fadern och bildande jämte Storm en vacker och tilltalande familjegrupp kring den helbrägdagjorde. Men jag har inte kunnat anskaffa bevis därpå lika litet som

på det allmänna påståendet att Monsen i långa tider förut stått och gått på sina ben och sålunda repeterat underverket. De personer som uppgåvos ha sett detta funnos inte i Stavanger medan jag var där. Jag anför denna detalj endast som ett uttryck för miraklets inverkan på folket i staden. Tidningen Vestlandet vände sig omedelbart till Monsens läkare, men han vägrade uttala sig om Monsens hälsotillstånd kort före »miraklet». Han bands av sin tystnadsplikt mot patienten. Efter den 17 januari 1915 är Monsen själv ingen vän av läkare. Från Riksforsikringen har han under hela sin sjukdom uppburit 60 kr. i månaden — och alltså inte varit fullt så nödlidande och utblottad som han uppger i sin broschyr. Omedelbart efter miraklet sände han Storm och hustrun till Riksforsikringens tillsynskontor i Stavanger och anmälde sig frisk. Fallet var nytt för Riksforsikringen, som infortrade läkarbetyg på Monsens helbrägdagörelse. Monsen vägrade låta undersöka sig av läkare. Han reste ut, Riksforsikringen förföljde honom med krav på läkarbetyg — han vägrade envist och kategoriskt. Han ville göra rätt för sig gentemot Riksforsikringen, sade han, kunde inte längre ta emot sjukhjälp när han var frisk. Men Riksforsikringen kunde inte stryka honom ur längderna förrän läkarbetyg inkommit — det half inte, han vidhöll sin vägran att med en enkel läkarundersökning hjälpa Riksforsikringen ut ur detta dilemma. Varför undvek Monsen med en sådan skygghet läkarens undersökning? Var han rädd att läkaren skulle konstatera hur länge han varit frisk?

Jag vädjar: står hans vägran att efter underverket låta undersöka sig av läkare i god överensstämmelse med hans glada tillförsikt till detta underverk?

Jag vet att ingenting av vad jag här framhållit är

något bindande, formellt bevis. Men vilket bevis föreligger för underverket? Vilken förklaring är sannolikast: underverket — eller det naturliga tillfrisknandet så småningom?

Jag skall ännu inte uttala mig huruvida här föreligger ett medvetet bedrägeri från Monsens sida. Jag anser inte osannolikt att han åtminstone delvis varit i god tro. Möjligen har sjukdomen varit hysterisk, en traumatisk nevros. För att kunna yttra sig om hans medvetenhet måste man ha styrkt när han visste sig vara frisk — och det är omöjligt att med fakta belägga.

Efter att ha hört Storm-Monsen några gånger, kände jag för dem en viss »sympati trots allt». Folk tillfredsställer nu en gång för alla sina religiösa behov på så olika sätt att man inte har rättighet att klandra endast emedan man själv blir otillfredsställd. Och »brödernas» praktiska verksamhet tycktes, att döma av deras egna uppgifter, vara allt tack värd. Därtill kom det allmänna och inte vidare klyftiga pratet om dem. Att de om dagarna vore religiösa hycklare som om nätterna låte kollektpengarna rulla på krogarna till flickor och champagne — det föreföll alltför populärt för att vara pålitligt. Det kan naturligtvis inte bli tal om sådant. Problemet är allvarligt nog.

De bära sig visserligen besynnerligt åt — tänkte jag till en början — men ponera att jag själv vid trettio års ålder, i min fulla mannakraft, slår ryggen av mig, blir liggande orörlig och blind i tolv hela år under fruktansvärda lidanden — det är inte säkert att jag skulle söka min tröst i en barnafrom underkastelse under Guds vilja, det är inte säkert att jag skulle ha mod och andlig styrka till praktisk slumverksamhet från min säng —

men om jag slutligen på ett sätt som på håret liknade ett Guds underverk plötsligt kastades upp ur sjuksängen, frisk, stark och seende igen — då är det visst och säkert att jag också skulle bära mig besynnerligt åt — kanske vråla, tjuta av glädje och jubla som den fattige sotargesällen Monsen.

För omdömet om Storm och Monsen är och förblir underverket i Stavanger en avgörande faktor. Tror man på detta underverk — då förstår man ganska väl deras uppträdande. Tror man inte och måste man därtill sätta i fråga deras egen ärliga, goda tro — då ställer sig ju saken annorlunda.

Då endast Monsens egen utsago om sjukdomen och underverket förelågo och denna utsago i alla viktiga punkter var synnerligen dunkel, bad jag genom en nära vän till »bröderna» om ett personligt sammanträffande med dem båda. Det kunde ju anses ligga även i deras intresse att alla tvivel undanröjdes, och jag anade därför inte att jag begick någon synd mot den heliga ande genom att be om detta samtal. Jag fick endast träffa Hakon Storm en kort minut, varvid han högdraget och impertinent avböjde alla samtal och hänvisade till deras egen förkunnelse på mötena. Jag föreställde honom att ett personligt samtal dock kunde sprida klarhet över åtskilliga dunkla punkter. — Nej! Gud vill det inte! — Jag insisterade, framhållande att undret nödvändigt måste klargöras om man skulle kunna tro på deras uppgift. Svaret blev ganska förbluffande. Det blev inte ett upprepat: Gud vill inte — nej, det blev följande:

— Nu skall jag vara uppriktig mot er: vi ha inte lust att ställa oss under mikroskopet — vi ha ju känslor vi också!

Detta svar är ur psykologisk synpunkt ganska in-

tressant. Första intrycket är sympatiskt; man märker ännu aristokraten hos Storm, som blivit en predikare av primitivaste art. Men där finns åtskilligt annat — jag skall inte alltför hårdraget analysera fram några slutsatser, endast påpeka den tydligt uttalade osäkerheten, skyggheten och oviljan mot en offentlighet som de inte själva dirigera efter behag i den riktning de önska.

Svaret gjorde mig betänksam. Det öppnade fältet för alla möjliga förklaringar, både onda och goda. För att med egna ögon se och med egna öron höra hur saken låg i deras hemstad, reste jag till Stavanger. Ty det är självklart att människor som så pockande kräva offentlig uppmärksamhet och så skrytsamt säga sig vara Guds särskilda sändningabåd till jämmerdalen — de människorna måste finna sig i att man belyser deras verksamhet, granskar deras fullmakt från högsta ort, sätter dem under mikroskopet alltså och meddelar offentligheten vad som hör offentligheten till.

Den sympati jag i början kände, åtminstone till en viss grad, för Storm och Monsen, har av omständigheternas makt förvandlats till en avgjord antipati. »Underverket» var det avgörande och innan jag går vidare skall jag summera de fakta som bestämma mitt omdöme:

1) Dr H. Moestue i Skien intygar att Ludvig Monsen kan så småningom ha tillfrisknat från de svåra skador han ådrog sig år 1903.

2) Kyrkobokens anteckning om det barn fru Monsen födde år 1906 förutsätter att Ludvig Monsen redan då blivit väsentligt friskare än han var efter olyckan år 1903.

3) Den energi med vilken Ludvig Monsen efter år 1906 hängivit sig åt en alltmer omfattande och krävande verksamhet, tyder på fortskridande förbättring.

4) Ett uttalande av Ludvig Monsen några år före underverket tyder på att hans tankar redan då sysslade med en dramatisk helbrägdagörelse.

5) Den sensationella reklamen och de triumferande annonserna för mötet i Stavanger den 17 januari 1915 tyda på att Ludvig Monsen då kände sig tillräckligt frisk för att våga offentligt spela sin roll i det »underverk» som iscensattes.

6) Hela Ludvig Monsens tal på mötet den 17 januari 1915, stenograferat av de referenter som Hakon Storm på förhand engagerat, tyder på att avsikten med mötet var en dramatisk helbrägdagörelse.

7) Ludvig Monsens envisa vägran att omedelbart efter »helbrägdagörelsen» låta undersöka sig av läkare tyder på att han var medveten om att han redan relativt länge varit frisk, vilket han fruktade att läkaren skulle kunna konstatera.

Fakticiteten av dessa omständigheter kan beläggas med ovedersägliga dokument. Slutsatserna göra sig själva.

Mot dessa fakta står ensamt Monsens nakna påstående att han den 17 januari 1915 icke hade en tanke på att han skulle bli frisk, han ville endast hålla ett tal till folket. Hans förklaring må i sin förtvivalade orimlighet gälla för vad den kan, trots ovanstående fakta 5, 6 och 7. Monsens förklaring försvagas redan av Storms ord på mötet den 17 januari 1915 att »Gud i de sidste Dage hadde ladt ham forstaa at Monsen skulde bli frisk».

På grund av vad jag funnit obestriddigt rörande denna sak anser jag Ludvig Monsens historia om helbrägdagörelsen i Stavanger den 17 januari 1915 osann.

Jag tycker att följande tankegång är ganska riktig: en människa som är obotligt sjuk kan inte bli frisk; blir människan frisk, så har hon inte varit obotligt

sjuk. Funderingar om »underverk» få inte rum i denna tankegång. De förläna endast ett ökat dunkel åt de naturliga tingens sammanhang, och vi behöva alltför väl den smula klarhet vårt förnuft kan åstadkomma. De religiösa värdena måste förläggas helt inom det ovetbaras område.

Det är hemskt att man skall behöva säga detta — exempelvis åt läkare.

Nu ha vi »evangelisterna» Storm och Monsen här ibland oss. Jag vädjar till allmänheten: förtjäna dessa människor det förtroende på vilket de så skrytsamt och pockande göra anspråk? Är deras trovärdighet tillräckligt grundad?

Min vädjan är inte alldeles obefogad. Storm-Monsens verksamhet här i Stockholm förtjänar ett ögonblicks eftertanke. De påstå sig kunna bota sjuka, utan läkare eller medicin, endast genom de sjukas egen religiösa tro på Gud och på Storm-Monsen. Ty om de sjukas religiösa tro skulle omfatta endast Gud, icke Storm-Monsen, då kunde ju dessa sjuka sitta i sina egna hem och tro — och bli friska utan Storm-Monsen. Men nu skola underverken ske just genom Storm-Monsen. Alltså kräves av de sjuka en religiös tro även på Storm-Monsen. Ha dessa båda »bröder» förtjänat denna tro?

Storm-Monsen ha eget sjukhem i huset Odengatan 42 i Stockholm. Där emottaga de sjuka av alla slag och »vårda» dem utan läkare, utan medicin och naturligtvis utan en aning om de hygieniska åtgärder som krävas vid en sådan institution. De troende sjuka vårdas enligt uppgift kostnadsfritt. Men frivilliga gåvor mottagas med tacksamhet.

I sin norska tidning Natmissionæren, julnumret år 1915, uttala Storm-Monsen följande omdöme om Stockholms läkare:

»Der er nok mange Doktorer som er af samme mening som vor Ven — (doktor Henrik Berg), men de er saa tilbagetrukne. Eller muligens Æren staar dem iveien. Ja, vi er glade i alle Doktorer. De er en gang vore Venner, enten de vil eller ej.» (Kursiverat av S.-M.)

Är det inte besynnerligt att Ludvig Monsen, som efter sin helbrägdagörelse varit så rädd för de norska läkarna, har fått ett så penibelt förtroende för de svenska medicinmännen? Märk huru »bröderna» fatta mod sedan de blivit uppmuntrade av »vor Ven» och hur de redan pösa över alla bräddar vid förhoppningen att kunna duperas andra »tilbagetrukne Doktorer» lika lätt som de duperat »vor Ven»!

Redan det faktum att Storm och Monsen arbeta i helbrägdagörfacket här i Stockholm är besynnerligt nog. Den verksamheten ha de icke bedrivit i Norge, den ha de börjat med först i Stockholm.

På ett möte i Stavanger Folketeater söndagen den 24 januari 1915 håller Monsen ett stort tal till den talrika publiken. Talet finns stenografiskt refererat i tidningen Vestlandet måndagen den 25 januari. (Referenten skildrar hur Monsen hade en smula besvär med att gå, naturligt nog vid en rekonvalescens efter 12 års sängliggande; huruvida en naturlig rekonvalescens är vanlig efter ett spontant underverk som i ett ögonblick liksom sopar undan all sjukdom i kroppen — det överlämnar jag åt dem att begrunda som äro sakkunniga i fråga om underverk.) Monsens tal innehåller åtskilliga pikanta detaljer:

Om Monsen hade velat, skulle han efter sitt underbara tillfrisknande ha kunnat få »den störste Kvacksalverpraksis som har eksistert i Norges land!» (Monsen an-

knyter alltjämt föreställningar om det största vid sitt eget lilla jag.) — Telegram och sjukbesök ha strömmat till »bröderna» natt och dag under veckan, men de ha avböjt! »Gud hadde nemlig ikke helbredet mig for at jeg skulde komme med et nyt Evangelium.» — Han vill inte vara elak mot läkarna, säger han älskvärt, de ha alltid skött honom gratis. (Tacka tusan för det, när Riksförsäkringen betalade!)

»Taleren omtalte derefter et par Tilfælder, hvor syge var blit salvet for at de skulde bli friske. I et av disse Tilfælde var vedkommende död. Taleren var glad, fordi han ikke hadde villet være med paa dette — 'for du kan vel forstaa hvor Guds Navn blev vanæret ved dette'. En gang da der var sendt Brev til mig for at jeg skulde salve en Kvinde, fik jeg det saa tydelig fra Herren: Du har intet med det at bestille. Og jeg skrev og sa hvad jeg fandt var rigtig.»

Ja, man kan så gott förstå att Herren viskat i Monsens hjärta: Du har intet med det at bestille! — Monsen befann sig ju i en ganska prekär situation, förföljd av Riksforsikringen, som krävde att han skulle låta undersöka sig av läkare, vilket Monsen för död och pina inte ville — han hade den gången goda skäl att inte alltför mycket utmana läkarna.

Detta kraftiga motiv till blygsamhet bortfaller i Sverige — här se vi också »bröderna» uppträda såsom helbrägdagörare under ivrigt reklamerande med det påstådda och hittills av ingen kontrollerade »underverket» i Stavanger.

Huruvida de i Stockholm lyckas göra några underverk eller icke är ett spörsmål som helst bör lämnas å sido. Tron på övernaturlig läkekonst är en vidskepelse som har djupa rötter i det allmänna medvetandet. Att

ta upp till granskning vart och ett av de påstådda fallen vore att oförsiktigt göra reklam för den osunda affären. Offren för det fromma självbedrägeriet skulle naturligtvis allesammans fram och vittna att de varit svårt, om inte obotligt, sjuka och nu blivit botade genom sin tro på Gud och på Storm-Monsen. Det finns ingen anledning att här ge spridning åt denna massuggestion. Det skulle för resten av granskaren kräva ett oändligt arbete och en djup fond av vetande rörande de hysteriska sjukdomarna. Det har varit tillräckligt besvärligt att undersöka ett enda fall, det som är grundvalen för hela den nuvarande rörelsen: Monsens egen sjukdoms historia.

Vi skola besinna vilken publik de båda »bröderna» ha i Stockholm. Den är i stort sett av samma art som i Stavanger: de andligen allra fattigaste. Men i denna kärna finns här insprängd ett element som inte fanns i Stavanger: folk som uppenbarligen tillhöra högre och andligen ljusare samhällslager. Och dessutom ett påfallande stort antal av i socialt avseende neutrala sjuksköterskor.

Vilka andliga behov tillfredsställa dessa människor hos Storm-Monsen?

För att förstå detta måste vi sätta oss in i dessa människors situation. Deras intellektuella utrustning är naturligtvis mycket svag; de lida i stället av en allmän oro, en längtan efter en tryggad hamn för sin levnads lilla farkost. Storstadslivet förbryllar dem, det sjudande livet på gott och ont förskräcker dem, tvånget att tänka kritiskt pinar dem, eftersom deras hjärnor inte äro utrustade för sådant. De bli ofta besvikna och skrämda, de förmå endast med möda klara tillvarons mest omedelbara problem, livets evighetsgåtor dyka upp i dunklaste gestalt i deras föreställningar om sjukdom och död — och därmed följer ångesten inför det obegripliga. De

kastas hit och dit i mörkret, de jagas av sin oro från den ena gudomsmarknaden till den andra, och vad de överallt söka, ständigt sträcka sina skälvande händer efter, det är visshet.

Att aldrig mer behöva anstränga sin själ med sargande tvivel — det är vad deras blinda trosdrift kräver. Att kunna slå sig till ro i ett litet dunkelt, instängt hörn och säga: här är den saligaste boning världen äger — det är deras längtans mål. Att kunna med ett halvt skadeglatt leende betrakta all världens mödosamt förvärvade kunskap och klokhet och säga: Åt oss, åt oss andligen fattiga, är given den visdom som går över allt vad världens alla visa kunna förstå — det är det omedvetna uttrycket för deras innersta vilja att ändå på något sätt hävda det egna lilla jaget i denna underliga värld.

Bland den mängd anonyma brev, som kom mig till handa medan jag i Dagens Nyheter publicerade denna undersökning, finnas åtskilliga intressanta mänskliga dokument, uppenbarligen härrörande från Storms och Monsens troende anhängare. En kvinna utgjuter sig i rent hysteriska ordalag om »brödernas» kroppsliga skönhet, råder mig ivrigt och med uttryck som oscillera mellan sexuell fräckhet och allmän Jesusromantik att hos dem söka frälsning för min själ. Till brevet är bifogat mitt ur Dagens Nyheter klippta porträtt, båda ögonen äro utstuckna, vilket ser tämligen fantastiskt ut, betraktat som religiös manifestation — den stackars kvinnans religiositet flyter ju också tydligen ur många besynnerliga källor.

Ett annat brev är från en arbetare, som ivrigt bedyrar, att han är övertygad om »brödernas» gudomliga mission. Han anger själv som sitt starkaste motiv att han har så

ledsamt och långtråkigt, därför går han till Storm-Monsens möten för att få höra musik! Den rörande otympligheten i motiveringen säger mycket om den andliga nöd, som i förtvivlan griper efter bara något att fästa sina tankar vid och döda ledsnaden.

För dessa människor blir det kritiska förnuftet något ont, som kommer av satan. Det gäller ju att icke tvivla. De begära inte bättre än att få tro. De ämna visst inte pröva med sitt förnuft, de kräva av sin gudom att han skall tvinga förnuftet till tystnad och i stället uppfylla dem helt med en salig känsla av visshet.

Storm och Monsen ge dem till fullo vad de behöva. Först och främst visshet. Har inte Monsen själv blivit underbart botad av Gud? — Jo visst, det säger han ju själv! Pang! Saken är klar! — Kom med invändningar till en sådan troende — se det pinade uttrycket i hennes ögon, det gör ont i huvudet att fundera, inte kan en sådan man som Monsen ljuga? Vem skulle man då få att tro på? Och det är tryckt alltsammans om miraklet — det måste vara sant! Ja, halleluja! Här finns äntligen visshet!

Här finns även det förakt för klart och nyktert tänkande som är så ljuvligt läskande för de enfaldiga och andligen svaga. Det går ett sus av äntlig tillfredsställelse genom publiken när Storm och Monsen med sin auktoritet såsom Guds speciella sändebud med bergfast övertygelse och bittert hån tala om de dårar som tro sig kunna kritisera — Käre Jesus! Hjälp de där två stackarna där på första bänken! skriker plötsligt Storm och pekar på två ynglingar som inte deltaga i det allmänna Jesuskränet. Ja, Jesus, Jesus! tonar församlingen — och de båda ynglingarna, som tillåtit sig att synbarligen tvivla, dyka skamflata ned i bänken, tyngda av det kompakta förakt som Storm med en skicklig manöver

riktat emot dem. Massans ande ligger i predikanternas hand, och de använda sig därav som av ett vapen.

Oavlatligt mätta de publikens känslor. Jesuskärleken och frälsningsglädjen varierar i det oändliga med de ömaste ord, vilka upprepas åter och åter, tills de tomma själarna proppats fulla. Inga störande tankar tränga sig emellan och kräva uppmärksamhet, man kan lugnt släppa taget i verkligheten och låta sig driva ut på denna ström av rytmiskt böljande ord, vilkas mening en gång för alla är självklar och inte kräver någon eftertanke. Söte, käre, älskade Jesus — o, Her-re! — O, älskade, käre Jesus, tack för att du är densamme i dag som i går, tack för att du har lovat giva oss det vi bedja om — käre, dyre Jesus! — Hjärnan kantrar i skallen, nerverna svälla av sötma, ett skimrande töcken skymmer blicken, hjärtat simmar i honung, ett jubel arbetar sig fram ur själen, som lyftes blodig ur dunkla djup, ett jubel genom tårar av kvalfulla minnen och salig befrielse — tack, söte, käre Jesus!

Jo, här gives den känsla av visshet som dessa människor kräva. Det bör kanske tilläggas att publiken består huvudsakligen av kvinnor. Männerna utgöra inte 10 procent.

Plötsligt höres en ensam röst tala ivrigt i församlingen — någon kvinna i extas — efter en stund hör man att hon med snubblande ord vittnar om sin sjukdom. Ivrigt uppmanas hon av Storm och Monsen eller fabrikör Hagberg att stiga fram och vittna högt för alla om Guds nåd mot henne — hon höjer stämman, förlägen för den plötsliga offentligheten, men även en smula smickrad, och så skapas en ny legend till massan av alla de andra. Hon är alldeles uppenbart själv urståndsatt att i detta ögonblick skilja på dikt och sanning — kanske känner

hon att sanningen just nu skulle vara alltför tarvlig, hon står ju och vittnar om Gud i församlingen, hon måste säga något underbart. Och sedan föras hennes ord ut i världen som vore de kristallklara droppar av Sanningen — de skola kanske ge någon sjuk och förtvivlad stackare en glimt av hopp: hon kunde bli bra — då kan väl även jag försöka — det kostar ju ingenting att försöka tro, och tänk om man då kunde bli bra!

Så tändes glorian allt ljusare kring helbrägdagörarens huvud. Det kan ju tyckas att detta är en privat affär, som inte angår den vantrogne. Men det torde inte få förbises att den religiösa extasen lätt förvandlas till ett andligt gift för de hjälplösa och svaga, om inte åtminstone ett minimum av ärlighet ligger till grund för rörelsen. Självbedrägeriet är inte ett så stort positivt gott att det kan tolereras i vilken form av vidskepelse som helst, allra minst om denna vidskepelse på de lösaste grunder gör anspråk på att få tränga sig fram till så betydelsefulla sociala områden som exempelvis behandlingen av smittosamma sjukdomar.

Stockholms nattmission — en avläggare av Stavanger Natmission — bedriver även vanlig slumverksamhet. Därom är inte mycket att säga. En kommitté av olika troende rekvirerade i mars månad 1915 Storm och Monsen till Stockholm. Kommittén tycks ha iklätt sig någon ekonomisk garanti, men de båda predikanterna förneka att de äro anställda mot avlöning. Varav väl följer att de äro personligen intresserade i affären på ett intimare sätt. Ledare för rörelsen i Stockholm är en f. d. tegelfabrikör V. Hagberg; han uppges i polisrapporten ha gjort konkurs för några år sedan. Hans vänner mena att konkursen var mycket orättvis. Numera anses han äga en liten

förmögenhet och är väl den som i sista hand står det ekonomiska ansvaret. Det kan också behövas. Den fröken som undertecknat hyreskontraktet för nattmissionens båda lägenheter på Söder uppgav om sig själv vid mantalskrivningen för innevarande år: intet inkomstbringande arbete.

I huset n:r 6 Värmdögatan hyres för 1,050 kr. en lägenhet och i huset n:r 55 samma gata en annan lägenhet för 750 kr.; i det senare huset finns även en vedgård, där härbärgets manliga gäster få arbete. Det kvinnliga härbärgets gäster (prostituerade) sysselsättas med tvätt o. d. Hela företaget saknar fullkomligt ordnad ekonomi: »Gud ger oss allt.» Med andra ord: det drives på tiggeri.

Lägenheten i Odengatan n:r 42, »vilohemmet» Ebeneser, är förhyrd i fru Hagbergs namn för 2,200 kr. Det invigdes för sin välsignelsebringande verksamhet den 17 januari 1916, årsdagen av Monsens underbara tillfrisknande i Stavanger. Ebeneserhemmets uppgift är att mottaga troende sjuka och bota dem utan läkare och medicin. Dessa underverk utföras genom Storm och Monsen, som redan fått en avsevärd praktik.

Den ekonomiska sidan av denna sak intresserar mig för övrigt inte. Inkomsterna utgöras av frivilligt skänkta medel, revisionen angår sålunda endast givarna. Jag anser för min del osannolikt att Storm och Monsen skulle ha begått några ekonomiska handlingar av sådan art att de kunde karaktäriseras såsom medvetna bedrägerier. Jag tror inte att de äro i stånd till sådant. Storm och Monsen måste ju leva, och de människor som skänka bidrag till nattmissionen ha naturligtvis klart för sig att rörelsen måste underhålla sina funktionärer. Det kan inte påvisas och det är inte på något vis sannolikt att Storm och

Monsen för sin privata del använda en oproportionerligt stor del av denna inkomst, om det också synes framgå, att deras personliga anspråk äro i hastigt stigande, vilket ju är föga besynnerligt när det gäller så primitiva och obalanserade herrar. Man får dock inte alltför småsint snegla efter vart andra människors tolvskillingar ta vägen, och att en hel del av dem gå åt till mat, kläder och resor åt Storm och Monsen ligger i sakens natur. Deras levnadsstandard är av allt att döma den hyggliche, helnyktre och skötsamme arbetarens, och mängden av de människor, för vilka det är ett axiom att Storm och Monsen äro finansiella svindlare, skulle säkerligen inte en enda dag vilja mot en så obetydlig lön utföra ett i så många avseenden besvärligt och motbjudande arbete.

Det är naturligtvis tänkbart att »bröderna» driva denna affär på långsikt och vänta att inte endast makt och ära, men även massor av guld skola falla dem till, när de en gång erövrat hela världen — ty Stockholm är för dem bara en station på vägen till världsvälde. Amerika hägrar redan. Möjligen erinra de sig att frälsningsgeneralen Booth dog som millionär. Och jag tror att få människor ha förtjänat sin million så ärligt som han. Att Storm och Monsen leva av sin rörelse kan ju aldrig bli föremål för någon givande kritik. Frågan måste ställas så: Är deras rörelse värd understöd och förtroende? Efter att ha tagit närmare del av rörelsen måste jag för mitt vidkommande svara ett bestämt nej.

Jag tror mig också ha visat att i fråga om Monsen är allt tal om underverk ett nonsens. Om det nu behöver påpekas. Tror man på ett mirakel — under vissa religiösa förutsättningar — då måste man medge att under vissa religiösa förutsättningar skulle vilken naturlag som helst kunna upphävas. Med andra ord: vi skulle här på grund-

valen av ensamt sotargesällen Ludvig Monsens nakna påstående om miraklet i Stavanger nödgas slopa hela grunden för det vetenskapliga tänkandet. Att Monsen själv inte har bättre förstånd än att komma med sådana anspråk är inte förvånande. Men att relativt förnuftiga människor stödjade honom i hans dårskap är en ganska obehaglig upptäckt.

Tror man å andra sidan att Monsens tillfrisknande skett spontant genom naturliga krafter som vi inte känna, då har man redan avstått från underverket och inte sagt något mera djupsinnigt än att Monsens naturliga tillfrisknande förefaller oss underbart, därför att vi inte känna alla faktorer som därvid samverkat. Är det inte i grund och botten lika underbart att en förkylning kan hävas genom en lagom dosis ricinolja? Kan detta vara en för de religiösa känslorna tillfredsställande grundval, när det gäller att genom en väckelserörelse aktualisera tillvarons ovetbara värden?

Det medicinska problemet rörande Monsen synes mig restfritt löst genom den förklaring som avgivits av en Kristianialäkare, att sjukdomen varit hysterisk. Monsen fick som en följd av fallet en nervchock, en s. k. traumatisk nevros, som var tillräckligt svårartad att göra honom till 100-procentig invalid. Någon allvarligare organisk skada kan icke ha förelegat. Då skulle Monsen helt enkelt inte ha kunnat bli frisk.

En svensk psykiater, med vilken jag diskuterat fallet Monsen, ansåg att hela historien var särdeles banal:

— Även om här förelegat ett mycket svårt fall, finns dock i sjukdomsförloppet och tillfrisknandet ingenting så egendomligt att en övernaturlig förklaringsgrund behöver tillgripas. Tyvärr kunde patienten inte år 1903 bli röntgenfotograferad — ett sådant dokument skulle

annars ha varit av största intresse vid bedömandet av det påstådda ryggradsbrottet. Det hela är emellertid nu en typisk bild av traumatisk nevros, en sjukdom som är mycket, mycket vanligare än man tror. Vad den beror på är svårt att förklara, ofta uppträder den just som följd av ett våldsamt slag eller liknande. Att sjukdomen är hysterisk betyder naturligtvis inte att den är i enklaste mening en inbillningssjukdom. Det är otvivelaktigt att den medför svåra lidanden så länge den varar, och den kan vara livet ut.

Ordet självsuggestion infinner sig naturligtvis genast. Men det är ju endast ett namn, ingen förklaring. Det skulle också föra för långt att närmare ingå på denna rent medicinska sida av problemet, det faller för övrigt under fackmannens domvärjo, där lekmannen gör bäst i att inte uttala sig.

Det kan emellertid i detta sammanhang förtjäna att erinras om en erfarenhet som gjordes i Tyskland, sedan den obligatoriska invalidförsäkringen för lönearbetare infördes år 1889. En mängd fall av förlamning anmäldes, och sjuklingarna gjorde anspråk på invalidpension, som också utbetalades åt dem — per vecka eller månad eller så. Man stod tämligen handfallen inför denna överraskande mängd av förlamningar, till dess ett ljushuvud fann på att betala ut en rund summa i ett för allt åt invaliden. Då inträffade det egendomliga att bland de sjuklingar som ingenting mer kunde vänta i pension än den summa de redan fått en gång för alla — bland dem blevo förbluffande många hastigt och lustigt friska igen. De lama reste sig upp ur sina sängar — veterligen har emellertid ingen av dem haft den dåliga smaken att, i likhet med Monsen, dra in Gud i sina privataffärer och förklara att tillfrisknandet försiggått på övernaturlig väg.

Det tyska folket är ett mycket religiöst folk, men det äger också ett betydligt starkare verklighetssinne än den norska kustbefolkningen, där allt slags mystik, »fremsynthet» och helbrägdagörelsetro (märk Haugen för ett par år sedan!), tungomålstalande och apokalyptiska uppenbarelser frodas och blomma i all önskvärd prakt. I en klarare atmosfär, där dimmorna från havet inte i lika hög grad förvilla blicken, där te sig dessa andeliga blomster tämligen konstgjorda.

När Monsen kommer till Amerika bör han i sitt eget intresse lägga på minnet att vad som kan te sig som ett underverk vid bakgatorna i en norsk småstad, det är man för längesedan på det klara med därute i den stora världen. I Amerika har sedan länge funnits en religiös rörelse, kallad *Mind cure movement* (»själskurrörelsen»). Den går i korthet ut på att man kan på ett fullt naturligt sätt bota alla krämpor, fysiska såväl som moraliska, genom att tvinga sig själv till den övertygelsen att man faktiskt är frisk. Det är alltså en alltigenom praktisk själens dietetik, genomförd med äkta amerikansk optimism. Den utnyttjar medvetet och rationellt det kända faktum att man kan i hart när obegränsad utsträckning suggerera sig själv. I litteraturen om denna rörelse vimlar det av exempel, som i en mängd fall äro betydligt mera häpnadsväckande än det lilla banala fallet Monsen i Stavanger. Den kände pragmatiska filosofen professor William James har i sitt stora arbete *Den religiösa erfarenheten i dess skilda former* (Sthlm, Norstedt & Söner, 1906), ägnat ett intressant kapitel åt denna rörelse och anför många uttalanden av *Mind-cure*troende. Men märk väl: varken professor James eller någon enda av dessa troende får det besynnerliga infallet att inför dessa fall av häpnadsväckande lyckliga kurer

börja fabla om speciella »underverk» av Gud. Det hela är en praktisk läkekonst på fullt naturlig väg. När mr Smith i Amerika haft en längre förstoppning och lyckats genom självsuggestion åstadkomma organens oklanderliga funktion igen, så har han den goda smaken att inte skrika ut för världen att Gud ett ögonblick upphävt naturlagarna till förmån för mr Smiths mage. Han säger helt enkelt: Well gentlemen, här se ni vad en människa kan åstadkomma genom mind-cure! — Men på Drottsalen i Stockholm blev för en tid sedan en gubbe suggererad att avstå från den fula ovanan att tugga snus. Och vad gör han? Jo, naturligtvis reser han sig upp och vittnar att Gud har gjort ett underverk med honom! Och profeterna Storm och Monsen bli glada, ty det är ju de som haft äran att förmedla detta »underverk».

För sin verksamhet som helbrägdagörare ha naturligtvis »bröderna» ingen annan teoretisk grund än bibeln. Men i gengäld är för dem bibelns auktoritet absolut och på varje punkt avgörande. Det är på denna grund tros-livet börjar sin diktande verksamhet. Den som godkänner utgångspunkten i resonemanget, att bibeln inte får bli föremål för kritik, men måste anses innehålla den över tid och rum upphöjda absoluta sanningen, direkt meddelad av Gud, den människan har i själva verket svårt att förneka riktigheten av »brödernas» tankegång. Jag skall här meddela den i stark förkortning.

Grundvalen är detta ord: frukta icke, ty jag är med dig; var icke försagd, ty jag är din Gud. Jag styrker dig, jag hjälper dig, jag uppehåller dig med min rättfärdighets högra hand. Se, alla som äro dig hätska skola komma på skam och blygas; dina motståndare skola bliva till intet och förgås.

(Jesaja 41: 10, 11.) — Detta kompletteras av följande: Jesus Kristus är densamme i går och idag och i evighet. (Ebreerbrevet 13: 8.)

Herren själv har sagt: Om du hör Herrens, din Guds, röst och gör vad rätt är i hans ögon och lyssnar till hans bud och håller alla hans stadgar, så skall jag icke lägga på dig någon av de sjukdomar som jag lade på egyptierna, ty jag är Herren din läkare. (2 Mos. 15: 26.) — Sjukdom är sålunda ett rättvist straff för någon synd som sjuklingen begått, och så länge patienten förblir syndfull och oomvänd, kan ingen mänsklig läkare hjälpa: Men skaffar du dig än så många läkemedel, så är det dock förgäves: du kan icke bliva helad. (Jer. 46: 11.)

Genom Kristus är synden försonad, den enskilda människan är förlåten på det villkoret att hon tror på Försonaren, varom säges: Men dem, som tro, skola dessa tecken åtfölja: I mitt namn skola de utdriva onda andar, de skola tala med nya tungor; ormar skola de bära, och om de dricka något som är dödande, skall det icke skada dem, på sjuka skola de lägga händerna, och de skola bliva helbrädda. (Marc. 16: 17, 18.) — Huru vid sjukdom i församlingen nu skall förfaras säges uttryckligen här: Är någon bland eder sjuk, han kalle till sig församlingens äldsta, och de bedja över honom, smörjande honom med olja i Herrens namn. Och trons bön skall rädda den sjuke, och Herren skall återställa honom; även om han har begått synder, varder det honom förlåtet (Jakobs brev 5: 14, 15).

Ty Kristus har ju dött för våra synder. Vår andel i frälsningsarbetet är därefter endast att tro. Vi ha sålunda rättighet att med tillförsikt vända oss till Gud i bönen; Kristus själv har ju sagt: Bedjen, och I skolen få, på det att eder glädje må vara fullkomnad (Joh. 16: 24), och vidare: Var och en som ber han får, och den som söker han finner, och för den som klappar varder upplåtet (Luk. 11: 10). Till yttermera visso bekräftas den troendes rätt av erfarenheten redan i gamla testamentet: Hans sände sitt ord och gjorde dem helbrägda och räddade dem från graven (Ps. 107: 20).

Det hela är, som synes, ett typiskt exempel på godtyckligt utplockade bibelspråk, hopfogade till en skenbart sammanhängande tankekedja i ett bestämt syfte rörande jordiska intressen. Urtypen till detta slags bevisföring med lösryckta bibelspråk är ju det gamla kända felslutet: Judas Iskariot kastade silverpenningarna i templet och begav sig därifrån och gick bort och hängde sig (Matt. 27: 5). Och Jesus sade: Gå även du och gör sammaledes (Luk. 10: 37).

Det psykologiska problemet rörande de båda »brödernas» förhållande till »underverket» kan inte formuleras annorlunda än så: medvetet eller omedvetet bedrägeri?

Åtskilligt tyder på att bedrägeriet är medvetet. Men då detta är sagt, anser jag mig också böra påpeka vad som talar för att de, trots allt, skulle vara omedvetna om bedrägeriet, befinna sig i god tro alltså, och vara subjektivt ärliga människor, även om de röra sig med objektivt osanna uppgifter.

I deras själsliv finns ett tydligt skönjbart patologiskt inslag, som väl kan anses ha i hög grad bidragit till

att förvirra deras begrepp. Båda ha en ytterligt stark självkänsla, vilken, omsatt i religiösa föreställningar, inte kunde nöja sig med mindre än känslan av att stå i Guds omedelbara närhet. (Den polära motsatsen är tydligt uttalad: blir jag fritänkare, så blir jag i samma ögonblick världens störste fritänkare.) »Brödernas» gudsbegrepp är ytterligt primitivt, den enkla fetischismen. De erkänna väl i största allmänhet att Gud är starkare och mäktigare än Storm och Monsen och att hans son är underbart kärleksfull — men det hindrar inte Monsen att på mirakelmötet i Stavanger underhandla med Gud ungefär som den ena stormakten underhandlar med den andra. Monsen häntyder diskret till sina maktmedel — borde inte Gud ta i allvarligt övervägande den risk han utsätter sig för genom att nu ställa till något spektakel?

Monsens tal, sådant det är stenograferat i Vestlandet, är ett ytterligt intressant psykologiskt dokument. Det vittnar om en måttlös självkänsla. I själva verket talar en man, som redan bekommit underverket. Men saken är ännu inte alldeles klar. Inför de 2,500 åskådarna får han »rampfeber» — dramat kan misslyckas, fetischguden kan bli missnöjd och ställa till obehag i sista stund — här försiggår verkligen ett avgörande på liv och död. Skall guden finna sig stillatigande i att Monsen tummar en smula på sanningen — till gudens ära? — Ja, verkligen — han tiger — Monsen blir inte plötsligt sjuk igen — han känner sig alltjämt lika frisk som de senaste månaderna — han vågar försöket inför 2,500 människor — reser sig ur vagnen — står på sina lama ben — i detta ögonblick tror han själv på underverket!

I själva verket har han redan länge trott på underverket — ända sedan han kände sig nära nog frisk, fastän läkarna och han själv så länge trott att han var

obotlig. Hälsan har kommit så småningom, mot all förväntan, under en ivrig religiös verksamhet. Han har känt sig alltmer befäst i sin religiösa tro: Gud belönar honom med ett under. När detta underverk skall visas för folket ta de primitiva föreställningarna åter överhand: undret måste vara spontant, påtagligt för alla. Utan att förstå att han begår något orätt, iscensätter han till folkets uppbyggelse sitt underverk — och han gör det med en stark känsla av att därmed hjälper han Gud. Den tvekan som bryter fram när han befinner sig på scenen, under rampfeberns ångest, den försvinner när han alltjämt känner sig frisk — att Gud låter saken ske är en bekräftelse på att det verkligen är ett under.

Han blir vanvettigt glad. Glädjen gör honom rörd, nästan ödmjuk. Han ömmar för tvivel, törs inte utsätta sig för läkarens kritik. Han vill heller inte utnyttja saken till egen fördel. Men så småningom blir känslan av helgd utplånad av vanan — slutligen skriver han sin broschyr om miraklet. Och nu äro alla fakta tillrättalagda i hans medvetande, de olämpliga ha trängts åt sidan, han minns dem inte längre — dikt och sanning samverka för det hederliga ändamålet — hos honom som hos alla andra människor.

Jag vill inte förneka att ungefär en sådan förklaring, hur tillkrånglad den än må synas, förefaller mig sannolik. Ty annorlunda kan knappast den religiösa övertygelse som utan tvivel behärskar »bröderna» förenas med de objektivt oriktiga uppgifterna om miraklet i Stavanger. I Storms och Monsens religiösa tal finns ingenting av den sortens viljelösa, ointresserade tomhet som präglar de inlärdas religiösa talesätten — exempelvis i statskyrkorna. De äro säkerligen subjektivt ärliga radikala pietister. Men de

äro alltför fattiga i anden att kunna åstadkomma något annat än andlig anarki — en famlande och all ordning ödeläggande strävan att, utan hänsyn till de lagar som måste gälla för människors samlevnad, realisera en lösaktig, individuell fromhet.

I början av denna undersökning har jag framhållit att Storms och Monsens predikantverksamhet inte företer någon utformad, säregen teori. Förkunnelsen har, åtminstone till en början, inte avsett att betona någon speciell sida av den allmänna kristna läran. Där har endast funnits obestämda fraser, sammanplockade från olika håll, däribland även några sporadiska uttryck av apokalyptisk natur, dock inte på något vis framhävda framför övriga religiösa element, i förkunnelsen. Nattnissionen har varit en typisk anglo-amerikansk väckelserörelse med den huvudsakliga verksamheten förlagd till det praktiska livets område, varvid dock de båda bröderna visat sig komplett odugliga för allt ordnat arbete i människokärlekens tjänst, medan de i stället ägnat all sin energi åt att tiggas, vilken sport de drivit långt, tack vare de troendes flathet och olust att revidera exempelvis kyrkobyggnadsfonden. (Gamla medlemmar av Nattnissionen ha med harm meddelat mig att denna fond börjat användas till inköp av eleganta lyxmöbler åt bröderna i deras »vilohem».) Liksom hos frälsningsarmén har den religiösa förkunnelsen varit övervägande evangelisk, sökande med förkärlek uttryck för den allmänna frälsningsglädjen, mindre gärna sysslade med de mörka ångeststämningar som framkallas av ett levande syndamedvetande — men även härvid ha fraserna varit av alltför allmän natur att kunna kallas en medveten renodling av någon viss kristen läroform.

Dock ha så småningom även tecken framkommit som

tyda på att det extatiska glädjeruset — naturligt nog i framgångens dagar — håller på att gå av »bröderna» och lämna rum för ett dystrare och mera tungsint patos, genombävat av onda aningar hos »profeterna» om förestående nederlag, varvid dock alltjämt hoppet om framtida upprättelse håller deras nitälskan vid den ångande höga temperatur som deras trosliv kräver för att inte frysa ihop till livlösa skärvor vid eftertankens nyktra kyla.

När »bröderna» under trycket av en mörkare sinnesstämning, söka sig en säkrare teoretisk plattform att stå på än de allmänna fraserna från alla olika kristna åskådningar — då sker denna psykiska process efter riktlinjer, som äro särdeles karaktäristiska för de båda herrarna, och det kan därför vara lämpligt att avsluta denna undersökning med en kortfattad analys av denna sida av Nattmissionens utveckling. Storm och Monsen ha numera tidvis ställt sig på den rena apokalyptiska ståndpunkten och anammat Johannes' uppenbarelser såsom sitt alldeles speciella evangelium — redan skymtar i denna förkunnelse världens snara undergång, närmare betraktad som en straffdom över de människor, som inte velat skänka sin tro till Storm-Monsen.

Följande intressanta tryckta kungörelser ha utdelats i Stockholm:

— *Och nu säger jag eder: Befatten eder icke med dessa män och låten dem vara: ty är detta anslag eller detta verk av människor, så skall det varda om intet; men är det av Gud, så kunnen I icke göra det om intet; sen till att I icke mån finnas strida mot Gud själv!!*

Apostlagärningarna 5: 38.

Stockholms Nattmission.

DE TVÅ PROFETERNA.

*(Vilken tid uppträder de? Var och när uppträder de?
Läs Joh. Uppenbarelse 9, 10 och 11 kapitel).*

Och jag skall giva åt mina två vittnen att kläddas i säckar profetera under 1,260 dagar. Dessa vittnen äro de två Oljeträd och de två Ljusstakar som stå inför jordens Herre. Och om någon vill göra dem skada, så går eld ut från deras mun och förtär deras Fiender; och om någon vill göra dem skada måste han så dödas. Dessa hava makt att tillsluta himmelen, på det att intet regn må falla i deras profetias dagar; och de hava makt över vattnen, att förvandla dem till blod, och att slå jorden med allehanda plågor, så ofta de vilja. Och när de hava slutat sitt vittnesbörd, skall vild djuret, som uppstiger ur avgrunden, föra krig med dem och övertinna dem och döda dem. Och deras lik skola ligga på gatan i den stora staden, som i andlig mening kallas Sodom och Egypten, varest deras Herre vart korsfäst. Och de av Folken och Stammarna och tungomålen och Folkslagen skola se deras lik i tre och en halv dagar, och de skola icke tillstädja, att deras lik läggas i gravar. Och de som bo på jorden skola glädjas över dem och fröjda sig och sända varandra gåvor, emedan dessa två Profeter hava plågat dem som bo på jorden. Och efter de tre och en halv dagarna ingick i dem en livets ande från Gud, och de stodo på sina Fötter och en stor Frukthan föll över dem som sågo dem. Och de hörde en stark röst från Himmelen säga till dem: Stigen hit upp. Och de stego upp till Himmelen i skyn och deras Fiender sågo dem. Och i samma stund vart en stor jordbävning och tiondelen av staden föll, och under jordbäv-

ningen dödades sju tusen människor, och de övriga blevo förfäradade och gåvo Gud i Himmelen ära!

Stockholms Nattmission.

De båda kungörelserna, som här återgivits i så nära anslutning som möjligt till originalens skrivsätt och typografiska utstyrsel, delades ut till troende, i avsikt tycks det att de på så sätt skulle spridas över hela staden.

Det första dokumentet utgör ett citat från Ap.-g. 5, vilket kapitel handlar om apostlarnas verksamhet i Jerusalem efter Kristi död. De åstadkommo oro och uppståndelse i staden och fördes därför inför rådet och överste prästen. Då uppstod den gamle, lagkloke fariséen Gamaliel och yttrade de diplomatiska ord, som Storm och Monsen här i sin enfald anföra på blodigt allvar, tydligen utan att ha en aning om den rent världsligt politiska slughet som präglar den gamle räven Gamaliels anförande. Om Storm och Monsen känt behov att skicka fram någon gestalt med biblisk auktoritet såsom förespråkare för deras verksamhet, är det sannerligen penibelt att deras val fallit på den baksluge fariséen Gamaliel. Men även om man mottager deras budskap med all den hövliga skepsis som är tillbörlig gentemot den israelitiskt världskloke gesanten, kan man inte undgå att se det ljus som av det anförda budskapet kastas in i Storm-Monsens upphettade sjäsliv. Kontentan av dokumentet n:r 1, översatt till modernt språk, är uppenbarligen följande:

— Varför bråka människorna om Storm-Monsen så? Är deras verksamhet humbug, så faller den sönder av sig själv. Är den inte humbug, så kan den inte hejdas. Att bekämpa dem är alltså omöjligt eller onödigt. Låt dem därför hålla på i lugn och fred.

Uppenbarligen är det just denna tankegång som ligger bakom gamle Gamaliels budskap till oss, sena tiders barn. Och märk väl, att Storm-Monsen vid denna tankegång ta hänsyn uteslutande till sig själva. I det ögonblicket äro de oförmögna att se att deras omstridda verksamhet omfattar inte endast dem själva såsom två isolerade profeter, men även en massa andra små, svaga människor, vilkas jordiska och andliga intressen äro förenade med profeternas öde. Det förefaller sålunda ganska naturligt att profeternas anspråk på gudomlig mission granskas en smula — men ingenting är för dem mera besvärande: låt oss bara vara i fred, äro vi bedragare, måste vårt verk bli om intet förr eller senare, vi ta den risk som är förenad med vår verksamhet! — Att denna risk även delas av de många troende som av lärarnas bedrägliga ord skulle bli vilseförda, plundrade och andligen förgiftade — det intresserar inte ett ögonblick de båda »bröderna», hela deras intresse koncentreras på deras egna världsviktiga personligheter.

Det är i sådana tanklösa ord predikanterna avslöja sin psykopatiska jagförstoring och ansvarslöshet.

I dokumentet nr 2 påkalla de allmänhetens intresse för sin apokalyptiska ställning. Texten återfinnes — naturligtvis utan kursiveringar — i Joh. U. 11: 3 och följande. Kursiveringarna avse givetvis att framhålla vad som i den bibliska texten äger tillämpning på Storm och Monsen. Tankegången är tydligen följande:

I Uppenbarelsbokens nionde och tionde kapitel talas om vissa svåra hemsökelse som skola drabba jordens folk. Nu råder världskrig och mycken nöd, alltså är just nu den åsyftade tidpunkten kommen. Då skola, enligt apokalypsen, två profeter uppträda, klädda i säckar, de skola vara Guds vittnen. Just sådana äro Storm och Monsen,

mena dessa herrar själva, alltså äro de båda »bröderna» varken mer eller mindre än de två profeterna varom Uppenbarelseboken talar. Slutledningen är densamma hela citatet igenom. Vildjuret som uppstiger ur avgrunden (ruskigt!) skall föra krig med dem och övertinna dem till en tid — just detta sker med oss nu, mena profeterna. »Den stora staden» syftar naturligtvis på Stockholm — ty är inte Stockholm en stor stad?

»Dessa två profeter» — mer behövs det inte för att bevisa att Apokalypsen förutsagt Storm-Monsens uppträdande. Den phantasia kataläptikä, som i den stoiska filosofien uppfattades såsom den på ett allmänligt sätt självklara föreställningen, vars slående kraft att göra sig obestriddigt gällande betraktades såsom det yttersta sanningskriteriet, den föreställningen inträder för Storm och Monsen med full evidens redan på denna tidiga punkt i diskursen. Och de förutsätta att den i samma ögonblick måste ofrånkomligt göra sig gällande hos vilken annan normal människa som helst, som icke avsiktligt vänder sig bort från sanningen. Apokalypsen talar om två profeter. Storm och Monsen äro två — alltså: de bebådade två. I samma ögonblick detta nämnes, förnimmes det såsom självklart, inte endast för Storm-Monsen, men även för de troende som av dem suggereras. De två profeterna ha kommit — vad göres oss mera vittne behov?

Och så går skrämselagitationen vidare som en löpeld bland de andligen fattiga och svaga. Eld skall utgå ur Storm-Monsens mun och förtära deras fiender — den som vill skada dem måste dödas — de ha makt att tillsluta himlen — de ha makt att förvandla vatten till blod — de äro herrar över alla plågor (kunna sända ut sjukhet eller bota, efter behag) — de skola ligga döda

i tre och en halv dagar — sedan skall något förfärligt hända, Storm och Monsen skola komma till liv igen, sju tusen människor i Stockholm skola dödas och de övriga skola ingå i Nattmissionen.

Kom inte med invändningen att förkunnelsens kärna av sanning är bildligt framställd i ett symboliskt språk! Var och en som känner den andliga atmosfären bland de små själar som leva i ständig andlig ångest måste inse att framställningen fattas inte bildligt, utan realistiskt, just såsom den varit menad, och att den avsedda paniken skall gripa omkring sig just bland dessa människor sedan de tagit del av de yttersta dagarnas förkunnelse. Och Storm och Monsen växa i gigantisk höjd, antaga så småningom gestalter av den kristna mystikens mest hemlighetsfulla, mest ljusomstrålade hjältar — just såsom de själva älska att betrakta sig: såsom konungar i det heliga vanvettets rike.

Vilket påstående som helst mottages av de troshungliga såsom den absoluta sanningen, endast det framslungas med tillräcklig självsäkerhet och förses med den skyddande förklädning av Jesusord som frälsar från alla tvivel. Den religiösa plikten att tro har mäktigt bidragit till att stärka den naturliga böjelsen att betrakta det ansträngande tvivlet såsom ett Satans påfund. Och i våra upprörda tider, så gynnsamma för andliga farsoter, kan vilken liten uppblåst svammelpredikant som helst få bönhuset fullt av hänförda troende, vilket vanvett han än så förkunnar, bara det sker med tillräckligt självförtroende.

De anonyma brev från troende, jag fått nöjet att emottaga med anledning av min Storm-Monsenundersökning, bevisa detta över hövan. Det kan inte bli tal om att här återge de bedrövlige epistlarna. Jag vill endast till de namnlösa säga några ord på deras eget språk. Det

är inte för varje människa självklart höjt över alla tvivel att Storm-Monsen äro Guds heliga profeter. Det finns tillräckliga skäl att betvivla deras ärlighet, och många av deras uppgifter äro uppenbart osanna. Det är inte någon synd mot den helige ande att undersöka huruvida en profet är falsk eller sann. Den heliga skrift innehåller en mängd förutsägelser att falska profeter skola uppträda och varnar enträget mot en alltför blind tro.

Vad säger Kristus själv därom? — Vakten eder för de falska profeterna, som komma till eder i fårakläder, men invärtres äro glupande ulvar. (Matt. 7: 15.) — Om någon då — i de yttersta tiderna! — säger till eder: Se, här är Kristus, eller där, så trondeticke. Ty falska Krister och falska profeter skola uppstå och göra stora tecken och under (märk!), så att de, om möjligt, skola vilseleda även de utvalda (Matt. 24: 23, 24). — Sen till att ingen vilseleder eder. Ty många skola komma i mitt namn och säga: Jag är det, och de skola vilseleda många. Men när I fån höra krig och rykten om krig (märk!), bliven icke förfärade. Ty så måste ske, men ännu är icke änden (Marc. 13: 5, 6, 7).

Detta är Kristi ord. Vad säger Paulus? — Men vad jag gör, det skall jag ock göra för att avskära tillfället för dem som söka tillfälle att idet, varöver de berömma sig, bli befunna oss lika. Ty sådana äro falska apostlar, bedrägliga arbetare, som förskapa sig till Kristi apostlar. Och det är icke underligt, ty Satan själv förskapar sig till en ljusets ängel. (2 Kor. 11: 12, 13, 14.)

Vad säger Petrus? — Han säger om de falska lärare, som skola insmyga sig bland folket, att många skola efterfölja deras utsvävningar, och för deras skull skall sanningen bliva försmäddad. Och i girighet skola de göra sig vinning av eder (märk!) med bedrägliga ord; vilkas dom länge sedan är verksam, och deras fördärv sover icke. (2 Petri brev 2: 2, 3.)

Vad säger författaren till Johannesbrevet? — Mina älskade, tron icke var och en ande, utan pröven andarna, om de äro av Gud; ty många falska profeter hava utgått i världen. (1 Joh. brev 4: 1.)

Hur många lärda Guds män ha inte stirrat sig blinda på de sällsamt skimrande visdomsorden i Uppenbarelseboken! Hur många fattiga andar och fromma barnasinnen ha inte gått in i denna stora sagoskog, där alla onda och goda makter tagit gestalt, där heliga hjältar kämpa, där blodröda töcken bölja över världen, tättna till nattsvart mörker för att slutligen skingras för den eviga solens bländande sken, och där undren skjuta upp som blossande blommor, utan likhet med något annat på jorden! Hur har man inte räknat sig fram med svett och möda bland dessa skrämmande alltjämt lika lockande ord — bland alla heliga böcker finns väl ingen som så avgjort visar bort ifrån sig det bittra tvivlets köld och eftertanke! Men även i denna underbara dikt om en sanning som är ofattbar för människors förnuft, även här reser sig ur dunklet en ängel med bart huggande svärd mot den som med lögnaktigt hjärta försöker våldtaga sanningen: Och jag såg ur drakens mun och ur vilddjurets mun och ur den falske profetens mun utgå tre orena andar, som liknade paddor. Ty de äro djäv-

lars andar, som göra tecken. (Joh. U. 16: 13, 14.) — Och vilddjuret vart gripet tillika med den falske profeten, som i dess åsyn hade gjort tecken med vilka han hade förvillat dem som hade tagit vilddjurets märke och tillbett dess bild; de blevo båda levande kastade i eldsjön, som brinner med svavel. (Joh. U. 19: 20.)

Således: även för den som vid allt sitt tänkande utgår från att bibeln äger den absoluta sanningens auktoritet, även för den människan är det en helig plikt att noga pröva de lärare som uppträda i församlingen och förege sig vara Guds särskilda sändebud till jordens barn. Skulle det visa sig att de fara med lögn, är ingenting mer angeläget än att församlingen skiljer dem ifrån sig.

Men låtom oss, efter denna avvikelse, skyndsamt återgå till det mera förnuftsensliga sätt att argumentera som inte låter hejda sig av ett stenregn bibelspråk, men lugnt väger mot varandra de sakliga skälen för och emot.

Sedan jag försökt att så noggrant som möjligt framställa det yttre händelseförloppet vid Storm-Monsens väckelserörelse, varvid visat sig att deras egna uppgifter icke äro hållbara, och sedan jag påpekat att den psykologiska sannolikheten dock ger vid handen att de handlat i god tro, med subjektiv ärlighet, återstår att något närmare belysa det sannolika inre händelseförloppet i det Storm-Monsenska själslivet i dess helhet. Då de båda herrarna äro förenade i inbördes kärlek till ett enda väsen, och då Monsens psyke inom denna enhet tydligen är det aktiva och bestämmande, kan jag begränsa undersökningen till enbart Monsens andliga utveckling.

Det är ett faktum att en människa, vem som helst, som forcerar de religiösa känslorna till överspänning,

forcerar också i samma mån sitt eget självmedvetande — förstorar sitt eget jag och förlänar det en omätlig betydelse. Skenbart motsäges detta av den kända böjelsen hos religiösa människor att använda ödmjuka talesätt om sin »lydnad under Guds vilja». Men i själva verket är det ju endast sin egen vilja — om man så vill: sin »bättre» vilja — de förnimma så stark och så förstorad att de identifiera den med Guds. Uppenbart blir detta fallet i en alldeles särskilt hög grad om ifrågavarande människa redan i normalt tillstånd ägde en lidelsefull och av självmedvetenhet laddad karaktär. Allt som sker omkring honom i yttervärlden blir då endast förevändningar för honom att hänsynslöst och till det yttersta realisera sitt eget jag. På sinnessjukhusen torde inte saknas levande exempel på sådana människor som under sitt jordbundna liv i de mest underordnade, torftiga och inskränkta förhållanden fått sitt sjäsliv utvecklat genom svindlande fantasier upp till en exaltationens höjd, där de klart patologiskt identifierat sig själva med de högsta och mäktigaste tänkta väsen, ja, med det Absoluta. En utarmad landstrykare kan på detta sätt med brinnande övertygelse förnimma sig själv såsom skapelsens Herre och Gud.

I detta fall har jagförstoringen blivit patologisk, övergått till sinnessjukdom, religiöst högmod, Prophetenwahn eller vad man vill kalla det. Mellan denna patologiska typ och Monsen finns ingen artskillnad, endast — och ännu så länge — en gradskillnad. Klart är att, när en trettio års man med frisk och stark kropp och med ett lidelsefullt, religiöst påverkat sjäsliv, plötsligt knäckes och kastas lam, orörlig, blind och hjälplös på sjukbädden, och får den bestämda vissheten att han aldrig kan bli frisk igen — klart är att en sådan man genomgår en psykisk katastrof. Om världen förut har haft något värde

— nu blir jorden öde och tom, utan glans och utan liv — ty han själv kan inte längre leva med. En svagare vilja skulle säkerligen fullständigt knäckas — men Monsen håller, han kastar sig helt in i de andliga föreställningarnas värld, hela tillvaron domineras för en tid av den allt avgörande kampen mellan Gud och Monsen — jorden stannar i sin bana, allt levande tystnar och avvaktar med bävan hur denna gigantiska kamp skall sluta. Skenbart vinner Gud seger, Monsen blir hans tjänare. Men i verkligheten känner Monsen sig som herre, han gör vad han skall, han »tror», han »ber», då har Gud att helt enkelt pliktskyldigast göra sitt och utföra allt det som Monsen begär av honom. Den psykiska realiteten bakom denna kris är att Monsens själviska livsvilja icke har släppt taget trots katastrofen, den har riktat sig helt åt det religiösa området, där jaget alltjämt förnimmes som det väsentliga och betydelsefulla.

Detta kan tyckas vara på sitt sätt beundransvärt hos mannen: sedan livet plötsligt synes ha blivit fullständigt meningslöst, ordnar han med okuvlig styrka en ny tillvaro för det egna jaget. Att detta lyckas honom, måste han förnimma som en seger över själva döden, en seger som till ytterlighet stegrar hans redan förut starka jagmedvetande. Vilka hänsyn skulle sedan förmå tillbakahålla hans strävan att på det andliga livets område göra det mesta möjliga av sig själv? Han har själv upplevat, alltså oemotståndligt erfarit sin egen oerhörda betydelse. Han har övervunnit döden, han har övervunnit sin tolvåriga, obotliga sjukdom; med de andliga medel som bibeln anvisar har han betvingat Gud själv och kommit i ett sådant förhållande till världarnas Herre att hans vilja blivit identisk med Guds. Är det inte bekräftelse nog att han, den obotligt blinde och lame,

åter står med sina båda fötter frisk och sund på jorden och ser så väl som någon annan? Jo, halleluja! Hans liv är mera värt än någon annans, han har gudomlig betydelse!

Ungefär så tycks hans utveckling sannolikt ha gestaltat sig. Så har han lagt till rätta för sig allt som skett och som låtit förena sig med den fixa idé som efter katastrofen blev hans märke för livet. Allt annat försvinner obemärkt för honom, det som inte passar för hans fantasier om sig själv, det existerar inte. För att ge människorna en riktig föreställning om hans oerhörda betydelse, väljer han att spela rollen av den bibliska gestalt som mest sysselsatt hans fantasi. Att valet föll på Uppenbarelsebokens båda profeter, visar klart och obarmhärtigt hur nära förenad han vet sig vara med Storm. Hade Monsen stått ensam och fri, skulle han givetvis realiserat sitt eget jag i rollen av ensam biblisk gestalt, exempelvis den återkomne Elias — eller varför inte Messias själv? Men det band som binder honom vid Storm är av den art att det modererar själva jagkänslan. Den jordiska nödvändigheten att vara förenad med Storm tvingar Monsen att i bibeln söka en dubbelroll. Att han i denna situation väljer som han gjort, visar klart att han länge i fantasien bundit sig vid föreställningen att vara något enastående betydelsefullt, något i allra närmaste närhet av Guds hemligaste rådslag.

Ty det finns ju en nära till hands liggande annan dubbelroll bland de bibliska gestalterna, en roll som kunde tyckas ligga snubblande nära just för Storm-Monsen. Kristus utsände sina lärjungar två och två. Den rollen spelade de radikala västlæstadianska predikanterna. Men att vara bara två vanliga apostlar syntes alltför obetydligt för det Storm-Monsenska själv-

medvetandet. Bättre upp — Apokalypsens hemlighetsfulla blodsvittnen, det låter något, det!

Jag tror inte att jag träder den psykiatriska fackkunskapen för nära, om jag sammanfattar det sagda sålunda: Storm-Monsens uppträdande ger anledning misstänka att här föreligger en sinnessjukdom av det slag som brukar kallas Prophetenwahn. Man har ju också velat framhålla att de flesta som lida av detta religiösa storhetsvansinne äro protestanter, medan de flesta religiösa melankolici skulle vara att finna bland katolikerna. Katolicismen är en mera färdig religion, som måste anammas hel och hållen, utan reservationer och utan spelrum för den enskildes fantasi att bygga vidare på det andliga templet. I de protestantiska länderna äro de religiösa dogmerna föremål för fri prövning och ständig bearbetning, materialet är inte stelnat i en gång för alla givna former, det är på ett helt annat sätt levande och lockande för fantasien. Följden blir att för de stackars religionsgrubbarna inom katolicismens ram ligger det närmast till hands att betrakta sig såsom av Gud förskjutna, emedan de inte kunna anpassa sitt sjäsliv efter den givna dogmbyggnaden, medan deras olycksbröder inom protestantismens ram lättare anpassa dogmbyggnaden efter sitt speciella sjäsliv, alltså förnimma sig själva såsom gudomliga bärare av nya, eviga sanningar. Så avspeglar sig även i sinnessjukdomarnas olika former skillnaden mellan det katolska auktoritetstvänget och den protestantiska friheten (se vidare A. Marie: *Der Mystizismus in seinen Beziehungen zur Geistesstörung*. Leipzig 1913).

Det torde vara lönlöst att försöka tränga vidare in i »profeternas» sjukligt förmörkade sjäsliv. I den moderna facklitteraturen behandlas de religiösa sjukdomarna av bl. a. professor Gadelius i hans stora arbete *Tro och*

övertro i gångna tider, och redan i den äldre litteraturen finns typen Monsen framställd med en sådan pregnans att till och med »profeten» själv möjligen skulle bli betänksam om han såge sina många olyckskamraters öden redan för länge sedan så kända och skildrade (K. W. Ideler: Versuch einer Theorie des religiösen Wahnsinns. — Religiöser Hochmuth: Del I, sid. 146, del II, sid. 349. — Halle 1848—1850).

Men innan denna undersökning avslutas må det med allt eftertryck framhållas att vad som hos Monsen föreföll vara en beundransvärd andlig styrka, när han efter katastrofen anpassade sig efter sin nya livsform, det är endast skenbart en styrka; i själva verket avslöjas här den svaghet som blivit för hans öde avgörande. Han gör som mängden av människor: han räddar spillrorna av sitt liv och tar sin tillflykt till det som Ibsen kallat livslögnet. Det är alltför naturligt, alltför mänskligt, och kan naturligtvis inte framkalla skynten av en förebråelse mot honom. Men det må konstateras gentemot hans egna skrytsamma pretentioner på allmänhetens vördnadsfulla underkastelse under hans gudomliga vilja.

En annan människa skulle kanske efter en avgörande olycka sökt att rädda sitt livsmod med alkoholens hjälp. Precis på samma sätt tillgriper Monsen det religiösa ruset. Båda vägarna föra till deliriet.

Men det finns en annan väg bort från lidandets förkrossande grymhet: resignationen, jagets verkliga ödmjukhet — överfört till religiösa föreställningar: det fromma barnasinnet fullkomliga underkastelse. Hur många människor vandra inte denna väg, bärande med ett stilla leende bördor som synas outhärdliga! De ha funnit sig till rätta i verklighetens värld och behöva inga romantiska fantasier för att kunna hålla modet uppe.

De fullborda i allvar och sinnesfrid det liv som förelagts dem att leva och uträtta i stillhet det verk som pålagts dem. De bringa till tystnad det själviska hjärtats pockande röst, de kräva ingenting mer för egen del i denna fasansfulla värld, vars läxa de fått lära under bittra tårar. Möjligen finns hos dem ännu en osjälvisk glädje åt livet — det är för andras räkning de glädja sig, för sina närmaste och deras ljusare öden, eller för hela mänsklighetens sakta framåtskridande under evighetens tysta stjärnbilder. Det finns människor som utan religion på detta sätt i all sin svaghet fullkomna etikens pliktbud, döda sin jordbundna egoism och låta hela sin själ fyllas av en vördnadsbjudande altruism. Och det finns många människor som med hjälp av de renaste religiösa föreställningar nått fram till detta sinnestillstånd, om vilket Augustinus sagt allt som av mänsklig tunga kan sägas i de underbara, heliga orden: Du har skapat oss åt Dig, och vårt hjärta är oroligt tills det vilar hos Dig.

Detta är verklig styrka! Låt vara att det är en negativ lösning av lidandets problem. Högre nådde dock inte ens den gigantiske hjälten Job i den kanske djupaste sagodikt den israelitiska religionslitteraturen äger.

Jag upprepar: det sagda innebär inte någon förebråelse mot Monsen. Det vore meningslöst att så förebrå svaga människor. Jag har velat påpeka denna tredje väg bort från lidandet, emedan därigenom vinnes en positiv ståndpunkt, från vilken Monsens uppträdande kan bedömas till sitt rätta värde.

Han var ingalunda sinnad att i fromhet utplåna sitt eget jag. För att kunna leva vidare, utestängd från verklighetens liv, måste han sålunda ta sin tillflykt till fantasier av suggestiv styrka och av sådan art att han alltjämt kunde förnimma sig själv som tillvarons central-

figur. Och nu kommer han, tjutande av »religiös» extas som ett djur, uppfylld av de vanvettigaste föreställningar om sin egen oerhörda betydelse. Med svordomar och råa hotelser skrämmer han godhjärtade och självuppoffrande människor till underkastelse under sin brutala och besinningslösa vilja vid den smula slumverksamhet han bedriver, planlöst och utan ordning eller reda. Han sprider osanna, självförhärligande uppgifter om det underverk Gud skall anses ha gjort med honom. Han föreger sig att, på samma sätt som han själv blivit botad genom ett under, kunna i sin tur genom nya underverk bota andra sjuka. Han samlar i denna avsikt ihop kränka av alla slag på sitt primitiva »vilohem». Han lever, friska, starka karlen, uteslutande på tiggeri, i likhet med sin visserligen inte köttslige, men dock ej alldeles oköttslige »broder» Storm. Och när ingenting annat hjälper, gör han som andra moderna affärsmän: sänder ut braskande reklamcirkulär. Genom dessa strävar han att efter fattig förmåga sprida skräck och panik bland de enfaldiga, som redan äro uppskrämda av tidens oro. Han tumlar om i de vanvettigaste fantasier att han och hans »broder» äro Guds underbaraste hjältar, att eld skall utgå ur deras mun, att de skola ligga döda på gatan, att de skola få liv igen på fjärde dagen och döda sju tusen människor etc. Med andra ord: de psykiska behov som »profeterna» på sitt virriga sätt försöka tillfredsställa, äro uppenbarligen grovt och sjukligt själviska och ha ingenting med allvarlig osjälviskhet och fromhet att göra.

Hela företeelsen ger en klar bild av våra dagars allmänna anarki, överförd på det religiösa området.

Det förefaller måhända onödigt att syssla med saken så pass ingående som här skett. Men de många anhängare som de båda bröderna fått bland svenska män och kvinnor

i sådan ställning att man av dem kunnat begära bättre omdöme, de visa, att en kritisk granskning av sådana sjukliga fenomen ingalunda är onödig. När man exempelvis ser en svensk professor i medicin uppträda som de båda religiösa helbrägdagörarnas beskyddare, då börjar man undra, om vi verkligen med all vår omskrutna kultur ha rätt att förhäva oss gentemot de stackars vidskepliga ryssar, som skänkte en Rasputin hela sin tilltro. Det är inte med våldsamma medel man ska bekämpa andliga farsoter — det framgår bäst av 1800-talets svenska kyrkohistoria. Men en ärlig och opartisk undersökning kan möjligen bidra till att en smula frisk luft tränger in i den osunda atmosfären. Det bedrövliga är, att detta alltjämt visar sig så nödvändigt!

KRIGET OCH KRISTENDOMEN

Om en matematiker strävade att lösa sin vetenskaps problem med den orubbliga förutsättningen, att varje lösning vore falsk som inte överensstämde med ett visst på förhand givet facit, och om han därtill företog sig, att till stöd för sitt facit åberopa någon gudomlig uppenbarelse — då skulle vi kanske numera inte godkänna honom såsom vetenskapsman. Vi skulle hellre låta undervisa oss i dessa ting av en man, om vilken vi visste, att han sökte lösa sina problem utan några som helst andra förutsättningar än att söka sanningen, hur denna sanning än måtte gestalta sig.

Det förfarande, som vi skulle finna förkastligt inom varje annan vetenskap, är emellertid det normala inom teologien, vars strävan kan sägas vara, icke att absolut förutsättningslöst analysera sina problem för att finna såsom resultat den nakna sanningens facit, men att genom diverse logiska manipulationer förläna ett utseende av sannolikhet och trovärdighet åt det på förhand givna facit, som är utgångspunkten för deras tänkande och vars överallt förnuft upphöjda giltighet de söka stödja genom att åberopa den gudomliga uppenbarelsen.

Jämförd med de matematiska disciplinerna är det klart, att teologien representerar en helt annan art, av vetenskap. Det har ju heller inte saknats protester emot de krav på namnet vetenskap vilka resas av en forskning, som så fullständigt avstår från vetenskaplighetens mest

säregna och mest omistliga faktor: det förutsättningslösa sanningssökandet.

Att teologien är en vetenskap i ordets hela mening hävdas emellertid alltjämt med kraft av teologerna själva. De bästa av dem kunna stödja detta anspråk med så goda skäl som det, att tack vare teologernas arbete ha människans ofrånkomliga gudsföreställningar under tidernas gång blivit alltmer upphöjda och förändrigade. Det vore emellertid en överdrift att säga, att alla herrar teologer drivits av en så värnadsvärd lidelse för sanningen — eller åtminstone för sanningens system. För många — kanske de flesta — av dem synes kravet på vetenskaplighet tillräckligt motiverat därmed, att de stuvat in i sin hjärna en anseelig mängd bokligt vetande, som de använda i den mån det tjänar deras intressen och förutfattade meningar.

Inte ens denna fullkomligt ovetenskapliga »lärighet» behöver emellertid vara förkastlig. Den är visserligen urståndsatt att skapa några nya värden, men den kan åstadkomma intressanta och lärrika apologier. All teologi kan visserligen sägas vara till sin art ingenting annat än apologi, men den enklare teologien har åtminstone den förtjänsten att dess art är uppenbar, och om den också inte kan bidra till någon rening av de religiösa föreställningarna, så kan den dock bidra till att befästa det goda som redan vunnits.

Docenten i kyrkohistoria, teol. d:r Emanuel Linderholm i Uppsala har i några föregående arbeten dokumenterat sig som en intressant kyrkohistorisk författare, vilkens lärdom och samvetsgrannhet även en lekman må kunna värdera. Särskilt tänker jag därvid på hans stora avhandling »Sven Rosén och hans insats i frihetstidens radikala pietism» (1911) samt hans »Teologi och

pietism, studier till den protestantiska teologiens ställning till pietismen» (1914). I dessa båda arbeten ger han ett lika kraftigt som lyckligt uttryck åt en ny och mera djupseende uppfattning av det personliga fromhetslivets betydelse för religionens utveckling och förädling. Med sitt år 1915 utgivna arbete »Det svenska kyrkolivets reorganisation, ett allvarsord till Sveriges kristna», uppträder han utan vetenskaplig apparat uppenbarligen som agitator för en viss kyrkopolitik, varom här ingenting annat skall sägas, än att det solklart är hans rättighet att förfäkta vilken mening han behagar så snart han i ärlighetens namn deklarerar, att det därvid är fråga om hans subjektiva åsikt, icke om en genom vetenskaplig metod vunnen sanning av objektiv giltighet.

Han har emellertid dessutom utgivit ännu ett arbete, *Kristendomen och kriget i historisk och principiell belysning* (Stockholm, Norstedt & Söner, 1916, 4 kr. 50 öre). Då detta arbete icke ens såsom apologi betraktat, enligt min mening, motsvarar vad som anständigtvis kan begäras, må några randanmärkningar av en lekman icke anses obefogade. De framkallas först och främst därav, att författaren hopblandat sina subjektiva intressen med vetenskapsmannens anspråk på objektivitet. Redan i förordet förklarar han att det måste anses vara »teologiens uppgift att här uttala sig, ty det kan icke anses lyckligt att en sådan oklarhet (som hittills) råder i en fråga av så utomordentlig vikt». — Trots medvetande om bristerna ger nämligen författaren offentlighet åt sina studier i detta ämne av bl. a. det skälet »att det otvivelaktigt i vida kretsar inom vårt folk råder stor osäkerhet och oklarhet i saken». — Klart är härmed uttalat att författaren vill ha sitt arbete betraktat som ett den

teologiska vetenskapens första steg till en definitiv och allmängiltig lösning av problemet.

Det är obestriddligen riktigt att en mängd människor i dessa tider tvingats att syssla med frågan: vilken ställning intager egentligen kristendomen till kriget? — De flesta människor som kommit i en aldrig så ringa beröring med kristendomens idévärld äro säkerligen rent instinktivt böjda att anse svaret självklart: kristendomen är oförenlig med den föreställningsvärld där kriget godkännes. Oftast torde frågeställningen bli följande: hur är det möjligt att krig kan förekomma mellan kristna människor, kristna stater? — Så självklart oförenliga förefalla de båda idévärldarna. Sorg, harm, hån och hat ha utlösts till överflöd inför den föreställningen att Kristus, vars livsverk förebådades med löftet: frid på jorden och människorna en god vilje — att han, Fridsfursten, skulle tillbedjas på rykande och blodiga slagfält av båda fiendeparterna, vilkas enda strävan vore att förinta varandra.

D:r Linderholms uppgift är nu att i egenskap av teologisk vetenskapsman upplösa denna våldsamma dissonans till en så pass god harmoni, som över huvud taget är möjligt att uppnå i denna ofullkomliga värld.

Resonemanget utgår som sig bör ifrån Gamla testamentet, som ju inte lider av någon modern blödighet inför kriget. Men med Kristus skulle ju dock något nytt ha kommit till, något för den kristna åskådningen säreget. Jesus och kriget — hur ska dessa båda storheter kunna förenas?

D:r Linderholm tar resolut sitt parti inför den förtrivlat orimliga frågeställningen. Inte ens den teologiska vetenskapens dialektiska apparat kan förvandla Jesus till en krigsgud. De båda storheterna Jesus och kriget kunna inte förenas. En av dem måste ge vika med sina krav.

Det blir naturligtvis Jesus som måste ge vika, det viktigaste för författaren är att krigets krav inte förklaras oberrättigade av den teologiska vetenskapen.

Det är särdeles lærorikt att på denna punkt följa författarens framställning. »Jesus Kristus är och förblir med hela sin personlighets väsen vida skild från allt vad krig och örlig heter», förklaras uttryckligen. Men bergspredikan får inte fattas som en ny grundlag för det världsliga samhällets liv och organisation — bergspredikan gäller uteslutande gudsriket. Den avser alltså inte att tala om hur människorna skola bära sig åt här på jorden för att kunna bli delaktiga av Guds rike. Bergspredikan måste uppfattas som en rad sedebud för människor, vilka redan blivit hemkallade till gudsriket, idealens värld; betraktas den såsom föreskrifter för jordiska människor, skulle kriget vara oförenligt med kristlig moral — vilket strider mot de förutfattade meningar, vilkas riktighet författaren vill »bevisa».

Angående världsricket och de statliga ordningarna, har Jesus aldrig ansett sig böra befatta sig med dem. Frågan om folkens och staternas förhållande till varandra »låg tvivelsutan bortom hans synkrets». Detta blir begripligt därav att Jesus föreställde sig världens undergång såsom mycket snart förestående. Hela tjuguförsta kapitlet av Lukas' evangelium talar därom, och i Mattei 16: 28 säger Jesus uttryckligen, att några (de yngre) av hans samtida skulle uppleva katastrofen och gudsrikets realiserande. Han befattade sig därför inte med något annat än det som rörde gudsriket.

Med någon förvåning lägger man här märke till den begränsning för vilken dr Linderholm utsätter Jesus. Förhåller det sig verkligen så att den moderna teologien är enig med honom på denna punkt? Enligt vår kyrkas

bekännelseskriterier är Jesus inte bara människa, men även sann Gud, han är t. o. m. den treenige Guden, för tillfället i mänsklig gestalt. »Den som icke fast och stadigt tror detta kan icke varda salig,» heter det uttryckligen i Athanasianska trosbekännelsen. Men doktor Linderholm lär oss att frågan om förhållandet mellan folk och stater — som så mycket sysselsatte judarna på Kristi tid — den frågan låg bortom Jesu horisont, med andra ord: han begrep den inte. Hur går det då med hans gudomlighet? Än värre blir det när han avslöjas såsom en rätt vanlig, ganska enfaldig jordisk svärmare — på pricken lik Storm-Monsen och Monsen-Storm — som väntar världens undergång helt snart och t. o. m. ger vissa löften i samband med denna inbillning. Dessa löften kunde Jesus uppenbarligen inte hålla, han hade missat sig på en avgörande punkt i sin förkunnelse — vad blir det så av hans gudomliga natur? Och måste man slopa Kristi gudom, vad blir det då av hela försoningsläran, som kräver en i sig syndfri medlare mellan människor och Gud?

Jag har ingen anledning betvivla att d:r Linderholm i detta stycke befinner sig i bästa samklang med moderna teologiska auktoriteter, om också den föreställning om Kristus som här kommer till synes, är ägnad att på det högsta överraska den som hos gamle Norbeck fått sina grundläggande kunskaper om den kristna läran. Likaledes har jag ingenting att invända emot tendensen att framställa Kristus uteslutande som människa. Men ämna hrr teologer också ta konsekvenserna av denna revolutionerande lära? Det är särdeles bekvämt att varje gång det upphöjda och i alla tider vördnadsvärda hos Kristus blir besvärande för den låga jordemänniskan, genast är en teolog färdig att föra den besvärande Kristusgestalten en

smula åt sidan, så att större svängrum vinnes åt de jordiska lidelserna. Och sedan detta är gjort, fortfar man som om ingenting hade hänt att fordra samma absoluta auktoritet åt kristendomen som förut.

Det är skäl att lägga noga märke till de kristna apologeternas ordkonst, när det gäller för dem att slingra sig ur dilemmat Jesus och kriget. Synnerligen starka skäl tvinga dem att ta största hänsyn till statsmakternas behov av rörelsefrihet. Därför kräver man inte statsmakternas underkastelse under Kristus, det skulle i våra dagar vara ett alltför riskabelt företag. Kristus ställes helt enkelt utanför frågan. Fordom ville man göra gällande, att han i hela sitt gudomliga ljus skulle på ett allt avgörande sätt ingripa i människolivet. Nu nöjer man sig med några vackra ord om att Kristus står alltför högt för att hans heliga namn skulle dragas in i våra blodiga strider — som om det nu vore självklart, att detta heliga namn aldrig skall kunna råda bot för den oheliga människonaturens fördärv. Gudsriket skall inte längre vara en aktuell upplevelse, det skall numera vara »det visserligen avlägsna, men fasta mål, som aldrig får förloras ur sikte i folkens och staternas inre och inbördes liv». — Detta är resignationen. Kristus är förvandlad till en förebild, kristendomen till en ideell föreställning. Och ligger det inte i själva begreppet ideal att det aldrig kan förverkligas?

Jag har ett livligt minne av att min barndoms lära var på ett helt annat sätt fast och konkret och aktuellt levande. Här försiggår en hygglig revolution! Och det hemska är, att man hos »revolutionärerna» inte kan förnimma den ringaste känsla för det oerhörda de äro i färd med att begå; de sätta upp ett glatt ansikte och göra fortfarande samma anspråk som alltid på absolut gudomlig

auktoritet åt sin lära! I d:r Linderholms senaste bok ligger dessutom överallt dold mellan raderna en hemlig tillfredsställelse att gudsriket inte omedelbart behöver realiseras, men att blodiga fejder med mord och brand och förödelse alltjämt kunna försiggå med rätta mellan rätta kristna. Jag påstår naturligtvis inte att d:r Linderholm med särskild glädje föreställer sig krigets rysligheter, men han följer med sådan iver Luthers uppmaning »att se med manliga ögon på kriget» att han endast har den allra kyligaste sympati till övers för de försök som blivit gjorda att förebygga vädjandet till våldet.

Naturligtvis kan inte varje slags krig vara ägnat att tillfredsställa honom.

Om man utan hänsyn till fakta och realiteter isolerar frågan om krigets förenlighet med kristen etik och beger sig in i svärmeriets värld, då är vad slags krig som helst en galenskap — eller vad man vill kalla det för att fördöma det i likhet med de »pacifistiska vältalare», för vilka författaren från höjden av sin Kristusuppfattning endast äger ett milt hån. »Ser man åter kriget i ljuset av den stora världshistoriska utvecklingen och människovärldens verkliga beskaffenhet i sedligt religiöst hänseende, så blir man snart övertygad därom att kriget är ett av de allra svåraste och mest invecklade etiska problem som en kristen kan ställa sig inför.»

Ja visst! Men positionen förefaller äventyrlig för en teologisk etiker! Resignerar man inför det argument jag ovan framhävt genom kursivering, då får man lika svårt att på kristen grund ta ställning till nära nog vilket brott som helst! Då ha de kristna apologeterna resignerat även inför stölden, mordet, våldtäkten och

andra dylika utslag av »människovärldens verkliga beskaffenhet i sedligt religiöst hänseende».

Här beror allt på om man resignerar inför svårigheterna eller inte. De frireligiösa rörelsernas nu uppväxande generation av ungdom tycks inte vilja resignera men i stället ta de svåraste konsekvenserna av en samvetsgrann kristendom: antimilitarism och värnpliktsvägran. Betraktar man det kristna »gudsriket», t. o. m. bara som ideal, så tycks man vara förpliktad att oavslåtligt söka sträva efter att uppnå denna fullkomlighet, man ger då inte med kallt blod och en viss tillfredsställelse sitt bifall till några avsteg, man försöker i det längsta med uppjudande av alla sina krafter, t. o. m. livet, hindra avvikelserna, och man bestraffar dem så strängt man kan, när de dock inträffa såsom följer av »människovärldens verkliga beskaffenhet». Detta förefaller vara det ofrånkomliga sättet att använda ett högt och ädelt ideal. Men därom har d:r Linderholm tyvärr en väsentligen annan mening.

»Om kyrkan icke skulle bli en med hänsyn till det hedniska samhällets lag, sed och kultur i stort sett maktlös, rent religiös företeelse, så måste den förbinda sig med statslivet,» säger författaren. I förbigående vill jag endast påpeka de ord jag ovan kursiverat. Det torde vara sällan man möter ett så klart uttryck för teologernas helt naturliga fruktan för att kyrkan skulle bli en rent religiös företeelse. Det skulle föra oss för långt ut på det peniblas område om vi här renodlade frågan varför teologerna hysa denna instinktiva motvilja mot det rent religiösa. Religionens historiskt givna kyrkliga utveckling kan i detta sammanhang anses tillräckligt motivera den teologiska maktlystnaden.

Kyrkan måste alltså förbinda sig med statslivet. Hon måste därvid söka påverka statslivet i riktning fram till »gudsrikets ideal». Det är hennes plikt, och pliktläran »kan aldrig bli en opportunistisk konjunkturspekulation. Den kristna kyrkan varken får eller bör i första hand fråga sig om krigets bekämpande har utsikt att lyckas eller icke». — Ser man på bara! Än vidare: »det är den kristna kyrkans av hela dess åskådning och kallelse bestämda uppgift att bekämpa kriget». — Det låter ju riktigt bra! Men fortsättning följer: kyrkan får inte vandra »pacifismens allbekanta väg», det vore negativitet. Kyrkan måste gå den positiva vägen, rättens och rättsutvecklingens väg. Om vi nu frågade, varför »pacifismen» ej får erkännas gå »rättsutvecklingens väg», så skulle vi brutalt rubba författarens cirklar, och de äro just nu rasande ömtåliga. Rättsutvecklingens väg utesluter icke tills vidare kriget. »Såsom kristna måste vi lära oss att skilja mellan ett närmare och ett fjärmare mål.» Det senare, som är krigets totala avskaffande, ligger ännu i ett avlägset fjärran. Här drar författaren en lättnadens suck, nu ha vi äntligen blivit ordentligt av med det »fjärmare» målet! Och nu hängiver han sig med förtjusning åt framhävandet av »det närmare målet», som Gud ske lov ger en kristen rätt att acceptera kriget.

»Alltså, vi skola här alls icke söka förena kriget med det kristna kärleksbudet. Det behöver heller icke direkt eller indirekt ur detta härledas för att kunna sedligt försvaras.» Visserligen kan kriget icke direkt eller indirekt härledas ur bergspredikan — nej, verkligen inte! — men vi kristna kunna Gud ske lov ändå försvara det! Ett vackert stycke dialektiskt arbete!

»Även de kristna måste lära sig inse att rätten är en med kristendomen fullt förenlig sedlig princip» — det

ser ut som om den upptäckten vore alldeles ny för d:r Linderholm. Han fullföljer sedan sitt resonemang så att nödvärnsrätten konstituerar en kristlig rätt till försvarskrig. Den som hade väntat sig en lärorik parallell mellan Kants kategoriska imperativ och Kristi bud: allt vad I viljen människorna skola göra eder, det gören I ock dem — den går hungrig från denna fest. Här är ju heller inte fråga om dylik »pacifistisk vältalighet», här är fråga om att försvara kriget.

Det krig som kan godkännas såsom berättigat är alltså försvarskriget. Sedan föredrar d:r Linderholm att »av principiella skäl» inte tala om världskriget, vilket, som bekant, kännetecknas därav att varje krigförande makt utför ett »försvarskrig» — marginalen är bred nog, det torde vara få krig i historisk tid som inte av sina tillskyndare förklarats vara »försvarskrig». Emellertid har författaren sorgfälligt lagat så, att inte ens denna hårfina distinktion får någon som helst betydelse för den kristnes handlande. Han inskärper upprepade gånger med eftertryck, att den kristne medborgaren inte har rätt att på egen hand pröva huruvida ett förestående krig är ett anfalls- eller ett försvarskrig. Medborgarens viktigaste skyldighet är att lyda, vare sig lydnessplikten gäller en kristlig eller en okristlig handling. Ansvaret därför faller inte på den lydande medborgaren, men på den befallande myndigheten, som har att svara för sitt fögderi, inte inför människor, men inför Gud. En verkligt förtjusande, sant kristlig samhällslära!

D:r Linderholm gör emellertid ytterligare ett stycke arbete, han uppträder såsom apologet för Tyskland under nuvarande krig. Visserligen gör han det inte öppet, men tydligt nog. Denna del av hans arbete präglas av samma objektivitet, samma anda som Nya Dagligt Allehandas

ledare. Författaren, som godkänt krig för rätt och rättsutveckling, måste avvisa »varje tal om krig till ett allmänt hävdande av folkrättens helgd eller till skydd för de små folken i allmänhet», ty »det är ju en känd sak att i verkligheten intet krig föres för dylika ändamål». — På nästa sida få vi veta att krigisk hjälp åt en underkuvad och förtryckt nation måste anses sedligt tillåten från kristlig synpunkt. En spark åt England och ett prompt levererat stöd åt den svenska aktivismens Finlandsfunderingar. Ett par gånger fördömer han ryssarnas ogärningar i Ostpreussen, men om tyskarnas rättskränkning mot Belgien, om mordgärningen mot Lusitania har han inte ett ord att säga. Jag skall inte tillåta mig dra någon slutsats e silentio, eftersom d:r Linderholm inte är Annie Åkerhielm, som öppet proklamerat tystnadens heliga plikt när det gäller Tysklands brister. Han uttalar sig emellertid, trots sina principiella betänkligheter, tillräckligt mycket om världskriget för att hans tystnad rörande Tysklands folkrättsbrott skall kunna anses oberättigad. Och det finns ju heller ingenting som hindrar honom att mer eller mindre godtyckligt bestämma Tysklands krig såsom ett försvarskrig, ur vars berättigande härledes skyldigheten att på grund av krigets krav sänka Lusitania, vilket visserligen icke direkt kan härledas ur Jesu bergspredikan, men dock, enligt d:r Linderholms resonemang, skulle vara ett berättigat steg på vägen till realiserandet av det »fjärmare» mål som Jesus givit oss.

Världskrigets yttersta orsak är, enligt författaren, att söka i kristendomens minskade inflytande på grund av materialism, darwinism, marxism och njutningslystnad. Men detta motsäges i viss grad på ett annat ställe i boken, där precis samma ruskigheter anges vara yttersta orsaken till — pacifismen!

Det torde inte vara nödvändigt att vidare följa författarens tankekurvor. Att han visserligen inte fördömer, men dock bestämt avvisar värnpliktsvägran på grund av samvetsskäl, kan inte längre förvåna. Visserligen upprepar han gång på gång att problemet är oerhört svårt, men att något samvete på allvar kunde reagera mot något så positivt gott som försvarskriget, det kan han inte fatta, det är för honom en oerhörd, orimlig tanke. Varje medborgare måste ut i det goda kriget — när fosterlandet är i fara — prästerna undantagna, naturligtvis. Det klerikala elementet kan på sin höjd anses skyldigt till sjukvårdstjänst. »Det är icke emedan man anser prästens bruk av vapen sedligt betänkligare än den kristne lekmannens, utan emedan man känner det såsom ett vanhelgande av det heliga ämbetet och ett åsidosättande av dess speciella uppgift(!) i världen.» — I detta sammanhang får den franska staten en spark: »I det nuvarande världskriget ha flera tusen av den franska frikyrkans präster — och biskopar — utkommenderats och tjänstgjort i skyttegravarna, där de ock stupat i tusental.» — En verkligt ruskig tanke för en kyrklig krigsvän! — »Det går dock för långt, när även det kristna prästerskapet skall tvingas att bli soldater i ordets egentliga mening.»

Hur är det för resten med själva sakuppgiften rörande de franska prästerna? Jag vill minnas att dessa gingo ut i massor som frivilliga, i likhet med Charles Serfass i Stockholm.

Det sagda må vara nog. Doktor Linderholms kvasi-vetenskapliga krigsapologi sjunker stundom ner till den lägsta tidningsagitationens intellektuella nivå, fjärran från all tanke på objektiv saklighet, och äger huvudsakligen intresse som ett prov på teologisk dialektik i dessa vargatider för all god vilja. Genom hans slingrande ordkonst

har det fruktansvärda problemet ingalunda förts närmare sin tillfredsställande lösning, snarare tvärtom, i det att de etiska kraven här blivit sänkta djupt under den nivå som redan uppnåtts i folkens medvetande. Om detta skall vara teologiens insats i hemsökelsens tid, detta att med kristliga fraser försvara det onda, då är ingenting nödvändigare än att i alla andliga världens namn protestera mot dessa teologers anspråk på andligt ledarskap. Att kriget i allmänhet skall »humaniseras» och att »försvarskrig» skall anses berättigat är ju inte något värst epokgörande resultat av 351 sidors renodling av problemet. Ett enda ögonblick snuddar författaren vid sakens kärna. På sid. 272 faller han de stora orden: »Kriget är därför, principiellt sett, icke svårare än annat ont, eller det onda i allmänhet, att förena med tron på Guds världsstyrelse och försyn.» — Märk de av mig kursiverade orden! Det ondas problem fattas här som något så självklart enkelt att det inte vidare behöver utredas. Man hade annars väntat sig att en teolog skulle angripa problemet just på denna punkt — och kanske därifrån rentav komma fram till en närmare distinktion mellan de många olika variationerna av begreppet »försvarskrig».

Författaren har emellertid föredragit att förenkla problemet, såvitt möjligt. Han har utgått från några förhandsintressen — att försvara kriget och att försvara Tyskland — har därefter konstruerat ihop en vidlyftig och anspråksfull, men föga givande argumentering, så finurligt tillrättalagd att han slingrar sig fram mellan alla stötestenar och slutligen triumferande drar de slutsatser han önskar. Det är ett svalg befast mellan denna »vetenskaplighet» och det allvarliga tänkande som söker endast sanningen och som drar de logiskt nödvändiga slutsatserna, antingen dessa äro önskade eller icke.

I förordet faller författaren några föraktfulla ord om »de ända till obefintlighet förenklade livsproblemens land». — Skall det där vara folkpsykologi? Om något folk på jorden tar tungt och allvarligt på livsproblemen, så är det sannerligen det svenska! Det borde en kyrkohistoriker veta bättre än någon annan!

Det som vi beundra i kristendomen är dess nästan obegränsade anpassningsförmåga, säger den moderna tyska teologen Naumann. Hans danske kollega, den unge professorn i kyrkohistoria Valdemar Ammundsen, citerar detta med gillande och tillägger: »Kristendomen kan existera i verkligheten endast genom anpassning. Men frågan är: i vilken riktning arbeta vi? Ligger vikten vid att stärka de maktförhållanden och politiskt-egoistiska intressen som strida mot kristendomen och hindra dess utveckling, eller är huvudsaken för oss att låta denna ständigt erövra och bestämma mer?»

Detta problem tar Valdemar Ammundsen upp till behandling i sitt senaste arbete, »Krig og krigsförande kristne, Strejflys fra Tyskland, Frankrig, England» (Köpenhamn, G. E. C. Gad, 1916). Huvudsakligen sysslar han här med frågan: hur ha de kristna i Europas stora kulturländer bestått världskrigets prövning? Vilket har för dessa kristna varit viktigast: att stärka de nationellt egoistiska maktintressena — eller att utan hänsyn till konjunkturerna hävda kristendomens över alla nationella gränser upphöjda etiska krav?

Att författaren är en kunnig man, behöver inte sägas. Men han går därtill till verket med en samvetsgrannhet och en ärlighet, som lämnar intet övrigt att önska. Det

ligger i sakens natur att han då skall komma till en rätt starkt pessimistisk syn på dessa ting, och att de tröste-grunder han slutligen anför skola te sig — åtminstone för de okyrkliga — tämligen vaga och klena.

Kristendomens anpassningsförmåga är historiskt dokumenterad. Det kan ju diskuteras, huruvida denna förmåga är så särskilt beundransvärd. När man hör moderna teologer docera att rättskränkningen mot Belgien och våldsdådet mot Lusitania äro berättigade uttryck för samma kristendom, som talar ur Kristi bergspredikan, då känner man denna »anpassningsförmåga» hos läran närmast som något kusligt och motbjudande. Men det är kanske en högst irrationell känsla, som inte har någon annan grund än en lika irrationell känsla för intellektuell och sedlig anständighet. Det måste emellertid erkännas att professor Ammundsen aldrig ett ögonblick i här berörda arbete faller för den teologiska frestelsen att med ordkonst fuska bort de vördnadsvärda krav som under tidernas lopp kristalliserats fram ur den rena kristna föreställningsvärlden. Man följer hans undersökning med den bestämda förnimmelsen att här talar en man som har de strängaste krav på kristen lära och kristet liv — och för vilken världskrigets religiösa facit just därför blivit en bitter besvikelse i många stycken.

Han sticker heller inte under stol med att han, dansken och kännaren av den slesvigholsteinska frågan — i hans litterära barlast finns även ett arbete om Nord-slesvig — att han måhända har svårare än de flesta att bortse från sina naturliga antipatier mot det slags tyskhets, som omkring 1848 i brinnande böner på vers och prosa anropade den gamle, käre, tyske guden om hjälp mot de förfärliga danskarna, som inte endast grymt förtryckte det stackars slesvigholsteinska folket, men som därtill

måste anses sträva efter att med våld förvandla det tyska folket till danskt. Det slaget tyskhet har ju till överflöd manifesterat sig även i våra dagar, och författaren belägger detta med dokument som måste anses lika sinnessvaga som de från tiden kring 1848. Men han bemödar sig å andra sidan med ett bottenärligt allvar att finna även de bästa uttrycken för den tyska andan, hans redogörelse från Tyskland är präglad av en opartiskhet, som ingalunda är vanlig i dessa tider av upprörd agitation.

Splittringen i Tyskland mellan politik och moral symboliseras kanske mest drastiskt av själva den store Bismarck, vars personliga, allvarliga fromhet lär vara höjd över varje tvivel — liksom heller intet tvivel kan sägas vidlåda den radikala immoraliteten av hans politik. Man behöver ingalunda gå så långt att man på honom prövar Kants stränga etik — för att han över huvud taget inte skall bli ett moraliskt monstrum, måste man skapa den föreställningen att ingen för individerna gällande etik är tillämplig på politiken. Vilket i realiteten ingenting annat skulle betyda än att politiken vore främmande för själva grundvalen för all etik. Många mena att det är just detta som är styrkan och behaget med politiken — professor Ammundsen delar emellertid inte denna åsikt. Han ser däri en beklaglig svaghet, som han härleder från de kristnas oförmåga att göra de etiska kraven gällande. Alldeles särskilt gäller detta den luterska kyrkan: »Ganske vist har Luther en Rigdom af frugtbare Synspunkter for Forholdet mellem det religiöse og det moralske. Men det er trods alt ikke lykkedes den luterske Kirke — der er uforlignelig i att give Hvile og Trøst for de ængstede — at udtrykke i sin Lære og i sitt Liv den uopløselige Forening af Tro og sædelig Handlen, som

möder os i det Nye Testemente.» — Författaren, som tidigare utgivit en studie över den unge Luther, härleder denna kyrkans svaghet från lärofadern själv: »Netop den, som ved sig i Gæld til Luther, maa med Smerte indrømme, at der i hans Personlighed var noget uhelligt.» Hos Luther personliggjordes något av germansk urkraft på gott och ont, och den något hedniska oviljan att underordna den egoistiska maktpolitiken under en högre sedlighet härleder författaren ytterst från den tyska folkkaraktären.

Mot detta kan invändas att andra folk och andra religiösa ledare näppeligen kommit längre i tämjandet av de politiska lidelserna. Det bigotta England, hela världens guvernant, står väl så lågt som någon annan stat i fråga om moralisk politik — och dock är det ingen tillfällighet att den store mannen i dess politiska historia är ingen Bismarcksfigur, men heter Gladstone. Professor Ammundsen, som utsträckt sina intressen även till det sociala området och tidigare utgivit en studie över de engelska arbetarledarnas förhållande till kristendomen, påpekar med rätta att kristen etik är i England närmare sammanbunden med politiken än någon annanstans. Det är endast i England en religiös sammanslutning — kväkarna — radikalt protesterat mot alla slag av krig, även försvarskrig, och det är ävenledes endast i England som lagen om allmän värnplikt försetts med en samvetsklausul, stadgande befrielse för dem som av allvarliga samvetskäl inte kunna ta befattning med krigsväsendet.

För Frankrikes vidkommande ställer sig ju saken såtillvida enklare som staten med den genomförda sekulariseringen avstått från att vidare sammanblanda politik och kristendom. Dock är även där religionen alltjämt

en makt — den katolska nämligen — men det lönar sig inte att tala om i vad mån denna makt förmått göra sig gällande gentemot de politiska intressena.

Således: vare sig politiken öppet skjutit moralen åt sidan och proklamerat makten som sin ledstjärna, eller den ingått en mer eller mindre löslig förbindelse med religiöst-etiska föreställningar, eller den avstått från de stora, hycklande orden för att i stället, utan hänvisning till någon påstådd gudomsvilja, söka efter fattig förmåga realisera enkelt mänskliga rättsföreställningar — vare sig politiken gått den ena eller den andra vägen, har den dock inte underkastat sina egoistiska maktintressen någon högre, mer altruistisk viljas ledning. Har man någonsin tvivlat på den saken, så har världskriget till full evidens avslöjat att ännu efter nära två tusen år stå de kristligt religiösa föreställningarna maktlösa inför de avgörande ögonblicken i staternas liv. Än mer: man märker endast de svagaste försök från de kristna kyrkornas representanter att i dessa ögonblick betvinga även den allra råaste egoismen hos staterna. Tvärtom märka vi i alla länder hos de olika kyrkornas företrädare en påfallande iver att stärka de världsliga maktförhållandena och de politiskt-egoistiska intressena.

Klarast träder detta i dagen i Tyskland. Från dess andliga mobilisering torde ännu vara i friskt minne det kulturdokument, som handlade om missionen och var undertecknat av landets främsta kristligt religiösa män. Där framhölls såsom något självklart att Österrike skulle äga rätt att som straff för kungamordet hemsöka hela det serbiska folket med ett repressaliekrig — att det inte skulle vara ett erövringskrig betonades ju till överflöd. Längre fram i detta dokument tala de tyska missionsvännerna om kristendomen såsom en »kärlekens och

fredens religion till skillnad från stamfejder och hövdingars grymhet». — När en kristlig man som professor Baumgarten i Kiel kan uttala, att den som inte trots all medkänsla kan uppriktigt glädja sig över det tyska försvarets Lusitaniabedrift, den är ingen riktig tysk — så ha vi saken klar för oss, och det lönar sig inte att citera tyska teologers uttalanden om Belgien. Borta är all hög skönhet hos den kristna moralen, kvar finnas endast de stora, tomma orden, som vräkas fram i smutsiga floder i en samstämmig prästerlig hyllning för Deutschland über alles. Tysklands krig var naturligtvis ett försvarskrig gentemot lömska angripare och därför kristligt berättigat.

Engelsmännens common sense har tydligen hindrat dem att med en så plattfotad självbelåtenhet traska omkring på genanta vägar. Men de uttalanden som professor Ammundsen citerar lämna intet tvivel övrigt att de ledande kyrkomännen — utom kväkarna — ansett sin första plikt vara att med hela religionens auktoritet stödja staten, som naturligtvis befann sig i ett berättigat försvarskrig gentemot lömska fiender; Gud skulle med detta krig avgöra huruvida den tyska maktpolitiken eller den renhjärtade engelska moralpolitiken hörde framtiden till.

Det franska prästerskapet tycks ha strömmat till fronten inte endast av patriotism, men även av förhoppning att under krigets tryck på människosjälarna kunna återvinna något av den klerikala maktställning de genom sekulariseringen förlorat. Påven, den största kyrkliga internationalens överhuvud, kom på mellanhand och vågade inte ta parti, men de franska prästerna i allmänhet läto inga hänsyn hejda sig att stärka sina landsmäns förtroende för den egna goda saken och att uppelda dem till ett skönt och nyttigt hat emot fienden. De fåtaliga protestanterna stodo här nästan maktlösa, men katolikerna

agiterade och förklarade och delade ut helgade amuletter och signade krigsmännen i Jesu namn — så långt deras inflytande sträckte sig. Naturligtvis var även Frankrike lömskt överfallet och hade endast att föra det mest berättigade försvarskrig.

Några års världskrig är emellertid en lång och hård skola.

En ung fransk prästkandidat tjänstgjorde som löjtnant vid infanteriet, fick order att i tysthet döda en tysk vaktpost. Han smög sig fram och ströp tysken. Kröp tillbaka till de sina igen och ville ha dem att läsa en rosenkrans för den strypte pojakens själ. Han fick inte manskapet att gå med på detta, förrän han lovat det att efteråt få läsa två rosenkransar för »våra egna soldater, ty de äro värda minst dubbelt så mycket som les boches». — Situationen bör ha varit ägnad att ge den unge prästen-löjtnanten en mindre entusiastisk syn på kriget än försvarskrigsteologernas vanliga.

Man märker nu i alla länder en strävan att bekämpa de egnas hat mot fienderna. Därvid kräves först och främst att kyrkorna i de olika staterna icke längre med religionens auktoritet stödja, men slå ned självrättfärdigheten. Vid krigets början hände i en församling i Tyskland att prästen vid nattvardstjänsten uteslöt syndabekännelsen. Det skulle vara ett uttryck för den tyska skuldlösheten. Framstående teologer gjorde noggranna paralleller mellan Tyskland i kriget och Kristi pinos historia. Sådana icke endast för de religiösa känslorna, men för den enklaste anständighet motbudande upptåg torde numera vara uteslutna. Följande lilla dikt ger ett vackert uttryck för känslorna hos de allvarligt religiösa i Tyskland och Österrike:

Lieder hab' ich viel gesungen
 Von den siegbekränzten Stunden.
 Alle sind im Wind verklungen,
 Und es bleiben nur die Wunden.
 Und es bleibt das heisse Flehen,
 Dem das letzte Lied beschieden:
 Lass die Liebe auferstehen!
 Gib uns Frieden! Gib uns Frieden!

Med hån och harm ha tyskarna tillbakavisat det påstådda engelska uttrycket: right or wrong, my country. Uttrycket är ju egentligen amerikanskt, men har säkerligen tillämpats allra mest just i Tyskland under detta krig. Vad som funnits i England av en sådan ande börjar alltmer vika tillbaka för den äkta engelska tanken: honesty is the best policy. Sakförhållandena under kriget ha gjort det lite svårt att bibehålla hela glansen av slagorden om England som förkämpe för de små nationerna och om nödvändigheten att uppfostra tyskarna till mer mänsklighet och mindre militarism — det dräpande svaret, som formulerats av en kväkare, ligger alltför nära: they are getting just what they are fighting. — Från de ärligt religiösa lägren i England framträder alltmer en självkritik, som är lika skarp som hälsosam.

Naturligtvis har i Frankrike inte saknats uttalanden om att kriget varit ett Guds straff för synden att skilja kyrkan från den världsliga makten. Sådana försök att i offerröken läsa bekräftelser på egna önskningsar ha emellertid blivit med harm tillbakavisade. På det hela taget kan nog sägas att den sunda franska anden funnit sig en väg utan klerikal hjälp ut ur hatet och självrättfärdigheten. De exempel professor Ammundsen anför på högsinta prästerliga uttalanden kunna åtminstone inte över-

tyga undertecknad att dessa spelat någon ledande roll vid detta återvändande till självbesinning. Snarare förefaller det mig som om man här skulle finna de klaraste och noblaste uttrycken för kristendomens egen självbesinning; har kyrkan själv fyllt sin plikt mot människorna? Har den gjort religionen till vad den borde ha varit?

Det kan inte längre någonstans bli tal om att på allvar göra Jesus till en nationell krigsgud. Det starkaste beviset för krigets absoluta oförenlighet med kristendomen ger en tysk officer, i det civila livet teologisk docent. Han skriver i en artikel i *Die christliche Welt* bl. a.: »För oss lyder devisen: nu har djävulen ordet; vad ha vi kristna att säga eller göra därvid? Jag ville önska att denna tanke bleve riktigt positivt och intrycksfullt förstådd i kyrkan: där ytterst ute i skyttegravarna finnas människor, som ha upplevat det radikalt onda, det avgrundsdjupt usla; som en massa har detta trängt in på dem och inneslutit dem i en enda förfärlighet: att aktivt och passivt vara med i det rätt och slätt syndiga. — Ännu har ingen etiker funnit sig till rätta i virrvarret av pliktkonflikter i den främsta kamplinjen, än mindre kan sägas att en eftertänksam kristen skulle ha funnit någon lösning. Men vi bedja kyrkan att den förstår och formellt erkänner det moratorium för den kyrkliga kristendomen, som faktiskt inträtt för hundratusentals människor.»

Här är tydligt uttalad en förkrossande dom över försvarskrigsteologernas ömkliga försök att med kristliga fraser försvara det onda. Det synes sannerligen inte finnas någon annan utväg för kyrkan än att, som den tyske docenten yrkat, otvetydigt erkänna att kriget innebär ett moratorium för den kyrkliga kristendomen, och att det, långt ifrån att kunna med religiösa argument försvaras, står främmande för all kristendom.

Av den religiösa litteraturen — åtminstone i krigets början — kunde man lätt få det intrycket, att en väldig våg av förnyad kristendom gick fram över världen, åstadkommande massomvändelser under krigets tryck i alla länder. Ammundsens undersökningar på denna punkt visa, att en sådan uppfattning vore högst felaktig.

Det är sant, att vid krigets början framkallades ett våldsamt omslag i religiös riktning, såväl bland soldaterna som bland folket hemma. Men denna »krigsreligiositet» var av särdeles enkel beskaffenhet: allvaret vid dödens omedelbara närhet reste ur djupet av människornas hjärtan ett slags gudsbegrepp, ett krampaktigt försök att lugna spända nerver med föreställningen om en god och barmhärtig allmakt, till vilken man hängav sig med känslan av ett fullständigt beroende, dock i förhoppning, att han skulle skydda det kära jaget mot allt ont. De från barndomen inlärdade trosbegreppen levererade automatiskt några välkända kristligt kyrkliga formler för krigsreligiositeten, men dessa formler voro så likgiltiga och gudsföreställningen så allmänt obestämd, att katoliker, protestanter och judar möttes i samma religiösa känsloliv. Tyska katoliker sjöngo »Vår Gud är oss en väldig borg»; protestantiska tyska präster delade ut katolska skrifter till katolska soldater; protestantiska fransmän besökte katolska fältgudstjänster; judiska rabbiner räckte crucifixet åt döende soldater.

Uppenbart rådde fullständigt kaos, den gudsföreställning; vid vilken man i andlig panik klamrade sig fast var den mest vaga och obestämda. Detta skulle i och för sig naturligtvis inte vara ett fel, om denna gudsföreställning dock förmått tränga ner så djupt i själslivet, att den åstadkommit några verkligt religiösa känslor. Men därav märktes endast föga. Krigsreligiositeten var och

förblev till hela sin karaktär en av fatalism och krampaktig, självisk förtröstan behärskad dödsfruktan, vilken under sådana förhållanden stundom drevs till uttryck, som voro förvillande lika verklig heroism.

Den äkta religiösa känslan räknar med en allsmäktig personlig vilja, en god faders vilja gentemot sina barn. Fatalismen däremot räknar med en dunkel, oundviklig, blind nödvändighet, känslolös och ändamålslös. Och fatalismen är krigets religion par préférence, vilket muhammedanerna till överflöd bevisat. All krigsreligion saknar det djupast religiösa: syndamedvetandet och förtröstan på en frälsning från synden; den rör sig endast med föreställningar om räddning undan döden och om ersättning i ett kommande liv för lidande och död på jorden. »I kriget vill man inte ha ett dåligt samvete, varken privat eller allraminst på sitt folks vägnar. Ty det förlamar. Man vill ha rätten, man vill döma, kanske hata och förakta fienden. Då man alltså går en väg, som är rakt motsatt den Kristus visar: ödmjukhetens och kärlekens, även gentemot fienderna — då är det inte underligt, om man inte når fram till honom.»

Försåvitt krigsreligiositeten inte innehåller någon kraftig brytning med synden eller ett upplevande av personlig frälsning, är den ofta vacklande och utan större sedlig kraft. Den har sin förnämsta betydelse i fråga om sådant som kallas »truppernas moral»: disciplin, uthållighet, mod, dödsförakt. Men det militära begreppet »truppens moral» omfattar inte sådana civila dygder som ridderlighet och självbehärskning; grymhet och sedligt förfall äro ingalunda oförenliga med »truppernas moral», snarare tvärtom. Och där verkar krigsreligiositeten så, att den framkallar och utvecklar ett slags »herremoral» i förhållande till fienden

och till njutningslivet, vilket måhända redan nästa timme tvärt avbrytes av döden.

Kriget befrämjar en ytlig auktoritetstro och vidskepelse, vilket gör att den katolska kyrkan mest gynnas av världskriget och hotar att med sin svarta magi tränga undan den frigjorda protestantiska andan — tänk på alla signade amuletter, som äro i bruk inom alla arméer! Där krigsreligiositeten når som högst blir den en allmän idealism, en Kant-Fichtesk pliktreligion, som vantolkar åtminstone Kant och avstår från det djupt och allmängiltigt religiösa för att i stället ge sig hän åt ett kvasireligiöst förhållande av stats- och nationalitetsidéen och plikterna mot denna. Den liberala teologien har särskilt i Tyskland gjort medvetna försök att lösgöra religionen från kristendomen och i stället grunda den på stats- och nationalitetskänslorna. D:r Linderholms ovan anförda arbete visar, hur förtrogen även den svenska nyteologien är med dessa strävanden.

Även på detta område äger alltså kriget inte så mycket förmågan att skapa som desto mer förmågan att avslöja. Den visar med en skrämmande tydlighet, hur starkt det religiösa behovet är hos människorna och ådagalägger med obarmhärtig klarhet, hur få de människor äro, som förmå att ärligt fördjupa sina religiösa behov, och hur många de äro, som därav endast brutaliseras och idiotiseras.

Sekreteraren för den religiösa studentrörelsen i Österrike, Eberhard Phildius, skriver bl. a.: »Kriget är icke av Gud, även om han använder det för att utföra sina avsikter.» — Phildius anför uttalanden av kristliga, bildade soldater:

— Det finns ingenting som heter ett »heligt» krig.

Varje krig är djävulskt. Allt, som är högt och heligt, synes kvävt i en dypöl av synd. I själva verket har kriget inte skapat en atom av positiva religiösa värden, det har endast ödelagt dem.

— Detta krig är icke det vi hoppades skulle bli en rensande storm för våra dagars Europa. Ja, jag må säga öppet och till alla: det onda, som detta krig medför, övergår vida det goda, som det har åstadkommit.

— Soldaterna kunna delas i fyra grupper. 1) De, som genom mördandet sjunkit ner från människor till djur; 2) de, som ha fallit för sedliga frestelser, vilka kräva fler offer än sjukdom och fiendens eld tillsammans; 3) de, som ha blivit hårda och ligkiltiga för gott och ont, och som inte kunna tro på det goda, isynnerhet inte på en kärleksfull Gud; 4) de, vilkas karaktär blivit fördjupad; många av dessa ha i skyttegravarna för första gången läst bibeln.

Av allt detta framgår, hur maktlös religionen står gentemot kriget och hur föga verkligheten motsvarar de många larmande, ofta sinnessvaga apologierna för kriget såsom en religiöst nyskapande faktor, som skulle medföra till en andligen hungrande och törstande mänsklighet »nya sidor, tagna ur vår dyra kristna lära» — för att citera professor Kjellén.

Detta faktum ändras naturligtvis inte därav att otaliga kärleksverk blivit gjorda i Kristi namn just under kriget. Vad detta namn givit åt människorna är en god gåva, så sant det är gott att trösta de sörjande, hugsvala de lidande och hjälpa dem till den inre frid, som gör de sista flämtande andetagen lugna. Men värdet av dessa kärleksverk har inte legat däri att de givit människorna kraft att leva friare, större, resligare och stoltare. Där de avgörande krafterna i människolivet drabba samman,

där skola vi inte söka den kristna andans gärningar, där råder nu som alltid oförfalskad hedendom. Det är lika dumt som oärligt när teologerna försöka bestrida detta och sträva att hölja hedendomen med kristliga fraser för att göra statsmakterna en tjänst och grumla vattnet för de stora fiskarna.

Professor Ammundsen kan i varje fall inte förebrås för sådant teologiskt falskspel. Hans arbete utmynnar i en antydan att framtidens kristendom måste resa strängare krav och vägra att ta befattning med vapen. Den förhoppning som gömmer sig häri, att motparten då skall gripas av en sådan vördnad för detta uttryck av människokärlek att han sticker svärdet i skidan, må gälla för vad den kan. Starkare garantier än den inbördes kärleken måste allt sökas för framtidens ordnande av internationella förhållanden. En öppen och ärlig internationell rätt, utan hänsyn till den ena eller den andra kristologien, ligger tillräckligt långt bort i utopiernas värld för att kunna te sig som ett ideal. En sådan rättsordning kräver ju att rättsbegreppen segra över klassernas egoism inom nationerna — och att rättsföreställningarna segra över individernas egoism.

Kanske kunna vi dock en gång — och därtill må världskriget kunna förhjälpa oss — komma ett steg vidare fram på utvecklingens väg från den alltför romantiska, alltför individualistiska, egocentriska religionsuppfattningen till högre, klarare och nyktrare medvetande om det levande förhållandet mellan det Oändliga och den begränsade, av alla onda makter betungade människosjälens. För en sådan uppfattning är inte odödlighetslängtan det centrala i det religiösa känslokomplexet, men det obetvingliga irrationella begäret att till det yttersta för-

verkliga och med livet försvara de oförgängliga värden vi dock äga i förgänglighetens värld, likt återsken i vårt mörker från Oändlighetens ljus: ärlighet, rättfärdighet och skönhet.

INNEHÅLL.

Credo.....	5
Schartauaner	35
Læstadianer	95
Kyrkan	135
Adjutanten	313
Religiösa anarkister	333
Kriget och kristendomen.....	407

INDEX

Introduction	1
Chapter I	10
Chapter II	25
Chapter III	40
Chapter IV	55
Chapter V	70
Chapter VI	85
Chapter VII	100
Chapter VIII	115
Chapter IX	130
Chapter X	145
Chapter XI	160
Chapter XII	175
Chapter XIII	190
Chapter XIV	205
Chapter XV	220
Chapter XVI	235
Chapter XVII	250
Chapter XVIII	265
Chapter XIX	280
Chapter XX	295
Chapter XXI	310
Chapter XXII	325
Chapter XXIII	340
Chapter XXIV	355
Chapter XXV	370
Chapter XXVI	385
Chapter XXVII	400
Chapter XXVIII	415
Chapter XXIX	430
Chapter XXX	445
Appendix	460
Bibliography	475
Index	490

6000142229

Göteborgs universitetsbibliotek

